

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZİ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

II. MEŞRUTİYET'TEN LOZAN'A
KAPİTÜLASYONLAR

103859

Hazırlayan
Mehmet Emin ELMACI

Danışman
Prof. Dr. Zeki ARIKAN

İZMİR – 2001

“II. Meşrutiyet’ten Lozan’a Kapitulasyonlar” isimli doktora tezinin, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2001

Mehmet Emin Elmacı

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DÖKUMANTOSYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU**

Tez No:

Konu Kodu:

Üniversite Kodu:

* Not: Bu bölüm Merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez yazarının

Soyadı: ELMACI

Adı: MEHMET EMİN

Tezin Türkçe Adı: II.MEŞRUTİYET'TEN LOZAN'A KAPİTÜLASYONLAR

Tezin Yabancı Dildeki Adı:

Tezin Yapıldığı

Üniversitesi: Dokuz Eylül

Enstitü: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp

Tarihi Enstitüsü

Yılı: 2001

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zeki ARIKAN

Tezin Türü: Doktora

Dili: Türkçe

Sayfa Sayısı : 322

Referans Sayısı:

Türkçe Anahtar Kelimeler

İngilizce Anahtar Kelimeler

1- ADLİYE

1-JUSTİCE

2- OSMANLI

2- OTTOMAN

3- POSTA

3. POST

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün ...../.....
2001 tarih ve ..... sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim
Yönetmeliğinin ..... Maddesinde göre Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Doktora öğrencisi Mehmet Emin Elmacı'nın II Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar
konulu tezini incelemiş ve aday .../ .../ 2001 tarihinde, saat ....'de jüri önünde tez
savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ..... dakikalık süre
içerisinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri
üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ..... olduğuna oy
..... ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

SUMMARY

The so-called "Regime of the Capitulation " has its foundation in the treaty of 1535 with Francois I, negotiated at a time when France had been badly defeated and Turkey under Kanuni Suleyman was at the height of its power. The treaty of 1740 confirming this grant. in eighty-five explicit articles, is the most complete enumeration of any privileges ever granted. The following is an enumeration of the capitulatory powers; Italian Cities 1454, confirmed by treaty with Sardinia 1740, France 1535, confirmed in 1740.

The Tanzimat has an important bearing upon the history of the capitulations. due to the strong representations and sometimes to interference of the Christian powers, attempts were made during the nineteenth century to reform Muslim law along European lines. The Sublime Porte, had already obtained the consent of Austria(in the Bosnia Convention of 1909), of Italy (in the Lausanne Treaty of 1912) and of France (correspondence of sprin 1914) to a modification of the capitulatory regime when it took advantage of the state of war existing between the European powers to notify the embassies in September 1914 that the capitulations were to be considered abrogated as from October the first. through the mediation of the Italian Ambassador, the representatives of both the central Powers and Entente joined in an identical note of protest in spite of the war existing between them.

The complex military and political condition prevailing in the Near East at the present time make it exceedingly difficult to define the precise status of the capitulations. On April 24, 1916 the Turkish Minister telegraphed the provincial authorities directing them to avoid all matters of friction with Americans. At the same time , granting that the United States had not acquiesced he requested that its consuls treat the capitulations as de facto abrogated, and refer any questions of jurisdiction to the United states Embassy and the Sublime Porte for settlement.

Perhaps some explanation of the initial tolerance with which the Porte regarded the exercise of such jurisdiction is to be found in the report of a special commission (said to have been approved by the Council Minister) appointed study the new legal situation created by the abrogation of the capitulation in 1914.It recommended that the Ottoman courts refrain from judging the personal actions of foreigners and that the consular courts should be allowed to decide such causes until the establishment of new laws similar to those in Europe. The law definitely fixing the rights and duties of foreigners who reside in the Ottoman Empire was not promulgated until March 16, 1915.

It is true that the young Turks under German tutelage have attempted some recent judicial reforms; a revision of the criminal and procedure codes, the institution of peace courts, provision for numerous commissions to fill in the crevices of the Turkish law scientifically, and a provisional law abolishing all religious courts, thus removing the Seriat courts from the jurisdiction of the Sheyhülislam.

Germany and Austria renounced their privileges in Turkey during the war. The price of Turkish assistance on the side of the Central Powers was their consent to the abrogation of the capitulations, and this was recognized and sanctioned by Germany on January 11, 1917 in a series of five treaties. Austria followed suit in a treaty dated March 12, 1918.

KISALTMALAR

s.	:Sayfa
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
A.Ü.S.B.F.D	:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
ÇTTAD	: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
DABK. BTK.	: Deniz Arşivi Belgeler Kataloğu, Bahriye Tahrirat Kalemî
DH.HMŞ.	:Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı
DH.İD.	:Dahiliye Nezareti İdare Kısmı Analitik Envanteri
DH.KMS.	:Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Evrakı
DH.SYS	:Dahiliye Nezareti Siyasi Kısm Evrakı
DH.UMVM.	:Dahiliye Nezareti Umur-u Mahalliye-i Vilayet Müdüriyeti Analitik Envanteri
HR.HMŞ.İŞO.	:Hariciye Nezareti Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Tasnifi
HR.KMS	:Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı Evrakı
Çev.	:Çeviren
MAZC	: Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi
MMZC.	:Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu zamanlarda tek taraflı olarak ahidname adı altında bağış olarak verilmiş olan kapitülasyonlar, yıllar geçtikçe Osmanlı'yı sarmış sarmalamış ve bir bütün olarak, her alanda zarara uğratarak, hem mali ve iktisadi yönden hem de idari yönden tamamen onu yabancıların kontrolüne açık bir duruma getirmişti.

Osmanlı Devleti, kendisine zarar vermeye başladığı andan itibaren kapitülasyonları kaldırmaya çalışmış, ancak her defasında yabancı elçilerin protestolarıyla karşılaşmış ve geri adım atmak zorunda kalmıştı. Bir bütün olarak Kırım Savaşı'ndan itibaren başlayan bu kaldırma süreci, en son olarak I. Dünya Savaşı başlangıcında İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından yeniden canlandırılmıştı. 1914-1918 yılları arasında kendisini saran kapitülasyonlar zincirinden kurtulmuş olarak varlığını sürdüren Osmanlı Devleti, her ne kadar devletler bu kararını tanımamışlarsa ve savaş ortamının getirdiği uygun fırsatı kullanmışlarsa da , çıkardığı kararnameler ve kanunlarla bağımsız bir devletin yapması gerekenleri uygulamıştır.

Tezin tarihsel çerçevesinin belirlenmesinde, Osmanlı'da yeni bir dönemi açan 1908 Devrimi üst sınır olarak alınmıştır. Bu dönemde her alandaki çağdaşlaşma çabaları, iktisadi alanda da kendini göstermiştir. Nihayet, I.Dünya Savaşı ile kapitülasyonları kaldırma fırsatını yakalayan İttihat ve Terakki, bu dönemdeki uygulamalarla kapitülasyonlar konusunda yılların birikimini de sergileyecektir. Alt sınır olarak da; kapitülasyonların tamamen kaldırıldığıının devletlere kabul ettirildiği ve aynı zamanda da, yeni bir devletin var olduğunun bütün dünyaya duyurulduğu Lozan Antlaşması alınmıştır.

Osmanlı'nın ekonomik yönden çöküşü ve bu çöküşün temel nedenlerinden olan kapitülasyonların tarihi, menşei ve gelişimi hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırma çabaları üzerine toplu ve özel bir inceleme yapılmadığı da ortadadır. Sadece bir iki araştırmada dolaylı olarak değinilerek

incelenen bu konudaki açığın kapatılacağı düşüncesindeyiz. Bu dönemdeki yeni uygulamaların sağlam verilere dayandırılması için Osmanlı arşivlerinden yararlanılması zorunluydu. Ayrıca, o dönemde yabancı elçilerle görüşmeler için ise, bu işle görevlendirilen Cavit Bey'in tuttuğu notlardan ve İngiliz Mavi Kitabı ile Bolşevik Rus Hükümetinin açıkladığı yazışmalardan yararlanılmıştır. Yabancı arşivlerin eksikliği ise bu arşivleri kullanmış olan yerli ve yabancı tarihçilerin kitapları ve Osmanlı kapitülasyonlarının gelişimin ve kaldırılmasını anlatan 1901 ,1923, 1928 ve 1929 tarihli Ameriken dergilerinde çıkan makaleler ile giderilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamın başlangıcından beri öneri ve yardımlarını eksik etmeyen ve özellikle son dönemde tezimin, kelime kelime gözden geçirerek büyük bir özveride bulunan danışmanım ve hocam Prof.Dr. Zeki Arıkan'a sonsuz teşekkürlerimi sunarken, bilgi ve belge alışverişinde bulunduğum arkadaşım Tanju Demir, Hakan Erterzi ve Yard.Doç.Dr.Ahmet Mehmetefendioğlu'na ve tezimin yazım aşamasında büyük katkıları olan Namık Kemal Nomak, Mehmet Ali Durmuş ve Necmiye Şaşmaz'a da teşekkür ederim.

Ayrıca, bu tezin ortaya çıkışında maddi ve manevi desteğini hiç eksik etmeyen sevgili babam ile yazım sırasında sabır ve katkılarından dolayı sevgili eşime de teşekkürü borç bilirim.

İzmir 2001

Mehmet Emin Elmacı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
GİRİŞ.....	1
I- KAPİTÜLASYONLARI KALDIRMA GİRİŞİMLERİ.....	16
A. İLK GİRİŞİMLER.....	16
1.Kapitülasyonların zararları ve ilk girişimler.....	16
2. Tanzimat dönemi girişimleri.....	22
3. II. Abdulhamit dönemi.....	31
B. POSTALARDA VE GÜMRÜKLERDE DÜZENLEMELER.....	32
C. II.MEŞRUTİYET DÖNEMİ GİRİŞİMLERİ.....	43
1.İttihat ve Terakki Kongreleri ve II.Meşrutiyet Hükümetleri Programlarına göre Kapitülasyonlar.....	43
2. Dönemin siyasi olayları ve kapitülasyonlar.....	48
II- KAPİTÜLASYONLARIN KALDIRILMASI VE KAMUOYU.....	59
A. DEVLETLERLE SAVAŞ ÖNCESİ GÖRÜŞMELERİ.....	59
B. KALDIRMA KARARININ ALINMASI.....	71
C. DEVLETLERİN KARARA TEPKİLERİ.....	78
1. Karara ilk tepkiler.....	90
2. Karardan sonraki gelişmeler.....	103
III- KALDIRMA KARARININ UYGULANMASI.....	110
A. ADLİYE TEŞKİLATINDAN DÜZENLEMELER.....	110
1.Konsolosluklar ve yabancı uyruklu ile ilgili düzenlemeler.....	111
2.Hukuk-u aile kararnamesi ve şeriye mahkemeleri.....	122
3.Kilise, Eğitim ve sağlık kuruluşlarıyla ilgili düzenlemeler.....	131
B. GÜMRÜKLERİN DÜZENLENMESİ.....	136
C.YABANCI ŞİRKETLER VE TÜRKÇE KULLANIMI.....	146
D. YABANCI POSTAHANELERİN KAPATILMASI.....	150

E. YABANCI OKULLARIN DÜZENLENMESİ.....	158
IV- İLGİLİ DEVLETLERİN	
KALDIRMA KARARINI KABUL ETMELERİ.....	173
A. ALMANYA'NIN KABULÜ.....	173
B. AVUSTURYA- MACARİSTAN'IN KABULÜ.....	186
C. BOLŞEVİKLERİN KABULÜ.....	189
V- MÜTAREKE DÖNEMİNDE KAPİTÜLASYONLAR.....	194
A.KAPİTÜLASYONLARIN YENİDEN TESİSİ.....	194
VI- KAPİTÜLASYONLARDA KESİN SONA DOĞRU.....	204
A. KURTULUŞ SAVAŞINDA KAPİTÜLASYONLAR.....	204
B. TBMM VE KAPİTÜLASYONLAR.....	216
C. KESİN SON: LOZAN.....	226
SONUÇ.....	238
KAYNAKÇA.....	244
EKLER	

GİRİŞ

Kapitülasyon kelimesi köken olarak ' kral veya kilise emirnamelerinin bir bölümü' anlamındaki, Latince 'capitulum' dan türemiş olan İtalyanca Capitolazione kelimesine dayanmakta ve terim olarak '*savaş sırasında bir ordunun, bir kale ya da bir şehrin teslim edilmesi amacıyla yapılan anlaşmalar*' demektir¹. Fransızca ' *bir yerin teslimi için yapılan antlaşma*', İngilizce ise '*savaşta silahlı bir düşman kuvvete belirli bir kıtanın veya şehrin teslimi için yapılan anlaşma*'² anlamına gelen kapitülasyonlar, daha sonra dar bir anlam kazanmıştır. Reşat Ekrem Koçu'nun tanımlamasına göre; "*Osmanlı İmparatorluğu memleketlerinde daimi surette yahud muvakkat olarak oturan Hıristiyan devletleri tebasına bahşolunan müsaadeler ve imtiyazları ihtiva eden ve Osmanlı Devleti 'nin en şevketli ve kudretli bulunduğu bir zamanda Babiali'nin rıza ve muvaffakata ile akdolunan muahedelere*"³ kapitülasyon denilmektedir. Ünlü Hukuk bilgini Renault'ya göre ise; kapitülasyonlar , "*Hıristiyan memleketler dışında ve başlıca İslam ellerinde geçici veya devamlı surette oturan Hıristiyan milletler tebasının, mahalli hükümet ve nüfuzundan öte kalmak ve kendi elçi ve konsoloslarına tabi bulunmak hakkını*"⁴ ifade etmektedir. Yine Un Ancien Diplomat ismiyle kendini tanıtan bir kişinin eski bir kitabına göre de kapitülasyonların kökeninde müslümanların hıristiyanlara duydukları nefret yatmaktadır⁵.

---

¹ Şerafettin Turan, *Türk İtalya İlişkileri I*, Metis Yayınları, İstanbul, 1990, s.13; Bir başka kaynağa göre , *Akapitolo* fasıl ve bab demektir ve muhteviyatı bir takım kısımlara ayrılmış akd ve senet anlamını taşımaktadır. Ahmet Nusret, *İmtiyazat-ı Ecnebiye yahud Uhud-u Atika*, Dersaadet, 1325, s. 1

² Yılmaz Altuğ, *Yabancıların Hukuki Durumu*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1966, s. 41

³ Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar* , Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934, s.402;

⁴ Aktaran, Cemil Bilsel, *Lozan 2.Cilt.*, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998,s. 27

⁵ Un Ancien Diplomat, , *Le Regime Des Capitulations*, Paris, 1898.

Görüldüğü gibi, tanımlarda Hıristiyan devletlerin vatandaşlarının İslam ülkelerinde sahip oldukları haklarını düzenleyen antlaşmalar söz konusudur. Bu nedenle kapitülasyonlara sadece Hıristiyan devletlerle Müslüman devletler arasında geçerli antlaşmalar olarak bakılmaktadır. Oysa kapitülasyonlar, İslam'ın ortaya çıkışından önce de mevcuttu. Örneğin, MÖ. 1294-1244 yıllarında Mısır'ın Memphis şehrine yerleşen Fenikelilere kendi tapınaklarında dua etmeleri hakkının verildiği⁶ bilinmektedir. Ayrıca İstanbul'un fethinden 300 yıl önce, Bizans Devleti Venedikler ve diğer İtalyan kavimlerine imtiyazlar da vermişlerdi⁷. Ortaçağ'da Batı Roma'nın yıkılmasından sonra İspanya'daki Vizigotlar da, yabancı tüccarlara olağanüstü imtiyazlarda bulunmuşlardı⁸. Bununla da kalınmamış, iki İslam devleti olan Osmanlı Devleti ve İran arasında, 1847 yılında yapılmış olan Erzurum Antlaşması'nın 7.maddesine göre de bir kapitülasyon söz konusuydu⁹. Yani devletler, ticari ilişkilere girmeye başladıktan sonra bu tip antlaşmalardan geri kalmamış ve Müslüman, Hıristiyan ayrımı yapılmadan imtiyaz antlaşmaları imzalanmıştır.

Başlangıçta, toplumlar arasındaki ticaretten dolayı ülkelerdeki yabancı vatandaşların, kendi ülkelerindeki haklardan aynen yararlanması olarak ortaya çıkan kapitülasyonlar, Avrupa'da sanayinin doğması ve gelişmesiyle yeni bir boyut kazanmaya başladı¹⁰. Gelişen sanayileri nedeniyle üretimleri için pazar aramaya başlayan sömürgeci devletler, egemenliklerini ya uzak bölgelerdeki ilkel toplumlara yaydılar ya da kendileriyle kapitülasyon antlaşmaları yapan devletleri kendi çıkarları için sömürmeye başladılar.

Bu ortamda önemli bir konu da kapitülasyonların antlaşma ya da tek taraflı olup olmadığıydı. Kapitülasyonlar, bölümleri veya maddeleri sadece verilen hak ve imtiyazlara ait olan, tek taraflı yazılmış ahitname veya resmi taahhüt senedi olarak

⁶ Altuğ, a.g.e., s. 43

⁷ Hasan Fehmi Paşa, "İmtiyazat-ı Ecnebiyenin Çare-i İlgası" *İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası*, No.1., 31 Mart 1325 s.4.

⁸ Altuğ, a.g.e., s. 43. ; Kapitülasyonların Orta Çağ'ın ortaya çıkardığı bir sistem olduğu Lozan Antlaşması görüşmelerinde İngiliz delegeleri için Londra Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü tarafından hazırlanan bilimsel gizli raporda da belirtilmişti. Turgut Işıksal, "Kapitülasyonlar, Lozan'da İngiliz Heyetine verilen gizli raporun tam metni III, B.T.T.D., Sayı 36, Eylül 1970, s.49

⁹ Altuğ, a.g.e., s.50;7.maddeye göre; her iki devlet konsoloslarına diğer yabancı devlet konsoloslarına tanınan imtiyazları tanıyacaktı.

¹⁰ Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1986, s.9.

görüldüğü gibi¹¹ başlangıçta bunların 'müsaade' kelimesiyle tanımlanmış olmasına, rağmen daha sonra yanlışlıkla kapitülasyon olarak tercüme edildiği de belirtilmişti¹². Ayrıca güçlü olan Osmanlı Devleti diğer devletlerin kendisiyle 'antlaşma' yapma isteğini de, kendisine hakaret kabul ederek reddetmişti¹³. Lozan'da İngiliz delegeleri için hazırlanan kapitülasyonlar raporunda da "...başlangıçta kapitülasyonlar karşılıklı yapılmış antlaşmalar değildi. Onlar Osmanlı Hükümeti tarafından, vatandaşları Türk eyaletlerinde oturmayı arzu eden yabancı milletlere lutfedilmiş tek taraflı imtiyazlardı."¹⁴ denilerek hem antlaşma değil imtiyaz oldukları, hem de tek taraflı oldukları kabul edilmişti. Aslında İngilizler bunun başlangıcından beri farkındaydılar. 1710'lu yıllarda İstanbul'daki İngiliz elçisi Sir James Porter'a göre, kapitülasyonlar ticaret antlaşması değil, sadece Babıali yönünden ihsan edilmiş, verildikleri hükümetten buna karşılık bir imtiyaz gerektirmeyen ticaret imtiyazlarıdır¹⁵. Aynı şekilde Cumhuriyet döneminin Adliye Nazırlarından olan Mahmut Esat Bozkurt da 1918 yılında İsviçre'de yaptığı doktora tezinde, bilinen tüm kapitülasyonlardan örnekler vererek Osmanlı'daki kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılabilceğini kanıtlamış ve bu tez o dönemde İsviçre'deki üniversiteden onay alabilmişti¹⁶. Ona göre kapitülasyonlar rejimi Osmanlı'nın kuruluşundan çok daha önceye gitmekte ve zamanla Osmanlı tarafından genişletilerek, bu devletin hukukunun bir parçası haline gelmişti¹⁷. Mahmut Esat tezinde, bir çok hıristiyan devletinin geçmişte başka devletlerin uyruklarına ayrıcalık tanıdığını da kanıtlamış¹⁸ ve kapitülasyonların tek yanlı olarak hükümdarlar tarafından verildiği için çağdaş anlamda bir antlaşma sayılamayacağı için de istenildiği zaman tek taraflı olarak kaldırılabilceğini belirtmiştir. Ayrıca yapılan bu işlemlerin ahidname yani uzlaşma olduğunu da kabul eden Mahmud Esat,yine bu nedenle veren tarafından geri alınabilceğini de savunmuştu¹⁹.

---

¹¹ Cahit Doğan, "Kapitülasyonların Siyasi ve İktisadi Sebepleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt2, sayı 7, Ağustos 1980, s.128

¹² Orhan Türkođan, *Türk Tarihinin Sosyolojisi*. s35

¹³ Doğan, a.g.e., s. 158

¹⁴ Işıksal, a.g.e., s.49

¹⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul , s. 50, dpn. 13

¹⁶ Mahmut Essad, *Du Regime des Capitulations Ottomans*, İstanbul, 1928, s.115.

¹⁷ Zeki Arıkan, "*Mahmut Esat Bozkurt ve Kapitülasyonlar*", *ÇTTAD*, Cilt.II, Sayı.4-5,Yıl.1994-95 DEÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1995, s.225.

¹⁸ Mahmud Essad, a.g.e., s. 13

¹⁹ A.g.e., s. 65.

Kapitülasyonların tek taraflı olduğuna önemli bir kanıt da; Fransızlara verilen ilk imtiyazlarda Osmanlıların ülkelerinde yabancılara tanıdıkları hakların aynısını, kendi vatandaşları için de Fransa'dan talep etmemesi gösterilmektedir²⁰. Antlaşmalar çift taraflı olmuş olsaydı aynı haklar Osmanlılara da tanınmış olacaktı.

Lozan Antlaşması görüşmelerinde de Türk tarafının tezi kapitülasyonların tek taraflı olduğu yönündeydi. Çünkü bir vesikanın iki taraflı sayılabilmesi için karşılıklılık ilkesinin bulunması gerekirdi. Oysa Osmanlı padişahları yabancı devletlere imtiyaz bahşederken karşılığında bir şey istememişlerdi²¹.

1861 yılında Fransa ve İtalya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan ticaret antlaşmalarındaki maddelerde geçen " *kapitülasyonlar ve antlaşmalar*" sözcüklerinin ayrı ayrı kullanılması da kapitülasyonların antlaşma değil farklı bir terim olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü kapitülasyonlar tek taraflı, antlaşmalar ise çift taraflı tasarruflardır²².

Kapitülasyonlardaki bahşedilme unsuru ve padişahın antlaşmada taraf değil yalnızca onaylayan makam olması nedeniyle kapitülasyonlar kendine, devletlerarası hukuk terimleri içerisinde bir yer bulamamaktadır ve ticari imtiyaz bahşeden hukuki bir belge olan bunları en doğru şekilde ifade eden hukuki terim, kapitülasyonların tanımı içinde olan "*ferman, ahidname veya resmi taahhüt senedi*" olmalıdır²³.

Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlere verdiği kapitülasyonlara geçmeden önce yabancılara bunlarla elde ettiği imtiyazların neler olduğunu incelemek gerekir. Genel olarak kapitülasyonları üç noktada toplamak mümkündür:

1-*Kişi imtiyazları*: Yabancılar kendi din ve mezheplerine ait kiliselerde serbestce ibadet edebilirlerdi. Kendi dinsel yöneticilerini rahatlıkla seçtikleri gibi, bu din adamlarının mabed içinde ve dışında dokunulmazlıkları da bulunurdu. Mevcut kiliseleri onardıkları gibi, yeni kiliselerde inşa edebilirlerdi.

Yabancılar Osmanlı ülkesinde istedikleri yerde (Mekke ve Medine hariç) hiç bir yerde kayda bağlı olmadan oturabilirler, suç işleseler bile sınır dışı edilmezler,

---

²⁰ Bilsel, a.g.e., cilt II, s. 36; Bu görüş kapitülasyonların İslam dini ile hristiyanlık arasındaki derin farklılıklardan kaynaklandığına dair olan tezi de çürütmektedir. Çünkü eğer böyle olsaydı, Osmanlı'nın aynı hakları Fransa'daki kendi vatandaşları için de istemesi gerekirdi.

²¹ Tahir Taner, *Kapitülasyonlar Nasıl İlgâ Edildi?*, Muammer Raşit Seviğ'e Armağan'dan Ayrı Basım, İ.Ü.H.F. yayınları, İstanbul, 1956, s.16

²² Altuğ, a.g.e., s.58

²³ Doğan, a.g.e., s.132.

serbestçe ticaret yapıp istedikleri malları alıp satarlardı. Yabancıların buldukları ev, iş yeri ve ticarethanelerine ne olursa olsun konsoloslukların bir tercümanları hazır bulunmadıkça girilemez ve arama yapılamazdı. Konsoloslar tercüman ve kavaslarla birlikte bütün konsoloshane memurları imtiyazlardan yararlanırdı.

Yabancılar kendi okullarını açıp buralarda istedikleri gibi eğitim ve öğretim yapabilir, ders içeriklerini kendileri belirleyebilirdi. Buna kendi sağlık kuruluşlarını kurmaları da dahildir. Bu sağlık kuruluşlarında kendi doktorları aracılığıyla da imtiyaz elde edebilmekteydiler.

2-Hukuk imtiyazları: Osmanlı'daki yabancıların kendi aralarındaki davaların yargısı konsoloshanelerdeki hakim ve mahkemelerin yetkisi alanındaydı. Osmanlılarla olan davalar ise muhtelit mahkemelerde ancak yabancıya bağlı bulunduğu konsolosluğun tercümanı huzurunda görülürdü. Eğer tercüman gelmemiş veya davayı bırakıp gitmişse dava olduğu gibi kalırdı. Yabancıları tevkif hakkı konsoslara ait idi. Tercüman olmadıkça suç üstü durumunda bile tevkif edilemezdi. Mahkum edilen yabancı cezasını, Osmanlı hapishanelerinde değil konsolosluklarının hapishanelerinde çekerlerdi. Her türlü adli tebligatlar konsolosluklarca yapılırdı. Elçiliklerce kabul edilmeyen kanunlar (pasaport, gümrük, basın, şirketler) yayınlanmazdı.

3-Ticari imtiyazlar: Yabancıların ticari imtiyazları onların bütün vergilerden muaf tutulmalarıydı. Sadece gayri menkul vergileri, ithalat ve ihracat vergilerini kendi devletlerinin Osmanlı'ya izin verdikleri derecede öderlerdi. Rahatlıkla ticaret yapabildikleri gibi Osmanlı karasularında gemi işletmecisi, yolcu ve eşya naklini de ellerinde bulundururlardı.

Özellikle kıyı bölgelerinde yabancıların postahane açma hakkı vardı. Yabancılara gelen ve giden her türlü mektup, telgraf ve paketler hükümet ve yerel yönetimler tarafından denetlenemezdi.

Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlar içeren Antlaşmalar yapması da belli nedenlere dayanmaktadır. Bu nedenlerin başında müslümanlarla hıristiyanlar arasındaki gelenek görenek açısından farklılıklar olduğu gibi, adli sistemin de İslam hukukuna dayanıyor olması gelmekteydi. Bu hukukun karakteri kesinlik ve değişmezlik taşımaktaydı ve yalnızca müslümanlara uygulanmaktaydı. Bu yüzden Avrupa devletleri hıristiyan olan kendi vatandaşlarının Osmanlı'da kendi hukuklarına göre yargılanmasını istemişlerdi. Bu nedenle ülkedeki yabancı ve gayrimüslimler kendi kuralları

çerçevesinde kendi sahip oldukları haklardan yararlanmaya başladılar²⁴ ki bu da kapitülasyonları geçerli bir konuma getirmişti.

Onların iddiasına göre, kanunların şahsiliği anlamına gelen bu isteğe göre; her toplumun kendine göre bir hukuk ve gelenek ve görenekleri vardı. Bu toplumların bireylerinin diğer ülkelere gittikleri zaman iş olsun ticaret olsun buralarda belli bir süre kalmaları gerektiği için çıkan hukuki sorunlarda da kendi hukuklarına göre yargılanmaları söz konusu olmaktaydı. Dolayısıyla kanunların şahsiliği kapitülasyonların ortaya çıkışını kolaylaştırmış oluyordu²⁵.

Ayrıca Osmanlı Devleti kurulduğu zaman çevresinde kapitülasyonlar kurumu zaten bulunmaktaydı. Gerçekten de Osmanlı Devleti Anadolu'ya geldiği zaman, gerek Bizans Devleti gerekse İslam Devletleri tarafından verilmiş kapitülasyonları karşılarında bulmuşlardı²⁶. Yine Osmanlı Devleti fethettiği değişik kültürde ve dinde olan bölgelerdeki halka hoşgörülü davranmaktaydı ve bu halkın yaşayış ve gelenek göreneklerine saygı duymaktaydı. Bu amaçla özellikle Fatih zamanında İstanbul fethedildiğinde kentteki kurumlara kendi törelerinde ve dini törenlerinde serbest olma izni verilmişti²⁷. Ayrıca Osmanlı padişahlarının Avrupa devletlerine kendi hükümlerlerini tanıtmak amacıyla ve kendi dönemlerindeki siyasi şartlar gereği yarar elde etmek amacıyla da kapitülasyonlar verdikleri de bilinmektedir²⁸.

Osmanlı Devleti 'ndeki kapitülasyonların başlangıcına gitmek gerekirse; kesin olarak kanıtlanma olanağı olmamasına rağmen verilmiş olan ilk ticari imtiyaz, Murat zamanında, 1365 yılında, Ragusa Cumhuriyeti gemilerinin doğuda serbestce dolaşmalarına izin veren ahidnamedir²⁹. Ardından 1387 yılında Cenevizlilerle yapılan ticaret antlaşmasında da Cenevizlilere bir takım imtiyazlar verilmişti³⁰.

---

²⁴ Nebioğlu, a.g.e., s.10

²⁵ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt1*, TTK.Yayımları, Ankara, 1953, s.5

²⁶ Suphi Nuri İleri, *Türkiye'de Yabancıların Hukuku ve Statut Personelle Meselelerinin Tatbiki*, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1938, s.8; 22 Ocak 1938 tarihinde Ankara halkevine verilen konferanstan.

²⁷ Nebioğlu, a.g.e., s.10

²⁸ Bilsel, *Lozan II*, s.31.

²⁹ Reşat Ekrem, a.g.e., s. 8., Dalmaçya kıyılarındaki bu devlet, Osmanlı'dan koruma talep etmiş ve yılda 500 duka altın karşılığında doğuda ticaret yapmalarına izin verilmiştir. Bir görüşe göre ise Ragusa Cumhuriyeti'nden alınan bu 500 duka altın tarihte anlaşmaya bağlı ilk maktu vergi olarak kabul edilmiştir. Nihad S. Sayar, *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, Met /er matbaası, İstanbul, 1977, s. 23.

³⁰ A.g.e., s. 9.

Bu arada Osmanlı'nın kendi açısından kapitülasyon hakkı içeren antlaşma ise, Palaiologos ile Yıldırım Beyazıt arasında 1397 yılında yapılmıştır³¹. Buna göre; Osmanlı Devleti İstanbul'da bir mahalle kurma, cami açma ve kendi mahkemesini kurarak burada bir kadı bulundurma hakkını elde etmiş olmaktadır.

I. Mehmet zamanında ise 1410 yılında Cenevizlilere³² 1419 yılında da Venediklilere³³ Adalar Denizinde ticari faaliyetleri için imtiyaz hakkının verilmesi ticari kapitülasyonlar olarak görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasından sonra Galatalılar ve Cenevizlilere bir ferman ile bazı özel haklar verildiği de bilinmektedir³⁴. Rum Ortodoks Patrikhanesine de verilen imtiyazlarla da³⁵ o bölgedeki Ortodokslar üzerinde mutlak bir otorite kurulmuş oldu³⁶. Yine aynı yıl Cenevizlilere Bizans tarafından verilmiş olan imtiyazlar yenilendiği³⁷ gibi, 1454 yılında aynı şekilde Venedik Cumhuriyeti ile yapılan yeni bir ticaret antlaşmasında ise; Venediklilere ticaret serbestisi ancak, giriş ve çıkışta %2 gümrük vergisi vermeleri karşılığında tanınmıştı³⁸. Bu imtiyazlar daha sonra 1480 ve 1482 yıllarında yenilenmişti³⁹. Buradan da anlaşıldığına göre; Osmanlı Devleti kurulduktan sonra bu bölgede kapitülasyonlar kurumunu karşısında bulmuş ve Bizans'ın Venediklilere verdiği kapitülasyonlar gibi, verilen kapitülasyonları onaylamaktan başka bir şey yapmamışlardı⁴⁰. İstanbul'un fethinden sonra, Boğazlar ile birlikte Anadolu'nun da tamamen Osmanlı'nın eline geçmesi, Avrupa'nın Uzak Doğu ile olan ticaretinin tümünü Osmanlı üzerinden yapmasını sağlamıştı. Bu gelişme ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun ticaret yollarından kar etmesine dolayısıyla da mali gücünün artmasına neden olmuştu. Buna bir de Yavuz Sultan Selim zamanında Mısır'ın alınmasıyla, Akdeniz ve Hint Okyanusu üzerindeki ticaret yollarının eklenmesi Osmanlı'yı bu bölgede tek hakim konumuna getirmişti.

---

³¹ A.g.e., s. 11.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu tarihi 1401 olarak vermektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, 1. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 292

³² Doğan, a.g.e., s. 138.

³³ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 229.

³⁴ Erim, a.g.e., s. 6

³⁵ M. Süreyya Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996, s. 53

³⁶ Sayar, a.g.e., s. 45

³⁷ Bilisel, a.g.e., 2.Cilt, s. 33

³⁸ Doğan, a.g.e., s. 141

³⁹ Reşad Ekrem, a.g.e., s. 31, Verilen bu ilk ticari imtiyazlar , sadece serbest ticaretin yapılması ve geliştirilmesini amaçlamış, oturma ve yargı serbestliği gibi geniş imtiyazlar henüz verilmemiştir.

⁴⁰ Turan, a.g.e., s. 15.

Konumuz açısından bakılacak olursa, 1514'de Ankonalı tüccarlara da Venediklilere verilen ticari imtiyazlar verilmiş⁴¹, ardından bir yıl sonra ise, 1499 yılından beri Osmanlı ile ticaret serbestliği konusunda görüşmelere başlamış olan Rusya'ya da Kefe ve Azak'ta tüccarları için serbest ticaret izni verilmişti⁴². Ayrıca, 1517'de Mısır Memlûk sultanlarının Fransız, Venedik ve Katalon tüccarlarına vermiş oldukları imtiyazlar, Osmanlı tarafından tanınmıştı⁴³.

Kanuni zamanında ise, ilk olarak Ankonalı tüccarlara 1514'de verilen ticaret yapma izni, 1520 yılında yenilenmişti⁴⁴. İkinci olarak 1521'de Venedik Cumhuriyeti ile kapitülasyonların yenilenmesi gerçekleştirilmiş ve varlığını sadece deniz ticareti ile sağlayan Venedik'in serbestce ticaret yapmasıyla ilgili maddeler devam ettirilmişti⁴⁵. Ayrıca Mısır Memlûk sultanlarının Fransız, Venedik ve Katalon tüccarlarına vermiş oldukları ve 1517 yılında tanınmış olan imtiyazlar, yine bu dönemde, 1528 yılında yenilediği gibi⁴⁶, aynı yıl Toskana ile de kapitülasyon muahedesi gerçekleştirilmişti⁴⁷.

Görüldüğü gibi, 1536 yılındaki ve ilk kapitülasyonlar olarak kabul edilen Fransızlarla olan kapitülasyonlara kadar, Osmanlı'nın yaptığı bu muahedeler, genelde kendisinden daha güçsüz devletlerle gerçekleştirilmiş ve bir hak olarak değil, bağış adı altında yapılmıştı. Bu imtiyaz muahedelerinin amacı, o dönemde Osmanlı ekonomisine canlılık getirilmesini, iç ve dış ticaretin geliştirilmesini sağlamaktı⁴⁸. Nitekim Osmanlı Devleti, ticaret yollarının da katkısıyla Kanuni zamanında güçlü bir devlet durumuna gelmiş bulunuyordu.

Lozan'daki İngiliz delegelerine verilen kapitülasyonlar raporunda, Osmanlı'daki kapitülasyonlar dönemi, hakim oldukları devletlere göre dörde ayrılmıştı⁴⁹. Buna göre;

1. 1535-1782 dönemi, Fransa'nın hakim olduğu
2. 1783-1837 dönemi, Rusya'nın hakim olduğu

---

⁴¹ Reşad Ekrem, a.g.e., s.37,

⁴² A.g.e., aynı yer.

⁴³ A.g.e., s. 38

⁴⁴ A.g.e., s. aynı yer.

⁴⁵ A.g.e., s. 39 Venediklilerin Kanuni ile 'Antlaşma' yapma isteği, 'bende' durumundaki Venedik ile eşit şartlar altında bir antlaşma yapmayı 'şerefine aykırı bulması' nedeniyle Kanuni tarafından kabul edilmemiş, eski müsaadelerin yenilenmesiyle yetinilmişti. Doğan, a.g.e., s. 149.

⁴⁶ A.g.e., s. 40

⁴⁷ A.g.e., aynı yer

⁴⁸ Hayri Sevimay, Cumhuriyete Girerken Ekonomi, Kazancı Kitap Ticaret A.Ş, İstanbul, 1995, s.178

⁴⁹ Işıksal, a.g.e., s. 61

satmasına ve on yıl boyunca vergiden bağışık tutulmalarına da izin verilmişti. Ayrıca, Fransa tebasından bir tüccarın ceza maddelerinden dolayı bir Osmanlı tarafından mahkemeye davet edilemeyeceği ve İki Fransız arasındaki davaların ancak Fransız konsolosluklarında Fransa kanunlarına göre görüleceği belirtilmişti. Bir Fransız ve Osmanlı arasındaki davalara ise ancak Fransa konsolosluklarınca görevlendirilen bir tercümanın da katılımıyla Osmanlı mahkemelerinde bakılabileceği kararlaştırılmıştı. Ancak gerçek olan ise, bugüne kadar sadece Venediklilere verilen Türk limanlarına gelebilme hakkının bundan sonra Fransız gemilerine de verilmiş olmasıydı⁵¹. 1536 kapitülasyonları, daha sonraki yıllarda Fransızlarla ve diğer devletlerle yapılacak her türlü kapitülasyonlara esas oluşturmuştu⁵². O zamanlarda Osmanlı ülkesinde Fransızların az sayıda bulunması ve bulunanların da seçme olması, ayrıca Osmanlı Devleti'nin en parlak, en kuvvetli bir dönemde olması ve bu imtiyazların geçici bir zaman için verilmesinden dolayı kapitülasyonların zarar getireceği gibi bir görüş

---

⁵⁰ Reşat Ekrem, a.g.e., s. 402

⁵¹ Doğan, a.g.e., s. 158

⁵² Reşat Ekrem, a.g.e., s. 410

kimsenin kafasında yoktu ve zararları bu nedenle henüz hissedilmemişti⁵³. Ayrıca 1740 yılında Fransa'ya verilecek kapitülasyonlara kadar, Osmanlı Devleti verdiği bu ilk imtiyazlarda değerli bir şey verdiği düşüncesindeydi⁵⁴. Aslında 1536 kapitülasyonlarının belgesi Fransız arşivinde bulunmamıştır. Bu nedenle ilk olarak 1940 ve 1950'li yıllarda bu konu tartışılmaya açılmış ve iki grup ortaya çıkmıştı. Türkiye'de çoğu tarihçi olaya milliyetçilik ışığı altında bakarak, Kanuni gibi bir padişahın böyle antlaşmalar vermeyeceği gibi bilimsel açıdan uzak değerlendirmeler yapmışlardı. Bazıları da kapitülasyonların verildiğini ancak uygulanmadığını savunmuştur. Oysa bilinen gerçek kapitülasyonların verildiği ve uygulandığıdır⁵⁵.

Fransızlara verilen bu bağış, 1569 yılında II.Selim zamanında daha da genişletildi. Vergi muafiyeti süresiz olarak tanındığı gibi, ihraç edilmeleri devletin iznine bağlı olan pamuk, bal mumu, boyanın Fransa'ya ihracı serbest bırakıldı⁵⁶. Ayrıca, Yakın-Doğu'da dolaşan gemilerin hangi ulustan olursa olsun, Fransız bayrağı ile Osmanlı denizlerinde dolaşma hakkı da verilmişti⁵⁷.

1739 yılında Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında anlaşmazlıkta Osmanlı'ya diplomatik destek veren ve Belgrad Antlaşması'nın yapılmasında önemli rol oynayan Fransa, 1740 tarihli Ticaret Antlaşması ile hak ettiğinin ötesinde ödüllendirilmişti⁵⁸. Fransa, 1740 kapitülasyonlarını alarak, yıllardır istediği, imtiyazlarını genişletme fikrini gerçekleştirmiş oluyordu. Ayrıca, bu antlaşma kapitülasyonlar kavramına yeni bir nitelik getirmişti. Artık kapitülasyonlar daimi olmayan durumdan çıkmış, karşılıklı bağlayıcılığı olan ticaret antlaşması haline gelmişti⁵⁹. Çünkü kapitülasyonların her padişah değişikçe yenilenmesi kaldırılmış kalıcı bir hale getirilmişti. Yani o güne kadar Fransa'ya tanınan imtiyazlar kurumsallaştırılmış idi⁶⁰. Fransa, 1535 yılında elde ettiği

---

⁵³ Aktaran, İleri, a.g.e., s. 10.

⁵⁴ İbrahim Hakkı Paşa, "Kapitülasyonlar veyahud Uhud-u Kadime" *İlm-i hukuk ve Mukayeseli Kavanin Mecmuası* No.15, Eylül, 1326, s. 164

⁵⁵ Zeki Arıkan, "Cumhuriyet İdeolojisi ve 1536 Kapitülasyonları" VIII. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, 18-21 Haziran 1998, Bursa, Basılmamış Bildiri.

⁵⁶ Sevimay, a.g.e., s. 179. Yed-i Vahit yönetimine bağlı olan bu malların serbestce ihrac edilmesi, Osmanlı hazinesini zarara soktuğu gibi, Fransa'nın da gümrük resmi ödemesine göz yumulmuş oluyordu.

⁵⁷ Nebioğlu, a.g.e., s. 14. Bu madde, Fransız tüccarlarının kazancının artmasıyla birlikte, onların Osmanlı'da üstün bir duruma gelmesini sağlamıştır.

⁵⁸ Sevimay, a.g.e., s. 181.

⁵⁹ Berkes, a.g.e., s. 77.

⁶⁰ Buna karşılık, 1740 Antlaşması'nda, 23 maddesi gereği, yabancıların Osmanlı ülkesine girişlerine ancak ellerinde Müruriye tezkeresi olduğu takdirde izin verileceği gibi bazı şartların da olduğu belirtilmişti. K.D, Kapitülasyonlar, Sancakyan Matbaası, 1329, s. 11

ilk kapitülasyonlardan sonra sürekli olarak adli alanda kazanımlar için çabalamış, özellikle Osmanlı'daki Fransızların kendi istekleriyle bile olsa Osmanlı mahkemelerine başvurmalarına şiddetle karşı çıkmıştı⁶¹. Nitekim Fransa, 1740 antlaşmasıyla kendi vatandaşlarının aralarındaki davaların Fransa kanunlarına göre ve Fransa elçi ve konsoloslarının izniyle yapılabilmesi şartını da elde edebilmişti⁶². Örneğin bu tarihe kadar bir yabancıнын evine hükümet memurları rahatlıkla girebilirken şimdi, o kişinin bağlı olduğu devletin konsolosuna haber verildikten sonra, gelen biri huzurunda ancak o eve girilmeye başlanmıştı⁶³. Ayrıca daha geniş imtiyazlar veren bu kapitülasyonlarla tercümanlık işleri de kesin sonuçlara bağlandığı gibi, Fransızlara ikamet ve dolaşma özgürlüğü de tanınmıştı⁶⁴.

Burada Mahmut Esat'ın 1740 kapitülasyonlarını Osmanlıların daha önce Cenevizlilere verilen imtiyazların genişletilmesinden başka bir şey olmadığı görüşünde olduğunu da⁶⁵ belirtmek gerekir ayrıca, süreklilik oluşturmuş olması açısından bu imtiyazların antlaşma olarak da görülmemesini savunan Esat'a göre, kapitülasyonlar sürekli bir hale gelmiştir ancak ahidname niteliğini yitirmemiştir⁶⁶.

Bu arada diğer devletler de Fransa'nın yolunda gitmekteydi. İngiltere ilk defa 1580 yılında Osmanlı Devleti ile bir ticaret antlaşması imzaladığı gibi⁶⁷, Rusya'da özellikle 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Karadeniz'de ticaret yapma hakkını elde etmiş, 1783 yılında yenilenen kapitülasyonlar ile de Osmanlı'da Fransa'nın yerini almaya başlamıştı. Yine de Fransa'nın Osmanlı'daki durumu henüz önemini kaybetmemişti O kadar ki; Osmanlı'daki Fransız elçisi C. Gouffier, abartarak da olsa 1781 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa'nın bir kolonisi olduğunu bile söyleyebilmişti⁶⁸.

Bu dönemdeki İngiltere ile yapılan 1809 Kala-i Sultaniye Antlaşması da, karşılıklılık esasına dayandırılmış ve bu açıdan önemli bir antlaşma olmuştur. Mehmet

---

⁶¹ Işıksal, a.g.e., s. 63

⁶² Jacques Thobie, *Interets et Imperialisme Français dans L'empire Ottoman, 1895-1914*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1977.s. 43

⁶³ Ahmet Nusret a.g.e., s. 8.

⁶⁴ Thobie, a.g.e., s. 45.

⁶⁵ Mahmud Essad, a.g.e., s. 36

⁶⁶ A.g.e., s. 75

⁶⁷ Reşat Ekrem, a.g.e., s.

⁶⁸ Aktaran Serap Yılmaz, "17 ve 19.yüzyılda İzmir'de Fransızlar"Ç.T.T.A.D, Cilt.1, Sayı.3, DEÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir,1993 s. 102

Ali Paşa isyanı sırasında Fransa'nın Osmanlı aleyhinde tutum takınması, onun Osmanlıdaki yerini daha da sarsmış ve 1838 İngiltere ile yapılan Ticaret Antlaşması ile bu tarihten sonra üstünlük İngiltere'ye geçmişti. Bu döneme gelene kadar Osmanlı Devleti Avusturya, İsveç, Felemenk, Lehistan, Danimarka gibi devletlerle tek taraflı bağışlarda bulunmuş ve böylece fetih politikasına paralel olarak bu devletlere ticari imtiyazlar verilerek, onların kazanılması amaçlanmıştır⁶⁹.

1838 tarihinde İngiltere ile imzalanan ticaret Antlaşması sonrasında Fransa ve Rusya'dan sonra, İngiltere de Osmanlı ülkesinde durumunu güçlendirmeye başladı. Özellikle kendi sömürgelerine giden Hindistan ticaret yolu üzerinde önemli bir ülke konumundaki Osmanlı Devleti'ni kendi yanında tutabilmek amacıyla gelişen olayları çok iyi değerlendiren İngiltere, Mehmet Ali Paşa isyanını bu yönde kullanmış ve Osmanlı Devleti'ne yardımının karşılığını da görmüştü. Avrupa devletlerinin gümrük duvarlarını yükseltmesinden bunalan İngiltere, artan üretimine pazar arayışını Osmanlı topraklarında sonuçlandırmıştı. Aslında gelişmekte olan kapitalist ülkelerden yapılan sanayi ürününün ithalatı bu ticaret antlaşmalarından önce 1820'lerde artmaya başlamış ve 1830'larda hızlanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı sanayileşmesini baltalayan süreç 1838'den bir hayli önce başlamıştı⁷⁰. 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'na geliş sürecinde Osmanlı'nın psikolojik durumuna bakılacak olursa; 1821 Yunan isyanının başarıya ulaşması, Rusya ile savaş ve Edirne Antlaşmasındaki kayıplar, Fransa ve İngiltere'nin teşviki ile çıkan Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Rusya ile Hünkar İskelesi Antlaşması sonrasındaki Rus koruyuculuğu⁷¹, Osmanlı Devleti'ni uzun vadeli iktisadi çıkarlardan önce, günlük politik çıkarları ön plana alacak bir psikoz içine sokmuştu⁷². Buna İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerstone'un İstanbul'daki elçisine verdiği " *Sultanın tebasının servet ve refahları artacak, sanayi önemli bir gelişme gösterecek, bunu gereken kişilere anlat*"⁷³ şeklindeki direktifi de eklenmişti. Ateşli Rus düşmanı İngiliz elçisi Ponsonby

⁶⁹ Doğan, a.g.e., s. 162. Bunun yanında ticaret yollarının işlenmesi ve işleyen bu yollardan da Osmanlı'nın zenginleşmesi de sağlanmıştır.

⁷⁰ Seyfettin Gürsel, "1838 Ticaret Antlaşması Üzerine" Yapıt, No.10, Nisan-Mayıs 1985, s.27

⁷¹ 1829 yılındaki Türk-Rus Antlaşması, Lozan'daki İngiliz raporuna göre, kapitülasyonların prensiplerine yapılan en büyük tecavüz idi. Çünkü bununla Türkiye'deki Rus tebası ancak Rus elçisi veya konsoloslarının kanuni koruyuculuğu altına girmişti. Işıksal, a.g.e., s. 47. Rapordan anlaşıldığına göre İngilizler kapitülasyonlar prensibinde Rusları elde ettiklerinin tecavüz olarak nitelerlerken daha sonra kendi elde ettiklerini ise hak olarak görmeleri çelişkilerini ortaya koymaktadır.

⁷² Taner Timur, "Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya; 1838 Ticaret Antlaşmasını Doğru değerlendirdik mi?" Yapıt, No.10, Nisan-Mayıs 1985, s. 23

⁷³ Doğan Avcioğlu, *Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün, Yarın*, 1.Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul, 1973, s.106

de oyunu istediği gibi oynamaktaydı ve " *Eğer Osmanlı sarayı teklif ettiğim ticari şartları reddederse. İngiltere yalnız dil değil tutum da değiştirecek: ben de Mehmet Ali'yi İstanbul üstüne yürütmenin İngiliz çıkarlarına uygun olduğu anın gelip çattığı kanaatinde olacağım*" diyerek Osmanlı'yı sıkıştırmıştı⁷⁴. Bu şartlar altında imzalanan 1838 antlaşmasında Osmanlı Devleti, İngiltere'ye daha önce vermiş olduğu imtiyazları onayladığı gibi, İngiliz tüccarlara en ziyade müsaadeye mazhar millet işlemi uygulanacağını, yed-i vahit usulünü kaldırdığını ve ülkeye giren İngiliz mallarından gümrük vergisi dışında ülke içinde alınan iç gümrük resimlerinin alınmayacağını da kabul etmişti. İngilizlere tanınan bu imtiyazlara karşılık olarak İngiltere, ne Osmanlı Devleti'ne ne de Osmanlı vatandaşlarına bir imtiyazda bulunmuştu. Yani Osmanlı'nın ve halkının bir kazanımı olmamıştı. Açık bir deyişle kapitülasyonlar tam anlamını bulmuştu⁷⁵.

Osmanlı Devleti 1838 Ticaret Antlaşması sonrasında diğer devletlerin isteği üzerine aynı ayrıcalıklar, Fransa (1838), Löbek, Bremen, Hamburg, Hans şehirleri, Sardunya (1839), İsveç, Norveç, İspanya, Felemenk, Belçika, Prusya(1840), Danimarka, Toskana (1841)⁷⁶ devletlerine de tanınmıştı.

Osmanlı Devleti, artık ticari ve adli yönden tam olarak kapitülasyonların zincirleriyle bağlanmış durumdaydı. Stratejik konumu gereği toprakları da tehlike altındaydı. Özellikle Rusya'nın geleneksel politikası gereği Osmanlı üzerinden sıcak denizlere inme isteği İngiltere ve Fransa'nın da çıkarlarına gelmemekteydi. Bu amaçla Rusya ile Osmanlı arasında yapılan Hünkar İskelesi Antlaşması feshedildiği gibi, Osmanlı topraklarının bütünlüğünü de korumaları altına almışlardı. Özellikle 1853 Kırım savaşı sırasında Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı desteklenmiş ve sonuçta 1856 Paris Konferansı ile Avrupalı sayılmıştı. Osmanlı Devleti bu tarihten sonra, Avrupa devletleri arasındaki çıkar çekişmelerinden yararlanarak, bir takım denge hesapları içinde varlığını sürdürebilmeye çalışacaktır⁷⁷.

---

⁷⁴ Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I.Bizanstan Tanzimata*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1974, s. 551

⁷⁵ Sevimay, a.g.e., s. 192.; Antlaşma, Ponsonby tarafından "*daha fazlasını istemeğe hakkımız olmayacak kadar mükemmel ve önceden ümit ettiklerimizin çok fevkinde*" olarak nitelenmişti .Yerasimos, a.g.e., s. 552

⁷⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI.Cilt,TTT. Yayınları, Ankara, 1988, s. 254

⁷⁷ Avcıoğlu, a.g.e., s.101

1861 yılında ile yapılan ve Fransa'nın, Osmanlı'nın iç ve dış ticaretinde tamamen serbest olmasını sağlayan, gümrük vergilerinin ise zamanla düşürülmesinin planlandığı bu yeni ayrıcalıkları getiren antlaşmalar aynı yıl İngiltere, İtalya ve Belçika ile, 1862 yılında ise Rusya, Amerika, Hollanda, İsveç, Norveç, Danimarka, İspanya, Prusya, Zollverein, Avusturya⁷⁸ ile de gerçekleştirilmişti. Zamanla bu antlaşmaların olumsuzlukları ortaya çıkmaya başlamış ve ilk olarak devlet gelirlerinin azalması sonucunda, Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı sonrasında dış borç tuzağına düşmesine neden olmuştur. Dış borçlar ise, giderek kapitülasyonların da katkısıyla Düyun-u Umumiye ve Osmanlı Bankası gibi Osmanlı maliyesini denetim altına alacak olan kapitülasyonların birer mali kurumlarını ortaya çıkarmaya başladı. Barış antlaşmalarıyla yabancı ülkelere tanınan iktisadi kapitülasyonlar yanında, adli ve idari kapitülasyonlarla da, Osmanlı Devleti sömürülmenin yanında özerkliğini de yabancı devletlere kaptırılmış oluyordu⁷⁹. Bütün devletler, ellerindeki bu hakları kullanarak ülke içinde isyanlar çıkartıyor, eski antlaşmalarla Osmanlı Devleti'ne bir kürek mahkumu hayatı yaşatıyordu⁸⁰.

Kendi çıkarları gereği, uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasına devam eden İngiltere'nin, 1878 Berlin Antlaşması sonrasında artık bu politikasının geçersizliğini anlaması, Osmanlı'nın iç işlerine daha da fazla karışılmasına neden olmaya başladı. Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti özellikle İngiltere'ye karşı hukuki bir taahüt altına da girmişti. Bu amaçla Dışişleri Bakanı Kont Salisbury, İstanbul'daki İngiliz elçisi Layard'a 8 Ağustos 1878 tarihinde gönderdiği talimatta, Anadolu'da kurulacak denetleyici mahkemelerin başına Avrupalı yargıçlar getirilmesini önererek, antlaşmanın kendisine verdiği yetkilerle Babıali üzerinde idari kapitülasyon kurma yoluna gitmeyi düşünmüştü⁸¹. Aynı zamanda bu yolla, adli kapitülasyonların etkisini de artırmayı düşünen İngiltere, Osmanlı Devleti'nin adli sistemindeki eksiklikleri de kullanarak, özellikle Doğu Anadolu bölgesinde bir "Islahat Reformu" yapılmasını amaçlıyordu. Daha sonraları, Doğu Sorunu adı altında Osmanlı

---

⁷⁸ Reşat Ekrem, a.g.e., s. 206-207

⁷⁹ Sevimay, a.g.e., s. 194

⁸⁰ H.C. Armstrong, *Türkiye Nasıl Doğdu*, Arma Yayınları, İstanbul, 1997, s. 129

⁸¹ Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği*, Üniversite Basımevi, Ankara, 1968, s. 172.; Sir Henry Layard, İngiltere'nin Osmanlı politikasını değiştirdiği bir dönemde, 20 Nisan 1877'den 2 Nisan 1888 tarihleri arasında, İngiltere'nin İstanbul Elçiliği görevinde bulunmuştur.

Devleti'nin içişlerine yapılan bu müdahalelerde, Osmanlı'daki gayrimüslim unsurlar devamlı ön plandaydı⁸². Özellikle Doğu Anadolu'daki Ermeniler lehinde istenilen adli reformlar, Osmanlı Devleti'ni adli yönden tamamen denetim altına alacak şekildeydi⁸³. Bu devletlerin müdahaleci tutumlarına karşılık Osmanlı Devleti denge politikasına devam etmiş, özellikle Bağdat demiryolu imtiyazının Almanya'ya verilmesinden sonra ülke, Alman mallarına ve sermayesine boğulmuştu⁸⁴.

İşte bu ortamda artık dünyanın değişen şartları Osmanlı Devleti'ni etkilemeye başlamıştı. Osmanlı Devleti 1908 yılında yeni modern bir anayasa ilan ederek laik bir devlet haline gelmiş ve kapitülasyon rejimini de hükümsüz bırakmıştı⁸⁵. Avrupa'da da özellikle adli alanda kanunların şahsiliği ilkesinin zamanla yerini kanunların mülkiliğine bırakması, bağımsızlığına ve egemenliğine önem vermeye başlayan devletlerin, kendi ülkelerinde bulunan diplomasî memurları dışındaki tüm yabancıların, kendi ceza kanunlarına ve mahkemelerine uyması konusunda titiz davranmasına neden olmuştu⁸⁶. Ancak diğer devletler, çağdaş devlet anlayışı gereği bu sistemi uygulamaya başlarken, Osmanlı Devleti'nde aynen devam ettirildi⁸⁷. Hem adli, hem ticari, hem de idari alandaki bu baskılardan kurtulmak amacını taşıyan Osmanlı devlet adamları da, kapitülasyonların kaldırılması yönündeki çabalarına hız vermeye başlayacaktı. Kısaca çerçevesini çizdiğimiz bu sorun bundan sonraki sayfalarda tezimizin asıl konusunu oluşturacaktır.

---

⁸² Osmanlı' daki gayrimüslimlerin sınıflandırılması için bkn, Yavuz Ercan, "Türkiye'de 15 ve 16 Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuk, İctimai ve İktisadi Durumu" Belleten, Cilt.XLVII., Sayı.188, Ekim 1983,

⁸³ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu(1839-1914)*, TTK. Yayınları, Ankara, 1996, s. 102

⁸⁴ Mahmut Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 98

⁸⁵ Mahmoud Essad, a.g.e., s. 94.

⁸⁶ Erim, a.g.e., s. 5.

⁸⁷ Seha L. Meray, *Lozan'ın Bir Öncüsü, Prof. Ahmet Selahattin Bey 1787-1920*, TTK, Ankara, 1976,s.8

I.BÖLÜM

KAPİTÜLASYONLARI KALDIRMA GİRİŞİMLERİ

A. İLK GİRİŞİMLER

1. Kapitülasyonların Zararları Ve İlk Girişimler

Osmanlı Devleti'nde yıllarca cehennem zebanisi kapitülasyonlar adı altında ülkeyi büyük zararlara sokan ve devletin egemenliği ve bağımsızlığını engelleyen, hem de yine devletin ve halkın fakir düşmesine neden olan imtiyazların olumsuzlukları özellikle Tanzimat Döneminde ortaya çıkmaya başlamıştır. Burada kapitülasyonların bilinen zararları yanında geri planda kalan zararları üzerinde duracağız.

Verilen kapitülasyonlar ile yabancı devletler ve Osmanlı'daki temsilcileri olan elçi ve konsoloslar, her fırsatta Osmanlı'nın işlerine karışmaktaydılar. Tanzimat dönemi aydınlarından Ziya Paşa da, yabancıların taşralardaki müdahalelerinden bahsetmiş ve taşralarda ecnebler bu işleri görürken İstanbul'daki elçilik görevlilerinin de boş durmadığını, bayağı bir adama söylenmesinden utanılacak sözleri sadrazamların yüzlerine karşı rahatlıkla söyleyebildiklerini, elçiler gitse bile bunların damızlık gibi ülkede kalıp zenginleşmeye devam ettiklerini¹ belirtmişti.

Mehmet Tefvik Biren, Kudüs mutasarrıflığı yaptığı dönemde kapitülasyonlardan dolayı konsolosların gücünün arttığından şikayet etmiş ve "*hiç bir yerde emsaline rastlanmayacak derecede küstahca*" diye nitelediği olayda Kudüs'te Latin cemaatlerinden birini ziyaretinde verilecek konferansta, oturduğu koltuğun yanındaki kral tahtına benzeyen koltuğun Fransız konsolosuna ait olmasını örnek vermiştir². Mehmet Tefvik Bey, daha sonraki Selanik mutasarrıflığında da bu konularda tedbir aldığını, daha önceki vali ve mutasarrıfların bazen şahsi çıkarları bazen de yabancı müdahalesinden çekinmelerinden dolayı Reji müdürlerine bile lüzumundan

¹ Aktaran, İhsan Sungu "*Tanzimat ve Yeni Osmanlılar*" Tanzimat II, 1999, s. 789.

² Mehmet Tefvik Biren, *II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, 1. Cilt, Arma Yayınları, İstanbul, 1993, s. 95

fazla ilgi gösterilmesini de önlediğini anlatır³. Bu dönemlerde kapitülasyonların hangi olumsuz sonuçlara neden olduğuna bakılacak olursa; özellikle adli ve ticari sonuçlarla birlikte elçi ve konsolosların da gücünün arttığını görmek mümkündür.

Bu anlamda bir diğer örnek de, mason localarının konsolosluk koruyuculuğunu sağlayarak Abdülhamit rejiminden saklanmalarındadır. Örneğin Yanya'daki Proethee Locasına bağlı Yanyalı masonlar, Fransa maşrik-ı azamının Paris'teki merkezine mektup yazarak, üyeleri içerisinde bir Fransız vatandaşının da olmasından dolayı Fransa konsoloslğunun koruyuculuğunu elde ederek, habersiz polis baskınlarından kurtulmayı amaçlamışlardı⁴. Selanik Mason locası üyelerinden olan geleceğin Sadrazamı Talat Bey ve arkadaşları da, burasının yabancı kuruluş sayılmasından dolayı devamlı olarak polis kontrolünden kurtuluyorlardı⁵. Yani Masonluk çok sıkı denetim altında olduğu II Abdülhamit döneminde, ancak kapitülasyonların gölgesinde çalışabilmişti⁶.

Konsoloslar kapitülasyonları o kadar önemsiz konularda kullanıyorlardı ki 1890 yılında Edirne'de vali muavinliği yapan Ebubekir Hazım Tepeyran'ın anıları da bununla ilgili birçok örnekle doludur. Bu tarihlerde Edirne Fransız Konsolosu Albert Pinar, bir Türk çocuğunun yüksek bir duvarın arkasından erik düşürmek için attığı tahtanın yanlışlıkla kendisine gelmesinin bile sorun yapmış, valiliğe bu nedenle tkrir vermiş, çocuğun babasıyla tutuklanmasını, valiliğin kendisinden özür dilemesini, bir daha böyle şeyler olmaması için okul çocuklarına nutuk verilmesini ve bu özür olayının vilayet gazetesinde yayınlanmasını da istemişti⁷. Konsolos Albert Pinar istediklerini yaptırmış ve bu diğer konsoloslara da örnek olmuştu. Avusturya Başkonsolosu Mösyö Dukari'nin yardımcısı da bir çocuğun güvercine attığı taşın konsolosluk pancuruna gelmesi üzerine aynı özrü elde etmişti⁸. Özellikle II. Abdülhamit döneminde en ufak bir elçilik kavasası bile kendisini bağımsız bir hükümdar sayacak şekilde şımarmışlardı⁹. Bu konuyla ilgili olarak Le Temps muhabiri M. Jean Rodes'in Yafa'dan Gazetesine

³ A.g.e., s. 166.; Reji kapitülasyonların koruyuculuğu altında Osmanlı'da varlığını sürdürmekteydi. Zararları o kadar önemliydi ki; 1908 yılında yeni meclisin verdiği ilk önergelerden biri, reji idaresinin feshini içermekteydi. Tunaya, *Türkiye'de...*, III. Cilt, s. 354

⁴ Paul Dumont, *Osmanlılık, Uluscu Akımlar ve Masonlar*, YKY, İstanbul, 2000, s.89.; Osmanlı Devleti'ndeki mason localarının çoğunda özellikle İngiliz ve İtalya obediyanına mensub olanlarda, Osmanlı polisinin baskınlarından kurtulabilmek amacıyla el altında konsolosluk veya elçilik ataşesi bulundurmaları normal bir hareketti.

⁵ Halil Mentşe'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 130

⁶ Tunaya, a.g.e., Cilt. I, s. 381.

⁷ Ebubekir Hazım Tepeyran, *Hatıralar*, Pera Yayınları, İstanbul, 1998, s. 183.

⁸ A.g.e., s. 185.

⁹ Hüseyin Cahit, *Meşrutiyet Hatıraları, Fikir Hareketleri*, 27 Haziran 1936, sayı.140, s. 150

gönderdiği mektup yabancıların Osmanlı'daki durumunu çok iyi anlatmaktaydı. Muhabir, konsolosların ifadelerine göre, eskiden hükümet ile olan işlerinin çok kolay halledildiğini, kapitülasyonlardan doğan imtiyazlara uyulduğunu ancak Meşrutiyet'ten sonra durumun değiştiğini, artık yetkililerin kibirle davrandıklarını belirtmişti¹⁰.

Osmanlı Devleti'ndeki yabancılar bu imtiyazlarını akla gelebilecek her alana yaymışlar, İzmir'deki bütün yabancı sigorta şirketlerine ait itfaiye örgütleri de birleşerek, kapitülasyonları öne sürerek, yerli itfaiyenin yangın söndürmesine bile izin vermiyorlardı¹¹. Yabancılar göre artık Osmanlı Devleti bir müstemleke halindeydi. Çünkü, yabancılar temettu vergisi denilen, kazanç vergisini vermezlerken gümrük vergilerinden de muaf olmaları nedeniyle ticarete önemli kazanç sağlamaktaydılar. Yine kapitülasyonlardan yararlanan konsolos memurları, ticaret yapmaları yasak olduğu halde , dışarıdan mal getirip denetime sokmadan Osmanlı ülkesine getirip kazanç sağlamaktaydılar. Zamanla bu tehlikeli durumlara da neden olmaya başlamıştı. Örneğin, 1896 yılında Ebubekir Hazım'ın Edirne vali yardımcılığı sırasında silah kaçakçılığını araştırması sırasında, Avusturya konsolos ajanlarının meyve sandığı deyip gümrükten denetimsiz geçirmek istedikleri sandıktan, silah ve fişek çıkması¹² gibi birçok olumsuz sonuçları olmaktadır.

Halit Ziya da, özellikle İzmir'de Osmanlı Türkü olan birçok kişinin ceplerinde kapitülasyonlardan yararlanmak için, bir kaç yabancı devletin pasaportlarını bulduklarını ve işlerin geldikçe bunları kullandıklarını belirtmişti¹³. Aynı şekilde Ahmet İhsan da Beyoğlu Belediye müdürlüğü yaptığı 1913 yılında, kapitülasyonlar nedeniyle yabancıların nasıl kazanç sağladıklarını ve yabancı korumasındaki esnafın da aynı anda ceplerinden bir kaç pasaport çıkartarak cezadan kurtulduklarını anlatmıştı¹⁴. Kapitülasyonların belediyelerin de başını ezdiğini belirten Ahmet İhsan, kendi çapına bu konuda bir şeyler yapmak amacıyla, yabancı konsolosları belediyeye çağırarak hiç olmazsa, kapitülasyonların genişletilerek kullanılmasının engellenmesini belirtmiş ve bu konuda da en fazla Fransız konsolosunun yardıma bulunduğunu

¹⁰ *Ag.e.*, 4 Temmuz 1936, Sayı.141., s. 165.; konsoloslar artık doğrudan yetkililerle görüşemediklerini, oluşturulan Umur-u Ecnebiye Müdürlüğü'nün de halkın gözünde kendi güçlerini düşürdüğünü belirtmişlerdi.

¹¹ Nurdoğan Tacalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Hür yayınları, İstanbul, 1981, s. 77.

¹² Tepeyran, *a.g.e.*, s. 207

¹³ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 353.

¹⁴ Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 223

eklemiştir¹⁵. Fransız Konsolosu, Pasaj'daki kendi vatandaşının çalıştırdığı bir Amerikan Otelinde fuhuş yapıldığı gerekçesiyle Ahmet İhsan'a bu konuda bir şeyler yapılmasını istediğinde, belediyenin İsviçreli müfettişi ile hep beraber suçüstü amacıyla otele gidilmiş, burada Fransız konsolosu kendi vatandaşı hakkında işlem yapmış ve dağılmıştı. Ancak Müfettiş ertesi gün sinirli bir haldeydi, çünkü otelci bu kez de Amerikan pasaportu sayesinde kurtulmuştu. Bu noktada bir İsviçreli müfettişin bile söylediği “*Kapitülasyon belası kaldıkça burada hiç iş görülmez.*”¹⁶sözü anlamlıdır. İstanbul Belediye Başkanlığı yapan Operatör doktor Cemil Paşa da , sokaklarda açıkta aşçılık, berberlik ve kahvecilik yapanları engelleme çabalarında yabancılar hakkında da şiddetli tedbirler aldığı zaman elçilik tercümanlarının kendisine gelerek, kapitülasyonları ileri sürüp , tazminat istediklerini de belirtmişti¹⁷. Yabancıları mahkemelerdeki durumları da kapitülasyonlar sonucunda imtiyazlı bir konuma gelmişti. 1905 yılında II.Abdülhamit'i öldürme girişiminden tutuklananlar arasındaki Belçikalı Jaures'in mahkemesinde, karar verileceği gün tercümanın gelmemesi üzerine dava ertelenmiş, Belçika hükümeti bu davanın Belçika mahkemelerine ait olduğunu da ileri sürmüştü¹⁸.

Osmanlı Devleti, kapitülasyonların zararlarını ülkesinde yabancıların çoğalmasıyla paralel olarak anlamaya başladı. Özellikle ne olduğu belli olmayan işsiz güçsüz yabancıların ülkeye gelmesi ve suç işlemesiyle birlikte bunların yakalanması, tutuklanması, yargılanması ve hapsedilmesi büyük sorun olmaya başlamıştı. Sorun ülkedeki asayişin bozulmasına kadar gitmekteydi.

Buna elçi ve konsolosların, Osmanlı iç işlerine karışmak amacıyla bu yabancıları, ister suç işlesinler ister haksız olsunlar, koruması da eklenmekteydi. Ayrıca devletin ve yerel idarelerin ıslahat için gereksinim duyduğu vergilere katılmaması, hatta bazı yabancı kuruluşların bu vergilerin gelirine ortak olması hem devlet ve yerel idarelerin, hem de bütün vergilerin kendi üzerine yüklendiğini düşünen halkın tepkisini çekmeye başlamıştı. Kısacası kapitülasyonlar, imparatorluğu sırf yabancı hesabına çalışan, bütün kârını yabancıya ve onun keselerine boşaltan bir müstemleke haline

¹⁵ A.g.e., s. 222.

¹⁶ A.g.e., s. 225. Ahmet İhsan, ulusal savaştan sonra kazanılan zaferin ürünü olarak yırtılan kapitülasyonların kalkmasının ne demek olduğunu, gençlerin bu gülünç olaydan iyi anlamasını öğütüyor.

¹⁷ Cemil Paşa, *İstibdad, Meşrutiyet, Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Arma Yayınları, İstanbul, 1994, s. 122

¹⁸ Bilsel, Lozan, 2.Cilt, s. 43.

getirmişti¹⁹.

Kapitülasyonların zararlarının anlaşıldığı ve tümünden kaldırma alanında ilk çaba, bulabildiğimiz kadarıyla, 1713 yılında Sadarazam olan Damat veya Şehit Ali Paşa tarafından gerçekleştirilmişti²⁰. Buna göre Şehit Ali Paşa'nın yok etmeyi istediği en önemli iki şey, kapitülasyonlar ve katolik misyonerlerinin faaliyetleriydi. 1716-1724 yılları arasında İstanbul'da Fransız elçiliği yapan Marki de Bonnac 1718'de kralına yazdığı raporda; “ *Bu adam (Şehit Ali Paşa) iki üç yıl daha kalsaydı, belki de kapitülasyonları kaybedecektik. Kapitülasyonların hukuksal temeli o denli zayıftır ki bunların devamı için boyuna uğraşmak gerekir. Ali Paşa bunu anlamıştır. Benim amacım kapitülasyonların yenilenmesi ve pekiştirilmesidir.*”²¹ diyerek, Ali Paşa'nın amacını belirttiği gibi, bir süre sonraki 1740 kapitülasyonlarının da nedenini ortaya koymuştur.

Kapitülasyonların kaldırılması için doğrudan çabalar olmasa da özellikle 18. yüzyılda kapitülasyonların bir sonucu olarak ortaya çıkan beratlı tercümanlık kurumunun verdiği zararlardan kurtulmayı amaçlayan Osmanlı Devleti, bilinebildiği kadarıyla ilk olarak III. Ahmet zamanında 1722 yılında mücadeleye başlamıştı²². Bu tarihte çıkartılan fermanla aslında Osmanlı uyruğu olan Yahudi ve Hıristiyan reaya sözde ticaret yoluyla, akraba ve dostlarını cizyeden kurtarmak amacıyla, ekonomik güçlerini kullanarak tercümanlık beratı aldıkları ve pek çok gayrimüslim kimseleri kendi hizmetlerinde göstererek bunların özellikle cizye vergisinden muaf olmalarını sağladıkları anlatılıyor ve bunun önlenmesi isteniyordu. Ancak bu ilk çaba olumsuz sonuçlanmıştı.

Bu dönemde özellikle beratların büyük paralarla zimmilere satılması karşısında, I. Abdulhamit devlet adamlarından bunun önlenmesini isteyince, 11 Mayıs 1786'da Reisülküttab Seyyid Feyzullah Efendi bütün elçilik tercümanlarını Babıaliye çağırarak bu konudaki suistimallerin önlenmesi konusunda onlara bir nota verdi²³. Ancak bütün elçiler verdikleri yanıtta, Babıaliyi haklı gören ama çıkarlı durumlarını da kaybetmek istemeyen bir dil kullandılar ve uzun yıllar sürecek politikalarına başlamış

¹⁹ Bilsel, *Lozan*, II.cilt,s. 49

²⁰ Berkes, *a.g.e.*, s. 49; Batılılarca Cin Ali Paşa denilen Şehit Ali Paşa, 1716 yılında Avusturya ile olan savaşta şehit olmuştur.

²¹ *A.g.e.*, S. 50.

²² Bozkurt, *Gayrimüslim...*, s. 141

²³ Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983, s. 36

oldular.

Kapitülasyonların zararlarının önlenmesi konusunda en kapsamlı çalışmaları III. Selim gerçekleştirmiştir. III.Selim yabancıların imtiyazlı durumlarına daima şiddetle itiraz etmiş ve yabancılara yüz verilmemesini istemişti. Ayrıca, yabancıların özellikle de elçilerin ve konsolosların şatafatlı merasimlerine de katlanamadığı gibi, elçilerin takrirler vererek uluorta Babıali'nin iç işlerine karışmalarına da şiddetle karşı çıkmıştı. Örneğin Fransız elçisinin Suriye'deki konsolosunun şikayeti üzerine Cezzar Ahmet Paşa'nın cezalandırılmasını isteyen takririne “ *bu, devleti tahkir değil mi? Bir devlette iki devlet olabilir mi?... edepsiz kafire iyi cevap veresiz*”²⁴ şeklindeki sert yanıt vermesine rağmen kapitülasyonlara göre elçinin haklı olduğunun anlaşılması, işi yine çıkmaza sokmuştu. III. Selim kapitülasyonlarla ciddi bir şekilde mücadele içindeydi ancak, amacı kapitülasyonları kaldırmak değil, sadece tam anlamıyla doğru şekilde uygulanmasını sağlamaktı²⁵.

Devlet gelirlerinin azalmasına neden olan Osmanlı tebasından bazı tüccarların tercüman sıfatıyla yabancı elçi ve konsolosların koruması altına girerek imtiyazlardan yararlanır konuma gelmesiydi. Konsolos ve elçilerden berat alarak beratlı tüccar haline alan bu kişiler tercümanlıkla ilgisi olmadığı halde imtiyazlardan yararlanıyor ve kâr ediyorlardı. 1791 Ekim başlarında Selanik, İzmir, Akdeniz ve Ege Denizi adalarındaki idari birimlere, beratlı tercüman istismarının önlenmesi konusunda kesin talimatlar gönderildi²⁶. Elleriinde tercüman beratı olanların kimlikleri araştırıldı, gerçek tercüman olmayanların beratları ellerinden alındı ve tercümanların ticaret ile uğraşmaları da yasaklandı²⁷. Ayrıca, bu dönemde yabancılardan bazı koşullarda %8 gümrük resmi alınması, Rus bayrağı ile imtiyaz elde etmek isteyen Rum gemi kaptanlarının pasaportlarının kontrol edilerek ellerinden alınması gibi çalışmalar da gerçekleştirildi²⁸.

III. Selim'e göre; yabancı devletlerin konsolos veya konsolos tercümanı olarak bu bölgelere kendi vatandaşların atamaları gerekiyordu, bunun tam tersi şekilde Osmanlı'nın “*müstemen*” vatandaşlarını atamaları antlaşmalara aykırıydı ve “*nizam-ı memleketi altüst edebilirdi*”. Zamanla beratlı tercümanların dış gümrüklerde olduğu

²⁴ Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları Nizam-ı Cedit (1789-1807)*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1988, s. 152.

²⁵ Bağış, a.g.e., s. 16.

²⁶ A.g.e., s. 41.

²⁷ Karal, *Selim III....*, s. 142

²⁸ A.g.e., s. 143

gibi, iç gümrüklerde de muaf tutulma çabaları da yine Babıali'de olumsuz karşılandı. 1802 yılında verilen notada, İngiltere ve Fransız elçilerden bu durumun önlenmesi, beratlı tüccarların iç ticaret düzenine uyması istenmişti²⁹. Bu notaların işe yaramadığını gören III. Selim, sonunda gayrimüslim Osmanlı tüccarlarını Avrupalı tüccar adı altında imtiyazlı bir sınıf haline getirdi. Durumun iyice kötüleşmesi üzerine 1806 yılında elçiliklere sert bir nota daha verildi. Notada gerçek anlamda yerleştirilen tercümanların sadece konsoloslukların olduğu yerde yaşamaları, esnaflık ve ticaretle uğraşmamaları istenmişti³⁰. Ayrıca Rum, Ermeni, Yahudi din adamları da aynı konuda Babıali'ye çağırılarak uyarıldı. Elçiler ise devamlı daha önce yapılan kapitülasyon antlaşmalarını ileri sürüyor ve beratlı tercümanlarının haklarını bu antlaşmalara dayandırıyorlardı. Mayıs 1806'da verilen ikinci notayı ise, İngiliz elçisinin, er geç bu suistimali Osmanlı'nın engelleyeceği düşüncesi ve Fransa'daki gelişen siyasi olaylar neticesinde kabul etmesi, ilginç gelişmelere neden olur. Artık İngiltere 5 Ocak 1809 tarihinde Osmanlı reayasından ve tüccarından hiç kimseye berat ve patent vermeyeceğini taahhüt etmişti³¹. Bu süreçte yabancı devletlerin, beratlı tüccarların kendileri için de zararlarını görmeleri üzerine beratlı tüccarları azaltması söz konusuydu. Napolyon da Rusya karşısında Osmanlı'yı destekleme politikasından dolayı beratlı tercümanlarından vazgeçmişti. III. Selim'in bu çabalarını II. Mahmut da devam ettirmişti. Beratlı tüccarların Avrupalı tüccar statüsüne alınıp yabancı devlet himayesinden kurtarılacak yeni bir sınıf haline sokulması, devletin cizye gelirlerini de artırmıştı. Bu dönemde buna itiraz eden müslüman tüccarlar da Hayriye tüccarları adı altında bazı haklara sahip olsalardı da 1838 Balta Limanı Antlaşması sonrası serbest ticaret kurallarının sert koşullarıyla Avrupalı tüccarlar ile rekabet şansını kaybetmişlerdi.

2. Tanzimat Dönemi Girişimleri

1839 yılında Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimler ve müslümanlar arasında eşitliğin sağlanması amaçlanmıştı. Tanzimat Dönemi devlet adamlarında, imtiyazlar kaldırılmadıkça devletin istiklâlinin ve bağımsızlığının korunamayacağı görüşü hakimdi. Ancak, Tanzimat'ın en önemli devlet adamlarından olan Mustafa Reşit

²⁹ Bağış, a.g.e., s. 62

³⁰ A.g.e., s. 72

³¹ A.g.e., s. 84

Paşa'da ise, kapitülasyonları kaldırma fikri görünmemekteydi. Örneğin Belçika ve İngiltere ile yapılan 1838 Ticaret antlaşmaları ve diğerlerinde imtiyazlar daha da artırılmıştı³².

Bu dönemde özellikle hukuk yönünden ayrıcalıkların giderilmesi yoluna gidilmişti. Tanzimat Fermanı ile de kendini bulan bu amaçta izlenen esas; hukuk ve ayrıcalıklar konusunda müslümanlarla gayrimüslimler arasında, bir farkın olmamasıydı. Bunun nedeni ise, bu farkın ortaya çıkmasıyla hıristiyan tebanın Osmanlı idaresi ve camiasından ayrılmak istemesinin engellenmesi ve yeni, birleşmiş bir Osmanlı ulusunun oluşturularak, devletin bütünlüğüne gelecek tehditlerin de önüne geçilmek istenmesiydi³³. Ancak, gayrimüslimlerin önceki imtiyazlarının aynen korunmuş olması ve dışarıdan gelen müdahalelerin devamı bu konunun sonuca ulaşmasını engellemiştir.

Yine Tanzimat devlet adamları, azınlık cemaatlerinin yabancı himayesine girerek, yabancıların imtiyazlarından yararlanmaya başlamasıyla ortaya çıkan çok hukuklu sistemin de karşısındaydılar. Bu amaçla Tanzimat Fermanı'nda millet sistemi yerine Osmanlı vatandaşı sistemi getirilmiş ve ülkede müslüman-gayrimüslim ayrımı yapılmadan aynı hukuka tabi tutulması amaçlanmıştı³⁴. Yine bu amaçla, çağdaş kanunlaştırma hareketleri ile adli alanda büyük bir çaba gösterildi. Özellikle muktebes, yani dışarıdan alınan Ticaret ve Ceza kanunları sonrasında önemli bir gelişme ise; yabancı ve Türk hakimlerden oluşan muhtelit (karma) mahkemelerde, müslümanlar ile yabancıların davalarına bakılacak olmasıydı³⁵. Burada amacın kapitülasyonların kaldırılması, en azından hafifletilmesinin olduğu açıktır.

1840 yılında genel mahkemelerin yanına yabancılarla ticaretin artmasından dolayı Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak Ticaret mahkemeleri oluşturulmuştu. İstanbul Ticaret Mahkemesi ise üç daireye ayrılmıştı. I Daire, yabancı ve Osmanlılar arasındaki davaları, II. Daire, yalnız Osmanlılar arasındaki kara ticareti davalarını, III. Daire ise,

³² Cemil Bilsel, "Tanzimat'ın Harici Siyaseti" *Tanzimat 2*, MEB Yayınları, İstanbul, 1999, s. 688; Bilsel, M. Reşit Paşa'nın verdiği bu imtiyazlarla Avrupa efkar-ı umumiyesini kendi tarafına çekerek, siyasetten çıkar sağlama şeklindeki görüşleri de şiddetle eleştirir ve "çok kötü bir düşünce! Paşa'nın böyle düşünmediğini ümit ediyoruz. Çünkü imtiyaz ve muafiyetler bahasına elde edilen siyasi menfaatler, faydalı olmaktan ziyade zararlı ve devletin mevcudiyetini kemiricidir." (a.g.e., aynı yer.) şeklinde görüş bildirir.

³³ Recai Okandan "Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri" *Tanzimat 1*, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1999, s. 124

³⁴ Gülnihal Bozkurt, *Azınlık İmtiyazları, Kapitülasyonlardan tek Hukuk Sistemine Geçiş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 6

³⁵ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat" *Tanzimat 1*, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1999, s. 200

deniz ticaretinden ortaya çıkacak davaları görecekti³⁶.

1853 Kırım Savaşı sonrasındaki gelişmeler konumuz açısından gerçekten çok önemlidir. Bu önem, 1856 Paris Konferansı'nda Âli Paşa'nın bütün tarihçiler tarafından da kabul edildiği gibi, ilk defa olarak kapitülasyonların tümünden kaldırılmasını istemesinden kaynaklanmaktadır. Kırım Savaşı'nda Avrupalı devletlerce Osmanlı'nın Rusya'ya karşı desteklenmesi sonucunda, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması ve bir Avrupa Devleti sayılacak olması, Âli Paşa'ya bu fikri gerçekleştirme fırsatını vermişti. II. Meşrutiyet Dönemi Sadrazamlarından İbrahim Hakkı Paşa yazısında bu olayı “ *tarih-i muahedemizi tezyin eden büyük bir vaka*”³⁷ olarak nitelemişti. Âli Paşa, Paris Konferansı'nda İngiltere delegesi Comte de Clarendon, Fransa delegesi Cont Walewski ve Sardunya delegesi Cont Cavour'un Türkiye'yi övücü ve Avrupa siyasi dünyasına kabul edici sözlerinden sonra, “*Türkiye'nin münasebat-ı ticariyesine ve hükümet-i Osmanlı'nın hareketına mani olan müşkilatı artık zamanı geçmiş olan muahedata*”³⁸ bağlayarak, kapitülasyonların ülkenin gelişmesine engel olduğunu, yabancıların yargı hakları nedeniyle hükümet içinde hükümet oluşturduğunu, delegelere anlatmıştı. Ancak, delegeler Âli Paşa'nın görüşlerini olumlu bulmalarına ve Rusya'ya karşı kendi çıkarları için Osmanlı'yı Avrupa içine almalarına rağmen, yine kendi çıkarları gereği, Osmanlı'daki kapitülasyonları da kaybetmek istememişler ve bu konuyu barıştan sonra İstanbul'da görüşmeyi kabul etmişlerdi³⁹.

Paris'te kapitülasyonlar kaldırılmamakla beraber, Antlaşma'nın 7. Maddesi ile Osmanlı Devleti'nin yeni durumu belirlenmişti. Bu maddeye göre; “ *Haşmetlu Fransa İmparatoru ve haşmetlu Avusturya İmparatoru ve haşmetlu Grand Britanya ve İrlanda Kraliçesive padişahı ve haşmetlu Sardunya Kralı ve padişahı huzurâtı, saltanat-ı seniyyenin Avrupa hukuk-u umumiyesi ve cemiyeti menafîisinden hissedar olmağa dahil olduğunu ilan ederler ve hükümdaran-ı mümaileyhimanın her birisi ayrı ayrı memalik-i saltanat-ı seniyyenini tamamıyetiyle istiklal-i atisine riayet etmeyi taahüt eder.*”⁴⁰ denilmiş ve devletler Osmanlı Devleti'nin tamamiyetine ve istiklâline riayet

³⁶ Mustafa Reşit Belgesay “*Tanzimat ve Adliye Teşkilatı*” *Tanzimat* 1, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1999, s. 214

³⁷ İbrahim Hakkı Paşa “*Kapitülasyonlar veyahud Uhud-u Kadime*” *İlm-i Hukuk ve Mukayeseli Kavanin Mecmuası*, Ekim 1326, No.16, s. 244

³⁸ Halil Cemalettin-Hrand Asadoryan, *Ecanibin Memalik-i Osmaniye'de Haiz Oldukları İmtiyazat-ı Adliye*, İstanbul, 1331, s. 54

³⁹ Bilsel, *Lozan II*, s. 53

⁴⁰ Halil Cemalettin-Hrand Asadoryan, a.g.e., s. 56

edeceklerini belirtmişlerdi. Âli Paşa'nın bu 7. Maddeyi İstanbul'a bildirmesi, İstanbul'da kapitülasyonların kaldırılacağı vaadi olarak algılanmış⁴¹, Vekiller heyeti toplanarak bunu başarı olarak nitelemiş ve padişahı tebrik etmişler⁴² ve bu olay, “*Atalarımızın ruhunu bile şad edecek, teşekkür edilmesi şart bir hayırlı olay*”⁴³ olarak görülmüştü.

Âli Paşa, kapitülasyonlara mutlak olarak karşı idi. O'na göre kapitülasyonlar ülkenin ilerlemesi şöyle dursun, devlet kurumlarının normal çalışmalarına bile engel olmaktaydı. Bu amaçla hazırlanan 1839 Tanzimat Fermanı ile hangi memleketin vatandaşı olursa olsun bütün mülk sahipleri aynı kanunlara tabi olacak ve aynı vergileri verecekti⁴⁴.

Devletlerle kapitülasyonlar konusundaki görüşmeler, 1861 yılında başlamıştı. Hariciye Nazırı olan Âli Paşa'nın çabaları sonucunda 1862 yılında, bütün devletler ticaret antlaşmalarının yenilenmesine onay vermişti⁴⁵. 1862 yılında bir kez daha kapitülasyonları kaldırma çabası ise yine devletlerin Osmanlı'nın bu arzusunu yerine getirmeye istekli olmamaları nedeniyle başarısız sonuçlanmıştı⁴⁶. O dönemde yapılan ticaret antlaşmaları da düşünüldüğünün tam tersi sonuçla, daha ağır şartlar ile sonuçlanmıştı. Yine de Âli Paşa önderliğindeki kapitülasyonları ortadan kaldırmaya yönelik bu kanunlar, etkisiz adımlar olmasına rağmen 1914 yılına kadar geliştiki, kapitülasyonlardan kurtulma kampanyasının başlangıcıydı⁴⁷. Âli Paşa, kendi döneminden bahsederken; “*bir çok imtiyazlar lağvedildi. Ticaret antlaşmaları gözden*

⁴¹ Bilsel, *Lozan II*, s. 53

⁴² Bilsel, “Tanzimat'ın...”, s. 689

⁴³ Taha Akyol, *Medine'den Lozan'a*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1996, s. 107.; Bir görüşe göre ise; Paris Antlaşması'ndan önce teker teker Osmanlı'ya müdahale eden devletler, bu antlaşma sonrası ortak olarak güya Osmanlı'daki hristiyanları koruma amacıyla müdahaleye devam ettiler. Örneğin, Antlaşmanın imzasından hemen sonra Nisan 1856'da İngiltere'nin, 1860'daki notası, III.Napolyon'un Cebel-i Lübnan'a, Avusturya'nın da 1875'de Bosna-Hersek'e girmesi, hep Paris'teki mezhep hürriyeti maddesine dayandırılmıştı. Feraşerli Mehdi, *İmtiyazat-ı Ecnebiye'nin Tatbikat-ı Hazırası*, Samsun, 1325, s. 141

⁴⁴ Fuat Andıç-Süphan Andıç, *Sadrızam Âli Paşa, Hayatı, Zamanı ve Siyasi Vasiyetnamesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 45.; Âli Paşa, Türkiye'ye yabancı sermaye girmesine, bunun memleketin kalkınmasına yarayacağı ve devletin Avrupa ile olan ilişkilerinde olumlu olacağı düşüncesiyle taraftardı. Ancak kapitülasyonları gözden geçirmeden yabancı sermayeye özel bir takım şartlar tanınmasının ise aleyhindeydi. s. 46

⁴⁵ K.D, *Kapitülasyonlar*, Sancakyan Matbaası, 1329, s. 16.; Elçilerle Âli Paşa arasındaki görüşmelerin ayrıntısı için bkn. Yılmaz Altuğ, *Yabancıların Arazi İktibas Meselesi*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1962

⁴⁶ James .B. Angell, “*The Turkish Capitulations*” *The American Historical Review*. Volume.6, No.2, January 1901, s. 258

⁴⁷ Roderic Davison, “*Turkish Diplomacy. from Mudros to Lausanne*”, *Essays in Ottoman and Turkish History 1774-1923*, University of Teksas Press, USA, 1990. s. w

geçirildi. Sanayimizin tamamen menfaatine olmasa bile gümrük vergileri arttırıldı. Bundan böyle hükümet, hammaddelerimizin ve mamül maddelerimizin ihracatını kolaylaştırılmalı ve yabancı maddelerin ithalatını mümkün mertebe önlemelidir. Biz bunun temelini attık, haleflerimiz de gereğini yapmalıdır.”⁴⁸ demişti.

Bu dönemdeki çabalardan birisi de 1863 yılında Babıali'nin elçileri çağırarak yabancıların sayısının giderek artmasından⁴⁹ ve bunların yasalara aykırı olarak kapitülasyonlardan yararlanmalarından şikayet etmesi olmuştur. Bu istismarın önlenmesini isteyen Babıali, bu amaçla özel komisyonlar kurularak, konsolosluk hizmetindekilerin sayılarının, hizmet sürelerinin ve yararlandıkları imtiyazların tesbit edilmesini teklif etti. Teklif kabul edilmesine rağmen, uygulamadaki zorluklar ve itirazlar nedeniyle işlerliğe geçirilemedi⁵⁰.

1864 yılındaki Vilayet Nizamnamesiyle ise, müslüman ve gayrimüslim halkın ortak olarak idareye katılması sağlanmış ve böylece dış müdahalelerin biraz olsun önlenmesi amaçlanmıştı⁵¹. Önemli bir kanun da 1867 tarihli “*Teba-yı Ecnebiyenin Emlake Mutasarrıf Olmaları Hakkındaki*” kanundur. Bu kanunla Osmanlı Devleti'ndeki yabancılara da Türkler gibi toprak sahibi olma hakkı verilmişti⁵². Ancak yine de bazı kısıtlamalara gidilmiş, örneğin yabancıların bu toprakları mirascılarına bırakması engellenmişti⁵³. Ayrıca yabancı devletler kendi vatandaşlarının alacağı toprakların, Osmanlı kanunlarına bağlı kalacağını ve kapitülasyonların ahkamından da yararlanamayacağını kabul ettiği gibi, doğuştan Osmanlı vatandaşlığında olanların izinsiz yabancı vatandaşlığına geçmesi durumunda bu haktan yararlanamayacaklarına da razı olmuşlardı⁵⁴. Bu kanunla yabancılara arazi sahibi olma hakkının verilmesi, hukuki kısıtlamalarda bir liberalleşme olduğu kadar, Âli ve Fuat Paşaların kapitülasyonlara saldırması için de bir silah olmuştur. Özellikle padişahın 1856 yılındaki

⁴⁸ F.Andıç-S.Andıç, a.g.e., s. 67

⁴⁹ Gerçekten de özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra bütün Osmanlı kentleri genellikle kuşku, suçlu tiplerden oluşan bir kalabalıkla dolmuştu. Görünüşte, Türkiye'nin ekonomik kaynaklarını geliştirmek amacıyla imtiyaz aldıklarını iddia ediyorlardı ancak, asıl amaçları komisyonlar, garantiler, borsalar ya da Babıali aleyhine açılan davalarda, kısa yoldan kâr elde etmektir. Roderic Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, 1.Cilt, Papirüs Yayınları, İstanbul, 1997, s. 86

⁵⁰ Karal, a.g.e., 7.Cilt, s. 176

⁵¹ Bozkurt, *Gayrimüslimler...*, s. 111

⁵² Ömer Lütfü Barkan, “*Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 Tarihli Arazi Kanunnamesi*” *Tanzimat I*, MEB. Yayınları, İstanbul, 1999, s. 392

⁵³ Hali Cin, *Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1987, s. 225

⁵⁴ Barkan, a.g.m., s. 393; Barkan, yabancı devletlerin Türkiye'yi tam bir müstemleke haline sokma çabalarına karşılık, devletin bu koşulları koymasını “ümitsizce müdahale” olarak tanımlamıştı.

Paris Antlaşması'yla bu konuda verdiği vaati, bu iki Paşa devamlı olarak mülki kapitülasyonların kaldırılması şartına bağlamışlar ve sonuçta da hükümetin kanunlarına bağlı kalınması şartıyla yabancılara bu hak verilmişti⁵⁵. Böylece yabancılar, Osmanlı yerel zabıta kurallarına uyma, Türk hukuk mahkemelerine tabi olma ve olağan vergileri ödemek şartıyla, Hicaz dışındaki ülke topraklarında mülk edinme hakkını kazanmışlardı⁵⁶. Bu dönemde 30 Mayıs 1879 tarihli Adliye'den İstanbul ve taşra bidayet mahkemelerine gönderilen yazı ile de yabancılara emlak edinmesi ile ilgili çıkacak davalarda konsolosluk görevlilerinin bulunmamasını belirten yazısı da ayrı bir önem taşımaktadır⁵⁷.

Osmanlı Devleti 1868 yılında, önce Fransa sonra da yabancı devletlerle yabancılara mülk edinmesi ile ilgili protokoller imzaladı. Bu protokolün son maddesi Osmanlı Devleti'ne kapitülasyonları değiştirme hakkını vermişti. Kapitülasyonlara daima karşı olmuş olan Âli Paşa için bu diplomatik alanda kazandığı en büyük zaferlerden birisiydi⁵⁸. Davison, bu protokollerin hem Osmanlı hem de Avrupa kamuoyunda farklı nedenlerden dolayı sert şekilde eleştirildiğini belirtir. Örneğin, Londra'da sürgünde olan Ziya Paşa, yabancılara mülk edinmesi hakkındaki kararı, ülke topraklarının yabancılara satılması olarak eleştirirken, Batılılar ise bunun kapitülasyonlara bir saldırı olduğunun farkına vardıkları için, bu kararı, kapitülasyonların tanıdığı bütün korumalardan yoksun bırakan bir tuzak olarak nitelmişlerdi⁵⁹.

Aslında Tanzimat Dönemi'nin tüm devlet adamları yabancı müdahalesine ve kapitülasyonlara karşı bir politika izlemekteydiler. Yeni Osmanlılar, mali politikaları da eleştirmişler ve yabancı ayrıcalıkları, o dönemdeki Hürriyet gazetesinde bunu sürekli dile getirerek karşısında olmuşlardı⁶⁰. Örneğin dönemin önemli aydınlarından olan Namık Kemal'in üzerinde durduğu en önemli konular, dış borçlar ve

⁵⁵ Davison, *Osmanlı...*, 2.Cilt, s. 28; Yabancılara Osmanlı'da mülk edinmelerini dünyadaki sanayi devriminin sonuçları olarak gören çalışma için bkn. Nebahat Tözören, "Türkiye'de Ecnabilerin Mülk Edinmeleri" 4.Türk Tarihi Kongresi, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1952.

⁵⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bkn. Halil Cin, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancılara Hukuki Durumu" *A.Ü.H.F Dergisi*, 24.Cilt, Sayı.1-4, 1967,

⁵⁷ *Düstur*, Tertibisani, Cilt.4

⁵⁸ F.Andıç-S.Andıç, a.g.e., s. 46; Eserde bu bilginin verilmiş olmasına rağmen bu konuda bir kaynak gösterilmemiştir.

⁵⁹ Davison, *Osmanlı...*, 2. Cilt, s. 29

⁶⁰ Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Der Yayınları, İstanbul, 1986, s. 239

kapitülasyonlardı⁶¹. Ayrıca vergi alımında da hiç bir ayrıma gidilmemesi gerektiği düşüncesinde olan Namık Kemal⁶², 21 Teşvinsani 1288 tarihli Diyojen'de kapitülasyonların kaldırılması yönünde yazdığı yazıda, İbret'in ve kendisinin bu konuya çok önem verdiklerini ve mutlaka kaldırılması gerektiğini belirtmiş⁶³, ancak bu dönemde yabancıların Osmanlı'nın adli teşkilatı ve mahkemelerinin kötü durumundan söz etmeleri nedeniyle bu konunun ertelenebileceğini de düşünerek, kanunların daha iyi işleminin sağlanmasının yeteceğini belirtmişti⁶⁴. Namık Kemal, kapitülasyonların kötü etkisini azaltacak diğer tedbirlerin de eğitim ve parlamento olduğunu savunmaktaydı. Ona göre bu ikisi, uygarlık kapısını açacak, eğitimle bireyler aydınlanacak, anayasa devlet çarkının halk yararına bozulmadan dönmesini ve tüm işlerin düzelmesini sağlayarak kapitülasyonların kötü etkilerini azaltacaktı⁶⁵.

Aynı görüşte olan Âli Paşa da kapitülasyonların tümünden kaldırılamayacağını Paris Konferansı'nda anladığı için, artık "*her fırsatta yabancıların imparatorlukta ayrıcalıklarının azar azar kemirilmesi*"⁶⁶ görüşünü uygulamaktaydı. Bu amaçla ilk yaptığı da, 1865 tarihindeki basın kanunu ile yabancıların imparatorlukta ancak, Osmanlı memurları ve mahkemelerinin yetkili olmasını kabul ederlerse, yayın yapabilecekleri hükmünü getirmek olmuştu⁶⁷. 1867 yılında Abdülaziz'e verdiği layihasında da Fransız Medeni Kanunu olan Code Civil'in muhtelit mahkemelerde uygulanmasıyla, ülkedeki medeni hukuk alanındaki farklı dini uygulamaları yanlısının ve bunun yarattığı şikayetin ve dış müdahalelerin önleneceğini belirtmişti⁶⁸. Âli Paşa kapitülasyonların kaldırılması konusunda ilk girişim kabul edilen Paris Konferansı'nda, elçilere genel olarak kapitülasyonların Osmanlı'daki zararlarını anlattığı zaman, elçilerin kendisine karşılık olarak "*siz mahkemelerinizi emniyet bahş olacak bir hale getirdiğiniz gibi, biz de ecnebi tercümanlarının umur-u mehakime müdahalesini ilga*

⁶¹ Musa Çadırcı, "Namık Kemal'in Sosyal ve Ekonomik Görüşleri" OTAM, sayı 2, 1991, s. 47; Namık Kemal'in İstanbul'u pek beğendim, eğer iki belası olmasa şeklindeki düşüncesindeki o iki belanın yangınlar ve ecnebi memurlar olması, onun düşüncesini yansıtmaya açısından anlamlıdır. Mithat Cemal Kuntay, Namık Kemal I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944, s. 176

⁶² Abdullatif Şener, "Osmanlı Mali Düşüncesinin Çağdaşlaşması" Tanzimat'ın 150.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu'ndan Ayrı Basım, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 230

⁶³ "Namık Kemal'in Siyasal Gülmece Yazıları, Kapitülasyonlar," Tarih ve Toplum, Cilt.3, Haziran 1985, Sayı.18, s. 382, (Hazırlayan Aziz Nesin)

⁶⁴ A.g.e., s. 383

⁶⁵ Gülnihal Bozkurt, Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s.53

⁶⁶ Davison, Osmanlı ..., 2.Cilt, s. 30.

⁶⁷ A.g.e., aynı yer

⁶⁸ Bozkurt, Batı ..., s. 160

ederiz.”⁶⁹ sözleriyle aslında ne yapılması gerektiğini de anlamıştı Âli Paşa kendisinden sonrakilere örnek olması amacıyla 1871 yılında yine Abdülaziz’e verdiği vasiyetnamesinde de, kapitülasyonların ele alınmasını istemiş ve “ *bunlar hayatımızı baskı altında tuttuğu gibi çalışmalarımıza da mani olmaktadır. Hürriyetimize sekte vuran bu kapitülasyonlardan Avrupa devletleriyle münasebetlerimizi devam ettirmeden nasıl kurtulabiliriz?*”⁷⁰ diyerek kendine göre, kapitülasyonların kaldırılması yolunu da belirmiş oluyordu.

Osmanlı Devleti artık yeni bir sürece girmişti. Özellikle 1867 yılında hükümetin, Fransızların koruma talebi ile konsolosluklara müracaatını engellemesiyle bundan sonra kapitülasyonların kaldırılmasına yarayacak her türlü tedbiri arama yoluna gitmeye başladı. 7 Temmuz 1869 tarihinde elçilere verilen protestoname ile de kapitülasyonların uygulanmasındaki suistimaller önlenmeye çalışılmış ve özellikle konsolosların hakkı olmayan kişilere berat vermesinin zararları belirtilmişti⁷¹.

1869 yılındaki önemli bir kanun da Tabiyet yani vatandaşlık kanunuydu. Kapitülasyonlara indirilen önemli bir darbe olan bu kanunun giriş bölümünde belirtildiği gibi, bu kanunla Osmanlı Devleti’nin gayrimüslim tebaasından bazılarının meşru olmayan yollardan⁷² çıkar elde etmek için yabancı pasaportu alarak yabancı tabiyetine geçmesinin önlenmesi amaçlanmıştı⁷³. Batı hukukundaki vatandaşlık kavramına dayanan Tabiyet-i Osmaniye Kanunu ile, Babıali’nin onayı olmaksızın hiç bir Osmanlı tebaası başka bir devletin tabiyetine geçemeyecekti⁷⁴. Ayrıca izinsiz olarak başka devletin tabiyetine geçenlerin bu hakları sayılmayacak ve Osmanlılığı devam edecekti. Böylelikle Osmanlı Devleti, kendi içindeki Osmanlı Hıristiyanlarının ve Levanten Osmanlı tebasının kağıt üzerinde tabiyet değiştirerek büyük devletlerin koruması altında ayrıcalıklı bir şekilde yaşamasını önlemeyi amaçlamıştı.

Görünüşte Osmanlı Tabiyet Kanunu ile de, vatandaşlık kavramının

⁶⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzat*, Yayına Haz. Yusuf Hallaçoğlu, Çağrı Yay., İstanbul, 1980, s. 198.

⁷⁰ F. Andıç-S. Andıç, *a.g.e.*, s. 64

⁷¹ *Kapitülasyonlar*, Ali Reşat-Macar İskender Çevirisi, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1330; Bu eser Un Ancien Diplomat adlı kişinin yazdığı eserin, Osmanlıca çevirisidir.

⁷² Osmanlı Devleti, hileli yollarla tabiyet değiştirmeyi önlemek için ilk çabayı 1841 yılında M. Reşit Paşa’nın elçilere gönderdiği taktirle göstermişti. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebanın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1996, s. 147.

⁷³ Bozkurt, *Gayrimüslim...*, s. 148. Osmanlı tebaasından olan kadınlar yabancı tebadan olan erkeklerle evlenirlerse, yabancı sayılır ancak Osmanlı tabiyetinden çıkmazlardı. Dolayısıyla kadının aldığı gayrimenkul yabancıya ait sayılırdı. Bu tabiyet kanunu ile yabancıların bu şansı ortadan kalkmıştı. Ahmet Nusret, *a.g.e.*, s. 7.

⁷⁴ Davison, *Osmanlı...*, 2. Cilt, s. 30

düzenlenmesi amaçlanmış ama, aslında bunun arkasında da Âli Paşa gibi önemli bir devlet adamının olduğu kapitülasyonlara yeni bir darbe söz konusuydu. O döneme kadar müslüman- gayrimüslim ayrımının söz konusu olduğu eski Tabiyet Kanunu, şimdi Osmanlı-Yabancı bağlamında düzenlenmiş ve böylece laik esaslar temel alınmış oluyordu⁷⁵.

Görüldüğü gibi, Avrupalılar kapitülasyonların bir bütün olarak kaldırılmasını kesinlikle istemiyorlardı. Osmanlı Devleti de bu konuda daha ileri gidemediği için ancak, yasal bir takım tedbirler ile kapitülasyonları daraltma yollarına başvurmak zorunda kalıyordu. Tabiyet Kanunu'ndan hemen sonra Âli Paşa, yine aynı yıl içerisinde yarı resmi La Turquie gazetesine kapitülasyonları suçlayıcı yazı yazması telkininde bulundu. Arkasından büyük devletlere gönderilen bir memorandumla saldırı devam ettirildi⁷⁶.

17 Temmuz 1869 tarihinde de tabiyet değiştirme işleriyle ve yabancı devlet vatandaşı olduğunu iddia edenleri araştırmakla görevli bir komisyon kurulmasına ilişkin bir kararname çıkartılmış ve böylece kapitülasyon hükümlerinin ülkede yarattığı huzursuzluk "*yıllar sonra da olsa hafifletilmişti.*"⁷⁷ Ancak kapitülasyonların etkisini tümünden kaldırmak o kadar kolay değildi. 1870 yılında bizzat Âli Paşa'nın imzaladığı nizamname ile konsolosların top atışıyla karşılanmaları gibi çok ufak ayrıcalıkları kaldırılmış olsa da⁷⁸, kapitülasyonların olumsuz etkileri ve sonuçları uzun süre devam edecektir.

Bu arada, 13 Zilkaade 1291 (Aralık 1874) tarihinde Babıali'nin tercümanların mahkemede görüşmelerde bulunmamasına dair çıkardığı tezkere, Osmanlı mahkemelerine bildirilmiş ise de, yabancı elçilerinin itirazları sonucunda etkisiz kalmıştı. Yeni bir antlaşmanın yapılmasına kadar, tercümanların mahkemede bulunmasına devam edilmesi konusunda, 22 Rebiülahir 1292 (Mayıs 1875) de çıkarılan yeni bir tezkere ile de⁷⁹ bu konuda yine başarısız olunduğu kabul edilmişti.

---

⁷⁵ Gündüz Ökçün, *Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti*.(Doktora Tezi), Doğu Matbaası, Ankara, 1962, s. 27.

⁷⁶ Davison, *Osmanlı...*, 2 Cilt, s. 31.

⁷⁷ Bozkurt, *Gayrimüslim...*, s. 149

⁷⁸ Davison, *Osmanlı...*, 2.Cilt, s. 31

⁷⁹ Feraşerli Mehdi, *a.g.e.*, s. 165.

3. II. Abdulhamit Dönemi Girişimleri

1878 Berlin Antlaşması'nda Osmanlı'nın konumuz açısından elde ettiği önemli gelişme ise, bağımsızlığı onaylanmış olan Karadağ ve Sırbistan hükümetlerinin tebaalarının hakları konusunda, kapitülasyonlar içermeyen milletlerarası hukuk kurallarının uygulanacağını belirtmesiydi. (31 ve 40. Madde)⁸⁰ Bu dönemdeki önemli devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşa da özellikle patrikhanelerin etkisini yok etmeyi amaçlamış bunun için de ilk önce Şer'i mahkemelerinin bütün kararlarının kesin olarak uygulanmasını emreden bir iradenin çıkarılmasını sağlamıştı. Böylece mahkemelerde bu kararname ile patriklerin miras hakkı, bağış, vasiyetler ve mali transferleri ile ilgili belgeleri tanınmaz bir duruma geldi⁸¹.

Yine dönemin önemli devlet adamlarından Sait Paşa'nın önce Adliye Nazırlığı sonra Sadrazam olarak hizmet verdiği dönemde , özellikle adli alanda yaptığı yeniliklerde önem verdiği konu, yargı yetkisini icra yetkisinden kurtararak, yabancı devletlerin adli alandaki kapitülasyonlara dayanarak müdahalelerini önlemektir. Bu amaçla mahkeme dilekçelerinin mülki amirlere verilmesi yerine, mahkemelere verilmesi, mahkemelerde savcılık teşkilatının oluşturulması, ceza mahkemelerinde zabıta nezaretine, taşrada ise mülki amirlere mazbata usulünün verilmesi usulünün kaldırılması, Hariciye Nezareti'ne bağlı mezhepler idaresinin Adliye Nezareti'ne bağlanması ve Osmanlı tebası ile yabancılar arasında doğan ihtilaflarla ilgili Hariciye Kitabesi'nin kaldırılarak bu görevin mahkemelere bırakılması gibi önemli değişiklikler yapılmıştı⁸². Ancak her zaman olduğu gibi yabancı elçiler kapitülasyonlara aykırı olarak gördükleri bu değişikliklere itirazlarında gecikmediler. Elçilerin en fazla üzerinde durdukları konular ise, yeni ceza usulüne göre savcıların yabancı tebaaları suç işlemesi halinde evinden alabilmesi, karşı koyması durumunda tutuklayabilmesi, gıyaben hapse atıp para cezasına çarptırılabilmesiydi. Elçilerin itirazları her zaman olduğu gibi yine

⁸⁰ H.Cemaleddin-H.Asadoryan, a.g.e., s. 61; Reşat Ekrem.a.g.e., s. 228.

⁸¹ Paul Fesch, Abdulhamit'in Son Günlerinde İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 259. Fesch bu dönemdeki kapitülasyonlardan kurtulmak için yapılan çabaları, yıllardır kapitülasyonlardan yararlanan bir ruh halinde olduğu için, haklarının çiğnenmesi olarak görmektedir. Hatta buna zulüm dediği bölümler de olmuştur. A.g.e., s. 260. Oysa ki o dönemde asıl amaçlanan çok hukuklu sistemden kurtularak, Osmanlı'yı bağımsız hale getirmek ve dış baskılardan kurtarmak olduğu açıktır.

⁸² Karal, a.g.e., VIII. Cilt, s. 348

başarıyla sonuçlanmıştı⁸³.

Almanya'nın Drach Nach Osten - Doğuya Doğru Yayılma Politikasının başlangıcını oluşturan bu dönemde, Almanya, II.Abdulhamit'in verdiği imtiyazları sağlamaştırmayı amaçlamıştı. Bu amaçla 11 Muharrem 1307/ 20 Ağustos 1891 tarihinde Osmanlı ile yaptığı ticaret antlaşması, devletler hukuku esas ve aynı haklar çerçevesindeydi⁸⁴. Almanya'nın İstanbul Elçisi Radoviç ile Hariciye Nazırı Sait Paşa arasında imza edilen bu antlaşma, Osmanlı Devleti için o dönemde önemli bir başarıydı ve daha sonra yapılacak ticaret antlaşmaları için örnek olması da düşünülmüştü⁸⁵. Almanya'nın düşündüğünün aksine, bazı imtiyazlarından vaz geçtiği bu antlaşma, diğer büyük devletlerin de tepkisini çekmiş, sonuçta Osmanlı'nın bu devletlerle de aynı şekilde bir antlaşma yapması şartından dolayı uygulanamamıştı.

1897 Türk-Yunan Savaşı da konumuz açısından önemliydi. Savaş sırasında Batı Anadolu'dan göç ettirilen Rumlar nedeniyle, Osmanlı'daki konsolosların Osmanlı gayrimüslim vatandaşlarını kendi korumaları altına almaları politikası hızlanmıştı. Örneğin, İngiliz Konsolosluğu yirmi gün içinde 2626 pasaport ile kendi ticari komisyonculuğunu yapan Osmanlı Rum ve Yunanlı uyruklarını kendi vatandaşı yaptı ve göç ettirilmelerini de önlemiş oldu⁸⁶. Savaş sırasında Osmanlı imparatorluğu Yunanlılar hakkındaki imtiyazlar rejiminin kaldırıldığını bildirmiş olmasına rağmen, Avrupalı güçlerin zoruyla bu kararından vaz geçmişti⁸⁷. İstanbul'daki, Rus, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın elçileri, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa ile yaptıkları ön barış görüşmelerinde de Yunanlılara verilmiş kapitülasyonların kaldırılması veya azaltılması da görüşülmüştü⁸⁸. Ancak bu çabalara rağmen yine de fazla ileri gidilememişti.

B. POSTALARDA VE GÜMRÜKLERDE DÜZENLEMELER

1718 Pasarofça Antlaşması gereğince Avusturya'nın Osmanlı ülkesinde ilk posta

⁸³ A.g.e., s. 352

⁸⁴ Angell, a.g.e., s.257.

⁸⁵ "Uhud-u Atika ve Devletler" İkdam, 12 Eylül 1914.

⁸⁶ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 157

⁸⁷ Lucius Ellsworth Thayer,, "The Capitulations of the Ottoman Empire and the Question of Their Abrogation as it is Affects the United States." *American Journal of International Law*, Volume.17, No.2, April 1923,s. 227

⁸⁸ 1897 Osmanlı-Yunan Harbi., G.B. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1965, s. 261.

merkezini açmasıyla⁸⁹ yabancı posta merkezleri Osmanlı için sorun olmaya başlamıştı. Bunu daha sonra Rusya, Fransa, İtalya ve İngiltere'nin takip etmesiyle Osmanlı Devleti kendi toprakları üstünde posta gelirlerini kaybettiği gibi, egemenliği açısından da kapatılamayacak derin yaralar açılmıştı⁹⁰.

Osmanlı Devleti yabancı postalarının vermiş olduğu zararın kısa sürede farkına varmıştı. Özellikle Paris Antlaşmasında Avrupa ile bütünleşmiş olan Osmanlı Devleti'nde, kapitülasyonları kaldırma çabalarına paralel olarak yabancı postaların da kaldırılması da düşünölmeye başlanmıştı. Bu postalardan kurtulmak için ele geçen ilk fırsat Âli Paşa zamanında 1864 yılında olmuştu⁹¹. Âli Paşa'nın notasıyla, Osmanlı Hükümeti bütün elçiliklerden postalarını kapatmasını istemişti. Ancak Avrupalılar bunu ciddiye almamış, yanıt dahi vermemişlerdi⁹². Babıâli bu sorunu devletlerle tek tek görüşmeyi de düşünmüştü. Bu amaçla Posta Nazırı Ağaton Efendi ve daha sonra Nafia Nazırı Davut Paşa'nın Avusturya posta şubelerini kapatma amacıyla Avusturya ile görüşmeleri olumsuzlukla sonuçlanmıştı⁹³.

Yabancı postalar konusunda üçüncü çaba 1869 yılında gerçekleşmişti. Bu tarihte, Almanya'nın bütün devletleri Posta Birliği teşkilatına çağırmasını, Osmanlı Devleti ülkedeki yabancı postaların kaldırılması için önemli bir fırsat olarak görmüştü. Osmanlı'ya göre Posta Birliğine dahil olunarak, postalar konusunda diğer devletlerin sahip olduğu haklardan yararlanılabileceği gibi, kendi postalarının da sahibi olunacak, ülkedeki rakiplerine gerek kalmayacaktı⁹⁴. Ancak, 1870 Almanya-Fransa Savaşı sonrası Avrupa dengelerinin bozulması üzerine Posta Birliği de ertelenmişti. 1874 yılındaki Uluslararası Bern Posta Birliği Kongresi'nde de Osmanlı Hükümeti'nin üye olarak gönderdiği eski Posta ve Telgraf Nazırlarından İzzet Efendi ile mütercim Dimitraki Efendi'ye, kongrede yabancı postanelerinin kaldırılması yönünde verdiği görev, Avrupalı devlet üyelerinin, bunun diploması yoluyla halledilmesi gerektiği şeklinde

⁸⁹ Hüsnü Sadık Durukal, "Ecnebi Postalarının Türkiye'de İlgasının 50. Yıldönümü", *Yıllık Gazeteciler Enstitüsü Dergisi*, sayı 3-4, 28 Kasım 1963, İstanbul, s. 23

⁹⁰ Osmanlı'daki Posta örgütü konusunda Tanju Demir tarafından "Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Örgütünün Tarihsel Gelişimi" adını taşıyan bir doktora tezi hazırlanmaktadır.

⁹¹ "Postanın Tarihi", *İktisadi Yürüyüş*, sayı 44, 1 Teşrinvevvel 1941, s.15.

⁹² Orhan Koloğlu, *Avrupa'nın Kışkacında Abdulhamit, İletişim Yayınları*, İstanbul, 1998, s.78. Orhan Koloğlu, Belçika arşivlerine dayanarak verdiği bu bilgide, Belçika elçisinin, Osmanlı'nın bu kararını Osmanlı açısından olumlu bulduğunu ancak, Osmanlı'nın ilerleme yolundaki bu girişiminin cesaretlendirilmemesi gerektiğini düşündüğünü de bildirmişti. Dpn.109.

⁹³ İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar" *Tanzimat II*, s. 794.

⁹⁴ "Posta Tarihi ve Postalarımız", *Posta Dergisi*, Sayı 14, Temmuz 1939, s. 27.

olumsuz yanıtı ile son bulmuştu⁹⁵.

Osmanlı Devleti kapatma yönünde başarılı olamamasına rağmen kendine göre zararlı saydığı yayınların ülkeye girişini önlemede, zaman zaman yabancı postaların yardımını da sağlayabilmişti. Örneğin 1862, 1867 ve 1868 yıllarında bu yoldaki isteklerini, İngiliz postaları “*İşletmemiz sadece Babıali'nin izniyle varolduğu ve bir antlaşmaya dayandığı için çıkarımız bunun kabulü yolundadır*” gerekçesiyle ancak yerine getirebilmişti⁹⁶. 1876 da ise Rusya Hükümeti posta çantalarını Osmanlı Postalarına teslim etmeyi kabul etmişti⁹⁷.

II. Abdülhamit Dönemi'nde ilk olarak 25 Eylül 1879 tarihinde Babıali yeniden yabancı postaneleri kapatmayı istediğini vurgulamıştı⁹⁸. Bir yıl sonra ise, bir İngiliz Posta yüksek memurunun başkanlığında Milletler Arası Osmanlı Postası kurulmuş ancak, bu idare bazı devlet dairelerinin önemsiz mektuplarını vermeleri dışında önemli bir iş yapamamıştır⁹⁹. Abdülhamit yönetimi, kendi rejmine zararlı gördüğü yayınların ülkeye girişini engellemek için, daha önemli sayılan postanelerin tümünden kapatılmasını istemiş, bunu elde edemeyeceğini bildiği için, yabancı devletleri kötünün iyisini seçmeye mecbur bırakarak, zararlı yayınların ülkeye girmesini önleyebilmişti.

Bu dönemde kapitülasyonları kaldırma isteğinin altında, Paris Konferansı'ndan itibaren bu yöndeki çabaları unutmamak gerekir. Ancak II. Abdulhamit dönemindeki postaneleri kapatma çabalarının nedenleri arasında da rejimi zararlı yayınlardan koruma kaygısının olduğunu da kabul etmekte yarar vardır. Bu amaçlar doğrultusunda da olsa yine de 1881 yılında Mısır ve Yunan 1883 yılında ise İtalyan postalarının kapatılması başarısı da elde edilmiştir¹⁰⁰.

1881 yılında ülkeye zararlı yayın sokulmasından dolayı Osmanlı Hükümetinin postanelerin kapatılması yönünde Avrupa'ya başvurusu da devletlerin, Osmanlı postalarının yabancı postalar derecesinde düzeltilmesi halinde kendi postalarını

⁹⁵ A.g.m., s. 28.

⁹⁶ Koloğlu, *Avrupa'nın...*, s. 78. Osmanlı Devleti'nde sadece Avusturya ve Fransa'nın anlaşmalardan doğan postahane açma hakkı bulunmaktaydı. İngiltere ve Almanya ise bu iki devletin hakkını ileri sürerek Osmanlı ülkesinde postahane açabilmiştir. Dpn. 111.

⁹⁷ Tanin, 10 Teşrinvevel, 1324; Salih Zeki, “Ecnebi postaları”

⁹⁸ Tanin, 18 Eylül, 1324.

⁹⁹ Turgut Tan, “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancılar Verilmiş Kamu Hizmeti İmtiyazları*” *A.Ü.S.B.F Dergisi*, .XX., 11/2, 1967, s. 299.

¹⁰⁰ Salih Kuyuş, “*Posta Tarihi ve Kapitülasyon Postaneleri I*”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 1 Ocak 1984, s. 53. İtalyan Postaneleri baskılar sonucu 1908 de yeniden açılır. Yine de belli bir süre de olsa kapatılmış tek büyük devlet postanesidir. Trablusgarp savaşı ile yeniden kapatılıp, Uchy antlaşmasıyla yeniden açılacaktır.

kapatabilecekleri yanıtıyla olumsuzlukla sonuçlanmıştı¹⁰¹.

1884 yılında postanelerin kaldırılması yolunda elçiliklere tekrar müracaat edilmiş¹⁰² bir sirküler ile kapatma kararı elçilere bildirilmişti ancak devletler yine Osmanlı'da Avrupa düzeyinde etkin bir posta sistemi kurulmadan bunun gerçekleşemeyeceğini savunmuşlardı¹⁰³. Yine aynı yıl, Varna Postasının Osmanlı vapurlarıyla naklinin kararlaştırılması yönündeki karar kamuoyunda sevinçle karşılanmış,¹⁰⁴ ancak bu çaba da bu işle görevlendirilen vapurun postayı zamanında yetiştirememesi üzerine sonuçsuz kalmıştı¹⁰⁵.

Daha sonra 1885 ve 1887 yıllarında da bu konuda Babıali'nin girişimleri oldu. Özellikle 1887 yılında bir İngiliz gemisinin postadan geçmemiş mektuplar getirmesi üzerine cezalandırmaya gidildi. İngiltere'nin tepkisini çeken bu olaylarda, İngilizler asıl amaç olarak, Babıali'nin bütün postaneleri tamamen kapatma düşüncesinde olduğunu düşünmüşlerdi. Orhan Koloğlu'nun Times'dan alıntı yaptığına göre İngilizler, postaneler vasıtasıyla kazanılan kapitülasyon haline dönüştürülen bu hakkın geri verilmesinin, diğer kapitülasyonların da kaybedilmesinin yolunu açacağı görüşündeydiler¹⁰⁶.

1888 yılında İstanbul'un demiryolu ile Viyana'ya bağlanmasıyla Osmanlı Hükümeti yeni bir çaba daha gösterir. Sait Paşa aracılığıyla 10 Haziran 1888'den başlayarak ve üç ay sürecek bir süre ilan edilecek ve bu dönemde posta valizlerinin Türk sınırından, Türk memurlarına teslim edilmesiyle, onlar tarafından İstanbul'a getirilip ilgili yabancı postalara açılmadan teslimi söz konusu olacaktır. Ancak daha sonra Babıali, postaları da kendisi açma konusunda ısrar edince, tepki çeker ve Avusturya Lloyd Posta kumpanyası Osmanlı'daki tüm işleri durdurma kararı verir. Bu karar, kendi iç bölgelerindeki posta işlerini de elinde bulundurmeyen Osmanlı için, olumsuz bir karardır. Bu nedenle yine tüm çabaları olumsuzlukla sonuçlanmaktaydı¹⁰⁷. Bir diğer girişimde yine aynı yıl, aynı yıl Hariciye Müsteşarı Artin Paşa başkanlığında bir komisyon oluşturulmuş ve Avusturya elçiliği ile müzakereye başlanılmıştı.

¹⁰¹ "Posta Tarihi ve Postalarımız", s. 28.

¹⁰² BOA.HR.HMŞ.İŞO., 80-1. 1914 yılında postaların kaldırılması yönündeki karar üzerine Hariciye Hukuk Müşavirliği bu konuda yapılanları anlattığı takrirleri Dahiliye ve Hariciye Nezaretine göndermişti.

¹⁰³ Koloğlu, Avrupa'nın..., s. 128.

¹⁰⁴ "Posta Tarihi ve Postalarımız", s.28.

¹⁰⁵ BOA.HR.HMŞ.İŞO. 80-1.

¹⁰⁶ Koloğlu, Avrupa'nın..., s. 129.

Görüşmeler sonunda, posta çantalarının trenlerle taşınması şartıyla Avusturya'nın Drac, Gelibolu, Bozcaada, Sisam, Çanakkale, Dedeğaç, İnebolu, Karağaç posta şubelerinin derhal kapatılması yönünde karar çıkar, ancak bu da uygulamaya geçirilemez.¹⁰⁸

Nitekim 1891 yılında Viyana Posta Kongresi'nde Petaçi Efendi'nin yabancı postalarından şikayetleri de önemsenmemişti¹⁰⁹. 1894 yılında yine Osmanlı memurlarının önünde posta çantalarının açılmasını isteyen Babıali'ye artık yabancı devletler "sitemimize aykırı" şeklinde ret yanıtı vermekteydiler¹¹⁰. Bununla kalmayan yabancı devletler yeni postalar açma teşebbüslerinde de bulunmuş, ancak 1898' de İtalya'nın Yanya'da posta açmak istemesi, böyle bir haklarının olmadığından, 1900'de ise İngiltere'nin Selanik'te posta şubesi açma isteği de Yıldız'dan gelen kesin yanıt ile reddedilmişti¹¹¹. 1897'deki Washington Posta Kongresinde de olumlu sonuç alınamamıştı¹¹².

Artık çabalar yavaş yavaş ciddileşmeye başlamıştı. 25 Mart 1900 tarihli (1317) irade-i seniye ile yabancı postaları kapatma isteği ve Osmanlı postalarının da ıslah edilmesi kararlaştırılmıştı¹¹³. Bu amaçla, Mayıs 1900 de önce Osmanlı vatandaşlarının yabancı postaları kullanması yasaklandı, daha sonra postane açma çabaları olan yabancı devletlerle bir çok bölge için diplomatik girişimlerde bulunuldu. Ancak Avrupalı Devletler hala Osmanlı postalarının kendi düzeylerinde olmadığı yönündeki yanıtlarıyla olumlu sonuç alınamıyordu.

Büyük çabalar sonunda 5 Mayıs 1901 yılında Babıali'den çıkan kesin emir ile bütün yabancı postalarının kapatılması elçiliklere bir nota ile bildirilmişti. Osmanlı Hükümeti bununla da kalmamış, Avrupa'dan İstanbul'a gelen postalara da el koymuş ve dağıtımını Osmanlı postasına bırakmıştı¹¹⁴. Devletler olayın ciddiliğinin farkına varmışlar ve çareler aramaya başlamışlardı. Sonuçta donanmalarının Selanik'te yaptığı büyük güç gösterisi Abdulhamit'in kararı geri almasına ve Hariciye Nazırı ve

---

¹⁰⁷ A.g.e., s. 130.

¹⁰⁸ BOA.HR.HMŞ.İŞO. 80-1.

¹⁰⁹ "Posta Tarihi ve Postalarımız", s. 28.

¹¹⁰ Koloğlu, a.g.e., s. 131.

¹¹¹ A.g.e., s. 150.

¹¹² Durakal, a.g.e., s. 23.

¹¹³ Muammer Göçmen, "Yabancı Basın Nasıl Takip Edildi?" Tarih ve Toplum, Cilt: 22, Sayı: 128, Ağustos 1994, s. 23.

Müsteşarının da elçilerden özür dilemesine yetmiş de artmıştı¹¹⁵. Elçiler de yanıt olarak Osmanlı Postanelerinin düzenlenmesinde kendilerine göre iyi kanıtlar olmadıkça bu gibi teşebbüslerin tekrarı ve yabancı postalarının tamamen kaldırılması hakkında görüşmeler yapılmasının imkansız olacağını belirtmişlerdi¹¹⁶. 20 Mayıs 1901'de Osmanlı postalarının da yabancı vapurlarla taşınmasına geri dönmüştü¹¹⁷.

Ancak Osmanlı Hükümeti bu kez başka bir yola başvurur. Yabancı ülkelere gidecek postalarda kullanılmak üzere "*harici*" adı altında indirimli pullar çıkartır. Böylece Osmanlı Posta idaresi kendi ülkesinde devletin egemenliğini hiçe sayarak faaliyette bulunan yabancı postalara karşı diplomatik ve hukuki yollarla mücadele etmek yerine ticari rekabete girişmeye başladı¹¹⁸.

Avrupalıların bu tarihte postaların kapatılmasına donanma gösterisiyle sert tepki göstermesinin nedeni, bu kararın daha önce de belirtildiği gibi tüm kapitülasyonlara yansımaları kaygısıydı. Onlara göre "... aynı yola başvuran Japon örneğine özenerek, Türkler bunların kaldırılmasını istiyorlarsa, Avrupa'nın güvenini yaptıkları gibi vahşi yöntemlerle sağlayamazlar... Kapitülasyonları tek taraflı kaldıramazlar"¹¹⁹ idi.

1904 yılında ise bazı bölgelerde yabancı postanelerinin şube açmaları üzerine hükümet bu konuda tedbir almaya çalışmıştı. Hükümete göre bu şekilde açılan şubelere engel olunmaz ise bunların daha sonra kapatılması zorlaşıyordu. Bu amaçla bu şekilde açılacak şubelerin önceden öğrenilmesi ve açılacağı hissedilir, hissedilmez engellenmesi için tedbirlerin alınması hakkında Sadrazamlıktan talimat verilmişti. Bu sadrazamlık tezkeresinde ilginç olan ise, böyle bir karar alınmasının altında, padişah tarafından Osmanlı memleketine elçilik evrakıyla birlikte yasak kitapların girmesinin engellenmesi isteğinin yatmasıydı¹²⁰.

1906 yılına kadar önemli bir gelişme kaydedilmedi. 1906 Roma Posta Kongresi'nde de yine her zaman olduğu gibi postanelerden şikayet ciddiye alınmamıştı¹²¹. İzmir'de İngiliz Başkonsolosluğundan Altıntop tarafından hazırlanan İzmir Ticaret raporunda da Türk gümrük görevlilerinin tüm posta paketlerini açtıklarını

¹¹⁴ BOA.HR.HMŞ.İŞO, 50-12

¹¹⁵ Koloğlu, Avrupa'nın., s. 151-155.

¹¹⁶ BOA.HR.HMŞ.İŞO, 50-12.

¹¹⁷ "Posta Tarihi ve Postalarımız", s.29.

¹¹⁸ Salih Kuyuş, a.g.m., II, Tarih ve Toplum, Sayı: 2, Ocak 1984, s. 13. Yazar bu uygulamayı dünyanın hiç bir yerinde görülmemiş bir uygulama olarak nitelemiştir.

¹¹⁹ Koloğlu, a.g.e., s. 155.

¹²⁰ BOA.HR.HMŞ.İŞO, 9/22, 6 Kanunevvel 1320.

ve tüccürların bundan şikayet ettiklerini anlamaktayız¹²².

Meşrutiyetin ilanı sonrası çabalar hızlanmıştı. Kapatma çabaları olumsuzdu ancak hükümet Osmanlı vatandaşlarının yabancı postanelerine girmesini önlemeye çalışmaktaydı. Ahmet İhsan Tokgöz de anılarında Osmanlı casus ve hafiyelerinin Yabancı Postanelerine girenleri gözetmelerine rağmen “Avrupa’dan gazete ya da kitap almak ya da milletin iyiliğine çalışanlarla mektuplaşmak için tek çarenin” Beyoğlu ve Galata’daki Fransız, İngiliz, Alman ve Avusturya postanelerine gitmek olduğunu çünkü Osmanlı postanelerine güvenilmediğini belirtmişti¹²³.

Gerçekten de bu dönemde bile devletler red kararındaydı ve devamlı eski antlaşmalar ile eski teamülleri örnek gösterdikleri gibi, Osmanlı postanelerinin de yetersiz ve Avrupa düzeyinde olmadıklarını ileri sürmekteydiler. Bunun gibi eleştirilere yanıt veren Salih Zeki’ye göre Osmanlı Posta idaresinin olmadığı zamanlarda, yabancı postalarının kurulmuş olması kabul edilebilirdi. Ancak, şimdi Posta Birliği kurallarınca iş gören Osmanlı postası bulunduğuna göre bu postalara kayıtsız gözle bakılamazdı. Ayrıca Osmanlı postası ilerlemeye başlamış, Osmanlı Posta idaresindeki düzenlemeler için de Fransa Posta ve Telgraf idaresi örnek alındığı için bu eleştiriler de yakında geçersiz olacaktı. Salih Zeki en önemli darbeyi ise şu görüşünde ortaya koyuyordu: Yabancı devletlerin postalarının çoğu Osmanlı sahil bölgelerinde ve fazla ticarete sahip olan sahillerde kurulmuştu. Yabancı devletler, Osmanlı iç bölgelerine gidecek postalarını ise, Osmanlı postalarına teslim etmekteydi. Nasıl oluyor da bu devletler, hem Osmanlı postasının yetersizliğinden bahsedip hem de iç bölgelere giden postalarını bu yetersiz dedikleri Osmanlı postalarına teslim edebiliyorlardı. Acaba bu eksiklik sadece sahildeki Osmanlı postalarında mıydı? Yoksa iç bölgelerdeki Osmanlı postalarını ciddiye almıyorlar mıydı?¹²⁴

Salih Zeki’ye göre bu postaneler ancak, Osmanlı pulu kullanmalarıyla anlaşılır olabilirdi. Ancak onlar bunu da yapmıyor ve kendi pullarını kullanarak kendi devletlerine gelir sağlıyorlardı. Tek çare Osmanlı postanelerinin şikayete neden olan eksikliklerini giderip mükemmel bir duruma gelmesiydi.

Bu dönemde 1908 yılında Avusturya’nın Bosna Hersek’i ilhak etmesi üzerine Avusturya ile posta konusunda da görüşmeler devam etmişti. Bu konuda Hariciye

---

¹²¹ “Postanın Tarihi”, s. 15.

¹²² Gündüz Ökçün, *Konsolosluk Raporları*, s. 210.

¹²³ Tokgöz, a.g.e., s. 142.

Hukuk müşavirliğinin bir yazısında “*Posta işinin o memleketin hükümetine bağlı olması gerektiği, bir memlekette devletin kendi mülkünde ecnebi postaların mevcut olamayacağı*”¹²⁵ şeklinde kesin bir fikir söz konusuydu. Ayrıca İstişare Odası tarafından “*Ecnebi postaları içinde saltanat-ı seniyenin hukukumun korunması için dahil-i memalik-i Osmaniye’de icra-yı muamelat eden ecnebi postalarının refi*” adı altında mecliste ve bakanlar kurulunda da görüşülen 9 kartonluk irade-i seniyenin çoğaltılarak elçilere gönderilmesi de sağlanmıştı.

İzmir’de Avusturya Postanesi’nde çıkan bir sorun üzerine olayın Hariciye’ye yansması üzerine, hükümet yabancı postanelerinin antlaşmalarla varlığının kabul edilmediğini belirtiyor ve postane memurları için ayrıca bir imtiyaz bulunmadığı için İzmir’deki Avusturya Postanesi müdürü Ferdinand Glasbo’nun hakkında yabancı devlet vatandaşı muamelesinin yapılacağını da Avusturya elçiliğine bildiriyordu¹²⁶. 12 Temmuz 1325 tarihli bir başka yazıda ise artık yeni yabancı postane açılmasının engellenmesi de istenmişti. Hatta yabancı postalarının bir an önce kapatılması için neler yapılması gerektiğinin araştırılması da istenerek, kesinlikle bu postaların kapatılması gerektiği vurgulanmıştır¹²⁷. 1909 tarihinde Osmanlı ile Avusturya arasında imzalanan protokole göre de Avusturya, Osmanlı ülkesinde, Avrupalı diğer devletlerin postahanelerinin bulunmadığı yerlerdeki kendi postalarını kaldıracağını kabul etmişti¹²⁸.

1910 yılında Fransa ile yine postalar konusunda bir anlaşmazlık çıkar. Normalde yabancı postalar namına gelen posta çantalarının sayısı sınırlıdır. Bu nedenle Sirkeci postanesine gelen posta çantalarının fazlalığı memurların dikkatini çekince, yapılan araştırmada bu fazla çantaların Mersin Fransız Postanesine ait olduğu anlaşılır. Olay merkeze ve Fransız elçiliğine bildirilir. Ancak bir ay sonra yine vapurlarca posta çantası gelmesinin devam etmesi üzerine, Fransız elçiliği ile görüşülerek bunun önünün alınması istenmişti. Hükümete göre: yabancı postanelerin varlığı, hiç bir anlaşmaya veya özel kanuna bağlı değildi ve siyasi nedenlerle vapur acentalarının birer posta şubesi gibi davranarak Osmanlı’nın “*hukuk-u meşrua-ı hakimiyetini suistimal etmeye*” de hakları yoktu¹²⁹. Sirkeci posta olayı olarak adlandırılan gelişme sonrasında elçiler

¹²⁴ Tanin, 10 Teşrievvel 1324, Salih Zeki, “Ecnebi Postaları”

¹²⁵ BOA.HR.HMŞ.İŞO, 50-12.

¹²⁶ BOA.HR.HMŞ.İŞO., 50-12, Şubat 1324.

¹²⁷ BOA.HR.HMŞ.İŞO, 50-12.

¹²⁸ Kuyuş, a.g.m. II, s. 14.

¹²⁹ BOA.HR.HMŞ.İŞO, 80-1, 14 Kanunsani 1325.

posta işlemlerinin genişletilmeyeceğini taahhüt etmişlerdi.

Osmanlı Devletinin bu konudaki ısrarı devamlı sürmüştür. 1913 yılında İngilizlerle yapılan görüşmeler sonunda Haziran ayında Hakkı Paşa ile İngiliz delegesi arasında gümrük resmi, kapitülasyonlar ve ecnebi postalar hakkında önemli bir anlaşma parafe edilir. Buna göre anlaşmanın 4. Maddesinde İngiltere, Osmanlı'daki kendi postanelerinin kapatılmasına, bu tedbirin diğer yabancı postaneler için de alınması ve Osmanlı posta idaresinin emniyetli ve süratli olacağına dair teminat verilmesi şartıyla itirazının olmadığını kabul etmişti. Ayrıca İngiltere'nin bu iş gerçekleşene kadar Osmanlı pulu kullanmaya da itirazı yoktu ve bu usulün değişmesinin teknik bir konu olduğu için diğer devletlerin de katılımını istemekteydi¹³⁰.

Görüldüğü gibi İngiltere'nin şartları bir hayli ağırdı. Zaten bu anlaşma daha sonra iki devlet arasındaki görüşmelerde İngiltere'nin gümrük vergisi konusundaki olumsuz istekleri üzerine, Osmanlı tarafından icraya konulmamıştır¹³¹.

Sonuçta I. Dünya Savaşı'na girilirken Osmanlı'da 15 Avusturya, 15 Fransa, 10 Rus, 5 İngiliz ve 6 İtalya Postanesi bulunmaktaydı¹³².

Osmanlı Devleti postalarla birlikte gümrükleri düzenlemeyi de kapitülasyonların etkisinden kurtulmak için bir fırsat olarak görmüştü. Yapılan imtiyaz antlaşmaları sonucunda, ticari eşyanın ülkeye girişinin şartlarını bile yabancı devletlere danışarak hazırlamak zorunda kalan Osmanlı, bu çabalarına bunun zararlarını anladığı dönemlerden itibaren başlamıştı. XX.yüzyıl başlarında da özellikle devletin gelirleri artırmak amacıyla olan Osmanlı Devleti'ne Avrupa Devletleri, 1905 yılında gümrük resminin %11'e çıkarılmasına ancak gelir fazlasının Makedonya'nın ıslahatında harcanmasında kullanılması için izin vermişti¹³³. Osmanlı Devleti'nin gümrük vergilerini artırma yolundaki tüm çabaları büyük devletlerin itirazlarıyla ya sonuçsuz kalmış ya da bu şekildeki şartlarıyla sağlanabilmişti. Büyük devletler gümrük vergilerinin yükseltilmesini çıkarlarına uygun görmüyordu. Yabancı devletlerin Türkiye'de gümrük vergilerinin artışına ve kazanç vergisinin (temettü) düzenlemesine

¹³⁰ Gümrük resminin % 15 e iblağı, Ecnebi postaları ve kapitülasyonlar, İstanbul, 1334, s. 4.

¹³¹ Bu anlaşma kapitülasyonların kaldırılmasından sonra 1918 yılında kitapçık olarak bastırılmış ve İngilizlerin bu antlaşmayla kapitülasyonların ve postaların kaldırılmasını kabul etmiş olduğu ancak Osmanlı Devleti 1914 de bu işi kendi gerçekleştirdiği için de hükümden düşmüş olduğu kamuoyuna bildirilmişti.

¹³² Durukal, a.g.e., s. 23.

¹³³ Tanin, 20 Teşrinisani 1909, Hüseyin Cahit, "Gümrükler". Şevket Pamuk, 100 Soruda Osmanlı - Türkiye İktisadi Tarihi 1900-1914, Gerçek yay., İstanbul-1988, s.202.

karşı koyuşları, siyasal nüfuz aracılığıyla gerçekleştirilen mali nüfuza bir örnektir¹³⁴. Kapitülasyonlar gümrükler konusunda da engel yaratmaktaydı. Çünkü Avrupalılar bu konuda kapitülasyonlara dayanmaktaydılar. Kendilerine göre bunları yorumluyor ve kabul ettiriyorlardı.

1908 Meşrutiyetinden sonra, İttihat Terakki hükümetlerin mali alandaki çabaları da ön plana çıkmaya başlar¹³⁵. Özellikle 1909 da gümrük resmini % 11'den %15'e çıkartma çabası önemlidir. Hükümet bu %4'lük zamdan yıllık 1-2 milyon lira, yani yaklaşık 40 milyon Frank gelir elde edecekti ve kendisinden beklenene düzenlemeler için de bu gelire ihtiyacı vardı¹³⁶. Bu konuda Osmanlı hükümeti yine kapitülasyon engeliyle karşı karşıyadır ve devletlerle anlaşmak zorundadır. Bu devletlerden biri binlerce km. uzaklıktaki A.B.D olsa bile...

Hükümet bu zam konusunda dışarıdaki elçilerine de bilgi ve talimat vermişti. Bu konuda Devletler ile görüşmeler başlar. Avusturya 1909 Şubatında imzaladığı protokol ile gümrük vergisinin yükseltilmesini zaten kabul etmişti. İngiltere de Londra elçisi Tevfik Paşa'ya göre kararı olumlu karşılamıştı¹³⁷. Ancak elde edilecek gelirin Bağdat demiryoluna kullanılmasını istemekteydi¹³⁸. Fransa da Dışişleri Bakanlığı Pichon aracılığıyla bunu şartsız kabul edeceğini belirtmişti¹³⁹. Amerika ise Bağdat demiryolu imtiyazını elde etmek için gümrük vergisinin artırılmasını kabul ettiği gibi, kapitülasyonların kısıtlanması veya kaldırılmasını gönülsüz de olsa kabul edebileceğini belirtmişti¹⁴⁰.

Bu teşebbüsler 1911 yılında da devam etti. Bu döneme kadar özellikle İngiltere'den Sir Edward Grey'in itirazlarıyla gümrük konusu başarısızlıkla sonuçlanmaktaydı¹⁴¹. Ayrıca Almanya, Fransa ve yine İngiltere, Amerika'nın Chester projesinin gerçekleşmesi durumunda gümrük resminin artırılması işinin reddedileceğini

¹³⁴ Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, May Yayınları, İstanbul-1977, s.42.

¹³⁵ Şükrü Hanioglu ise, *Jön Türkler'in tahlillerinde ekonomik unsurlara çok az yer verdiklerini* belirtmişti. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981, s.38

¹³⁶ *Tanin*, 9 Teşrinisani 1909.

¹³⁷ *Tanin*, 30 Eylül 1909.

¹³⁸ *Tanin*, 20 Teşrinisani 1909.

¹³⁹ *Tanin*, a.g.s.

¹⁴⁰ Naomi W. Cohen, "Ambassador Straus in Turkey, 1909-1910; A note on Dollar Diplomacy", *The Mississippi Valley Historical Review*, Vol.45, no.4, March 1959, s.636. Oscar S. Straus, Amerikan Başkanı Taft'ın ilk Türkiye elçisidir.

¹⁴¹ Edward M. Earl, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, Milliyet Yayınları, İstanbul, s.276.

bildirmişlerdi¹⁴².

Bu dönemde Osmanlı da geçerli olan kıymet üzerinden pamuk vergisi alınması usulünün zararını gören Cavit Bey 1911 bütçe konuşmasında, bunun yerine ağırlık üzerine gümrük vergisi usulünün benimseneceğini belirtmiş ama kapitülasyonlar nedeniyle bu uygulamaya bir türlü geçilememiştir¹⁴³. Sonuçta 1913 Haziranı'nda hükümetin gümrük resmini yeniden %15'e yükseltme çabaları Hakkı Paşa ile İngiliz Temsilcileri arasında görüşülür ve parafe edilir¹⁴⁴.

Bu parafe edilmiş anlaşmaya göre İngiliz hükümeti Osmanlı'nın gümrük resmini % 15'e yükseltmesini kabul etmişti (madde-1) Ayrıca İngiltere bu resmin daha sonra yükseltilmesine ancak birlikte hazırlanır ve ortaklaşa karar alınırsa razı olacaktı (madde-2). Bu anlaşma Hariciye Nazırı Edward Grey tarafından 29 Temmuz 1913 'te imzalanır. Ancak Grey, bu tarihte Londra elçisi Tefvik Paşa'ya gönderdiği notada, aynı zamanda Bağdat demiryolu ile ve Irak Petrol imtiyazı ile ilgili sorunların çözümlenmesi istenir ve bu yüzden imza edilen anlaşmanın gizli kalmasını da ekler. Elçi Tefvik Paşa ise buna karşılık Hakkı Paşa'nın yanıtını ekler. Buna göre İngiltere bu konudaki şartlarını devam ettirdikçe anlaşma yürürlüğe konulmayacaktır. Böylece bu teşebbüs de başarısız olmuştur.

Görüldüğü gibi devletler Türkiye'nin özgür bir devlet olarak kendi gümrük tarifelerini belirlemesine karşı çıkıyor ve ancak kendi çıkarları doğrultusunda buna izin verebileceklerini ortaya koyuyorlardı. Gümrük vergilerini yükseltmede kapitülasyonların büyük bir engel olduğunu anlayan Osmanlı bu fırsatı ancak I. Dünya Savaşı'nın çıkışıyla ele geçirecektir.

C İLMEŞRUTİYET DÖNEMİ GİRİŞİMLERİ

1.İttihat Terakki Kongreleri Ve II. Meşrutiyet Hükümetlerinin Programlarına Göre Kapitülasyonların Kaldırılması.

Osmanlı Devleti Kırım savaşından sonra başlayan kapitülasyonların kaldırma çabalarına 1908 sonrasında İttihat ve Terakki'nin ekonomi politikası gereği hız

¹⁴² Tefvik Çavdar, *Osmanlı'nın Yarı Sömürge Oluşu*, Gelenek yay., İstanbul, 2000 s.148.

¹⁴³ Zafer Toprak, *Milli İktisat Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995, s.39.

vermeye başlamıştı. Bu amaçtaki İttihat Terakki Cemiyetinin 1908 yılında kabul edilen siyasal programının 9 maddesinde “ *cins ve mezhep tefrik edilmeksizin herkes musavat ve hürriyet-i tammeye malik ve aynı mükellefiyete tabidir. Bilcümle Osmanlılar huzur-u kanunda ve memleketin hukuk ve vezaiinde musavi olup umum teba ehliyet ve kabiliyetlerine göre münasip olan memuriyetlere kabul olunacaktır. Gayrimüslime dahi ahz-ı asker kanununa tabi tutulacaktır.*”¹⁴⁵ şeklinde açıklama cemiyetin yasa önünde herkesin eşit olduğu ve buna bağlı olarak da aynı mükellefiyetlere sahip olması gerektiği düşüncesinde olduğunu göstermekteydi. Bu madde açık olarak kapitülasyonlar ile ilgili olmasa da bütün Osmanlıların “*memleketin hukuk ve vezaiinde musavi*” olmasının vurgulanması bu bağlamda önemlidir. Mükellefiyetlerin de eşit olmasının gerektiğinin de vurgulandığı bu maddeden sonra, bu amaçla 1910 yılında imtiyazat kanununun mecliste görüşülmesi sırasında Cavit Bey yabancıların artık temettü vergisini vermeye alıştırılması gerektiğini bunun için de ilk olarak yabancı devletlerin de haksız olduğunu gördüğü patent vergisinin yabancılara da uygulanacağını ¹⁴⁶ belirtmişti.

Dönemin önemli devlet adamlarından olan İktisat Nazırı Cavit Bey yabancı sermayenin ülkeye sokulması için her türlü kolaylığın gösterilmesi taraftarı olmasına karşın, yabancıların mali kontrolüne ise her zaman karşı olmuştur. Bunun için de devletin mali siyasetini Düyun- Umumiye’den kurtarmak üzerine kurmuş, borçlanma konusunda da Düyun- Umumiye’nin hükümete kefil ve aracı olmasına da razı olmamıştır¹⁴⁷. Avrupa piyasalarının ünlü borç aracılarından olan¹⁴⁸ Cavit Bey, kapitülasyonların yıkıcı ve insafsız karakterini de bir felaket olarak tanımlamış ve kapitülasyon içerikle baskıların ezikliği altındaki bir toplumun ruh halini de yansıtmıştı¹⁴⁹..

İttihat ve Terakki Cemiyeti kapitülasyonların kaldırılması konusunu ilk defa

¹⁴⁴ Gümrük resminin %15'e iblağı, Ecnebi postaları ve kapitülasyonlar, İstanbul, 1334. S. 4

¹⁴⁵ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler, II. Cilt. İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.66. Aynı madde 1909 yılında da tekrarlanmıştır.

¹⁴⁶ M.A.Z.C, 2.Cilt Devre 1, İçtima 2, s. 406

¹⁴⁷ Cavit Bey buna karşılık I.Dünya Savaşı içinde Düyun-u Umumiye kaynaklarına el konulmasına karşı çıkmış ve İtilaf Devletlerinin iktisadi çıkarlarının savunuculuğunu yapmıştır. Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat Terakki, İmge Yay., Ankara, 1998. s. 396, Düyun-u Umumiye’ nin kurulmasından sonra yabancılara kapitülasyonlardan daha acı sonuçlar doğuracak imtiyazlar verilmişti. Nebioğlu, a.g.e., s. 49, Ayrıca Düyun-u Umumiye ülkede kurmuş olduğu mali denetim ile devletin mali yönetimini karmakarışık ettiği gibi yabancıların da sürekli müdahalesine neden olmaktadır. Parvus Efendi, a.g.e., s. 76

¹⁴⁸ Tunaya, Türkiye’de..., III. Cilt, s. 331

¹⁴⁹ A.g.e., s.332

1911 kongresinde görüşmüştü. Buna paralel olarak, tüm vergilerde reform yapılmasının, adaletsiz, nispetsiz temettu vergisinin yabancılara da uygulanmasının ve anonim şirketlerin yeni kanuna bağlanacağını, açıklanması da ilk olma açısından önemlidir ve 1914 yılı ve sonrasında gerçekleştirileceklere de temel oluşturacaktır. Cemiyet bu kongre ile Osmanlı'daki az gelişmişlik hastalığının teşhisini koymaya başlamış, köylü merkez politikalara önem vermiş ve kalkınmayı sağlamak için vergilerin yabancılara da uygulanması, kapitülasyonların kaldırılması planlarının yapılması gibi önemli kararlar almıştır¹⁵⁰.

Cemiyetin 1911 deki bu kongresinin siyasi programını içeren Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin "*İzahname*"sinde, 12 madde olarak kapitülasyonlara değinilmiş ve kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin yürütme ve yargı yetkilerini yabancılara vererek kısıtladığı belirtilmişti. Ayrıca yabancılara devletin yardımıyla servet kazanıp, vergi ödememesi gibi bir haksızlığa tahammül edilemeyeceği de savunulmuş ve "*İttihat Terakki Cemiyeti Avrupa devletlerinin uhud-u atika ile muayyen olan metbuiyetten kurtulmak için iktiza eden vesaitte teşebbüs etmek azminde sabittir.*"¹⁵¹ denilerek kararlılık gösterilmiştir.

Cemiyetin, 1913 (1329) kongresinde de 1911 Trablusgarp ve 1912-13 Balkan Savaşları'nın sonunda ortaya çıkan milliyetçi akımın ekonomi politikası üzerinde etkili olduğu görülür, Kongre programının "*İttihat ve Terakki Fırkası milli iktisat siyasetinin bağımsızlığını zorlaştıran ve yabancılara ilgili mali ve iktisadi imtiyaz ve ayrılıkları kaldırmaya çalışacağı gibi tüm kapitülasyonların da kaldırılması nedenlerini tamamlamayı en kutsal amaç sayar.*"¹⁵² şeklindeki 2. Maddesi de bunu göstermektedir. Bu kongre, daha önce basın tarafından kullanılmış da olsa cemiyetin ilk defa milli iktisat kelimesini kullanması ve kapitülasyonları kaldırma için uygun bir ortam arayacağını anlaşılmaması açısından önemlidir. İttihat ve Terakki temel ilke olarak kapitülasyonların adli siyasi ve ekonomik zararlarının ne olduğunun farkına varmış ve tümünden kaldırma yollarını aramaya başlamıştı.

Kapitülasyonlar konusunda Meşrutiyet'in ilk hükümeti olan Kamil Paşa hükümetinin programında da kapitülasyonların kaldırılması üzerinde durulmuştu. Programda dış politikada devletlerle iyi ilişkiler kurulacağı belirtilirken; "*...bazı düvel-*

¹⁵⁰ A.g.e.cilt, III 231

¹⁵¹ Emrullah Efendi, *İzahname*, Matbaa-I Hayriye ve Şürekası, Konstantiniye. 1330, s.44

¹⁵² Tunaya, *Türkiye'de...*, Cilt III., s.235,

i ecnebiye tebasının memalik-i osmaniyede hukuk-u düvel-i kavaid-i umumiyesinin haricinde bazı uhud-u kadime ve adat-ı saldide ile istifade ettikleri eşkal-i istisnaiyenin yine kendi devletlerinin rızalarıyla an-karib ref'i için çalışılacak."¹⁵³ denilmekteydi. II.Abdulhamit'in Sadrazamı ve İngiliz yanlısı Kamil Paşa, bu konuda henüz tam cesaretli bir program hazırlayamamıştı ve kapitülasyonların kaldırılması için devletlerin rızalarının alınacağını da belirtmişti. Kamil Paşa'nın yerine geçen Hüseyin Hilmi Paşa Hükümetinin programında ise, satırlar arasında devletin bir takım imtiyazat ve kapitülasyonlardan kaynaklanan masrafların azaltılmasına çalışılacağı vurgulanmaktaydı¹⁵⁴. Bu programa uymaya çalışan Hüseyin Hilmi Paşa zamanında mecliste ortaya çıkan iki önemli sorun, kapitülasyonların kaldırılmasının ne kadar zor olacağını da göstergesi olmuştur.

Bunlardan birincisi, 15 Ağustos'ta meclise getirilen İspirtolar Kanunu idi. İzmir ve Selanik hinterlandlarında yetişen yerli üzümleri korumak ve kalitesiz içki yapımını önleme amacını taşıyan kanun tasarısına göre; alkollü içeceklerin Osmanlı memleketlerine girişi yasaklanmaktaydı. Onaylandıktan sonra imzalanarak, yürürlüğe giren kanun, beş ay sonra Aralık ayında geri alınmış ve yürürlükten kaldırılmıştı. Çünkü alkollü içeceklerin ithalatının yasaklanması yabancı devletlerin ihracatını yasaklamak demektir ve bu da ticaret antlaşmalarına ve kapitülasyonlara aykırıydı. Elçilerin de bu yöndeki itirazları etkili olmuştu anlaşılır. Böylece kanun önce çıkarılmış, özgürce ithalat yasağı konulmuştu ancak, kapitülasyonların etki alanı hala söz konusuydu ve kanunun onaylandıktan beş ay sonra geri alınması gibi onur kırıcı bir sonuca da yol açmıştı¹⁵⁵.

Yine aynı dönemdeki Linch Meselesi de aslında imtiyazlara vurulmak istenen önemli bir darbeydi. II. Mahmut zamanında Fırat nehri üzerinde İngilizlere verilmiş olan imtiyaz süresi sonsuza kadardı. İngilizlerin bu imtiyaz ile Dicle üzerinde de hak iddia etmeleri üzerine hükümet, İngiltere'nin elindeki bu imtiyazı en azından hafifletmek istedi. Bu amaçla oluşturulan komisyon Linch Şirketi ile daha az imtiyaz içeren ve 80 yıllık süre sonunda Osmanlı'ya geçecek şekilde bir imtiyaz antlaşması

¹⁵³ Türk Parlamento Tarihi, cilt I, s.286

¹⁵⁴ A.g.e., s. 289

¹⁵⁵ Tunaya, Türkiye'de..., Cilt III., s. 62 ; Cavit Bey 1918 yılında buna benzer bir kanunun çıkarılması sırasında 1909 yılındaki bu kanun tasarısına da değinmiş ve o dönemde gümrüklere hakim olunamadığını itiraf etmişti. A.g.e., aynı yer, dpn.30, Hariciye Nazırı Rıfat Paşa da ithalat yasağına yabancı devletlerin protestoda bulunduğunu dile getirmişti. A.g.e., s.63

imzaladı. Ancak tarifeler konusunda sorun çıkması ve mecliste 'yeni kapitülasyon veriliyor' propagandası ile imtiyaz çıkmaza girdi. Oysa Hüseyin Cahit'e göre bu konuda verilen imtiyazın geri alınması amaçlanmıştı. Sonuçta, çok büyük bir seyirci kitlesiyle tartışmalar içinde yapılan görüşmeler sonucunda 168 oya karşılık 8 red ile imtiyaz Meclisten geçmişti ancak bu iki olay Hüseyin Hilmi Paşa'yı zayıflatmış ve 28 Aralık'ta istifasına neden olmuştu¹⁵⁶.

Bu dönemde önemli bir kişiden de söz etmek gerekiyor. Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinde Adliye Nazırı olan Manyasizade Refik Bey, adli alanda yapılacak ıslahatın kapitülasyonların kaldırılmasına yeteceği düşüncesindeydi¹⁵⁷. Adliye Nazırı olur olmaz da bu konuda hemen harekete geçmiş ve yakından tanıdığı Fransız hukukçu Kont Leon Ostorrog'u adliyedeki ıslahatı gerçekleştirmesi için Hukuk Müşavirliğine getirtmiştir ve onun devlet hizmetine girmesini kapitülasyonların kaldırılması yolunda atılmış ilk adım olarak görmüştür¹⁵⁸. Ostorrog'un adli ıslahat için iki sene içinde verdiği on bir raporu yanında, adli kapitülasyonların uygulanmasından dolayı ortaya çıkan ve hem Osmanlılar hem de yabancıların aleyhinde sonuçları olan sorunları bertaraf etmek amacıyla da bir tasarı vermiştir¹⁵⁹. Bu tasarı, yabancı devletlerin görüş açısına uygun olduğu gerekçesi ile eleştirilerle karşılaşmıştı ancak, Tahir Taner'in belirttiğine göre bu tasarıda genellikle Ostorrog, iki tarafı da gözetken bir üslup kullanmıştı. Örneğin yabancı tutukluların konosoloshane, tevkifevleri ve hapishanelerine konulmasına karşı çıkmış ve ancak Osmanlı tevkifevleri ve hapishanelerinin temizlik şartları konusunda uygun olması şartı aranmıştı¹⁶⁰. Fakat bu tasarı üzerinde hükümet bir girişimde bulunmamıştır,

1910 yılında Sadrazam olan İbrahim Hakkı Paşa da kapitülasyonlar konusunda

¹⁵⁶Hüseyin Cahit Yalçın, Meşrutiyet Hatıraları, *Fikir Hareketleri* 23 Mayıs 1936, sayı 135,s. 69.; İngilizler meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı'daki çıkarlarının sonunun ne olacağını hep merak etmişlerdi. 25 Ağustos 1908 tarihli bir mektubunda İngiltere İstanbul Elçiliği baş tercümanı Fitzmaurice, olacakları daha o tarihte Edward Grey'e bildirmişti. Fitzmaurice'e göre yeni idarenin Linch şirketinin Fırat üzerinde gemi işletme hakkını kullandığı aynı fermanla, Dicle üzerinde de gemi hakkını istemek gibi uygunsuz durumlarda artık hakkını arayabileceğini, kapitülasyon konularının da tartışılabileceğini belirtmişti. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1, Kısım 2, TTK Yay., Ankara, 1983, s.99

¹⁵⁷ Dönemin başarılı avukatlarından olan Manyasizade Refik Bey, Zaptiye Nazırlığı Polis Meclis başkanlığı yaptığı gibi, 1906 yılından itibaren Selanik'te İttihat Terakki cemiyeti kurucuları arasına katılmış ve Selanik Hukuk Mektebinde muallimlik yapmıştır. Meşrutiyetin ilanında da önemli katkıları bulunan Refik Bey, Hükümetteki görevinden çok az bir süre sonra 1909 yılında ölmüştür.

¹⁵⁸Tahir Taner, *Kapitülasyonlar Nasıl İlgâ Edildi?*, Muammer Raşit Seviğ'e Armağan'dan ayrı basım, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1959, s. 5; Ostorrog'un görevlendirilmesi konusundaki Meclis'teki oylamada Fıkıh hükümlerinin geri getirilmesini savunan 64 oya karşılık, 99 oy ile Ostorrog müşavirliğe alınmıştır.

¹⁵⁹ A.g.e., s. 6

¹⁶⁰ A.g.e., s. 6, dpn.9

çok hassas idi. 1908 yılına kadar Mekteb-i Mülkiye, Mekteb.-i Hukuk ve Hamidiye Ticaret Mektebi'nde dersler de veren Hakkı Paşa'nın düşünceleri arasında kapitülasyonları kaldırmak ve bu amaçla kanun çıkarmak da bulunmaktaydı İ.Hakkı Paşa sadrazam iken İlm-i Hukuk ve Mukayeseli Kavanin Mecmuası'nda kapitülasyonlar konusunda yazılar yazdığı gibi ¹⁶¹, I. Dünya Savaşı sırasındaki Berlin Büyükelçiliği sırasında Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya yetkilileri ile yapılan görüşmelerde de kapitülasyonların kaldırılması konusunda önemli başarılar elde edecektir. Hakkı Paşa, kapitülasyonları dışarıdan gelen bir zulüm olarak görmekteydi. Rüşvet vererek Yunan pasaportu almış, kokmuş bir Yunanlının kendisinden üstün olmasına akli bir türlü yatmamış ve devletin kapitülasyonlar konusunda yapacak bir şeyinin olmadığını da belirtmişti. O'na göre; Hukuk Mektebi güzel bir intikam sahnesi olmuştu ve okulda verdiği kapitülasyonlar derslerinde anlattıkları ile yabancılardan hıncını aldığını da belirtmişti¹⁶².

Yine onun zamanında imtiyazların meclisten de geçmesi hakkında bir kanun tasarısı hazırlanır. Linch meselesinin hemen ardından Meclis-i Ayan tarafından da bir kanun tasarısı hazırlanması üzerine, bu kanunun mecliste görüşüldüğü gün İbrahim Hakkı Paşa cebinden yeni bir kanun tasarısı çıkartmıştı. İbrahim Hakkı Paşa'nın bu kanunu tam zamanında meclise getirmesiyle büyük bir devlet adamı olma görevini yerine getirdiğini ve memlekette bir sadrazam bulunduğunu hissettirdiğini belirten Hüseyin Cahit¹⁶³, Ayan'ın hükümete karşı olan düellosunda İbrahim Hakkı Paşa'nın öne geçtiğini belirtmişti. Daha önce imtiyaz verme hakkının doğrudan hükümete ve II.Abdulhamit'e ait olması çeşitli sorunlara ve yolsuzluklara neden olmaktaydı. Bunu önlemeyi amaçlayan bu kanun tasarısına göre; devletçe mali bir yüklenmeyi gerektiren imtiyazlar meclis tarafından verilecek ve birinci sınıf imtiyaz sınıfına girecekti. Kamu hizmetleri ile ilgili imtiyazlar ise ikinci sınıf sayılacaktı¹⁶⁴. Bu imtiyazlar içerisine giren Konsolosluk sözleşmeleri de bu dönemde ayrı bir sistemle gerçekleştirilmeye başlanır. Osmanlı'nın, 1909 ve 1914 yılları arasında Brezilya, Bulgaristan, Arjantin, Meksika, Venezüella ve Şili devletleriyle yaptığı konsolosluk antlaşmaları, karşılıklılık ve

¹⁶¹ İbrahim Hakkı Paşa, a.g.m., no: 12., Haziran 1326

¹⁶² "İbrahim Hakkı Paşa'nın Bir Mektubu" Yakın Tarihimiz, Cilt 2, 21 Haziran 1962, sayı 17.,s. 116; Hakkı Paşa kapitülasyonlar konusunda yapılacak bir şeyin olmadığını belirttiği gibi, kaldırılması konusunda da yabancı devletlerin rızasının alınmasını düşünecek bir düşünce yapısındaydı. İbrahim Hakkı Paşa, a.g.m., no: 15., Eylül 1326, s. 163

¹⁶³ Tanin, 15 Şubat 1910

¹⁶⁴ Karal, a.g.e., 9.cilt, s. 128

devletler hukuku esasına dayanmaktaydı ve bazı devletlerin konsoloslarının yaptığı gibi, kapitülasyonlardan yararlandıkları istisnai usüllerden hiç bir halde ve hiç bir bahane ile yararlanamayacakları da bildirilmişti¹⁶⁵.

1910 yılında gelişen önemli bir olay da Chester Projesiydi. Daha önceki İspirtolar Kanunu ve Linch Meselesi'nde mecliste muhalefet edenlerin başında İttihat ve Terakki muhalifleri gelirken, Chester projesine itirazda ise İttihatçılar ve İtilafçılar ortak hareket etmişlerdi. Batılı devletler de kendi çıkarları gereği bu konuyla ilgilenmişlerdi. Örneğin 21 Ekim 1910'da olağanüstü yetkilerle İstanbul'a gelen ABD elçisi Mr.Wilson, Sadrazam ile Chester projesini görüşürken aldığı olumsuz yanıt üzerine, Osmanlı mahkemeleri ve hapishanelerinde reform yapılması şartıyla adli kapitülasyonları kaldırabilecekleri tavizini de verebilmişti¹⁶⁶. Aynı şekilde Amerika Dışişleri Bakanı Knox da Chester'in Amerika'ya verilmesi şartıyla gümrük resminin %4 artırılmasına ve kapitülasyonların gözden geçirilmesine razı olmuştu¹⁶⁷. Ancak Chester Projesi'nin Sait Paşa Hükümeti tarafından geri çekilmesine engel olunamamıştı.

1913 yılında Sait Halim Paşa'nın kurmuş olduğu hükümetin programında da kapitülasyonların Osmanlı ticareti için oluşturduğu sıkıntılar yer almış ve bu konuda çaba gösterileceği de belirtilmişti¹⁶⁸.

2. Dönemin Siyasi Olayları Ve Kapitülasyonlar

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kongresinde ve hükümetlerin programlarında yer alan kapitülasyonların kaldırılmasıyla ilgili görüşler, 1908'den 1918' e kadar geçerli olmuş ve 1914 yılında da üst düzeye çıkmıştır. 1908 yılından sonra Osmanlı hükümetleri kapitülasyonların kaldırılması yolunda başarılı olamasa da eline geçirdiği fırsatları da değerlendirmekteydi. Özellikle 1908 yılında Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakı ve Girit'in Yunanistan'a katılma kararı, 1911 yılında İtalya'nın Trablusgarb'ı alması, 1913-1914 de ise Avarov zırhlısının Rumlara silah taşınması nedeniyle¹⁶⁹ sırasıyla, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Rumlara uygulanan ekonomik

¹⁶⁵ Yasemin Saner Gönen, "Osmanlı Konsolosluk Sözleşmeleri," *Toplumsal Tarih*, Sayı.67, Temmuz 1999, s. 16

¹⁶⁶ Tefik Çavdar, *Osmanlı'nın...*, s.149.

¹⁶⁷ A.g.e., ss.147-148

¹⁶⁸ *Türk Parlamento Tarihi*, 1.cilt, s. 314

¹⁶⁹ Zafer Toprak "İslam ve İktisat: 1913 Müslüman Boykotajı" *Toplum ve Bilim*, Bahar 1985, Sayı.29-30, s. 181

boykot sonucunda, hem ulusal dayanışmayı, hem de ekonomi konusunda ülkedeki yabancıların etkisini azaltmayı sağlayacak olan ulusal bilinci oluşturmak amaçlanmıştı. Tevfik Çavdar'a göre boykot, dar anlamda yabancı sermayeye karşı bilinçsiz de olsa bir direniş anlamına geliyordu¹⁷⁰.

1908 yılında Avusturya-Macaristan'ın yıllardan beri işgal altında bulundurduğu Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Osmanlı ülkesinde daha önce örneği görülmemiş bir ekonomik boykot olayına neden olur¹⁷¹.

Osmanlı'da boykot başlarken uluslararası alanda da yeni gelişmeler olmaktadır. Avusturya'nın ilhakından hemen sonra toplanmış olan Şark Konferansı'nda İzvolsky, konuşulması gereken konular arasında Türkiye'deki kapitülasyon ve yabancı postahanelerin durumunun da olması gerektiğini 12 Ekim 1908 de İngiltere'ye bildirmişti¹⁷². Kamil Paşa'nın düşüncesine göre ise, Berlin Antlaşması'nın 23. ve 61.maddeleri, Meşrutiyet'in ilanı nedeniyle hükümden düşecek, kapitülasyonlar da buna bağlı olarak kendiliğinden ortadan kalkacaktı¹⁷³. Kamil Paşa'nın bu düşüncesine karşılık Edward Grey'in yanıtı ise; Osmanlı'nın ancak şekle ait bazı zararlar karşılığında, kapitülasyonlar konusunda Osmanlı lehine değişiklik ortaya çıkabileceği¹⁷⁴ şeklindeydi. 11 Kasım 1908'de Londra'daki Osmanlı büyükelçisi Rifat Paşa da Osmanlı hükümetinin konferans için isteklerini Grey'e bildirir. Kapitülasyonların kaldırılması fikrinin de olduğu bu isteklere karşılık Grey'in 3 Kasım 1908 tarihli yanıtında, kapitülasyonlar konusunda yapılacak her türlü teklifi incelemeye hazır olduklarını belirtiyordu¹⁷⁵.

Konferans fikri karşılıklı nota alıp verilmesi usulüne geçilmesiyle ertelenmişti. Ancak Avrupa basınında olumlu yazılar da yazılmaktaydı. Örneğin L'Humanite gazetesinde Jean Lonquet 7 Ekim 1908 tarihli yazısında “ *Türkiye 'ye dünya barışını kurtarmak için kendisinden istenmiş olan fedakârlıklara karşılık ödün verilmelidir. Bunun da en uygunu kapitülasyonların iptali olabilir... Bunlar Türk halkı için aşağılayıcı kısıtlamalardır. Onları lağvederek Avrupa, onuru yaralanmış bir ulusa, sempatileri en çok hak ettiği bir sırada bir ilk ve geçerli tatmin sağlamış olur*”¹⁷⁶ derken

¹⁷⁰ Tevfik Çavdar, *Osmanlı'nın...*, s.72.

¹⁷¹ Mehmet Emin Elmacı, *Bosna Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı ve Doğurduğu Tepkiler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1996,s.17

¹⁷² Bayur, a.g.e., C.I, K.II, s.122.

¹⁷³ A.g.e., s.123.

¹⁷⁴ A.g.e., s.124.

¹⁷⁵ A.g.e., s.148.

¹⁷⁶ Orhan Koloğlu, "Fransız Sosyalistlerine göre İttihatçı Devrimi" *Tarih ve Toplum*, Aralık 1991,

bu dönemde kapitülasyonların kaldırılmasını önerebiliyordu.

Boykot olayı, İttihat ve Terakki tarafından örgütlenmişti. Bunun sonucunda halkın da büyük desteğiyle uygulanan boykotun Avusturya'ya zarar vermesiyle daha önce, boykot bitmeden Türkiye ile anlaşmayacağını söyleyen Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Arentthal, sonunda 26 Şubat 1909 Protokol'una razı olmuş ve bazı tavizler vermeye zorunlu kalmıştı¹⁷⁷.

Protokol öncesi müzakerelerde Avusturya-Macaristan İstanbul elçisi Pallavicini, 10 Ocak 1909 da Osmanlı'ya Bosna-Hersek'in ilhakı dolayısıyla kapitüler olmamak şartıyla Osmanlı ile ticaret anlaşması yapabileceklerini ve gümrüklerin yükseltilmesine razı olacaklarını, Yenipazar sancağından vazgeçebileceklerini ve 2,5 milyon lira tazminat ödeyeceklerini bildirmişti¹⁷⁸. Bunun sonucunda imzalanan 26 Şubat 1909 protokoluna bakılacak olursa, protokolün 6 maddesiyle, Avusturya-Macaristan da (1891 yılında Almanya'nın kabul ettiği gibi) ekonomik kapitülasyonların kalkmasını kabul ediyordu. 7. ve 8.maddeleriyle ise diğer devletlerin Osmanlı'daki postahaneleri kapatılırsa, kendi postahanelerinin de kaldırılacağını ve kapitülasyonların kaldırılması konusunda Osmanlı'ya destek olacağını kabul ediyordu¹⁷⁹.

Bu desteği 1918'deki yargılanmalarında Cavit Bey de doğrulamıştı¹⁸⁰. Böylelikle kağıt üzerinde de olsa ve bazı şartlarla sınırlandırılrsa da kapitülasyonları kaldırma yolunda önemli bir adım atılmış oluyordu. Buna rağmen, Avusturya 1914 yılındaki kaldırma kararına tepkisinde geç kalmayacaktır. Babıali ise, Avusturya'nın her protestosuna, ona 1909 yılındaki bu protokolü hatırlatarak yanıt verecektir¹⁸¹.

Bosna-Hersek sorunundan dolayı Paris'te toplanan Şark Konferansı, İttihat ve Terakki'nin Avrupalı devletlere görüşlerini yansıtması ve batılıların görüşlerini öğrenmesi açısından önemli olmuştur. Konumuzla ilgili olan nokta ise bu konferansa gayri resmi de olsa katılmayı amaçlamış olan iki Jön Türk delegesi Dr.Nazım ve Ahmet Cemal'in Paris'i ziyaretleridir¹⁸².

Cilt.16, Sayı.96., s. 30

¹⁷⁷ Elmacı; a.g.e., s.182

¹⁷⁸ Bayur; a.g.e., s.159. Bu gibi taviz meseleleri konusunda Mahmut Şevket Paşa zamanında da büyük yol alınmış ve 1914'e kadar ki çalışmalara başlangıç olmuştur.

¹⁷⁹ Elmacı; a.g.e., Ek-2

¹⁸⁰ Selim Kocahanoğlu, İttihat ve Terakki'nin Sorgulanması, Temel Yayınları, s.296

¹⁸¹ BOA.H.R. H.M.Ş. İ.Ş.O., 59/1-3

¹⁸² Paul Dumont, Osmanlıcılık, Uluscu Akımlar ve Masonlar., YKY. İstanbul, 2000, s. 106.; Yusuf Hikmet Bayur, yayınladığı Selanik İttihat ve Terakki merkezinden Sadrazam'a çekilen 29 Ekim 1908 tarihli telgrafta; Ahmet Cemal yerine Ahmet Rıza ismini vermiştir. Bayur, a.g.e., Cilt.1, Kısım 2, s. 86

1908 Ekim başlarında başlayan bu ziyaretin nedenleri arasında en önemlisi, Fransa kamuoyunu Osmanlı lehine etkilemekti. Revue dergisinin barış yanlısı köşe yazarı Leon Bollack'ın bu iki delegeye gönderdiği "...batılı milletlerin tüm eski imtiyazları da kaldırılmalıdır. Kapitülasyonlar, postaneler, hatta Düyun- Umumiye idaresi de...Özgürleşmiş Türkiye müreffeh ve şanlı bir ülke olacaktır."¹⁸³ şeklindeki mektuptan anlaşıldığına göre; bu iki İttihatçı aynı zamanda toplanmış olan Şark Konferansı'nda da havayı koklamakla görevliydi. Delegeler Paris'te Fransa Dışişleri Bakanı Pichon ve Başbakan Clamanceau ile de görüşürler ve bu görüşmelerde, adli kapitülasyonların iktisadi kapitülasyonlardan ayrılmasını ve özellikle iktisadi kapitülasyonlarda değişikliğe gidilmesini, kendi tekellerini kurabilecek şekilde vergi toplayarak, ticaret antlaşmaları yaparak Osmanlı'nın özgürlüğe kavuşmasını istediklerini, yazdıkları notlardan¹⁸⁴ anlamaktayız.

Ancak iki delegenin çabalarına rağmen konferans, aldığı kararların 8.maddesiyle şunu belirlemişti." *Yeni Osmanlı kanun-u esasisinin diğer Avrupa devletlerinde uygulanan ilkeler yönünde adaletin yeniden örgütlenmesini ve Türkiye'deki mevcut yasaların elden geçirilmesini öngördüğü gerekçe gösterilerek çıkarılan özel bir kararnameyle kapitülasyonların ve yabancı postanelerin kaldırılması hedeflenmektedir. Büyük güçler bu reformlar gerçekleştirilir gerçekleştirilmez eski kapitülasyon rejimi yerine modern güçler arasındaki ilişkileri düzenleyen antlaşmalar türünden antlaşmalar geçirilmesi konusunu, Osmanlı hükümetiyle birlikte incelemeye hazırdır. Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı postaneleri kapatma imkanları da incelenecektir.*"¹⁸⁵

Görüldüğü gibi Meşrutiyetin ilanından hemen sonra, hükümetler kapitülasyonların kaldırılması yönünde çabalara girişmiş ancak bir sonuca ulaşamamış ve sorun askıda kalmıştır. Avrupalılar ise kapitülasyonlara Osmanlı'nın gösterdiği tepkinin artmasından dolayı, çareler aramaya başlamış ve kapitülasyonlar yerine yeni bir rejimi de bu tarihlerden itibaren düşünmeye başlamışlardı.

Ancak bu maddede Avrupalı devletlerin, kendilerinin öngördüğü reformları

¹⁸³ Dumont, a.g.e., s. 109

¹⁸⁴ A.g.e., s. 106

¹⁸⁵ A.g.e., s. 105, Dumont'a göre bu madde ile Avrupalılar ancak kendi isteklerine göre kapitülasyon rejiminde değişikliğe gideceklerini muğlak ifadelerle belirtmişlerdi. Ayrıca ona göre bu madde ödünden öte Osmanlıya karşı bir hakaretti. Çünkü bir kez daha büyük güçler Osmanlı'nın modern bir devlet düzeyine yükseltilmesi için yapılması gereken reformları Babıali'ye şart koşma hakkını kendinde buluyorlardı.

Osmanlıların yapmaları karşılığında tüm kapitülasyonları kaldırmayı vaat etmelerine rağmen, iki İttihatçı delegenin yazdıkları rapora göre ise durum iktisadi kapitülasyonlar değiştirilebilir, adli kapitülasyonlar ise ertelenebilir çizgisindeydi. Böylece bu konuda hem batıya ödün verilmiş, hem de olay devletlerin istediğinden daha iyi bir zemine kaymış oluyordu¹⁸⁶. 1909 sonlarında Fransız gazetelerine yansıyan haberlere göre ise; Fransızlar Osmanlı'nın içeride ıslahatlarına devam etmesi şartıyla, kapitülasyonlar konusunda Türkiye'nin istediği şekilde bir çözüm bulunabileceğini düşünmekteydi¹⁸⁷.

Bu dönemde devletlerle olan tek tek görüşmelerde kapitülasyonların kaldırılması konu edilmekteydi ancak, buna karşılık devletler yeni tavizler istemekteydiler. Örneğin gümrük resminin artırılması ve kapitülasyonların kısıtlanması veya kaldırılmasının istendiği Amerika, Bağdat Demiryolu'nda bazı tavizler istediği için karşılıklı anlaşma sağlanamamıştı¹⁸⁸.

1908 yılında Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi ve olayın 1909'daki protokolle sonuçlanmasının ardından bir süre sonra, Osmanlı Devleti bir başka sorunla karşı karşıya kalmıştı. İtalya'nın, 1911 yılında Trablusgarb'ı işgal etmesi sonucunda, daha önce Avusturya'ya yapılan boykot örneği 1911 yılında İtalyan mallarına da uygulanmaya başlanmıştı. Bu fikir, yine ilk olarak Hükümetin İtalya'ya savaş ilan etme konusunda gecikmesi nedeniyle basında yayılmaya başlamıştı¹⁸⁹. Gösterilen tepkilerden biri de, İtalyan mallarından alınan gümrük vergilerinin artırılması oldu¹⁹⁰. Kapitülasyonlar nedeniyle İtalyan mallarının ülkeye girişini önleyemeyen Osmanlı hükümeti gümrük vergilerini yükseltme yoluna gitti. Kükürt dışındaki diğer İtalyan mallarından %100 gümrük vergisi alınması kararı çıktı¹⁹¹. Bu karar önemliydi çünkü, hükümet ilk defa savaş durumundan yararlanmış da olsa gümrük vergilerini kendisi özgürce belirleyebilmişti.

Boykot devam ederken çok daha önemli bir gelişme yaşanır. Hükümet İtalya'ya verilmiş olan kapitülasyonları kaldırma planları yapmaktaydı¹⁹². Adliye Nezareti'nden İstanbul ve taşradaki Adliye reisliklerine bir talimatname yayınlanır. Talimatnamede;

¹⁸⁶ A.g.e., s. 107

¹⁸⁷ Zaman, 4 Kasım 1909

¹⁸⁸ Cohen, a.g.m, s. 636; Amerikan Başkanı Taft'ın ilk Türkiye elçisi olan Oscar S. Straus Bağdat Demiryolu için kendi hükümetine, adli kapitülasyonların bazılarının tartışılmasını da önermiş ancak olumlu yanıt alamamıştı. a.g.e., s. 637

¹⁸⁹ Karal; Osmanlı Tarihi, C.IX, T.T.K. yayını, Ankara-1996, s.274.

¹⁹⁰ İsrail Kurtcephe; Türk İtalyan İlişkileri, T.T.K. yayını, Ankara-1995, s.170.

¹⁹¹ Salname-i Servet-i Fünun, 29 Eylül 1327.

"Hükümet-i Seniye ile İtalya arasında münasebat-ı siyasiyenin inkıtaı, devleteyn beyninde münakid bilcümle muahedat, mukavelat, itilaf ve protokolleri fesh ve tatil edilmiş olduğundan, kapitülasyon usul-ü istisnaiyesi, İtalyalılar hakkında hükümden sakıt ve binaenaleyh merkumları ilan-ı harp tarihi olan 16 Eylül 1327 (29 Eylül 1911) tarihinden itibaren kendilerine teba-yı Osmaniye muamelesi edilmesi icab eden Avrupa hukuk-u umumiye-i düveli kavaidine tabi kılmak muktezi olduğundan mevadd-ı cezaiyede İtalyalı mücrimlerin tevkifi, ikametgahlarının tahrisi, müstantıkları huzurunda isticvablarının ve mahkemede muhakemelerinin icra ve hükmün itası doğrudan doğruya vaki olmak ve memalik-i Osmaniye'deki İtalyanların himayesini deruhte etmesi hususunda devlet-i âliyece muvafakat edilen Almanya hükümetinin tavassut etmemesi icab eder. Evrak-ı adliye tebligatı doğrudan doğruya icra kılınır. Mevkufiyet ve mahbusiyet dahi Osmanlı hapishane ve tevkifhanelerinde ve fakat hususi ve hıfz-ı sıhhaya muvafık mahallerde infaz ve mücazat-ı nakdiye doğrudan doğruya istifa edilir.... İtalyanlar tarafından irtikab olunan ceraim, umumiyetle şimdiye kadar mevadd-ı mümaileyhde Osmanlıları muhakeme etmeye selahiyetdar olan muhakemede rüyet edildiği gibi bundan sonra dahi İtalyanlar aynı muhakeme-i cezaiyede ve fakat hiç bir tercüman hazır olmaksızın muhakeme edilmek lazım gelir... İtalyalı şahitler doğrudan doğruya mehakim tarafından davet olunarak icabet ettikleri takdirde Osmanlı şahit ve mütemerridleri hakkındaki muameleye tabi tutulurlar... Sulhun avdetine değin İtalyanlar hakkında takibi lazım gelen usul-ü adliye bundan ibaret bulunduğu beray-ı muamelat tebliğ olunur."¹⁹³

Görüldüğü gibi bu çok önemli bir talimatnameydi, yıllardan beri kapitülasyonlar konusunda yapılmak istenen kısıtlamaların en önemlileri, bu talimatnamede yer almaktadır. İtalyan tebası hakkında kapitülasyonlar geçersiz olacaktı. İtalyan suçlular doğrudan tutuklanabilip, Osmanlı hapishanelerine konulabilecekti. Daha önemlisi Osmanlı mahkemelerinde ve tercümansız yargılanacaklardı. Bu talimatnamenin uygulanıp uygulanmadığı tespit edilmiş değildir. Sadece İsrail Kurtcephe'nin "İtalyan çıkarları, Alman elçiliğince korunduğundan hükümetin savaş hali olmasına rağmen kapitülasyonlara dokunamadığı"¹⁹⁴ şeklindeki cümlesiyle yetinmek zorundayız.

¹⁹² Karal; a.g.e., s.275.; İsrail Kurtcephe; a.g.e., s.147.

¹⁹³ Servet-i Fünun, 19 Şevval 1329/ 29 Eylül 1327. 1911 yılında İtalyan tebasına uygulanmış olan bu maddelerin hemen hemen aynıısının 1914 ve sonrasında da uygulanması, İttihat ve Terakki'nin 1914'da kapitülasyonların kaldırılmasına önceden hazırlıklı olduğunu göstermektedir.

¹⁹⁴ Kurtcephe; a.g.e., s.148.

Hükümet Avusturya ile yapılmış protokolde kapitülasyonlar konusunda elde ettiği kazanımı İtalyanlar ile olan sorunda daha tecrübeli olarak uygulama amacında olduğunu bu talimatnamesiyle göstermekteydi. Sonunda, İtalya ile savaş sonu imzalanan 15 Ekim 1912 tarihli Lozan (Quchy) Anlaşmasıyla da önemli sonuçlar elde edilmişti.

6. maddesinde İtalyan Hükümeti diğer devletler ile yürürlükte olan ticaret anlaşmalarını yenilediği sırada, Osmanlı Devleti ile Avrupa devletler hukuku esası üzerine bir ticaret anlaşması yapmayı taahhüt etmişti. Yani Osmanlı Devleti'ne kapitülasyonlar ve bu güne kadar yapılmış anlaşmalarla kayıtlı olmayarak bütün iktisadi serbestisini ve bütün Avrupa benzeri ticaret ve gümrüğe ilişkin maddeleri uygulama hakkı vermeyi kabul etmişti. Bundan başka İtalya hükümeti, Osmanlı topraklarında rayiç üzerinden alınan gümrük vergisinin %11'den %15'e çıkarılmasına ve petrol, sigara kağıdı, kibrit, alkol, oyun kağıdına yeniden tekel koyulmasını veyahut bunların gümrük vergilerinden yararlanmasına şimdiden onay vermişti.

Antlaşma'nın 7.maddesinde, İtalyan hükümeti Osmanlı Devleti sınırları içerisinde postahaneleri mevcut olan diğer devletlerin, postahanelerini kaldıracakları zaman kendisi de postahanelerini kaldırmayı kabul etmişti..

8. madde de ise; "*Bab-ı âli, Osmanlı devletinde yürürlükte olan uhud-u atika usulüne son vermek ve yerine devletler hukuku usulüne uygulamak üzere ilgili olan büyük devletler ile bir Avrupa Konferansında veya başka bir şekilde müzakerata girişmek niyetinde bulunduğu İtalya hükümeti, Bab-ı âlinin bu niyetinin haklı olduğunu tasdik ederek bu hususta her türlü yardımda bulunacağını şimdiden beyan eder.*"¹⁹⁵ deniliyordu.

Bu anlaşma maddeleri de ufak olmasına rağmen önemli kazanımlardı. Bu Lozan Antlaşması, 9 Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonlar tek taraflı kaldırıldığı zaman İtalyan yetkililerin önüne her zaman konularak protestoları engellenmeye çalışılacaktı.

Aslında 6., 7., 8.maddeler kesin sonuç doğuran maddeler değildir. 6.maddeye göre kapitülasyonlarla kayıtlı olmadan İtalya, Osmanlı ile ancak Osmanlı başka devletlerle bu emsalde anlaşma yapacak olursa bir anlaşma yapacaktı. 7.maddesinde de ancak diğer yabancı postahaneler kaldırılırsa, İtalya da postahanelerini kaldırmayı kabul

¹⁹⁵ Kurtcephe; a.g.e., s.118-119, Celal Tevfik Karasapan; Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan, Resimli Posta matb., Ankara-1960, s.214

edecekti. 8. maddede ise eğer Osmanlı kapitülasyonları kaldırmak için devletlerle görüşmeler yapacak olursa, İtalya bu konuda Osmanlının haklı olduğunu onaylayacak ve yardımda bulunacaktı. Yine de, Osmanlı Devleti bu tarihlerde kapitülasyonların kaldırılması gerektiği ve bir gün devletlerle bunu müzakere edeceği düşüncesini ortaya koymuştu.

Devletler de kararlarını ona göre belirlemeye başlamıştı. Trablusgarp Savaşı sırasında Boğazlar konusunda endişelenen Rusya bu konuyu gündeme getirmiş ve İstanbul elçisi Charikov' a savaş sırasında boğazların Rus savaş gemilerine açılmasını sağlamak için yetkiler vermişti. Elçi 12 Ekim 1911 tarihinde verdiği bir notada, Osmanlı Hükümeti'ne Boğazlar konusunda isteklerini bildirdiği gibi, Türk ulusal bağımsızlığını engelleyen kapitülasyonların kaldırılması için görüşmelere hazır olduğunu da iletmişti. Ancak Alman elçisi Marshall'ın hükümet üzerindeki etkisi nedeniyle bu nota olumsuz karşılanmıştı¹⁹⁶.

Artık 1911 İttihat Terakki kongresindeki kapitülasyonları kaldırma görüşü tam olmasa da sonuç vermeye başlamıştı. Ortaya çıkan her fırsattan yararlanılmaya çalışılmaktaydı. Örneğin, I.Balkan Savaşı sonunda barış için Avrupalı devletlerin İstanbul elçileri aracılığıyla verdikleri çok ağır şartlar içeren 17 Aralık 1912 tarihli notaya verilen yanıt, bu anlamda önemlidir. Notanın Kamil Paşa hükümetince yanıtlanması beklenirken Babıali baskını ile olaylar yön değiştirir. Dolayısıyla yanıtın gecikmesi nedeniyle savaşa devam kararı verilmişti. Bunun üzerine yeni sadrazam olan Mahmut Şevket Paşa hükümeti tarafından verilen yanıtta; bazı toprak istekleri ile ilgili konular dışında bu kez kapitülasyonlar konusunda istekler de bulunmaktaydı. Buna göre; Osmanlı hükümeti gümrük tarifelerini yükseltme ve eşitlik ilkesine göre ticaret anlaşması yapma hakkının kendisine verilmesini, yabancı postahanelerin kapatılmasını ve barış sonrasında kapitülasyonların kaldırılacağı konusunda teminat verilmesini istemekteydi¹⁹⁷. Sonuçta nota kabul edilmemiş ve II. Balkan Savaşı başlamıştı. Görüldüğü gibi bu dönem kapitülasyonların kaldırılmasının ön planda olduğu, tartışıldığı, kaldırılmasının gerektiğinin de anlaşıldığı bir dönemdi.

¹⁹⁶ Uluslararası İlişkiler Tarihi, Diplomasi Tarihi 2, May yayınları, İstanbul, 1978, s.377; Bu notanın olumsuzlukla sonuçlanması, Rus Dışişleri Bakanı Sazanov'un suçu Charikov'a atmasına neden olmuş, Charikov'un verilen talimatların sınırını aştığı dedikoduları üzerine, 1912 Mart ayında İstanbul'daki elçilik görevi sona ermiştir.

¹⁹⁷ Karal, a.g.e., Cilt.9, s.336; Enver Ziya Karal'a göre bu son madde, adeta verilen yanıtın kabul edilmemesini sağlamak amacıyla konulmuştu.

Türk-Alman dostluk cemiyeti kurma çabaları ışığında Almanya'ya giden Hüseyin Cahit de 21 Haziran 1911 akşamı Berlin Ticaret Odası'nın verdiği bir akşam yemeginde Almanya'nın siyaset ve ekonomi dünyasının önemli kişilerini karşısında görünce düşüncelerini belirtmekten geri kalmamıştı. Konuşmasında “ *Teceddüd ve Islahat vazifesi karşısında kalan genç Türkiye'nin paraya muhtaç olduğunu bunun için de kapitülasyonların kaldırılmasının icap ettiğini* ”¹⁹⁸ belirten Hüseyin Cahit, Türkiye'de yaşayan, para kazanan, zengin olan yabancıların kapitülasyonlardan yararlanarak hiç vergi vermemelerinin haksızlığını da eklemişti¹⁹⁹.

Balkan Savaşları sonunda toplanan 1913 İttihat ve Terakki kongresinin 2.maddesinde alınan karar artık uygulanmaya başlamıştı. Halil Bey'e göre ; ülkenin paraya gereksinimi vardı, para için de istikraz yapılması, gümrük gelirlerinin serbestce belirlenmesi, vergi koyma özgürlüğünün olması gerekiyordu. Ona göre bu dönemden sonra da kapitülasyonların kaldırılması için devletler nezdinde girişimlere başlanmıştı²⁰⁰. Bu önemli bir karardı. Çünkü Hükümetler bazı çabalarda bulunuyorlardı ancak kapitülasyonlar konusunda bir devletle tam bir görüşmeye girmemişti.

Nitekim , bu amaçla 1913 yılı, özellikle Bağdat Demiryolunda söz sahibi olmak isteyen devletler ile, kapitülasyonların kaldırılması konusunda çaba sarfeden Osmanlı Devleti arasındaki görüşmelere sahne olmuştu. Bu dönemdeki en önemli gelişme 1913 Haziranında Sadrazam Hakkı Paşa ile İngiliz delegesi arasında parafede edilen antlaşmaydı. Bu antlaşmaya göre; İngiltere Osmanlı Devletinin gümrük resmini % 15'e yükseltmesini, diğer devletlerin de kapatması şartıyla Osmanlı'daki İngiliz postahanelerinin kapatılmasını ve adli kapitülasyonlarda diğer devletlerin de katılmasıyla görüşmeler yapılmasını kabul etmişti²⁰¹.

Ancak İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey 29 Temmuz 1913'de Osmanlının Londra elçisi Tefvik Paşa'ya gönderdiği bir notada bu antlaşmanın tamamlanması için

¹⁹⁸ Hüseyin Cahit'in anıları, *Fikir Hareketleri*, 10 Teşrinvevel 1936, sayı 155, s. 389., Bu sözlerinin Almanca'ya çevrilmesinden sora salonun havasının buz gibi olduğunu belirten Hüseyin Cahit, kapitülasyonlara karşı bu isyanının nezakete ve teşrifata aykırı olduğunu da kabul etmişti.

¹⁹⁹ Kapitülasyonlara itirazını dile getiren H.Cahit bir gün bunun işine yarayacağını düşünmemişti elbette. 30 Kasım 1912'de Balkan savaşı sırasında gazetesinin kapatılması üzerine Viyana'ya vapurla kaçarken, vapurun aranmasına kaptanın kapitülasyonlar nedeniyle izin vermemesi sayesinde kurtulabilmişti. *Fikir Hareketleri*, 22 Mayıs 1937, sayı 187, s. 70

²⁰⁰ Halil Mentеше'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul-1986s.182

²⁰¹ *Gümrük Resminin % 15'e İblağı, Ecnebi Postalar ve Kapitülasyon*, İstanbul, 1334., s. 1 Bu Antlaşma maddeleri ve devletler arasındaki yazışmalar, 1917 yılında yayınlanmış ve İngiltere'nin daha önce bu şartları kabul ettiği gösterilmişti. Ayrıca kapitülasyonlar kaldırıldığı için de bu antlaşmanın “ke'en lem yekün” olduğu da belirtilmişti.

Bağdat Demiryolu sorununun ve Irak petrol imtiyazının olumlu sonuçlanması gerektiğini bildirmekteydi. Bunun üzerine Tevfik Paşa'nın aynı günde verdiği yanıtında; bazı şartlar öne sürülmesi üzerine Babıali'nin bu şartlar devam ettikçe antlaşmanın yürürlüğe girmeyeceği İngiltere'ye iletilmişti²⁰².

Aynı şekilde Hükümet Cavit Bey aracılığıyla da özellikle iktisadi kapitülasyonların kaldırılması için Fransa'yı razı etmeye çalışmaktaydı. 11 Eylül 1913 tarihinde başlayan görüşmeler sonunda²⁰³ Fransa'ya zaten elinde olan Suriye'deki demiryolu ve liman imtiyazları daha da güçlendirildiği gibi, Sivas-Samsun ve Erzincan-Harput-Diyarbakır demiryolu imtiyazı da verildi²⁰⁴. 9 Nisan 1914 tarihinde verilen bu imtiyazlara karşılık Fransa da diğer devletlerin de rızası şartıyla iktisadi kapitülasyonların değiştirilmesini kabul etmiş oluyordu²⁰⁵. Ayrıca Cavit Bey İstanbul'daki Fransız elçisi ile olan görüşmelerinde, Bompard'ın mahkum Fransızların konsoloshane hapisanelerinde yatmasını istemesi üzerine ise sert yanıt vermiş ve bunun üzerine elçi özel bir oda verilmesi şartıyla Osmanlı hapisanelerine razı olmuştu²⁰⁶. Bu konuda arşivde bulunan belgeye göre nitekim; Sait Halim Paşa ile Fransız elçisi Maurice Bompard arasında yapılan bir antlaşma ile, Fransa konsoloslarının yargı yetkisi tanınmakla beraber suçüstü durumlarında Fransız vatandaşlarının 24 saat içinde konsolos memurlarına teslimi şartıyla Osmanlı memurları tarafından yakalanıp tutuklanma hakkı veriliyordu. Yine, Fransız vatandaşı olan bir suçlu, ancak konsolosun aracılığıyla ve uygun gördüğü bir yerin hapisane kabul edilmesi şartıyla, Osmanlı hapisanelerine konulabilecekti²⁰⁷.

Rusya ise, Ekim 1913'te İstanbul elçisi De Giers'in Cavit Bey ile olan görüşmesinde, çıkan sorun üzerine, Hayfa'da tercümanların imtiyazlarla konsoloslara vekalet etme hakkından vazgeçmiş ve kapitülasyonların kaldırılması konusunda da görüşmelere hazır olduğunu bildirmişti²⁰⁸. Aslında Rusya her zaman için kapitülasyonların kaldırılması konusunda İngiltere ve Fransa'dan daha fazla istekli

²⁰² A.g.e., s. 6

²⁰³ Akşin, Jön Türkler....s. 374

²⁰⁴ Halil Mentese'nin Anıları...,s. 184

²⁰⁵ Thayer, a.g.m., s.214.

²⁰⁶ "Cavit Bey'in not defterinden", Tanin, 1 Birinciteşrin 1944

²⁰⁷ DH.HMŞ., 9/66

²⁰⁸ A.g.e., ; Tanin, 1 Eylül 1944.

olmuştu²⁰⁹. Bu konuda diğer önemli bir gelişme de Yunanistan ile yaşanmıştı. II. Balkan Savaşı sonunda Yunanistan Osmanlı Devleti'nden kendi vatandaşlarına da kapitülasyonların uygulanmasını istemiş, ancak hükümetin sert tavrı karşısında zaten kendi kamuoyu da savaş aleyhinde olan Yunanistan'ın bu isteği, 14 Kasım 1913 tarihinde yapılan Atina Antlaşması ile reddedilmiş²¹⁰ ve kapitülasyon içermeyen bir antlaşma yapılmıştı.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, kapitülasyonlar konusunda İttihat Terakki Kongrelerinde de alınan kararlar gereği kaldırma politikasını uygulamaya başlamışlardı. Ancak, her çabasında yabancı devletlerin protestoları ve itirazlarıyla birlikte, Osmanlı'dan taviz koparma çabalarıyla da karşı karşıya kalmıştır. Sonuçta Osmanlı Devleti kapitülasyonların anlaşma yoluyla değil ancak bir oldu bittiyle kaldırılabilceği gerçeğinin farkına varmış ve bu amaçla uygun fırsatı aramaya koyulmuştu. 1914 yılında çıkan I Dünya Savaşı da ona bu fırsatı verecektir.

---

²⁰⁹ Rober Kemer, "The Straits and Constantinople 1914-1915" *The Journal of Modern History*, Volume 1, No. 3, September 1929, s. 405

²¹⁰ Karal, a.g.e., 9.cilt, s. 347

II. BÖLÜM

KAPİTÜLASYONLARIN KALDIRILMASI VE KAMUOYU

A. DEVLETLERLE SAVAŞ ÖNCESİ GÖRÜŞMELER

I. Dünya Savaşı'nın ilk provası olarak bilinen, Bosna Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edilmesi sonrası gelişmeler, Avrupa'daki güçler dengesinin çatışmasını ortaya koymuştu. Her zaman olduğu gibi, Osmanlı Devleti, bulunduğu stratejik konum dolayısıyla, Avrupalı devletlerin çıkarları doğrultusunda önemli ve engelleyici bir konumdaydı. Bu noktada savaşın çıkışına kadar Osmanlı Devleti ile diğer devletler arasında kapitülasyonlar konusunda devamlı bir görüşme zinciri gerçekleşmekteydi. Savaşa giren devletler, Osmanlı'yı ister kendi yanlarına çekme olsun, ister tarafsız bırakma veya normal ilişkilere dönme olsun tüm çabalarında, kapitülasyonlar konusunu gündeme getirmişti. Bilindiği gibi Osmanlı'nın 1909 da Bosna-Hersek'in ilhakı sonrasında Avusturya- Macaristan ile ve 1912'de Trablusgarp'ın ilhakı sonrasında İtalya ile imzaladığı protokollerde, postahanelerin kapatılması suretiyle kapitülasyonların kaldırılması yönünde başarılar da elde edilmişti.

Osmanlı üzerinde imtiyazları en alt düzeyde olan Rusya, bu dönemde kapitülasyonlar konusunda Osmanlı ile en fazla anlaşma yolunu deneyen devlet olmuştu. Bunun nedenleri arasında en büyük yeri, daha iyi kazanımlar elde etme amacıyla kendilerine göre daha düşük değerdeki kazanımları feda etmek yatmaktaydı. Nitekim Rusya, Bosna-Hersek'in ilhakı sonrasında Boğazlar konusunda telaşlanmıştı. Rus Dışişleri Bakanı İzvolsky, genelde Bosna-Hersek sorunu, kendi açılarından ise Boğazlar rejiminin değiştirilmesi gizli amacıyla bir kongre önermişti. İzvolsky'nin istediği Boğazlar konusunda Hünkâr İskelesi Antlaşması şartlarına dönmekti ve bu amaçla 6 Ekim 1908 tarihli ama daha önce yazılmış olduğu belli olan bir muhtırayı, Paris'teki Osmanlı Elçisine ulaştırmıştı. Bu muhtıradaki, Rusya kendi lehine bir Boğazlar rejimi için kapitülasyonlar

konusunda görüşmelerde bulunabileceğini daha bu tarihte kabul etmişti¹. Rusya bu konuda kendi çıkarı uğruna kapitülasyon tavizini vermeye o kadar hevesliydi ki bunu her fırsatta öne sürmekteydi.

Bu konuda en etkili çalışmaları 1909 yılının Temmuz ayında, İstanbul'a atanan yeni Rus Elçisi Tcharikof yapmaktaydı. Rusya ikinci fırsatı Trablusgarp Savaşı ile yakaladı. İtalya'nın Osmanlı'ya savaş ilan etmesi üzerine, Osmanlının Çanakkale Boğazını kapatması Rusya'yı endişelendirince, Rus Elçisi Tcharikov'a Boğazlardan Rus savaş gemisi geçirilmesi izninin elde edilebilmesi için taviz verilebileceği emri verildi. Sonuçta, 1911 Martında Cavit Bey, İstanbul Rus elçisi Teharikof ile olan patent resmi ve ticaret muahedeleri ile ilgili görüşmelerde Teharikof 'un basit bir gümrük taifesi ile ticaret muahedesi akdine ve anlaşmalardaki kapitülasyon esaslarını "*şimdilik bertaraf ederek*" iktisadi esaslar üzerine görüşmeye hazır olduklarını belirttiğini anlatmıştı².

Tcharikov aynı konuda Sadrazam ile de görüşmelerine devam etti. 25 Teşrinîsani 1327 / 7 Aralık 1911' de Sadrazam Sait Paşa ile olan görüşmesinde Boğazların kendilerine açılmasını istedi³. Tcharikov'un bir muhtıra ile de Sait Paşa'ya bildirdiği isteği için verdiği tavizler arasında; 1.maddede Rus Hükümetinin Anadolu'nun bazı yerlerinde (Karadeniz) yapılacak demiryolu için alınan imtiyazlardan vazgeçeceği, son maddede ise kapitülasyon konusunda Bab-ı âlinin tekliflerini "*iyi niyetle*" inceleyeceği bulunmaktaydı⁴.

Rusya'nın bu tavizleri kapitülasyonlar konusunda ne kadar olumluysa, istediği Boğazların Rus savaş gemilerine açılması da kesin olarak reddedilecek bir teklifti. Nitekim İngiliz ve Almanların da araya girmesiyle Rusya'ya 8 Aralık 1911 de Sait Paşa imzalı red yanıtı verilmişti⁵.

Her üç devlet de sadece kendi çıkarları için Osmanlı Devleti üzerinde hakimiyet kurma çabalarını hızla sürdürmekteydi. Bu olay bile devletlerin Osmanlı Hükümetleri içinde etki yaparak kararlarını değiştirebilecek olmaları açısından ilginç bir örnekti.

¹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara-1970, s.147.

² "Cavit Bey'in Anıları", *Tanin*, 18 Eylül 1943.

³ *A.g.e.*, *Tanin*, 30 İkinci teşrin 1943.

⁴ Bayur, *a.g.e.*, C.III, K.I, s.163.

⁵ *A.g.e.*, s.167; (Tcharikov'un muhturasının başarısızlığı Rusya'yı karıştırır. Dışişleri Bakanı Sazanov bu muhturadan haberi olmadığı şeklindeki diplomatik bir dönüşüm ile işi Tchzikov'un üzerine atar. Böylece Tcharikov İstanbul'dan çekilir, yerine Michail de Giers atanır)

1913 yılı başlarında ise, Mahmut Şevket Paşa, Sadrazam olması sonrasında Cavit Bey'i kapitülasyonların kaldırılması için Paris'e göndermişti. Ancak başarılı olunamamıştı⁶. 1913 yılı sonlarına gelindiğinde bu sefer Doğu Anadolu vilayetlerinde reform yapılması fikri Osmanlıyı meşgul etmeye başladı. İngiltere ve Rusya'nın da desteklediği ancak Rusya'nın bu bölgeyi kendine bağlayarak İskenderun ve Basra'ya inmek istediği, İngiltere'nin ise Rusya'nın güneye inmesini engellemeyi amaçladığı bu destek ile Ermeniler önce "imtiyazlı" bir duruma getirilecek sonra da "bağımsız" bir Ermenistan yaratılacaktı. Fransa'nın da desteğiyle Doğu Anadolu'da Ermeni yanlısı bir reform girişimi 8 Şubat 1914 de yapılan anlaşma ile kabul edildi⁷.

Anlaşmanın imzasından önce yapılan görüşmelerde Osmanlı hükümetinin bu konudaki tutumu oldukça sertti. İstanbul'da Bulgaristan elçiliğinde verilen bir ziyafette Rus elçisi Giers'in İttihatçı Halil Bey'e bu konuda neden katı olduklarına dair sorduğu soruya Halil Bey'in verdiği yanıt, Osmanlı hükümetinin olaya bakış açısını göstermekteydi; "*Sefir hazretleri unutmayınız ki bir ihtilal partisiyiz. Sultan Hamit'den hürriyetimizi aldık. Kapitülasyonları lağvederek istiklalimizi almak da bizim gayemizdir. Yeni kapitülasyon asla. Filvaki siz çok kuvvetlisiniz. Memleketimizi istila edebilirsiniz, son kurşuna kadar döğüşürüz, fakat yeni kapitülasyon asla.*"⁸ Bu görüş İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de 1908' den itibaren kapitülasyonlar hakkında düşündükleri ve uygulamalarının da en açık göstergesiydi.

Savaş öncesi bütün devletlerin kendi çıkarları için Osmanlı üzerindeki baskıları artarak sürmekteydi. Devletlerin bu çalışmaları, Osmanlı'nın kendisine savaş öncesi ortak arama çabalarıyla birlikte devam etmekteydi. Ancak, "*İtilaf devletlerinin Türkiye üzerindeki niyetlerinin bilinmesi, Türkiye'deki efkar-ı umumîyeyi açıkça onların aleyhine çevirmiş ve 1912'de uğradığımız felaketten beri Paris ve Londra rical ve matbuatının sürekli olarak aleyhimizde savurdıkları küfürler de milli izzet-i nefsimizi yaralıyordu.*"⁹

⁶ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, İnkılab Kitabevi, İstanbul, 1943, s.13.

⁷ Karal, a.g.e , C.IX, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara-1996, s.378.

⁸ Halil Mentеше'nin Anıları, s.175.

⁹ Mahmut Muhtar; a.g.e., s.228.

I. Dünya Savaşının başlangıcında durum bu şekildeydi. Hükümet ise savaşın başlaması sonrasında alacağı durumu kararlaştırmakla meşguldü. Savaşın çıkışından sonra Osmanlı Devleti 30 Temmuz 1914'te kısmi seferberlik ilan etmişti¹⁰.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti savaşa girmeden önce bütün devletler ile ittifak çabasına girmişti. İttihatçılar katılacakları bloktan çok şey bekliyorlardı. Mali yardım, teknik ve askeri dayanışma bunların başında geliyordu. Bunun yanı sıra kapitülasyonların ticari baskıların ve gümrük sınırlamalarının kaldırılmasını da şart koşmaktaydılar¹¹. İttihat ve Terakki Hükümetleri, 1908'den bu yana ekonomik alandaki isteklerini yavaş yavaş uygulamaya sokmak için fırsat bekliyordu. Bu fırsatı yakalamadan önce asıl uğraşılması gereken sorun ise savaşa hangi tarafta girişileceğiydi.

Bu gelişmelerin yaşandığı tarihlerde, Osmanlı Devleti, İtilaf Devletlerinin manevralarıyla üç seçenek karşısında kalmıştı. Osmanlı Devleti ya Almanya tarafında savaşa girecek ve tehlikelerle karşı karşıya kalacaktı veya tarafsız kalıp toprak bütünlüğünü koruyacak ve örtülü, kötü niyetli ekonomik yardımla geleceğini güvence altına alacaktı. Bir üçüncü seçenek olarak da İtilaf Devletleri yanında savaşa girip, Balkan Savaşları sonrası kaybettikleri bölgelerin bir kısmını telafi edebilecekti¹².

Bu seçeneklere rağmen İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'ni devamlı olarak küçümsemişlerdi. Osmanlı ileri gelenleri bu dönemde devletlerle görüşmelerine devam etmiş ve çeşitli tavizlerle birlikte kapitülasyonlar konusunda da bazı isteklerde bulunmuştu. Bu görüşmelerin çoğu 2 Ağustos tarihli Alman-Türk ittifakı sonrasında rastlar.

Gerçekten de konumuz açısından bizim için önemli olan aynı zamanda Osmanlı'nın seferberlik ve "müsellah bitarafılık" ilan ettiği 2 Ağustos 1914 tarihi ile kapitülasyonların kaldırıldığı 9 Eylül 1914 tarihi arasındaki yaklaşık bir aylık dönemdir.

Almanya ile Enver Paşa'nın çabalarıyla yapılan ittifak sonrası bile Osmanlı Devleti'nin tarafsızlık ilan etmesi ilginçti. Bunun en büyük nedeni olarak, Osmanlı'nın henüz askeri bakımdan bir savaşa hazır olmamasıydı. Nitekim bu durumu Cemal Paşa, Wangenheim'a çektiği telgrafında "*biz sadece zaman kazanmak için tarafsızlık ilan ettik. Seferberliğin tamamlanacağı ve rahatça savaşa katılabileceğimiz anı bekliyorduk*

¹⁰ Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara,., s.14 ve 18.

¹¹ Tunaya., *Türkiye'de...*, C.III, s.493.

¹² Bayur, *a.g.e.*, III / I, s.70.

*aslında*¹³ sözleriyle açıkca belirtiyordu. Gerçekten de Alman arşivinin yayınladığı Büyük Harp tarihinin 2.cildi olan *1914'ten 1916 senesine kadar Balkan ve Türkiye'de Büyük Harp* adlı kitaba göre; Türkiye ile 2 Ağustos'ta imzalanan ittifak, Türkiye'nin hazırlığı tam olmadığı için başlangıçta gizli tutulmuştu¹⁴.

2 Ağustos tarihli ittifaknamede kapitülasyonlar hakkında hiçbir bilgi yoktu. Hatta Wangenheim'ın 28 Temmuz'da Berlin'e çektiği bir telgrafa göre ise Osmanlı açısından tam tersi bir durum söz konusuydu. Buna göre; elçi, Sait Halim Paşa ile yaptığı görüşmede, sadrazamın kendisinden sadece Rusya'ya karşı koruma istediğini ve kapitülasyonlar konusunda eski usule devam edilmesi gerektiğinin konuşulduğunu belirtiyordu¹⁵.

Hüseyin Cahit (Yalçın), savaş sonlarına doğru kendisine İttihat ve Terakki Meclis-i umumiliği görevini kabul ettiğinde ilk iş olarak, 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman İttifaknamesini görmek ister. Uzun tartışmalardan sonra bu isteği kabul edilir. İttifaknameyi gören H. Cahit'e göre; "*bu anlaşma Türkiye'ye mühim hiçbir menfaat temin etmiyordu... Hatta kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ettiklerine dair bir imada bile bulunmamışlardı.*"¹⁶ Hüseyin Cahit, Türkiye'nin savaştan beklediği en büyük yararlardan birinin kapitülasyonlardan kurtulmak olduğuna göre; en azından savaş sonrasında bu amacın elde edileceğinin antlaşmaya konulabileceği¹⁷, düşüncesindeydi.

2 Ağustos'ta ilan edilen tarafsızlığın resmen elçilere bildirildiği 4 Ağustos¹⁸ günü

¹³ Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi-2), s.467, dipnot 183.

¹⁴ "*1914'ten 1916 senesine kadar Balkan ve Türkiye'de Büyük Harp*", Askeri Mecmua'nın Tarih kısmı, 1 Birincikânun 1934, S.36, s.7)

¹⁵ Bayur; a.g.e., III / IV, s.638.

¹⁶ Hüseyin Cahit'in Hatıraları, Fikir Hareketleri, 1 Kanunsani 1937, S.219, s.167.

¹⁷ Kazım Karabekir de kitabında; ittifak üzerinde durmuş ve kapitülasyonların kaldırılması hakkında bir tek maddenin bile olmamasının eleştirmişti. Karabekir'e göre " ... bütûn bu gibi eksikliklerin sebebi böyle bir muahede akdinde her şubeden mütehasısların fikri alınmamış olmasındandır. Bu da işin pek gizli tutulmak istenilmiş olmasından ve fazla gururla herşeyi düşünebiliriz gibi sakat bir zihniyetten ileri gelmiştir". Kazım Karabekir, "*Cihan Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik*", Tecelli Basımevi, İstanbul-1937, s.86. Ali İhsan Sabın'ın kitabı da, Kazım Karabekir kitabı ile aynı plandadır. Kitapların içeriği de aynıdır ve dolayısıyla 2 Ağustos tarihli ittifakname aynı şekilde eleştirilmiştir. a.g.e. s. 106.

¹⁸ Bayur; a.g.e., C.III / I, s.63.

akşamı, Sadrazamlıkta bir toplantı yapılmıştı¹⁹. Toplantıda Anlaşmanın tek taraflı olduğu konuşulmuş ve Almanya'dan istenilecek şartlar da tartışılmıştı. Cavit Bey ise, ittifakın imzalanmasından sonra bu şartların konuşulmasını garipsemişti. Ona göre bunlar imzadan önce görüşülmesi gerekli konulardı.

Sonuçta toplantıda Wangenheim ile görüşülecek şartlar belirlenmişti. Bu şartlar arasında (3.sırada) "*adli ve iktisadi kapitülasyonların ilgası ve badelharp bunu diğer devletlere de kabul ettirmek taahhüdü*" bulunmaktaydı. Bu durum, 2 Ağustos tarihli ittifaknamenin imzalanmasından sonra ittifakı imzalayanlar tarafından da yetersiz olduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştı²⁰.

Hükümetin bu düşüncesi üzerine Alman elçisi Wangenheim ile görüşülmüştü. Elçi bu şartları beklenildiğinden daha olumlu karşıladı²¹ ve Bab-ı âliye anlaşmayı tamamlayıcı bir teminat mektubu verdi. Mektubun ilk maddesi kapitülasyonların kaldırılmasına Almanya'nın yardım edeceğiydi.²² Cavit Bey anılarında bu teminat mektubuna da içinde lehte maddeler olmasına rağmen eleştiride bulunuyor. Cavit Bey, muahedat için hükümdarların tasdikinin olması gerektiği halde, lehte olan maddelerin neden bir elçi tarafından bir mektupla bildirildiği şeklindeki eleştirisini Sait Halim Paşa'ya da anlatır.²³ Wangenheim için ise böyle bir mektup vermekte sakınca yoktu. Çünkü istediği an sözünü tutmayabilirdi²⁴.

Elçinin teminat mektubu sonrasında 10 Ağustos'da Sadrazam Sait Halim Paşa, Enver Paşa (Harbiye Nazırı), Talat (Dahiliye Nazırı), İbrahim (Adliye Nazırı) ve Cavit Bey(Maliye Nazırı)lerin katıldığı altı kişiden oluşan ve Y. H. Bayur'un "*komitecivari*"²⁵ olarak nitelediği bir toplantı yapılır ve hala tarafsız kalınacağı kabul edilir. Bu toplantıdan dört gün sonra gerçekleşen bir başka toplantıda ise yine bu altı kişi tarafından bazı şartlar karşılığında İtilaf Devletleri aleyhine hareket edileceği kararlaştırılmıştı²⁶.

Osmanlı Devleti 9 Eylül'e kadar olan yabancı devlet elçileriyle görüşmelerine Ağustos ayı içerisinde hız vermişti. Bu dönemde genel olarak İtilaf Devletlerinin Osmanlı

¹⁹ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 17 Birinciteşrin 1944.

²⁰ Ş. Süreyya Aydemir, Enver Paşa, Remzi Kitabevi, İstanbul-19981, C.II, s.527.

²¹ Dünya Savaşları Ansiklopedisi, Görsel yayınları, 1988, C.I, s.78.

²² Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 17 Birinciteşrin 1944.

²³ A.g.e., aynı yer.

²⁴ Dünya Savaşları Ansiklopedisi, aynı yer.

²⁵ Bayur; a.g.e., C.III / I, s.100.

²⁶ A.g.e., s.104.

tarafsızlığını sağlamak için verdiği tavizler ile, Osmanlı'nın her iki savaşan guruptan ister bir gurubun yanında savaşa girmek, isterse tarafsızlık için olsun elde edebileceği kazanımlar söz konusuydu. Bu kazanımlar içinde, önemli yer tutan kapitülasyonlardan kurtulmak amacı da bulunmaktaydı. Bu amaçla kapitülasyonlar konusunda diplomatik girişimler başladı. Ziya Şakir de , özellikle yabancı elçilerin Almanya ile olan ittifakı bilmelerine rağmen, Sadrazamlığa gelip görüşmeler yapmalarını hükümetin, henüz kendilerine gücenmedikleri şeklinde algıladığını belirtmiş ve bu nedenle Vükela'nın bazı pürüzlü konuları çözmek için bunu koz olarak kullanmaya karar verdiğini anlatmıştır²⁷. Halil Bey'in de dediği gibi, "*müsellah seferberlik ilan eden hükümet, vaziyetten bilistifade kapitülasyonların ilgası için rızalarını istihsal ile beraber arz-ı tamamıyet ve istiklalimizin mahfuz kalacağına dair*"²⁸ devletlerden ayrı ayrı teminat almak için görüşmelere başlanma kararı alındı. Bu amaçla Sadrazam, Cavit Bey ile konuşmuş ve, onu İtilaf Devletleri elçileriyle kapitülasyonların kaldırılması ve diğer konularda görüşerek sonuç almakla görevlendirmişti²⁹.

Halil Bey, aynı görevlendirmeyi anlatırken, Talat Bey'in bu görevlendirmeyi yaptığını belirtmiş ve O'nun Cavit Bey'e; "... *İşte harp başladı, biz de giremedik. İtilaf Devletleri de İstanbul'da. İngiliz ve Fransızlar mülki tamamıyet ve istiklalimizin mahfuz olduğuna dair ayrı ayrı teminat verirler ve kapitülasyonların ilgasını kabul ederlerse harbin sonuna kadar bitaraf kalacağımızı taahhüde hazırız. Seni de murahhas tayin ediyoruz. Git endişelerimizi bildir... İngiliz ve Fransız sefirlerine teklifimizi yap, Rus sefirini de ihmal etme*"³⁰ dediğini anlatmıştı. Oysa Talat Bey kapitülasyonların kaldırılmasından sonra Jön Türk gazetesinin muhabirine verdiği beyanatta, muhabirin "savaştan önce büyük devletlerle kapitülasyon konusunda görüşmeler oldu mu?" sorusuna karşılık "*Biz hiç kimse ile müzakeratta bulunmadık.*"³¹

Bu görevlendirme ile Osmanlı devletinin bazı şartlar karşılığı tarafsız kalma konusunda elçilerle görüşmesi başlamış oluyordu. Ön planda da kapitülasyonların

²⁷ Ziya Şakir, 1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik?, İstanbul, 1943, s. 234.

²⁸ Halil Mentеше'nin Anıları, s.192.

²⁹ Cavit Bey'in Anıları; Tanin, 22 Birinciteşrin 1944; M. Tevfik Biren, a.g.e., s.72.

³⁰ Halil Mentеше'nin Anıları, s.193.; Cavit Bey'in Anılarında; Sadrazamın kendisini görevlendirdiğini yazdığı tarih, 6 Ağustos 1330 / 19 Ağustos 1914'tür. Bunu doğru kabul edersek, Halil Bey'in belirttiği olayın bir başka tarihte gerçekleştiğini düşünmek gerekir. Çünkü hem Halil Bey, Talat Bey ile birlikte 15 Ağustos tarihinden itibaren Bükreş'tedir (ancak 13 Eylül de dönecektir) ve hem de Cavit Bey'in anılarında elçilerle görüşmeleri 19 Ağustos tarihiyle başlamaktadır.

kaldırılması söz konusuydu. Cavit Bey 19 Ağustos akşamı elçilerle görüşmeye başladı. İngiliz elçisi Mallet ve Rus elçilik müsteşarı Goulkevitch ile görüşmelerinde öncelikle onların bu konudaki görüşlerini aldı. Onların konuşmalarına göre; İngiliz, Rus ve Fransız elçileri sadrazama aynı anda ortak bir beyanat vererek tarafsız kalmasını istemişlerdir.

Cavit Bey elçilerle görüşürken bu beyanatın içeriğini görmüş ve yetersiz olduğunu onlara da belirterek, buna ek olarak üç şartı kabul etmelerini istemiştir. "*Evvela üç sefirin müphem beyanat-ı müsterekesi yerine münferiden vazih, sarih ve tahriri bir taahhüt, saniyen iktisadi kapitülasyonların ilgası, salisen adli kapitülasyonların ilgası.*"³² Cavit Bey aynı akşam Bahriye Nazırı Cemal Paşa ile karşılaşır. Cemal Paşa; İngiliz elçisi Mallet ile görüşeceğini, el konulan iki drednotun geri verilmesini, kapitülasyonların kaldırılmasını, Osmanlının içişlerine karışılmamasını ve toprak bütünlüğünün gerekirse silahla savunulmasını isteyeceğini belirtmişti³³.

Cemal Paşa buna göre 20 Ağustos'ta Mallet ile görüşür. Mallet yanıtında, "*kapitülasyonların adli kısmının kaldırılmasının şimdilik mümkün olmadığını, mali kısımlarından bazılarının kaldırılmasına ise ancak diğer müttefiklerin de rızası şartıyla onay verilebileceğini*"³⁴ belirtmişti. Cemal Paşa, kapitülasyonlar konusunda, Cavit Bey ile görüşmesi gerektiğini Mallet'e söylediğini, Cavit Bey'e aktarıncaya Cavit Bey, aynı gün 20 Ağustosta Mallet ile görüşmeye gider³⁵. Mallet, Cemal Paşa'nın tekliflerini galip bir devletin mağlup bir devlete dikte edeceği teklifler olarak görmüş ama bunu Cemal Paşa'ya söyleyememiş. Cavit Bey ise bu tekliflerinin ağır olmadığını, Almanların yaptığı teklife göre çok hafif olduğunu söyleyerek³⁶ elçiyi sıkıştırmaya çalışır. Mallet ise Almanların her devlete savaşa girme karşılığında, tutmamak için teklif üzerine teklif verdiğinden söz ederek, kendi tekliflerinin ciddiyetini belirtir ve kapitülasyonların toptan kaldırılmasına karşılık ticaret muahedesi yapılmasını teklif ettiği gibi, adli kapitülasyonların kaldırılmasına karşılık da mahkemelerin yetersizliğini öne sürmüştü.

---

³¹ Aktaran, *İkdam*, 12 Eylül 1914.

³² Cavit Bey'in Anıları; *Tanin*, 23 Birinciteşrin 1944.

³³ Cavit Bey Anıları'nda; Cemal Paşa'ya Sadrazamın bu işle kendisini görevlendirdiğini söylemediğini belirttikten sonra bu işi Sadrazama haber verelim der. Sadrazamın bu görüşmede, Cemal Paşa'ya kendisinin görevlendirildiğini söyleyeceğini düşünür; *Tanin*, 23 Birinciteşrin 1944.

³⁴ Cemal Paşa, *Hatırat*, Arma yay., İstanbul-1996, s.134.

³⁵ Cavit Bey'in Anıları; *Tanin*, 23 Birinciteşrin 1944.

³⁶ Cavit Bey aynı konuda, yani Almanların parlak tekliflerde bulunduğunu, hükümetin Almanlara güvendiğini ancak bu şartların kabul edilmesi durumunda işlerin değişebileceğini 19 Ağustos gecesinde Rus elçilik müsteşarı Goulkevitch'e de iletmişti.

Cavit Bey'in yanıtı, İngilizlerin olayı Müslüman Hıristiyan ayırımına götürdükleri yönündeydi. Buna kanıt olarak da; Cavit Bey Sırp, Yunan ve Bulgarlara bırakılan topraklarda kapitülasyonların kaldırılmasına izin vermiş olduklarını göstermişti. Sıkışan elçi konuyu değiştirerek yanıt verir ve Osmanlı'nın iç işlerine karışılma meselesine geçerek, gerektiğinde Rusların da içişlerine karıştıklarından söz edip buna da karşı olduğunu belirtmişti. Son olarak Mallet, hükümetine bu teklifleri yazdığını ama tarafsızlığa karşı bu teklifleri çok ağır bulduğunu da eklemişti³⁷. İngilizler, Rusya'nın Türkiye'ye verdiği tavizlerin farkındaydılar ve bu amaçla kendileri de bazı şartlar öne sürmüşlerdi. Ancak 20 Ağustos'taki Cavit Bey'in isteklerini de kabul etmemişlerdi³⁸.

Aynı şekilde Edward Grey de elçisi Mallet'ye 22 Ağustos tarihli telgrafında bu isteklerin çok ağır olduğunu belirtiyor ancak, görüşmelere devam edilmesi gerektiğini de istemişti³⁹. Bir gün sonra 23 Ağustos' ta ise İngilizler asıl amaçlarını ortaya koyan yeni bir telgrafta ise Mallet'ye, "*Eğer Osmanlı hükümeti Goben ve Breslaw zırhlılarında bulunan Alman subay ve gemicilerini derhal vatanlarına iade eder ve ticaret gemilerinin serbestçe Çanakkale boğazından geçmelerine müsaade edeceğine dair yazılı olarak söz verir ve harp sırasında tarafsızlığının şartlarına tamamen riayet ederse, İtilaf Devletleri yabancılara verilen imtiyazların (kapitülasyonların) kaldırılmasına muvafakat ederler.*"⁴⁰ şeklinde hükümetin kabul edemeyeceği yeni bir teklif gönderirler. Cavit Bey, 1918'deki yargılanmasında, elçilerin görüşme sırasında, her şeyin kabul edilmesi durumunda Alman askerlerin gönderilmesinin söz konusu olduğunu açıklamış, ama kesin bir yanıt vermediklerini de eklemiştir⁴¹.

Cavit Bey aynı yöndeki görüşmelerini Rus elçisi Giers ve Fransız elçisi Bompard ile de yapar. Rus elçisi Giers'in 19 Ağustos'ta Sazanov'a gönderdiği telgraftan anlaşıldığına göre; Cavit Bey o gün onunla da görüşmüş ve Osmanlı hükümetinin Almanya'nın cazip tekliflerine mukavemet etmesinin zorlaştığını, bu nedenle İtilaf

³⁷ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 23 Birinciteşrin 1944.

³⁸ C.Jay Smith, "Great Britain and the 1914-1915 Straits Agreement with Russia: The British Promise of November 1914." *The American Historical Review*, Vol. 70, No.4, July, 1965, s. 1017.

³⁹ Mahmut Muhtar, a.g.e., s.235

⁴⁰ Mehmet Selahattin Bey, *İttihat-ı Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devletinin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, İnkılap yayıncılık, 1989, s.90; İttihat ve Terakki karşıtı olan M. Selahattin Bey'in kitabın ilk baskısı 1918 yılında yapılmıştır. Yazar, bu telgrafi, İngiltere'nin Osmanlı'ya savaşa kendi yanlarında girmesi için yaptığı teklif olarak sunar ve o zamanki hükümetin bunu kabul etmediği şeklindeki suçlamasını da unutmaz..

⁴¹ Kocahanoğlu, a.g.e., s.316.

Devletleri'nin hiç olmazsa ihtiyatsızca bir karar almasını engelleyecek şekilde Osmanlı hükümetinin eline bir silah vermesi gerektiğini söylediğini belirtmişti. Cavit Bey'e göre; *"Türklere temin edilecek bu menafin en mühimi de bilhassa kapitülasyonların ilgasıyla Türkiye'ye tam iktisadi istiklal temini."*⁴² olmalıydı.

Rus ateşemiliteri General Leontief de, Harbiye nazırı Enver Paşa ile görüşmüştü. Leontief Enver Paşa'ya, Türkiye'nin tarafsız kalması konusunda ne şart öne sürdüğünü sorması üzerine Enver Paşa, Türkiye'nin bütünlüğünün korunması ve kapitülasyonların kaldırılmasında ısrarcı olmuştu⁴³. Bu yöndeki görüşlerini de Rusya'ya telgrafla bildirmişti⁴⁴.

Giers ise hükümetine gönderdiği 20 Ağustos tarihli telgrafında kapitülasyonlar konusundaki görüşlerini *"... kapitülasyonlara gelince, ben ve rüfekam onların tamamıyla ilgasını müşkil buluyoruz. Bununla beraber tatbikatının tahdit edilebileceğini kabul ediyorum. Zannediyorum ki eşhasın ve hanelerinin masuniyetine ve konsolosların mahkemelerde hazır bulunmasına hasredebiliriz."*⁴⁵ şeklinde açıklıyordu⁴⁶.

Rusya başlangıcından beri Osmanlı'nın isteklerine diğerlerinden çok ılımlı bakmakta idi. Hatta Rus Dışişleri Bakanı Sazanov, Cavit Bey tarafından önerilen şartların tamamen reddedilmemesini istiyor ve bu isteğini Rusya'daki İngiliz ve Fransız elçilerine de bildiriyordu⁴⁷.

Cavit Bey'in, 1918 yargılamaları sırasında mahkemeye sunduğu 23 Ağustos tarihli telgrafında ise Sazanov, Türkiye'ye karşı yapılacak teklifin ana çizgisini İngiltere'nin Mallet'e bildirdiğiyle aynı olarak çizmişti. İngiltere'ye göre, Türkiye'nin bitaraflığa uyması, ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişini sağlaması konusunda yazılı belge vermesi ve Alman askerlerinin ve Goben ve Breslaw'daki Alman mürettebatının geri göndermesi şartı ile, İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından Türkiye'nin bütünlüğüne riayet edileceğine yazılı teminat verilecekti. Ayrıca adaletin memlekette iyi işlemesini

⁴² Halil Mentеше'nin Anıları; s.194. Cavit Bey anılarında 19 Ağustos'ta Mallet ve Rus elçisi müsteşarı Goulkevitch ile görüşüğünü yazmış idi. Rus elçisi Giers ise bu telgrafında hükümetine Cavit Bey'i kendisi ile görüşmüş gibi göstermiştir. İşin daha ilginç Cavit Bey aynı telgrafi yargılamaları sırasında kanıt olarak sunacaktır. Kocahanoğlu, a.g.e., s.317.

⁴³ Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve Jon Türkler, Kaynak yay., İstanbul-2000, s.425.

⁴⁴ Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı, Belge Yayınları, İstanbul, 1972., s.110.

⁴⁵ Halil Mentеше'nin Anıları; , s.195.

⁴⁶ Aynı telgrafi Cavit Bey de 1918 yargılanması sırasında mahkemeye sunmuştu; Kocahanoğlu a.g.e., s.318.

sağlayacak bir program hazırlanır ve bu çağa uygun görüldüğü takdirde de kapitülasyonlardan vazgeçilecekti⁴⁸. Yani kapitülasyonların kaldırılması sonuçta adli kapitülasyonlarda tıkanmış oluyordu. Sazanov da bu çizgiyi kabul etmişti.

Ancak Fransa ile Rusya arasında bu konuda ufak anlaşmazlıklar da yok değildi. Bompard Cavit Bey ile ilk görüşmesinde 20 Ağustosta iktisadi kapitülasyonların kaldırılmasından yanaydı, ancak adli kapitülasyonlarda tadilat olmadan kaldırmayı kabul etmemişti⁴⁹. Rus elçisi Giers ise, 22 Ağustos tarihli görüşmede Cavit Bey'e Rus tebasının Türkiye'de az olmasından dolayı adli kapitülasyonların kaldırılmasına da olumlu bakabileceğini açıklamıştı⁵⁰.

O zamanlar Paris'teki hakim görüş, savaş sonrasında Anadolu'daki iktisadi imkânlarının artacağıydı. Bu nedenle Paris'te Türklerin kapitülasyonları kaldırma fikri kabule şayan gözüküyordu⁵¹. Çünkü Türkiye'nin iktisadi ve siyasi bağımsızlığı bu ülkeler için çok daha geniş kayıp anlamındaydı. Giers de 20 Ağustos tarihli telgrafında söylediği; "*arkadaşlarım kapitülasyonların kaldırılmasını güç bir mesele sayıyorlar*"⁵² derken, Fransa ve İngiltere'nin fikirlerini de göstermiş oluyordu⁵³.

Bu noktada İngilizler arabuluculuk yaparlar ve Cavit Bey'in isteklerinin tamamen reddedilmemesini isteyerek yukarıda Sazanov'un da kabul ettiği plan çizgisini iki devlete de kabul ettirirler. İngiliz elçisi Mallet İstanbul'da durumun kendileri açısından kötüye gittiğinin farkındaydı. Hatta bu amaçla görüşmelerin kilitlendiği bu son dönemde, 25 Ağustos'ta tarihinde Grey'e çektiği telgrafta, Osmanlı'nın bütünlüğünü ve bağımsızlığını destekleyecek ve ekonomik özgürlüğüne izin verecek yazılı bir garantinin verilmesi gerektiği üzerinde baskı da yapmıştı⁵⁴. Ancak etkili olamamıştı.

---

⁴⁷ Mahmut Muhtar; a.g.e., s.236; S. Kocahanoğlu, a.g.e., s.318.

⁴⁸ S. Kocahanoğlu; a.g.e., s.318-319

⁴⁹ Cavit Bey'in Anıları; Tanin, 24 Birinciteşrin 1944.

⁵⁰ A.g.e., 25 Birinciteşrin 1944.

⁵¹ Sovyet Devlet Arşivi, a.g.e., s.111.

⁵² A.g.e., s110.

⁵³ Aslında Rusya'nın Paris elçisi İsvolsky ile İstanbul elçisi Giers arasında anlaşmazlık da söz konusuydu. İsvolsky, 21 Ağustos tarihli telgrafında, İstanbul'daki görüşmelerin devam ettirilmesini henüz bu konu hakkında açıklama yapılmamasını istiyor ve böyle olursa Osmanlı hükümetindeki İtilaf yanlılarının güçleneceğini belirtirken, Giers de 23 Ağustos tarihli telgrafında İsvolsky'yi çok iyimser buluyor ve İstanbul kabinesinde İtilaf yanlısı kimsenin olmadığını belirtiyordu. Sovyet Devlet Arşivi, a.g.e., s.111-112.

⁵⁴ Joseph Heller, *British Policy Towards Ottoman Empire*, Frank Cass and Company Limited, London, 1983 s. 138.

Artık Ağustos'un son günlerine gelinmiştir ve Almanların Fransız cephesindeki başarıları da Türklerin kapitülasyon konusunda direnmelerine neden olmaktadır⁵⁵. Bu son aylarda yabancı elçiler Osmanlı'daki iplerin ellerinden kaçtığını anlar gibiydiler. Cavit Bey Bompard ile olan görüşmesinde ona hükümetin hâla barış yanlısı olduğunu, kendisi hükümette olduğu sürece savaşa girilmesine izin vermeyeceğini belirtmiş, Bompard da "*hemen istifa edip memleketi deliler eline bırakmayın*"⁵⁶ diyerek herhalde Enver Paşa'yı kastedmişti.. Cavit Bey baştan beri barış yanlısıydı ve Türkiye'nin Almanların eline düşmemesi için kabinede devamlı diğerleriyle çatışmıştı. İngiliz ve Fransızlardan böyle bir ortamda Türkiye'ye daha tavizkâr olmalarını ve kapitülasyonlardan vazgeçmelerini istemiş, ancak "*onlar bu vaziyette bile hala Türkiye'yi ezmek, Türkiye'ye hayat hakkı tanımamak istiyorlar, bu kadar gaflet gösteriyorlardı.*"⁵⁷

Gerçekten de Osmanlı Devleti bu dönemde tarafsızlığı konusunda İtilaf Devletler ile bazı konularda anlaşma yoluna gitmişti. Ancak onların yetkili devlet adamları Osmanlı'nın tarafsızlığını hiç bir taviz vermeden elde etmek niyetindeydiler.

Barış yanlısı Cavit Bey'in en büyük destekçisi Sadrazam Sait Halim Paşa'ydı. Bu Mısır prensi, sadrazam olmasına rağmen hükümette yetkisiz konumdaydı. Cavit Bey, 24 Ağustos'ta sadrazamla yaptığı görüşmede, onun savaşa kesinlikle karşı olduğunu, Almanlara alet olmayacağını anladığını söylüyordu⁵⁸. Aslında Sait Halim Paşa tipik bir ittihatçı değildi ve sadrazamlığı da İttihat ve Terakki'nin hala bir ağabeye ihtiyaç duymasından kaynaklanıyordu⁵⁹.

Sonuçta; bu görüşmelerin kendi hükümetlerine bildirilmesinden sonra İngiliz, Fransız ve Rus elçileri arka arkaya Sadrazamla görüşerek ortak hazırladıkları plan çizgisini Osmanlıya iletirler. Buna göre elçiler, Osmanlı kati bir şekilde tarafsızlığını taahhüt ederse, İtilaf Devletlerinin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü sağlamayı garanti

---

⁵⁵ a.g.e., s.112.

⁵⁶ Cavit Bey'in Anıları; Tanin, 28 Birinciteşrin 1944.

⁵⁷ Hüseyin Cahit'in Hatıraları, Fikir Hareketleri, 27 Teşvinsani 1937. S.214, s.86.

⁵⁸ Cavit Bey'in Anıları; Tanin, 27 Birinciteşrin 1944; Cavit Bey konuşmasının sonuna ek olarak, "Başta düşünmesi gerekirdi. Almanya bizi aldattı şüphesiz, fakat kabahat aldatanda değil, kolaylıkla aldananda" diyerek fikrini açıklıyordu.

⁵⁹ Akşin, Jön Türkler..., s. 420. Sait Halim Paşa'nın 29 Ekim'de Rus limanların bombalanması sonucunda, Osmanlı'nın savaşa girmesi üzerine İngiliz elçisi Mallet'in ülkeyi terkettiği sırada onunla görüşmesinde, ağlayarak beni bırakma dediği belirtilmiştir. Phillip Graves, İngilizler ve Türkler, 21. yy yayınları, Ankara, 1999, s. 128.

edeceklerini ve iktisadi ve adli konularda sunulacak talepleri de '*dost bir zihniyetle tetkik*' edeceklerini açıklıyordu⁶⁰.

Cavit Bey ve hükümet, devletlerin bu planını yeterli görmemişler. Sait Halim Paşa, Cavit Bey'e müzakerelere devam etmesini belirtmişti. Cavit Bey'e göre; planda kapitülasyon sözü bile geçmemektedir. Bırakın ilga kelimesini sadece tetkik edileceğinin vurgulanması bu iş için yeterli görülmekteydi⁶¹. Böylece uzun süren görüşmeler artık yolundan çıkmıştı. Herkes kendi yoluna gidecekti artık.

B. KALDIRMA KARARININ ALINMASI

30 Ağustos 1914'te elçilerin ortak notalarıyla kapitülasyonlar konusu yeniden çıkmaza girmişti. Devletlerle bu konuda anlaşamayan Babıali, kendi arasında hem tarafsızlık hem de kapitülasyonlar konusunu görüşmeye başlamıştı.

Devletlerin adli kapitülasyonların kaldırılmasına kesin olarak istekleri olmadıkları anlaşılmıştı. Ama iktisadi ve mali kapitülasyonlar konusunda ılımlıydılar. Cavit Bey'e göre, hükümet içinde ise bu görüşmelerin ciddiyetle yapılmasına karşı olanlar bulunmaktaydı⁶². Anılarında hükümetin 3 Eylül tarihli görüşmesinden bahseden Cavit Bey; bu kişinin Talat Bey olduğunu da belirtmişti. Cavit Bey'e göre Talat Bey⁶³, bu görüşmelere ciddiyet verilmemesini, vakit kazanılarak, İtilaf Devletlerinin oyalanmasını istemişti⁶⁴.

Kapitülasyonların kaldırılması yönündeki Hükümet'deki ilk görüşme, 2 Eylül 1914'te yapılmış ve bir muhtıra hazırlanılmasına karar verilmişti⁶⁵. Anlaşıldığına göre; bu amaçla Hariciye ve Adliye Nezaretlerinden birer tezkere hazırlanılması istenmişti. Yani Hükümetin kaldırma kararını vermesi için buna resmen lüzum gösterilmesi gerekiyordu⁶⁶.

⁶⁰ Cavit Bey'in Anıları; Tanin, 29 Birinciteşrin 1944.

⁶¹ Cavit Bey'in Osmanlıya en fazla önem veren kişi dediği Rus elçisi Giers, kapitülasyonların kaldırılmasına da ılımlı bakmıştı ama Cavit Beyi ile 31 Ağustos tarihindeki görüşmesinde 30 Ağustos tarihli plan için "size elimizi uzattık, elimizi fazla havada bırakmayın" diyebilmişti; Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 30 Birinciteşrin 1944.

⁶² Kocahanoğlu, a.g.e., s. 314.

⁶³ Talat Bey Bükreş yolculuğundan bir gün önce dönmüştü.

⁶⁴ Cavit Bey'in Anıları, Tanin 31 Birinci teşrin 1944. Hükümetin bu dönemdeki toplantıları Cavit Beyin anılarından takip edilecektir.

⁶⁵ A.g.e., Tanin, 1. İkinciteşrin 1944.

⁶⁶ Taner, a.g.e., s. 9.

Adliye Nezareti'nde de Nazır Pirizade İbrahim Bey başkanlığında, Temyiz Mahkemesi Birinci Reisi Osman, Heyet-i Teftişîye Başmuavini Yusuf Kemal (Tengirşek), Umur-u Hukukiye Müdürü Ahmet Esad (Arsebük) ve Umur-u Cezaiye Müdürü Tahir (Taner) Beylerden oluşan bir komisyon oluşmuştu⁶⁷. Komisyon, 4 Eylül tarihinde Nazır İbrahim Bey'in Boğaziçi Paşabahçesi'ndeki sahil evinde toplanarak, kapitülasyonların kaldırılması gerektiği hakkında sadarete yazılacak tezkerenin esaslarını görüşerek kararlaştırmış ve 5 Eylül 1914'te Sadaret'e sunmuşlardı⁶⁸. Bunun üzerine Hükümet 5 Eylül'de yeniden toplanmıştı. Cavit Bey, Hariciye Nezareti'nin de tezkeresinden bahsederek, üç yolun ortaya çıktığını belirtir. Ya kapitülasyonlar tümünden kaldırılacak, ya iktisadi kapitülasyonlar kalkacak ya da tümünün kaldırılmasıyla birlikte adli kapitülasyonların ıslah edilmesi kabul edilecekti. Sonuçta, ilk yol üzerinde anlaşılmış ve gerek iktisadi gerek adli tüm kapitülasyonların kaldırılmasına karar verilmişti. Yapılacak son iş ise, bu karara uygun bir nota yazılmasıydı. Notayı, Hüseyin Cahit Bey yazacak, tercümesini de Hukuk müşaviri Ostrorog yapacaktı⁶⁹. Bir gün sonra (6 Eylül'de) Cavit Bey, Hüseyin Cahit tarafından yazılan notayı tashih ettikten sonra tercüme için Ostrorog'a yollamıştı⁷⁰.

8 Eylül'de hükümet yeniden toplanır. Yazılan nota okunmuş ve 9 Eylül akşamı elçilere tebliğ edilmesi kararlaştırılmıştı⁷¹. Aynı gün, yani 8 Eylül 1914 (26 Ağustos 1330-17 Şevval 1332) de padişahın da kapitülasyonların kaldırılması konusunda iradesi çıkmıştı⁷². Bu iradeyi aynen aşağıya alıyoruz:

⁶⁷ A.g.e., s. 34.

⁶⁸ Tahir (Taner) Bey'in el yazısından çıkan bu tezkerede Kanuni Esasi gereği kapitülasyonların bundan sonra uygulanmasına hiç bir neden kalmadığı belirtilmiştir. Taner, a.g.e., s. 34.

⁶⁹ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 1 İkinciteşrin 1944 ;Taner, a.g.e., s.10. Yusuf Hikmet Bayur, Hariciye Nezaretine düşmesi gereken bu işin bir gazeteci ile bir yabancıya havale edilmesini Osmanlı Devrinin garabetlerinden olarak nitelemiştir. A.g.e.,III/III s. 162, dipnot 160.

⁷⁰Cavit Bey'in Anıları, Tanin 1, İkinciteşrin 1944. Cavit Bey, kapitülasyonlar konusunda hasta olduğu için Ostrorog ile görüşmediğini de belirtmiştir. Kont Leon Ostrorog 1867 yılında doğmuş aslen Polonyalı bir Fransızdır. 1894 yılında İstanbul'da D. Umumiye de görevlendirildikten sonra 1908'e İttihatçılar tarafından Adliye Nezareti hukuk müşavirliğine getirilir. Osmanlı Adliyesinin ıslahı için projeler vererek bir çok eser yazmıştır. 1914 sonlarında Adliye Nazırı Necmettin Molla ile anlaşmayınca müşavirlikten istifa eden Ostrorog 1932'de etmiştir. Tarık Zafer Tunaya bazı mebusların hükümetin bir sırrını ifşa ettiği için, görevinden olunduğunu belirttiğini söylemiştir. Tunaya, Türkiye'de..., II. Cilt, s. 143, dipnot: 6.

⁷¹Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 2 İkinciteşrin 1944. Bir gün önce ise 7 Eylül'de elçiler de haftalık kabul gününde sadrazam ile görüşmüşlerdi. Tanin, 8 Eylül 1914.

⁷² Düstur, Tertibisani 6. Cil s. 1273 ; Takvim-i Vekayi, 4 Eylül 1330. (17 Eylül 1914) ; Ahenk, 6 Eylül 1330 (19 Eylül 1914) ; Ceride-i İlmiye, 5 Zilkade 1332. Tahir Taner, a.g.e., s. 10.

“Memalik-i Osmaniye’de mukim teba-yı ecnebiye hakkında dahi hukuk-u umumiye-i düvel ahkamı dairesinde muamele olunmak üzere elyevm cari mali ve iktisadi ve adli ve idari “kapitülasyon”namı altındaki bilcümle imtiyazat-ı ecnebiyenin ve onlara müteferri veya onlardan mütevellid bilcümle müsaidat ve hukukun fi’ mâbad ref ve ilgası meclis-i vükela kararıyla tensib olunmuştur.

İş bu irade-i seniye 18 Eylül 1330 tarihinden itibaren meri-ül ahkam olacaktır.

İş bu irade-i seniyemizin icrasına heyet-i vükela memurdur.”

Kapitülasyonların kaldırılması hakkında kararı padişaha bildiren ve sunan meclis-i Vükela katibi Osman Bey, padişahın iltifatına nail olmuş ve kendisine değerli bir saat ve kordon verilerek de ödüllendirilmişti⁷³. Veliht Yusuf İzzettin Efendi de yaverlerini Sadrazam Sait Halim Paşa’ya göndererek tebriklerini sunmuştu⁷⁴. Aynı şekilde Sadaret memurları da 11 Eylül’de Sadrazamı kutlamışlardı⁷⁵. Dahiliye Nazırı Talat Bey de kararı bütün vilayetlere 28 Ağustos 1330 / 10 Eylül 1914’te telgraflarla bildirmişti⁷⁶. Kapitülasyonların kaldırılması anısına Posta Nezareti de *“imtiyazat-ı ecnebiyenin lağvı 1330”* ibaresiyle sürşarjlı Londra serisi pullarını çıkartmıştı⁷⁷. Posta Telgraf ve Telefon Nazırı Oskan Efendi, postanelerin kapatıldığı 1 Ekim tarihinde bu pul serisinden bir takımı da padişaha sunmuştu⁷⁸. Bu önemli olay anısına yapılan diğer bir girişim de Gelibolu’dan gelmişti. Gelibolu ahalisinden bir grup kapitülasyonların kaldırılması anısına bir abide yapılmasına karar vermişler, bu amaçla yardım topladıkları gibi, mahalli hükümete de yardım amacıyla başvurmuşlardı. Bunun üzerine abidenin inşası için para toplanılması için Mutasarrıf Behçet Bey başkanlığında, Belediye Reisi, Tahrirat Müdürü Şefik Bey, Donanma Cemiyeti Reisi ve İzmir Deavi vekillerinden Gelibolulu Refet Efendi’den oluyan bir komisyon oluşturulmuştu⁷⁹.

Kararın 9 Eylül akşamı elçilere bildirilmesi ile olayın boyutu değişmişti. Hükümet cesaretli bir karar almıştı⁸⁰. Hüseyin Cahit de Hükümetin Alman ittifakından

⁷³ Tasvir-i Efkar, 12 Eylül 1914.

⁷⁴ A.g.e., aynı sayı.

⁷⁵ Tasvir-i Efkar, 13 Eylül 1914.

⁷⁶ BOA., DH., SYS., 52/7.

⁷⁷ Durukal, a.g.e., s. 21.

⁷⁸ Tanin, 2 Teşrinevvel 1914 ; Tasvir-i Efkar, 2 Teşrinevvel 1914.

⁷⁹ Tasvir-i Efkar, 6 Şubat 1915.

⁸⁰ Leland J. Gordon hükümetin bu kararının Almanların cesaretlendirmesi ile gerçekleştiğini belirlemiştir. “Turkish-American Treaty Relations” *The American Political Science Review*, Vol:22, No:3, August, 1928,s.712.

cesaretle kendi kendiliğinden kapitülasyonlardan kurtulduğunu belirtmişti⁸¹. Rus elçisi De Giers'in de hükümetine çektiği telgrafta belirttiği gibi; bundan sonra kapitülasyonların Türkiye tarafından kaldırılması dönemi başlıyordu⁸². Rus elçisi daha önce 12 Ağustos'ta çektiği bir başka telgrafta, Goben ve Breslav gemilerinin İstanbul hükümeti tarafından satın alınmasının Türklerin moralini yükselttiğini, bu nedenle Türklerin her an cesurane bir karar vermelerinin muhtemel olduğunu belirtmişti⁸³.

*“Kapitülasyonların kaldırılmasından sonra “Türkiye Türklerindir” sözü her tarafta söylenmekteydi”*⁸⁴, yabancı kamuoyu ise, kapitülasyonların kaldırılmasıyla yabancılara kötü davranılacağını düşünmekteydi. Alman devlet adamı Erzberger de, karardan hemen sonra Babıali'den Osmanlı ülkesindeki Hıristiyanların hayat, hürriyet ve dini serbestileri için yeterli güvence istemişti⁸⁵.

Hükümet bu kaygıları kaldırmak için devletlerin elçileriyle görüşme halindeydi. Enver Paşa'da bu amaçla özellikle Amerikalılar için Robert Kolleji'ni ziyaret ederek Amerikalıların bu kuşkularını ortadan kaldırmaya çalışmıştı⁸⁶. Giderek yoğunlaşan bu dedikodular üzerine önce Talat Bey. Jön Türk gazetesine bir beyanda bulunur. Talat Bey *“... biz memalikimizde sakin bulunan ecnebilerin kendi vatanlarında oldukları gibi huzur ve rahatla yaşayabilmeleri için üzerimize terettüb eden her güne vazifeyi ifa edeceğiz.”* dedikten sonra, vilayetlere bir tamim gönderdiğini de belirtmişti⁸⁷. Bu tamime göre; hangi tebadan olursa olsun Osmanlı'da yerleşmiş olan bütün yabancıların, Osmanlı tebasına uygulanan aynı hukuktan yararlanmadığı durumda buna neden olanlar, en

⁸¹ Hüseyin Cahit'in Hatıraları, *Fikir Hareketleri*, sayı: 215, 14 Kanunuevvel 1937, s. 108.

⁸² Sovyet Devlet arşivi..., s. 117. DR. Fazıl Berki imzalı İkdâm'da yayınlanan Uyuyan Arslan başlıklı yazıda da, devletlerin kapitülasyon zincirleriyle bağladıkları Osmanlı'nın hasta adam olmadığını, uyuyan bir arslan olduğunu şimdi ise uyuyan arslanın ayağa kalktığını belirtiliyordu. *İkdâm*, 10 Eylül 1914.

⁸³ Sovyet Devlet Arşiv...s. 100.

⁸⁴ Liman Von Sanders, *Türkiye'de 5 yıl*, Burçak yayınevi, İstanbul, 1968, s. 184.

⁸⁵ Bayur, a.g.e., Cilt III, Kısım III, S. 474. İngiltere Amerika'yı yanına çekme amacıyla devamlı Amerikan kamuoyunu, Türklerin Amerikalıları katledeceğine dair haberlerle dolduruyordu. Bu nedenle İngiliz Elçisi Mallet de Morgenthau'yu devamlı bu yönde etkiliyordu. Morgenthau'nun gönderdiği raporlarda Türkler savaşa girecek olursa, Amerikalıları katledecek şekilde haberler bulunmaktaydı. İngiliz Dış İşleri Bakanı Edward Grey de Londra Amerikan elçisini bu yönde telkin etmekteydi. Amerikan kamuoyunun Türklere olumsuz yaklaşımının kaynağını burada aramak gereklidir.

⁸⁶ Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, New York, 1918, s. 112-120

⁸⁷ Aktaran, *İkdâm*, 12 Eylül 1914 ; *Ahenk*, 2 Eylül 1330.

şiddetli şekilde cezalandırılacaklardı⁸⁸. Talat Bey aynı sözleri ve talimat verdiğini İngiliz elçisi Mallet ile görüşmesinde de belirtmişti. Hatta hiç bir yabancıyı divan-ı harbe gönderilmemesi hakkında da kati emir vermişti⁸⁹.

Hükümet bununla da yetinmemişti. Emniyet-i Umumiye Müdürü İsmail Canbolat Bey de yine Jön Türk gazetesine verdiği beyanatta; “*memalikimizde sakin düvel-i ecnebi tebaaları badema nezdimizde en şümüllü manasıyla bir misafirperverlik bulacaklarına tamamen kani olabilirler. Bunlar şimdiye kadar sefarethanelerinin himayesi altında yaşıyorlardı. Kapitülasyonların ilgası üzerine badema eskisinden daha büyük bir itina ile kendilerinin hukukunu ve emniyet ve salahiyetini teminen gayret edecek olan hükümet-i Osmaniye'nin cenah-ı himayesi altında bulunacaklardır.*”⁹⁰ şeklinde konuşmuştu. İsmail Canbolat, Talat Bey'in verdiği emirden de bahsettikten sonra Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nce de taşralardaki memurlara bu yolda talimat verildiğini ve yabancıların haklarını korumada müsamaha göstermeyen zabıta memurlarının da şiddetle cezalandırılacağını da belirtmişti⁹¹.

Adliye Nezareti de gazetelerde yayınladığı beyanatta, tüm vilayet istinaf müdde-i umumiliklerine seslenerek “*Bilhassa ecnebilere müteallik muamelat-ı adliyede fevkalada mütebassır, itinaakar hareket edilerek en küçük bir şikayet-i muhakkaya dahi meydan verilmemelidir*” demiş ve buna karşı davranan memurların, derhal azledileceği ve bir daha adli mesleklere alınmayacağı vurgulanmıştı⁹².

Hükümetin aldığı karar devletlerin elçileri tarafından protesto edilmişti. Ancak gelişmeler kararın, tam zamanında alındığını göstermekteydi. Parvus'un Yunus Nadi'ye özel konuşmalarında “*Türkiye bu müstesna fırsatta müstakil bir siyaset takip ederek kendisini kurtarmak yolunda en çok faydaları üretmelidir*”⁹³ dediği gibi, Osmanlı Devleti bu müstesna fırsattan yararlanmaktaydı. Babıali'nin, kapitülasyonların kaldırılmasıyla

⁸⁸ Jön Türk gazetesinin Talat Bey ile görüşmesi sırasında dışarıdan halkın alkışlarla tezahuratları başladığında Talat Bey “*bu kadar gayret ve faaliyetle hükümete karşı istinadgah olan bir halkı müşahede eden herhangi bir rical-i hükümet kabil midir ki? Ricat göstereyin*” şeklinde yanıt vermişti.

⁸⁹ Mallet'in E. Grey'e 9 Eylül 1914 tarihli telgrafı. *Müsavat*, 12 Kanunsani 1919.

⁹⁰ *Tanin*, 15 Eylül 1914.

⁹¹ İsmail Bey'e göre bundan önce meydana gelen olayların, elçilerin kapitülasyonlar kuralarını yanlış yorumlamalarından kaynaklandığını, şimdi ise kapitülasyonlar kaldırıldığı için de bunların ortadan kalkacağını ve bunun, yabancı tebaanın da yararına olacağını iddia etmişti.

⁹² *Tanin*, 4 Teşrinvevvel 1914 ; *Tasvir-i Efkâr*, 4 Teşrinvevvel 1914 ; *Sabah*, 4 Teşrinvevvel 1914.

⁹³ *Tasvir-i Efkâr*, 7 Teşrinvevvel 1914.

Osmanlı'daki yabancıların imtiyazlarını kendilerine geri vermesi, Osmanlı hükümetine de gücünü geri vermişti⁹⁴.

Gerçekten de, emperyalist güçlerin ekonomik nüfuz edinme mücadelesinde Avrupa siyasi yapısı, 1914'e gelene kadar, kendi içinde bir denge oluşturmuştu. Ancak kapitülasyonların Osmanlılar tarafından kaldırılması ve Alman-Osmanlı ittifakı ile bu denge bozulmuştu⁹⁵. Savaş sonuna kadar sürecek olan bu yeni durumda Osmanlı Devleti yüzyıllardır üzerinde ağır bir yük olmuş olan kapitülasyonlardan kurtulmuştu. Ancak, kapitülasyonlardan boşalan yer, yabancıların şikayetlerini bertaraf edecek şekilde doldurulmalıydı.

Hükümet bu amaçla çalışmalara daha kaldırma kararından bir gün önce başlamıştı. 8 Eylül 1914 tarihinde padişahın iradesinin çıktığı gün, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey başkanlığında bir özel komisyon toplanıp, kapitülasyonlar hakkında görüşmelerde bulunmuştu⁹⁶.

10 Eylül 1914 tarihinde ise, kapitülasyonların kaldırılmasından dolayı uygulanacak devletler hukuku kurallarını tespit etmek için Şura-yı Devlet Tanzimat dairesi başkanı Mahmut Esat Efendi başkanlığında bir komisyonun kurulduğunu Dahiliye Nezareti'nin 28 Ağustos 1330 / 10 Eylül 1914 tarihli tezkeresinden öğrenmekteyiz⁹⁷. Uygulanacak kuralları düzenlemeyi amaçlayan bu komisyonda, müsteşar Ali Münif Bey ile birlikte Rüşumat Müdür-ü Umumi Sırrı Bey ve Maliye Nezareti Varidat-ı Umumiye Müdür vekili Faik Nüzhet Bey ile gereken durumda alınacak memurlar bulunacaktı⁹⁸. Dahiliye Nezareti içerisinde de Polis nizamnamesindeki değişiklik için bir komisyon oluşturulmuş ve işe başlamıştı⁹⁹.

Kapitülasyonların kaldırılması kararı sonrasında hükümetin 20 Eylül 1330 (3 Ekim 1914)te çıkarttığı "*İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlgası Üzerine Ecânip Hakkında İcra*

⁹⁴ Nasim Sousa, *The Capitularoty Regime of Turkey: Its History, origin and nature*, Baltimore, 1933, s. 329.

⁹⁵ Jacques Thobie, *İnterets et imperialisme Français dans L'empire Ottoman, 1895-1914*, Puplications de la Sarbonne, Paris, 1981, s. 35

⁹⁶ Ahenk, 28 Ağustos 1330. (10 Eylül 1914) Ahenk'e 26 Ağustos (8 Eylül) tarihli İstanbul'dan gelen telgraftan.

⁹⁷ BOA.DH.SYS., 52-7. Taner, a.g.e., s. 11. Tahir Bey'in de katıldığı bu komisyon çeşitli Devlet dairelerini ilgilendiren konuları tetkik ederek aldıkları kararları talimatlar ile hükümete tavsiyede bulunmuşlardı.

⁹⁸ *Tasvir-i Efkar*, 13 Eylül 1914. *Tanin*, 13 Eylül 1914.

⁹⁹ *Tanin*, 15 Eylül 1914, İsmail Canbolat Bey'in beyanatından.

Olunacak Muameleye Dair Talimatname “¹⁰⁰daha sonra 16 Teşrinsani 1330 (29 Kasım 1914) tarihli karar ile ertesi gün tüm vilayetlere gönderilmişti¹⁰¹. Vilayetlere gönderilen 14 sayfalık kitapçık halindeki bu talimatnameden Matbaa-i Amire’de 100 adet basılmıştı¹⁰².

Bu 100 adet kitapçığın vilayetlere gönderilmesinden amaç, talimatnamenin vilayet dairelerine ve mülhakata da bildirilmesiydi. Bu nedenle vilayetlerin büyüklüğüne göre belli sayıda kitapçık fazla olarak gönderilmişti. Ancak vilayetlerden Aralık ve Ocak ayında gelen yazılarda gönderilen talimatname kitabcıkların vilayet dairelerine bile yetmediği, matbaa olmadığı için çoğaltılamadığı ve bu nedenle mülhakata gönderilecek talimatnamenin kalmadığı, mümkünse daha fazlasının istendiği hükümete bildirilmişti¹⁰³.

Örneğin Diyarbakır Valiliği, 10 Kanunevvel 1330 tarihli yazısında, 4 nüsha gönderilen talimatnamenin üçünün mülhakata gönderildiğini bu nedenle yeterince gönderilmesini istediği gibi, daha aşırı isteklerde bulunan Edirne Valisi Adil Bey ise, 4 adet talimatnamenin merkeze yetmediğini belirerek acilen 90 adet daha istemekteydi¹⁰⁴.

Görüldüğü gibi vilayetten gelen isteklerden de anlaşıldığına göre; yabancı hukukunda köklü değişimler yaratan kapitülasyonların kaldırılmasından sonra, yabancılara uygulanacak işlemler, yönetimin adli, idari, eğitim, sağlık gibi her kademesinde geçerliydi ve bu değişikliklerin de ülkenin dört bir yanında hemen uygulamaya konulması da o kadar kolay değildi. Belli bölgelere talimatnamenin ulaşamadığı da göz önüne alınacak olursa bu dönemde çıkabilecek sorunların da fazlalığı ortadadır.

Kaldırma kararının alındığı 9 Eylül tarihinden üç gün sonra, padişah Mehmet Reşat’ın da doğum günü olması, halkın üç gündür kapitülasyonların kaldırılmasını

¹⁰⁰¹⁰⁰ Sicilli Kavanin, 11. Cilt s.500.; BOA.DH.İŞO. 9.71.

¹⁰¹ BOA.DH.SYS., 52-7

¹⁰² “İmtiyazat-ı ecnebiyenin ilgasından dolayı memurine tebliğ olunacak talimatname” Matbaa-i Amire, İstanbul, 1330.

¹⁰³ BOA.DH.SYS., 52-7. Hükümet bunun üzerine 100 tane daha bastırılmış, 400 tane de Adliye Nezaretine göndermişti.

¹⁰⁴ Diğer istekler şu şekildediydi: Mamuratü’l aziz Valiliği 35 nüsha, Kastamonu Valiliği 20 nüsha, Aydın Valisi Rahmi 25 nüsha, Trabzon Valiliği 15 nüsha ister. 12 adet gönderilir. Beyrut Valisi Muammer 30 nüsha, Van Valiliği 15 nüsha, Hicaz Valiliği 15 nüsha, Adana Valisi 5 nüsha yetmediği için en az 25 nüsha, Hüdevendigar Valiliği 13 nüsha yetmediği için, daha fazla talimat gönderilmesini istemişti. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, bu talimatnameden 100 adet daha basılmasına karar vermişti. Adil Bey’e fazla olmadığı için 30 nüsha gönderilir. Ancak Defterdarlık’tan da talep olunca daha sonraki telgrafında bu kez 80 adet talimatname istemiştir.

kutlamasının ardından, yeni bir kutlamayı da ortaya çıkartmıştı. Hükümet, 12 Eylül'de sabah on birde padişahın huzuruna çıkararak “*Veladet-i hümayunu*” kutladığı gibi¹⁰⁵ gazeteler de kapitülasyonların kaldırıldığı bu önemli günlerin doğum gününe rastlamasını sütunlarında gösterişli bir şekilde kutlamışlardı¹⁰⁶.

Padişahın doğum günü hakkında Sadaret'ten Dahiliye'ye gönderilen yazıda, bu mutlu günde eskisi gibi “*şehr-i ayin*” edilmeyeceği sadece yüksek mevkide öğle vakti top atılmasıyla yetinileceği bildirilmişti¹⁰⁷.

İki önemli olayı kaçırmayan Valiler ve Belediye Reisleri de telgraflarla padişahı hem kapitülasyonları kaldırdığı, hem de doğum günü olduğu için kutlamışlardı. Aydın, Musul, Beyrut, Halep, Hicaz, Ankara, Erzurum, Adana, Konya, Bitlis, Antep, Hüdavendigâr, Bağdad, Edirne, Elaziz gibi vilayetlerden ve ülkenin her tarafından gelen bu telgraflara yanıt verilmesi için, saraydan Sadaret'e gönderilen yazıyı, Sadaret Müsteşarı Emin Bey de bu görevi Dahiliye Nezaretine göndermişti¹⁰⁸.

C. KARARIN BASINA VE HALKA YANSIMASI

Kapitülasyonların kaldırılması basına ve halka önemi derecesinde oldukça canlı ve gösterişli yansımıştı. İstanbul basınında olay, ancak hükümetin 9 Eylül'deki kaldırma kararının elçiliklere notasının matbaalara da gönderilmesiyle duyulmuştu. Bunun üzerine gazete matbaaları süslerle donatılmıştı. Karara en fazla yer veren gazete İkdâm gazetesiydi. Gazete daha önceki sayılarını 4 sayfa çıkartmasına rağmen, 10 Eylül tarihli sayısını 6 sayfa olarak çıkartmış ve tümünü de kapitülasyonların kaldırılmasına ayırmıştı. Orta sayfasında kapitülasyonların tarihçesinin verildiği gazetede, baş ve son sayfalarda ise 9 Eylül'deki halkın gün boyu yaptığı gösteriler ve taşralardan gelen telgraflar yer almıştı. İkdâm ana başlığını “*milli bayramımız*” alt başlığını ise “*oh işte. bu defa tam kurtuluyoruz. hukukumuz, hürriyetimize, benliğimize, mevcudiyetimize, varlığımıza, her manasıyla kendi kendimize malik ve sahip olduğumuz halde kurtuluyoruz. Artık uhud-u atika yok!*” şeklinde atmıştı. İkdâm, kapitülasyonların uzun tarihçesini verdiği

¹⁰⁵ Tanin 13 Eylül 1914

¹⁰⁶ Tasvir-i Efkar, 12 Eylül 1914; Tanin, 12 Eylül 1914; İkdâm, 12 Eylül 1914.

¹⁰⁷ BOA.DH.KMS., 27-36.

¹⁰⁸ BOA.DH.KMS.,27-36.

yazısında “*bu günün tarih-i mübecceli Osmanlılar için bir milli, bir büyük, bir muazzez bayram olacak. Artık mesut yaşayabilmek günün bayramı. Mevcudiyetimizi kurtarabilmek gününün bayramı, istiklalimizi hakkıyla kazanabilmek bayramı, benliğimize artık gıll ü gış'dan ari ve kuyud-u esaretten müberra idare ettirebilmek bayramı. Ohh. Türklüğün en mübeccel bayramı*” diyerek olayın boyutunu yeni bir yöne çevirmişti. İkdam, kapitülasyonların zararlarından bahsederken de”... *bu (kapitülasyonlar) Türkiye'nin bütün memleketlerine daha girerken gümrüklerin kapıları önünde gözlere çarpıyordu. Biz öyle adamlara benziyorduk ki evi barkı iradı olur fakat ne evine hakkıyla malik sayılır ne bağının bahçesinin tam manasıyla sahibidir, ne de iradını tamamı tamamına alabilir, halbuki aynı evdeki bir misafir ev sahibinden daha rahattır. daha geniş hukuka maliktir. kendine ve her şeye ev sahibinden ziyade sahiptir.*” diyerek örnek veriyordu¹⁰⁹.

Tanin gazetesi ise olayı yine 10 Eylül tarihinde 6 sayfa olarak okuyucularına “*Berat-ı halas ve necat*” ve “*Uhud-u atikanın ilgası*” başlıkları ile duyuruyordu¹¹⁰. İzmir gazeteleri, Ahenk ve Anadolu ise haberi ancak 11 Eylül tarihli nüshalarında duyurmuşlardı. Ahenk “*Arz-ı şükran*” başlığıyla “*Osmanlılar senelerden hatta asırlardan beri çekmekte oldukları kapitülasyonlar belasını, Allah'ın harikulade inayeti hükümetimizin alemi hayran bırakan himmet-i müşkülât bir endazesıyla üzerlerinden atmaya muvaffak oldukları bu günleri, şeref-i idraklerinden dolayı ne kadar sürur ve şadmani etseler azdır*” şeklinde bir dil kullanmıştı. Anadolu gazetesi ise halkın gösterisini de öne çıkartarak “*tezahürat-ı meserretkerane*” şeklinde başlık atmıştı.

Kapitülasyonların 9 Eylül 1914'te kaldırılması halk nezdinde ve kamuoyunda görüldüğü gibi büyük kutlamalar ile karşılanmıştı. Ve bu tarihin bir bayram (id-i milli) olarak kutlanması için de karar alınmıştı. Özellikle H. Cahit'in buna önderlik etmesi, olayı çok ciddi bir duruma sokmuştu. Ancak Osmanlı basınında önemli yer tutan ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin yayın organı olarak görülen Tanin'de ise kaldırma tarihinin bir sene sonraki yıldönümü diğer gazetelerin aksine hatırlanmamıştı. Sadece 12 Eylül 1915 tarihinde iç sayfasında Erzurum ve Sivas'ta “*imtiyazat-ı ecnebiyenin lağvı sene-i*

¹⁰⁹ Gazeteler kapitülasyonların kaldırılması nedeniyle bu günün şerefine, iş tatili ile katılacaklarını belirterek, bir gün sonra yani 11 Eylül tarihinde çıkmayacaklarını okuyucularına duyurmuşlardı.

¹¹⁰ Tanin, 16 Ağustos tarihinden itibaren boyutlarını küçültmüşken 10 Eylül tarihli nüshasını yine eski büyük boyutuyla çıkmıştır. Başındaki yazıda da bugünkü büyük ve tarihi günü bu suretle kutladıklarını belirtmişlerdir. Gazete 13 Eylül tarihinde eski küçük boyutuna geri dönmüştür.

devriyesi münasebetiyle" yapılan gösterilerin üç satırlık haberiyle yetinen Tanin'in bir sene sonra da, 23 Mayıs 1916'da İtalyanların Avusturya'ya savaş ilan etmesinin yıldönümünü bile hatırlar durumda olmasına rağmen, yine 9 Eylül 1916 tarihinin önemini hatırlayamaması ilginçti.

İkdam gazetesi kararın yıldönümünde bir resim ile hatırlamıştı¹¹¹. Resimde büyük bir kapının üzerindeki perdeyi bir elin kaldırması ve içeriye güneşin girmesi resmedilmişti. Geniş yer tutulan başyazıda ise, geçen sene yazılanlar ve gösteriler hatırlatıldıktan sonra bir yıl boyunca kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmeyen devletlerle savaşıldığını ve bu kararın ne kadar önemli olduğunun da devletlerin bu karardan nasıl müteessir olduklarından anlaşılması gerektiği vurgulanarak, bütün okuyucularının bu mübarek günü kutlanmıştı. Bir yıl sonraki 9 Eylül tarihinde ise İkdam'da da bu konuda bir bilgi görülmemiştir.

Tasvir-i Efkar gazetesi de yıldönümüne önem vermişti. Gazete 9 Eylül 1915 tarihli nüshasında bir sene önce 10 Eylül'deki Türk askerinin süngüyle bir canavarı öldürdüğü ve güneşin doğduğu resim aynen yayınlanmıştı. Giriş yazısında bir sene içinde kapitülasyonların kaldırılmasının sonuçlarının henüz savaş ortamı olduğu için görülemediği belirtiliyordu.

Gazetenin başyazarı Yunus Nadi ise, "*İstiklal Günü*" başlıklı yazısında, kapitülasyonların zararlarından bahsetmiş ve kapitülasyonları kaldırma yolunda Avrupa devletlerinin rızasını bekleyecek olma halinde, durumun zorlaşacağını belirtmişti. Yunus Nadi, savaşın Avrupa'yı kan ve ateş içerisinde bıraktığı zamanın tam tersi Osmanlı için kurtuluş zamanı olduğunu da eklemişti. Yunus Nadi de Kapitülasyonların kaldırıldığı günden bu güne bir yararının görülmediği görüşündeydi.

İstanbul gazeteleri dışında yıldönümünü hatırlayan tek gazete İzmir'de Ahenk gazetesiydi. Ahenk başyazarı Şinasi, renkli bir kutu içinde yayınlanan "*Bugün*" başlıklı yazısında kararın önemi üzerinde uzunca durmuş, kapitülasyonları kaldırıldığı dünya savaşını "*ilahi bir kuvvet, ciddi bir fırsat*" olarak tanımlamıştır. Şinasi, "*... bu kadar felaketlerine, milyonlarca insanın mahvına sebebiyet vermesine rağmen bu cihan muharebesini icad eden düşmanlarımıza da memnun kalsak yeri vardır.*" diyerek fikrini belirtmişti. Ahenk gazetesi Şinasi aracılığıyla bir gün sonra 10 Eylül 1915'te de

¹¹¹ İkdam, 27 Ağustos 1331 / 9 Eylül 1915.

"*kapitülasyonlardan sonra*" başlıklı bir yazı daha yayınlayarak buna verdiği önemi göstermişti. Şinasi bu konuyla ilgili bir iki sütunun yetmeyeceği görüşündeydi.

Böylece bir yıl sonra da olsa kapitülasyonların kaldırılması hatırlanmıştı. Anadolu'da bazı yerlerden gösteri haberleri gelmişti. Erzurum¹¹², Bursa¹¹³ ve Sivas'tan¹¹⁴ gelen haberlere göre halk bir sene sonra bile kapitülasyonların kaldırılmış olmasını kutlamıştı.

8 Eylül 1915 tarihinde Tasvir-i Efkâr'da bir gün sonraki kapitülasyonların ilgası şerefine bir tiyatro gösterisi ilanı bulunmaktaydı. İkdâm gazetesinde de verilen ilana göre, Şark tiyatrosunda komik-i şehir Naşit Bey idaresinde bir çok aktris tarafından 9 Eylül günü gündüz hanımlara, gece de erkeklere "*Tayyarzade Binbirdirek Vakası*" ve "*Kabakçı Düetlosu*" sunulacaktı¹¹⁵. Ayrıca uhud-u atikanın kaldırılmasına dair menazır, kantolar, düetler ve monologlar da yapılacak ve ayın 11 ve 12'sine denk gelen Cumartesi ve Pazar da tekrarlanacağı belirtilmişti.

Hükümet 9 Eylül tarihinde kapitülasyonları kaldırma kararını birer nota ile elçiliklere gönderdiği gibi, matbuat müdürleri aracılığıyla da gazetelere göndermişti. Halkın haberi gazete matbaalarından öğrenmesi sonucu, caddeler insanlarla dolmaya başladı. Karar öğleden sonra öğrenildiği için karanlık basmıştı. Ancak İstanbul'un çeşitli bölgelerinde binlerce halk başlarında mızıkâ takımları ve zurnalarla milli havalar çalarak gösteriler yapmaktaydı¹¹⁶. Beyoğlu'nda toplanan binlerce halk üçkol üzerinden hareket etmişti. Birinci kolu, oluşturan Sötlüce, Hasköy, Kasımpaşa esnaf ve ahali Beyoğlu belediyesi önünden, Taksim caddeleri yoluyla Beyoğlu İttihat Terakki Kulübü'nün önüne gelmişler ve orada gösteriler yapmışlardı. İkinci kol, Galata ahaliyle esnafını alarak, tramvay caddesini takiben Dolmabahçe, Almanya elçiliği yoluyla Taksim'e gelmişlerdi. üçüncü kolu oluşturan Beşiktaş, Ortaköy ve civar ahali ve esnafı da Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın konakları önünde teşekkür içeren gösteriler yapmıştı¹¹⁷.

Cemal Paşa halkın tezahüratına karşılık "*bugün millet-i Osmaniye için yeni bir devre-i mesud teşkil edecek olan kapitülasyonların ilgası teşebbüsü hükümetin bir*

¹¹² Sabah, 11 Eylül 1915.

¹¹³ İkdâm, 11 Eylül 1915.

¹¹⁴ Tanin, 12 Eylül 1915.

¹¹⁵ İkdâm, 9 Eylül 1915.

¹¹⁶ İkdâm, 10 Eylül 1914.

¹¹⁷ İkdâm, 13 Eylül 1914

muvaffatiyeti olmaktan ziyade tek mil Osmanlıların şu sırada ibraz eyledikleri hal-i vahdet ve ciddiyetin hükümete pek kuvvetli bir zahir olarak izhar ettikleri itimad ve emniyetin bir semere-i meşkuresidir. Millet-i Osmaniye aynı ittihat ve gayreti muhafaza ettikçe inşallah daha mesud devreleri idrak edecek ve pek büyük terakkiyata mazhar olacaktır”¹¹⁸ demişti.

İkinci ve üçüncü kollar Taksim’de birleşerek yürüyüşe devam etmişlerdi. Birinci kolun da katılması ile oluşan büyük kalabalık Beyoğlu’na doğru ilerlerken yolda Antalya mebusu Fuat Hulusi Bey bir konuşma yapar ve bunun üzerine İttihat Terakki merkez-i umumisine bir telgraf çekilerek büyük bir miting yapılması arzusu dile getirilmişti. Aynı yönde Rumelihisarı taraflarında toplanan grup da Sinop mebusu Hasan Fehmi Efendi aracılığı ile aynı yönde bir telgrafi İttihat Terakki merkez-i umumisine göndermiştir¹¹⁹. Fatih meydanında toplanan bir başka grup da Vehbi Bey aracılığıyla bir miting istediklerini merkeze bildirmişlerdi. Beyazıt da buna katılmış, Nazif Bey aracılığıyla aynı yönde telgraf çekilmişti¹²⁰.

Birleşen alaya, Tokatlıyan gazinosunun önüne geldiğinde, Donanma Cemiyeti mızıkası ile birlikte gelen cemiyet üyelerinden oluşan dördüncü bir kol da katılmış ve birlikte Beyoğlu Belediyesi’ne gidilmişti. Saruhan mebusu Sabri Bey’in burada konuşması sonrasında da bu gösterilerin yurdun dört bir tarafında yapılması kararlaştırılmış bunun için de Beyoğlu Belediye müdüründen bütün vilayetlerdeki belediyelere telgraf çekilerek haberin duyurulması istenmişti. Beyoğlu Belediye müdürü Lütfü Bey de bu konuyu merkez belediyeye bildireceğine söz vermişti. Bundan sonra alay katılımlarla çoğalarak Beyoğlu İttihat Terakki Kulübü’nün önüne gelinmiş orada da konuşmalar yapılmış ve sonra herkes kendi yerine dağılmıştı.

Aynı şekilde bir başka grup da Donanma Cemiyeti önünde toplanmış ve oradan İttihat Terakki merkez-i umumiyesine gidilmişti. Bir mızıkanın da katılımıyla alay Beyazıt’a geçmiş ve Harbiye Nezareti’ndeki gösteriler sonrasında caddelere sığamayacak şekilde yürüyerek, Divan yolu üzerindeki Dahiliye Nazırı Talat Bey’in konağı önüne

¹¹⁸ İkdam, 10 Eylül 1914

¹¹⁹ İkdam, 12 Eylül 1914.

¹²⁰ İlerleyen saatlerde ahalinin de bu yöndeki istekleri üzerine, 10 Eylül 1914’e Sultanahmet’de öğleden sonra 2’de bir miting yapılacağı haberi İttihat Terakki Cemiyeti İstanbul Katib-i mesulü Kemal Bey imzalı yazı ile duyurulmuştur. İkdam, 10 Eylül 1914.

gelmmişti. Talat Bey'e teşekkür yönündeki konuşmalar üzerine, Talat Bey de yanıt konuşması yapmıştı¹²¹.

9 Eylül akşamı Rumeli sahilinde de gösteriler yapılmış, Rumeli kavşağından başlayarak, Yeniköy'den Arnavutköy, Bebek, Rumelihisarı, Boyacıköy, Mİrgün (Emirgan) ahali ve esnafi İttihat Terakki kulübünün önünde gösteriler yapıp Sadrazam Sait Halim Paşa'nın yazlığı önünde de teşekkürlerini gösterir konuşmalar yapmışlar ve bir gün sonra daha geniş bir miting yapılması isteklerini telgraf ile dile getirmişlerdi.

Aynı şekilde Anadolu sahilinde de gösteriler yapılmıştı. Üsküdar'ın en uzak yerlerinden olan Kısıklı ve civarına varıncaya kadar bütün Üsküdar halkı önlerinde İttihat-ı Sultani ve Mekteb-i Kemalât mızıkları olduğu halde İttihat Terakki kulübünün önüne gelip gösteri yapmışlar ve Doğancılar meydanında toplanmışlardı. Orada Hüseyin Ulvi Bey tarafından kapitülasyonların kaldırılmasındaki başarıları nedeniyle teşekkür içeren bir konuşma yapılmış ve bu gösterilerin taşra halkına da duyurulması için belediye reisinden yardım istendikten sonra dağılmışlardı.

Beykoz ahali ve esnafi da bayraklarla süslü kayıklarıyla şarkılar söyleyerek Anadoluhisarı'na gelmiş ve sahile çıkarak İttihat Terakki kulübü önünde konuşmalar yaparak, gösterilerde bulunmuşlardı. Sonra Küçüksu çayırında, Hisar, Kanlıca, Kandilli ve Beylerbeyi, Çengelköy tarafından gelenlerle birleşmişlerdi. Göksu çayırında ise Şura-yı Devlet azasından Seyid Haşim Bey konuşmuş ve kafiye Kandilli'ye giderek belediye önünde taşralara telgraf çekilmesini istemişlerdi. Kafiye Yeniköy'de Sait Halim Paşa'nın yazlığında sadrazamı şiddetle alkışlamışlardı. Geri dönerken Beykoz açıklarındaki bir Alman bandıralı vapurun mürettebatının kafiye alkışlaması, Alman elçisinin tepkisinden haberi olmadıklarını gösteriyordu!

Kadıköy'de de gösterilere devam edilmiş, Erenköy, Gözepe'deki uzak yerlerden bir çok ahali rıhtım meydanına gelmiş, orada "damad-ı şehriyari" Sabahattin bey ile Belediye azasından Tefik Amir Bey kapitülasyonlar hakkında konuşmuşlar, buna karşılık Belediye Müdürü Celal Esat Bey de teşekkür etmiş ve şehremini Cemil Paşa'ya başvurarak kararın bütün taşraya bildirilmesini sağlayacağını belirtmişti. Kafiye aradan büyük caddeyi takiben Moda ve civarında dolaşmış ve Mühürdar'da yerleşmiş Alman aileleri tarafından da kafiye üzerine balkonlardan çiçekler atılmıştı.

---

¹²¹ İkdâm, aynı sayı..

Fatih, Samatya, Beyazıt, Davutpaşa, Küçük Mustafa Paşa, Fener ve Eyüp'ten gelen bir çok ahali de Fatih meydanında toplanmış, Fatih türbesi ziyaret edilmiş, sonra Beyazıt meydanında gösterilerde bulunulmuştu.

9 Eylül akşam haberlerin duyulmasıyla ilk gösteriler ateşli bir şekilde yapılmış, her yerde halk alkışlarla teşekkürlerle hükümete bildirmişti. İlginç olan milletvekilleri aracılığı ile ertesi gün daha geniş bir mitingin yapılmasının, İttihat Terakki Cemiyeti'nden istenmişti. Bununla dağınık tepkinin birleştirilmesi amaçlanmıştı. Bu amaçla hükümet dairelerinin ve basının da erkese gün tatil edildiği haber verilmişti. Gazeteler 10 Eylül'ün tatil olduğunu ve bütün halkın gösterilere katılmasını isteyecek şekilde yazılar yazmıştı¹²².

Planlanan gün geldiğinde, miting saati iki olarak kararlaştırılmış olmasına rağmen, saat ondan itibaren kalabalık Ayasofya meydanında toplanmaya başlamıştı¹²³.

Miting İttihat ve Terakki Fırkası tarafından düzenlenmişti. Mitinge kalabalık ahali ile birlikte Müdafaa-yı Milliye ve Osmanlı Donanma Cemiyeti¹²⁴ de katılmıştı. Miting için ayrılan Sultanahmet'deki yeni park yeri bayraklarla donatılmış ve çevre polisler ve jandarmalar ile denetim altına alınmıştı. Bütün esnaf ve cemiyetlerin önlerinde bayrakları ve mızıkalarıyla meydanı doldurmaya başladılar.

Saat iki olduğunda miting tertip heyeti başkanı İstanbul milletvekili Hüseyin Cahit Bey kürsüye gelerek alkışlar arasında konuşmasına başlamıştı. Hüseyin Cahit Bey'in anılarında "*burada halka hitaben söz söylemek vazifesi bana verildi. ömrümde en seve seve irad ettiğim nutuk*"¹²⁵ şeklinde belirttiği uzun konuşmasında konuya farklı bir bakış açısı getirmişti. "*kapitülasyonların refi Avrupa'ya karşı hasmane bir vaziyet aldığımız suretinde telakki edilmesin (hayır hayır sedaları) bilakis bundan sonra milel-i ecnebiye ile aramızda mütevellid su-i tefehhümler kalkıyor. Hükümet tarik-i ıslahata girmiş idi. Fakat istediğimiz gibi neticelenmedi. Çünkü Avrupalılar ile aramızda dolmaz bir uçurum vardı. onlar bizim memleketimizde hakim oldukça, onlara biz nazar-ı hoşnudi ile bakmıyor idik. Çünkü onların bizi ezeceği zehabı vardı. İşte bu uçurumlar dolamıyor idi. Bundan sora bu mahzur ref olduğu ve memlekette ecnebiler ile aramızda bir fark*

¹²² İkdam, 10 Eylül 1914.

¹²³ Tasvir-i Efkâr, 12 Eylül 1914. Tasvir-i Efkâr "miting kalabalığının sayısını 50.000'i geçmiştir" şeklinde verirken Rum gazetelerinden Amalya ise 150.000 kişi olarak vermişti. Anadolu, 12 Eylül 1914 ; Ahenk, 30 Ağustos 1330. İkdam ise 80.000 kişi olarak duyurmuştu. İkdam, 12 Eylül 1914.

¹²⁴ Donanma Cemiyeti, bastırıldığı el ilanlarıyla kapitülasyonların kaldırılmasını halka duyurmuş ve bunu halka verilen bir müjde ve ilk zafer şoku olarak nitelemiştir. Tunaya, Türkiye'de..., III. Cilt, s. 346

*bulunmadığı için tarik-i ıslahat ve terakkiyata ilerilemekliğimize hiçbir mani yoktur ... bir İstanbul mebusu olarak söylüyorum ki bu hareket hiç bir zaman ecnebi düşmanlığı değil, asırlardan beri çiğnenen, ezilen hakkımızın istirdadıdır*¹²⁶ şeklinde konuşan Hüseyin Cahit, kapitülasyonların zararları hakkında da bilgi verdikten sonra bu günün 10 Temmuz gibi bir “id-i milli” milli bayram olarak kutlanmasını da önermiş ve bunu miting kararı olarak Babıali’ye gidilip Sadrazam’a sunulmasını istemişti.

Mitingdekilerin “hay hay” sesleri ve alkışlar ile Babıali’ye gelinir¹²⁷. Babıali önünde polis memurları ve jandarmanın karşılama törenlerinden sonra, Hüseyin Cahit başkanlığındaki bir heyet sadarete giderler. Heyeti Sadrazam Sait Halim Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Bey, Heyet-i Ayan Reisi Refet Bey ve Şerif Ali Haydar Beyler girişte karşılarlar. Hüseyin Cahit Bey, miting kararlarını Sadrazam’a sözlü ilettikten sonra yazılı kararları da sunar. Sadrazam yanıt olarak “*gerek kendim gerek riyasetinde bulunduğum hükümet namına teşekkür ederim. millete tebliğ edebilirsiniz ki hükümet sonuna kadar azim ve metanetle bunda devam edecektir*”¹²⁸ dedikten sonra büyük bir alkış tufanı ile heyet geri döner ve miting dağılır.

Mitingin bitmesinden sonra gelen kabileler geldikleri yöne yine gösterilerle geri dönmüşlerdi¹²⁹. Dönüş yolları üzerindeki İttihat Terakki kulüpleri, Türk Ocağı ve belediye binaları önlerinde de gösterilerini artırmışlardı. Gece de her yer aydınlatılmış ve fener alayları düzenlenmişti . Halk miting bitişi dağılırken ilginç olan bir olayı anlatan Cahit Bey; bazı halkın hala neler olduğunu anlayamadığını, bir hamalın ne oldu sorusuna ise kart postallar kalktı da ondan yanıtı verildiğini belirtmiştir¹³⁰.

İttihat Terakki daha 9 Eylül akşamından beri planlı bir şekilde kapitülasyonları kaldırma kararının halka yansımaya ön ayak olmuş, ertesi gün miting yapılması ve mitingün görkemli geçmesi için çaba göstermişti. Miting sırasında Donanma Cemiyeti, Müdafaya-yı Milliye ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti namına da ahaliden para yardımı toplanmıştı. Yani her şey cemiyetin istediği gibi olmuştu. Cemiyet liderlerinden Dahiliye

---

¹²⁵ Hüseyin Cahit’in Hatıraları, **Fikir Harekleri**, 14 Kanunvevvel 1937, sayı 215, sayfa: 101

¹²⁶ **İkdam**, 12 Eylül 1914.

¹²⁷ **Tasvir-i Efkar**, 12 Eylül 1914.

¹²⁸ **İkdam**, 12 Eylül 1914.

¹²⁹ Yücel Aktar, Meşrutiyet döneminde, hükümetlerin borçlanarak, yabancı devletlerin yarış alanı olmaya devam ettiği bu dönemdeki tüm halk mitingleriyle, İstanbul halkının oynanan bu büyük oyunda figüran olarak kullanıldığını belirtmiştir. Yücel Aktar, “*Demokratikleşme Burecindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun Anatomik Yapısı*” 4. Askeri Tarih Semineri, **Bildiriler**, Ankara, 1989, s. 5

Nazırı Talat Bey'in bu konuda başka emirleri olduğu da anlaşılmaktaydı. Talat Bey İttihat Terakki'nin adamlarından Çolak Hayri ve Kenan'a Beyoğlu'nda kapitülasyonlardan faydalanan iş yerlerinde gösteri yapma emri vermişti. Kenan ve Çolak Hayri de yanlarına esnaf kahyalarından Salih, Dayı Mesut ve başka kahyaları da alarak bir ekip kurmuşlar ve Tokatlıyan ve benzeri yerleri basıp, kapitülasyonlar aleyhinde eylemler yapmışlardı. 1908 yılındaki Avusturya boykotu sırasında yine cemiyetin emriyle Avusturya dükkanlarında yapılan eylemleri¹³¹ andıran bu gösteri sonrasında, Almanya elçiliğinin Talat Paşa'yı sıkıştırması üzerine Kenan ve Çolak Hayri tutuklanırlar ve aldıkları emir gereği bütün suçu üstlenirler. Sonuçta ise 15 yıl hapse mahkum edilmişlerdi¹³².

Kapitülasyonların kaldırılmasının halk tarafından şenliklerle kutlanmasının ardından 10 Eylül akşamı (28 Ağustos 1330) İstanbul Şehremaneti Beyoğlu Tokatlıyan lokantasından bu önemli olay şerefine bir ziyafet verilmişti¹³³. Ziyafete İstanbul Belediye Başkanı Cemil Paşa (Topuzlu) ev sahipliği yapmış ve saat 8 de başlamış 11'de bitmiştir. Yemek aslında halkın bir gün önce ve o günün gündüzünde yapıkları mutlu gösterilerin ışığında, milletin hissiyatının belediye tarafından hükümete yansıtılmasıydı. Yemekte hükümetin büyük bir bölümü ile milletvekilleri ve mülki amirler bulunmaktaydı¹³⁴.

---

¹³⁰ Hüseyin Cahit'in Haturaları, *Fikir Hareketleri*, 14 Kanunvevel 1937, sayı: 215, s. 101.

¹³¹ Elmacı, a.g.e., s.28

¹³² Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, s. 207. Çolak Hayri'nin Abidin Nesimi'ye anlattığı bu olay sonrasında, bu iki kişi Anadolu'da ayrı hapishanelere gönderilmişlerdi. Çolak Hayri, hapishaneye gidişi için vapurla İzmit'e geçtikten sonra, burada İzmit İttihat Terakki katib-i mesulü aracılığıyla geceleyin çarşaf giydirilerek Ankara'ya kaçırılmış, oradaki İttihat Terakki Katib-i mesulu tarafından da kendisine sahte bir nüfus kağıdı verilmiş ve savaş sonuna kadar Haymana'da Belediye Başkanlığı görevini yürütmüştü. İşgal sırasında İzmir'de Celal (Bayar) Bey'in emrine girmiş, daha sonra Çerkez Ethem kuvvetlerine katılmıştır.

¹³³ *İkdam*, 12 Eylül 1914.

¹³⁴ *Tasvir-i Efkâr* Yemekte bulunanların listesini şu şekilde yapmıştı: dahiliye Nazırı Talat Bey, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Maliye Nazırı Cavit Bey, Nafia Nazırı Mahmut Paşa, Adliye Nazırı İbrahim Bey, Maarif Nazırı Şükrü Bey, Ziraat Nazırı Elbistani Efendi, PTT Nazırı Oskan Efendi, Meclis-i Ayan Reisi Refet Bey, Mebusan ve Ayandan pek çok zevat, Başmabeynci Tevfik Bey, Seryaver Hazret-i Şehriyari Salih Paşa, İttihat Terakki merkez-i umumiye azasından Dr. Nazım, I. Kolordu Kumandanı Mehmet Ali Paşa, Divan-ı Temyiz-i Askeri Reisi Fuat Paşa, Merkez Kumandanı Halil Bey, Miralay Mahmut Kamil Bey, Divan-ı Harb-i Örfi Reisi Nafiz Bey, Emniyet-i Umumiye Müdür-ü Umumisi İsmail Canbolat Bey, Mahmut Esat Efendi. *Tasvir-i Efkâr*, 12 Eylül 1914. Yemeğe bunların yanında İttihat Terakki, Donanma-yı Osmani, Muavenet-i Milliye Cemiyetlerinin merkez azası ve Belediye daire müdür ve memurları da katılmış ve sayı 300'ü bulmuştur.

Yemek Belediye Başkanı Cemil Paşa'nın, hükümete kapitülasyonları kaldırdığı için teşekkür konuşmasıyla açılır. Cemil Paşa "... emanete ifa-yı vazifeye başladığım günden beri payitahtın imarı için vesait-i mümkünenin istihzarı yolundaki her bir teşebbüsümün uhud-u atikanın tevliid ettiği kıyud ve mevani ile düçar-ı ikamet olduğunu mükerreren görerek en ziyade müteessir oluyordum"¹³⁵ diyerek kapitülasyonlardan çektiği sıkıntıları da anlatmıştı. Daha sonra konuşan Kütahya mebusu Abdullah Azmi Efendi de arkadaşları adına teşekkür etmişti¹³⁶. Yemeğin sonuna doğru ise Harbiye Nazırı Enver Paşa daha önce hazırlanmış bir konuşma ile hükümet adına "*hükümet-i Osmaniye'nin zaman-ı ikbalinde, bir lütf-ü mahsus olarak verilen bazı müsaadat bilahere imtiyazat suretinde telakki edilerek, suistimale uğramış ve bu yüzden milletin mevcudiyetine darbe vurmuş idi. Avrupa'nın deavi-i hak zımında birbiriyle çarpıştığı sırada hükümet de hak-ı meşruunu kan dökmeksizin, istirdad ve istimal eylemiş ve eser-i semahat olarak yapılan müsaadatin tamadi-i tatbikine artık hatme çekmiştir. Hükümet padişah ve memleketin terakkisi ve tealisi vadisinde bundan sonra da bir azm-i kati ile yürüyecektir. Yaşasın padişahımız ve daima teali edecek olan millet...*"¹³⁷ şeklinde yanıt vermişti¹³⁸.

Ertesi gün 11 Eylül'de de gösteriler yavaşlayarak devam etmişti. Halk görevini yerine getirmişti. Özellikle taşralardan İttihat Terakki Cemiyeti genel merkezine iki gün içinde 500'ü aşkın kutlama telgrafi gelmişti¹³⁹. Bundan dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti Tanin gazetesi aracılığıyla tek tek yanıt verilemeyecek kadar fazla olan bu kutlama telgraflarından dolayı gönderenlere teşekkürlerini de iletmişti¹⁴⁰.

Gerçekten de taşralara olayın duyulması ardından, her yerde gösteriler yapıldığına dair gazete matbuatlarına binlerce telgraf gelmekteydi. Bazı gazeteler gelen bütün telgrafları sayfa sayfa yayınlarken, bazıları da önemli olanı yayınlayıp, diğerlerini ise yer

¹³⁵ Tasvir-i Efkar, 12 Eylül 1914

¹³⁶ İkdam, 12 Eylül 1914

¹³⁷ Tasvir-i Efkar, 12 Eylül 1914.

¹³⁸ Yemekte Darülaceze Mızıkası tarafından çeşitli marşlar da çalınmıştı. Gazetelerde yemek listesi de verilmişti. Buna göre yemek listesi şöyleydi: Tavuk suyu, Fırında Balık, Sebzeli Dana Eti, Mantarlı Hindi Palazı, Bildırcın Soğuğu, Servet Pilavı, Sultaniye Salatası, Hürriyet Dondurması, Şekerleme, Meyve.

¹³⁹ İkdam, 12 Eylül 1914.

¹⁴⁰ Tanin, 13 Eylül 1914.

adlarıyla ilan etmekteydiler¹⁴¹. Gelen telgrafları değerlendirecek olursak; olay her tarafta sevinçle karşılanmış, belediye reislerinin öncülüğünde gösteriler yapılmıştı. İlginç olan bir nokta da gönderilen telgraflarda gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının da imzasının bulunmasıydı. Örneğin Teke sancağından gelen telgrafta Belediye Reisi Osman Bey ile Metropolit Yarosimos ve Musevi milleti reisi Yusuf Mezruhi'nin, 50 bin kişinin toplandığı Kütahya'dan gelen telgrafta, Belediye Reisi Salih Bey ile birlikte Ermeni Murahhısı Mağır Kuzuyan, Rum Metropolit Leondyus, Katolik Murahhıs Agop, Dr. Eftimiadi, tüccardan Salamon, Ohannes Fenercian ve Yanako'nun, Balıkesir'den gelen bir başka telgrafta da Karasi mebusu Mehmet Vehbi ile Metropolit vekili Hristodulu'nun da imzaları bulunmaktaydı¹⁴². Özellikle Şam'dan, Medine'den¹⁴³, Beyrut'dan¹⁴⁴, Musul'dan¹⁴⁵ ve Erzincan'dan¹⁴⁶ alınan telgraflardan kararın bu bölgelerde de sevinçle karşılandığı ve halkın gösterilerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kaldırma kararı İzmir'de de sevinçle karşılanmıştı. Karar İttihat ve Terakki genel merkezinden İzmir'e gönderilen bir telgraf ile¹⁴⁷ 9 Eylül akşam üzeri öğrenildikten hemen sonra halk, Beyler sokağındaki İttihat Terakki Cemiyet kulübünün önünde toplanarak, o bölgeyi bayraklarla ve fenerlerle süslemişti. Anadolu gazetesinin matbaası da aydınlatılmış ve kapiya bu önemli haber yazılarak halkın bilgilenebilmesi sağlanmıştı¹⁴⁸. Gerisini Anadolu'dan takip edecek olursak “ *biraz sonra bu haber-i mesud kulaktan kulağa işitilmeye başlanmış ve herkes yek diğerini tebrike, kucaklamaya başlamışlardı. Herkes kulübe koşuyor, duyduğu haberin mahiyetini tahkik ederek, sürur yaşları içinde gülüyor, memnun oluyordu. Nihayet İzmir gençliğinden müteşekkil bir zümre bu hayırlı haberi izan-ı ümmete istima için Tilkilik, İkiçeşmelik, Basmahane, Kordon gaziolarına giderek bütün efrad-ı millete müjdelemiş ve samimi alkışlarla bu haber meserret aver*

¹⁴¹ Gelen telgrafların sayısı o kadar fazlaydı ki, Tasvir-i Efkar büyük bir hacim tutan baskısıyla tek tek bütün vilayet, liva, kaza ve nahiye adlarını yayınlamıştı. *Tasvir-i Efkar*, 14 Eylül 1914.

¹⁴² *İkdam*, 12 Eylül 1914. Gelen telgraflardan biri de Mevlana dergahı postnişini Çelebi Efendi tarafından gönderilmişti. *Ceride-i İlimiye* 5 Zilkade 1332

¹⁴³ *Tanin* 13 Eylül 1914.

¹⁴⁴ *Tasvir-i Efkar*, 19 Eylül 1914

¹⁴⁵ *İkdam*, 12 Eylül 1914.

¹⁴⁶ *Tasvir-i Efkar*, 15 Eylül 1914

¹⁴⁷ *Ahenk*, 29 Ağustos 1330 (11 Eylül 1914), Cemiyet gönderdiği telgrafta, hükümetin önemli bir karar aldığını belirtmiş ve halkın bu kararı en samimi şekilde parlak bir tezahürat ile kutlayabileceğinin beklendiğini de vurgulamıştı.

tezyini olunmuştur” Ahenk başyazarı Şinasi de o gün çarşıların donatılmış, sokakların hınca hınç dolmuş olduğunu, özellikle Hükümet, Kışla, Kemeraltı, Tilkilik semtlerinin iğne atılsa yere düşmeyecek şekilde kalabalık olduğunu belirtmişti¹⁴⁹.

Ertesi gün 10 Eylül’de gösteriler yine devam etmiştir. öğleden sora dükkanların hepsi kapatılmış ve halk hükümet konağı yanındaki Mekteb-i Sultani bahçesinde toplanarak saat 2,5 ta mızıka alayı ile gelen başka bir alay ile birleşmişlerdi. İttihat Terakki Cemiyeti erkanı geldiğinde her yer alkışla dolmuş ve İzmir Mebusu Ubeydullah Efendi, kürsüye gelerek Vali Rahmi Bey lehinde bir konuşma yapmıştır¹⁵⁰. Rahmi Bey’in verdiği karşılık gazetelerde onun lehinde yazılar çıkmasına neden olmuştu. Rahmi Bey kapitülasyonlar kaldırıldığı için yabancılara kötü davranılacağı şeklindeki dedikodulardan bahsetmiş ve bu karardan sonra tam aksine yabancılara daha fazla misafir perverlik gösterilmesi gerektiğini söylemiş ve büyük alkış almıştı¹⁵¹. Alay daha sonra kışlaya gitmiş, burada da İttihat Terakki katib-i mesulü Celal Bey(Bayar) konuşma yaptıktan sonra, İttihat Terakki kulübüne gidilmişti. Burada ise şehrin “*muktedir gençlerinden*” Vasıf Bey (Çınar) konuşarak cemiyete teşekkür etmişti. Anadolu gazetesi müdürü Haydar Rüştü (Öktem) Bey de belediye önünde konuşmuş ve hocalar dualar etmiş, halka şeker ve limonata ikram edilmişti¹⁵². Alay frenk mahallesi ve kordon yoluyla töreni akşam saat 7’de sona erdirmişti. Gece de fener alayı düzenlenmişti.

İzmir Belediye Reis vekili Refik Bey de kapitülasyonların kaldırıldığı gün tesadüfen İstanbul’da bulunmaktaydı ve tebrik telgrafını da oradayken sadrazama

---

¹⁴⁸ **Anadolu**, 11 Eylül 1914. İstanbul gazeteleri 10 Eylül günün çalışmamış dolayısıyla 11 Eylül gazeteleri çıkmamıştı. Oysa İzmir gazeteleri İstanbul basınının bu kararını okuyuculara yansıtması rağmen 11 Eylül günün de çıkmışlardır.

¹⁴⁹ **Ahenk**, 30 Ağustos 1330.

¹⁵⁰ Ubeydullah Efendi Katib-i mesul Mahmut Celal (Bayar)’in gazetelerde ilanlarından da anlaşılacağı üzere Beyler sokağındaki İttihat Terakki Salonunda konferans için İstanbul’dan gelmişti. **Anadolu**, 11 Eylül 1914. Bu gündüz yapılan konuşmasından sonra da akşam kalabalık önünde konferansını vermişti.

¹⁵¹ **Ahenk** 29 Ağustos 1330. Şinasi de yazılarında bu konuya değinmiş ve yabancılar ile olan ilişkilerde daha nezaket dairesinde davranılmasını istemişti. **Ahenk**, 30 Ağustos 1330. Rahmi Bey Osmanlı Alman anlaşması sonrası ortaya çıkan bu dedikodulardan oldukça rahatsızdı. Ancak onun sayesinde savaş ortamında bile İzmir’de birçok Fransızın hayatında değişiklik olmadığı, hatta yaralanan bir Fransız Komutanının onun izniyle İzmir’te tutuklu olduğu hastaneden bir konağa taşındığı da ortadadır. **Marcel Guiffroy’in yayınlanmamış hatıraları**. Marcel Guiffroy’in büyükbabası İzmir’de ilk liman şirketinde yöneticilik yapan Elian Guiffroy’dır.

¹⁵² **Anadolu**, 12 Eylül 1914.

göndermişti¹⁵³. Buna göre; “milletimizin en sarıh hukukunu paymal eden uhud-u atikanın lağvı tebşiratını ahalimiz pek ulvi heyecan ve saadet içinde istikbal ederek hak-ı hakimiyet ve istiklalimize rahnedar eden böyle tahammül fersa bir manianın izalesiyle tarih-i milliyemizde bir devr-i nevin aşan bu pür-ü şan ve ümid hadise ahalimizde hükümet-i münciyemize karşı pek derin bir his-i imtinan ve şükran uyandırdığı ve muazzam hükümetimizin bu hususta kemal-i katiyetle ibraz buyuracağı mesaiye hakiki bir azim ve şiddetle zahir olduğumuzu arz ile cenab-ı kadir-i mutlakdan böyle neşat ve bahtiyar ile mahmul günlere her zaman mazhariyetimizi tasrih eyleriz”

İzmir Gazetelerine çevre bölgelerden de kutlama telgrafları gelmişti. Ayvalık Belediye reisi Çürüksulu İsmail Hakkı, Salihli Belediye Reisi Yusuf Ziya¹⁵⁴ Kırkağaç Belediye Reisi Hilmi, Ödemiş İttihat Terakki ve Müdafaayı Milliye Cemiyet reisi Fahrettin Bey¹⁵⁵ tebriklerini iletmışlerdi. Özellikle Fransa Aydın konsolosunun verdiği bilgiye göre, Aydın’da haber heyecanla karşılanmış, 10 Eylül akşamı ellerinde fenerlerle ahali” Kahrolsun Fransa Türkiye büyüktür” şeklinde bağırarak konsolosluk önünde yürümüşlerdi¹⁵⁶.

D. DEVLETLERİN KARARA TEPKİLERİ

1-Karara İlk Tepkiler

Kapitülasyonları kaldırma kararı 9 Eylül’de İstanbul’daki bütün büyükelçiliklere bildirilmişti¹⁵⁷. Bütün elçilerin ortak olarak kararı protesto etmeleri yanında, kararın alındığı ve sonrasında ki günlerde Türk yetkilileri ile görüşmelerinin o an ki ortamı göstermesi açısından ilginçtir.

Görünüşte Cavit Bey’in anlarında da yer aldığı gibi en fazla tepkiyi Alman elçisi Wangenheim’in gösterdiği ortadadır. Cavit Bey’in anlattığı gibi, “sadrzamın odasında Wangenheim geldi. Hilaf-ı tabiat bir hal ve vaz’ı mecmuna ile. Kendimi

¹⁵³ Ahenk, 29 Ağustos 1330 : Anadolu, 11 Eylül 1914.

¹⁵⁴ Anadolu, 11 Eylül 1914.

¹⁵⁵ Anadolu, 12 Eylül 1914.

¹⁵⁶ Sabri Sürgevil, “ İtilaf Devletleri’nin I.Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti’ne Bakış Açularına İlişkin Belgeler” ÇTTA Dergisi, Cilt.III, Sayı.8,1988, DEÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, s. 302.

kudurmuş bir köpek karşısında hissettim. Söz söylemiyor, havlıyordu. Uzun münakaşamız vuku buldu. Hemen iki saat kadar devam etti. O sesini yükselttikçe ben sükun ve huzur ile cevap verdim. Fakat hiçbir sözünü tehdidini hücumunu cevapsız bırakmadım. Bizim Alman taraftarları bu sahneyi temaşa etmeliydiler."¹⁵⁸ derken yaklaşık iki saat konuştuğu Alman elçisinin tepkisini ortaya koyuyordu. Wangenheim başlangıçtan beri Türkiye'nin savaşa girmesine istekli değildi ve buna hep tepki göstermişti. Çünkü ona göre Türkler, itilaf devletleriyle baş edebilecek kadar güçlü değillerdi ve hiç başarı şansları yoktu¹⁵⁹.

Aynı düşüncede olan Mahmut Muhtar Paşa'ya göre de Wangenheim, *"Türkiye'nin bunca açıklarına ve bunca zaafına bakarak, katılacağı devletler zümresi için yardımcı olacak bir destek değil, belki apaçık bir yük olacağını"*¹⁶⁰ söylüyordu.

Wangenheim'in bu görüşlerine rağmen II. Wilhelm'in de baskılarıyla elçi, Osmanlı yetkilileriyle, 2 Ağustos 1914 tarihli ittifaknameyi imzalayabilmişti¹⁶¹. İşte bu düşüncelerde olan Alman elçisi arada gizli bir ittifak anlaşması da olmasına rağmen bu sert tepkiyi göstermişti. Elçinin bu tepkisi üzerinde durmakta yarar vardır.

Öncelikle Wangenheim'in Cavit Bey'e söylediklerine geri dönelim. Cavit Bey'in anılarında; *"... Sefir evvelâ kendisine danışmaksızın, müttelikimiz olduğu halde müdavele-i efkar etmeksizin böyle bir şey yapmaya hakkımız olmadığını söyledi... Bu kararımızın fena bir vakitte verildiğinden mütteliklerin siyaset-i umumiyesine münafi olduğundan yarın İngiliz ve Fransız donanmalarının boğazlardan mürur edip bize ilan-ı harp edeceklerinden, kendilerinin hiçbir suretle muavenet etmeyeceklerinden Boğazların mukavemet edemeyeceğinden, Türkiye'nin mahvına yürüdüğümüzden, Berlin'de bu kararın azim bir su-i tesir husule getireceğinden, ittifakın nakz olunacağından ve kendisinin yarın askeri heyeti alıp gideceğinden bahsetti...Bu kararın kendi teşvik ve tahriki ile ita edildiğine İtilaf-ı müselles devletlerince zehap hasıl*

¹⁵⁷ Kemal Rıza, *Ne Kazandık ? İstiklal ve Necat, Büyük Bayram, Sada-yı Millet Matbaası, 1332,s.2*

¹⁵⁸ Cavit Beyin Anıları, *Tanin*, 3 İkinciteşrin 1944.

¹⁵⁹ Ulrich Trumpener, *"Turkey's entry in to World War-I : An Assesment of responsibilities"*, *The Journal of Modern History*, Vol XXXIV, December 1962, No:4, s.374-375.

¹⁶⁰ Mahmut Muhtar, *a.g.e.*, s.229.

¹⁶¹ Wangenheim'in bütün bu düşüncelerine rağmen Alman yanlısı olan Ali İhsan Sabis anılarında elçiyi Türk dostu olarak gösterir ve Türklerin yükselip kuvvetlenmesini istediğini, daha ilginç, Berlin hükümetinin kapitülasyonlar konusundaki tutumunu beğenmediğini(s.35)ve bir Türk-Alman ittifakı düşündüğünü, bu yüzden Türklere az çok kıymet ve mevkii verdiğini övgüyle anlatması ilginçtir (!) Sabis, *a.g.e.*, s.43.

olacağını, bundan katıyyen teberri etmek istediğini, Berlin matbuatında bizzarure bu kararımız aleyhinde idare-i lisan ettireceğini, bitaraf devletler bizim bu kararımızdan müteessir ve mutazarrır olacakları cihetle İtilaf-ı müselles tarafına temayül eyleyerek Almanya aleyhine daha büyük bir kuvvet husule geleceğini söyledi... Nihayet Wangenheim maksadını büsbütün ifşa etti. Siz yürümeyeceksiniz, harbetmek istemiyorsunuz, Berlin'e bu suretle yazacağım, sözünüzde durmuyorsunuz..."¹⁶² demişti.

Söylediklerine göre elçi, bu kararın kendilerinden habersiz verildiğinden şikayet etmekteydi. Elçinin ikinci bir kaygısı, İtilaf Devletleri elçilerinin, Osmanlı hükümetinin bu kararında, kendisinin etkili olduğunu düşünecek olmalarıydı ki, gerçekten hem Mallet, hem Bompard ve hem de Giers bu görüşte idiler. Mallet, 9 Eylül 1914 tarihli, Edward Grey'e gönderdiği telgrafında, Alman elçisinin Türkiye'nin bu hareketine neden olduğunu inkar etmesini, "zannederim ki doğru söylüyor."¹⁶³ diye nitelemekte ancak ihtiyatlı olunmasını da eklemekteydi. Rus elçiliği de, Mallet gibi Almanya'nın suçsuzluğu konusunda şüpheliydi¹⁶⁴. Fransız elçisi Bombard da, Cavit Bey ile görüşmesinde kararda Alman elçisinin ilk başta etkili olduğunu söylemiştir. Ama Cavit Bey'in Wangenheim'in protestosunu anlatması üzerine kanaatini değiştirmişti¹⁶⁵.

Wangenheim'in bir üçüncü ve en önemli kaygısı konuşmasının sonunda ortaya çıkıyordu. Elçi Osmanlı'nın bu kararı tek başına alamayacağı düşüncesindeydi ve bu nedenle Osmanlı Hükümetinin İtilaf Devletleri ile anlaşıp bu kararı aldığını ve kendi taraflarından ayrılacağını düşünmüştü.

Amerikan elçisi Morgenthau anılarında, Wangenheim'in o günlerde çok endişeli olduğunu belirtip, Alman Dışişleri'nin onu karara izin verdiğini için azarladığını eklemiştir¹⁶⁶. Amerikan elçisi buna kanıt olarak Wangenheim'in kendisine "bunun sorumlusu benim" dediğini de eklemiştir. Alman yetkilileri de Wangenheim gibi Osmanlı'nın karşı tarafla savaşa girdiğini düşünmüş olmalıydı. Çünkü Osmanlı Hükümeti'nin kendilerine danışmadan büyük konularda kendiliğinden karar veremeyeceği

¹⁶² Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 3 İkinciteşrin 1944.

¹⁶³ Müsavat, 10 Kanunsani 1919, (Müsavat gazetesi, İngiliz Mavi kitabından bir bölümü vesika olarak sunmuştur.)

¹⁶⁴ Andre Mandelstam, Le Sort De L'Empire Ottoman, Paris, 1917.s.93

¹⁶⁵ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 5 İkinciteşrin 1944.

¹⁶⁶ Morgenthau, a.g.e., s.112-120.

konusunda Almanya'da bir kanaat oluşmuştu¹⁶⁷. Ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin bu konuda başına buyruk hareket etmesi Wangenheim'in diplomatik kariyerini de yok edebilirdi¹⁶⁸. Nitekim Wangenheim'in bu hareket tarzı elçinin gözden düşmesine neden olduğu için diğer devletler tarafından olumlu karşılanmaya da başlanmıştı¹⁶⁹. Berlin Osmanlı elçisi Hakkı Paşa'nın gönderdiği yazıdan da, Alman hükümetinin itirazının fazla olmadığı anlaşılıyordu. Basının da bu konuda olumlu olduğunu belirten Hakkı Paşa, bu olumluluğun Alman Hükümetinin baskısından kaynaklandığını da ekler. Wangenheim'in sert tepkisinin Berlin'de kişisel algılandığı veya tercümanların yanlış etkisi altında kaldığından dolayı gerçekleştiğini de belirtmişti¹⁷⁰.

Cavit Bey, Wangenheim'in ertesi gün öfkesinin dindiğini ve İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'ya tarafsız kalması karşılığında, kapitülasyonların kaldırılmasını önerdiklerini öğrendiğini anlatması¹⁷¹, Alman elçisinin karar sırasında bunun gerçekleşmiş olduğunu sandığını, sonradan yanlış olduğunu anlayarak sakinleştiğini göstermektedir. Ancak, Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, Osmanlı Hükümeti Ocak 1915'de bile, Alman elçisinin hala kapitülasyonlar konusunda şiddetli itirazlarının olmasından dolayı, Berlin Osmanlı elçisinden, Alman hükümetiyle görüşerek bunun engellenmesini de istemişti¹⁷².

Bir ilginç gelişme ise kapitülasyonların kaldırıldığı Alman elçisinin aşırı protestoda bulunduğu gün, Amiral Souchun'un Osmanlı Donanması 1.Komutanlığı'na getirilmiş olmasıydı. Bu olay bir rastlantı olabileceği gibi, Almanya'ya karşı verilmiş bir sus payı veya taviz olarak da kabul edilebilirdi¹⁷³. Ama sonuçta Almanya müttefikinin kapitülasyonları kaldırması kararına çok karmaşık duygular içinde katılmış oldu¹⁷⁴.

Cavit Bey savaş sonundaki yargılanmasında verdiği ifadede, kapitülasyonların Almanya'nın elinde önemli bir kuvvet olduğunu, savaşa giriş sırasında Osmanlı'ya yapacağı en büyük vadin savaştan sonra kapitülasyonların kaldırılması ve bu konuda yardım etmek olduğunu belirtmişti. Bu nedenle kaldırma kararını Osmanlı'nın kendi başına almasıyla, bu kozun elinden gittiğini anlayan Almanya'nın protestosunun şiddetinin

¹⁶⁷ Karal, a.g.e., Cilt.9, s.390.

¹⁶⁸ A.g.e., s.391.

¹⁶⁹ Sovyet Devlet Arşivleri, s.117.

¹⁷⁰ BOA.HR.HMS.İŞO., 59/ 1-3

¹⁷¹ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 5 İkinciteşrin 1944.

¹⁷² BOA.HR.HMS.İŞO., 59/ 1-3

¹⁷³ Karal, a.g.e., s.391

¹⁷⁴ Mandelstam, a.g.e., s.395.

de yüksek olduğunu belirten¹⁷⁵ Cavit Bey, Wangenheim'in tek korkusunun Osmanlı'nın karşı tarafta savaşa girme ihtimalinden kaynaklandığını da eklemiştir¹⁷⁶. Bayur da, Almanya'nın kuşkusunu ve Wangenheim'in öfkesini iki nedene bağlamıştır:

1- *Osmanlı beklediği mükâfatı aldı, artık savaşa girmez*

2- *İtilaf devletleriyle anlaşıldı ve kapitülasyonları kaldırma izni gizlice alındığı için Almanya ile olan ittifak red edilecekti*¹⁷⁷.

Bir başka kaynakta ise kapitülasyonların kaldırılmasının, Osmanlı'da hizmet gören ve sayıları giderek artan Alman tebaasına da tehdit oluşturacağı için Almanya tarafından tepkiyle karşılandığını, bunun da ateşli Türklerin "*bir gavuru diğer gavurdan ayırt edemeyeceği*"¹⁷⁸ gibi sadece tek bir nedene bağlandığı görülmektedir.

Alman elçisi gibi bir diğer müttefik Avusturya-Macaristan elçisi de karara aynı tepkiyi göstermişti. Kararın açıklandığı günü bütün elçiler neredeyse sadaretle toplanmıştı. Cavit Bey, Avusturya-Macaristan elçisi Pallavicini ile, Sadrazam Sait Halim Paşa'ya itirazını dile getirirken karşılaşmıştı. Cavit Bey elçiye onun ve hükümetinin şikayete hakkı olmadığını söyler. Aynı zamanda elçiye 1909 yılındaki protokole göre kapitülasyonları kaldırma hakkının olduğunu hatırlatan Cavit Bey'e Pallavicini, ancak diğer devletler kabul ederse, Avusturya'nın kabul edeceği yanıtını vermişti¹⁷⁹. Viyana'daki Osmanlı elçisi Hüseyin Hilmi Paşa, 13 Eylül tarihli telgrafında, Avusturya basınının kararı desteklediğini, Dışişleri Bakanı'nın bu işin fazla üzerinde durmadığını, Bakanlık şube müdürü Forghah'ın da Pallavicini'nin notasının şekle ait olduğunu Babıali'nin her zaman Avusturya-Macaristan'ın desteğine güvенеbileceğini söylediğini belirtmişti¹⁸⁰.

Pallavicini de Wangenheim gibi, zamanın uygun olmadığını, İngiliz ve Fransızların bundan dolayı savaş ilan edebilecekleri düşüncesindeydi. Ancak Cavit Bey ile 11 Eylül deki görüşmesinde iktisadi kapitülasyonları değil ama adli kapitülasyonları kabul edemeyeceğini belirtmişti¹⁸¹.

¹⁷⁵ Kocahasanoglu, a.g.e., s.315.

¹⁷⁶ A.g.e., s.316.

¹⁷⁷ Bayur, a.g.e., C.III, K.I, s.165.

¹⁷⁸ Alan Palmer, *Osmanlı imparatorluğu -Bir çöküşün yeni tarihi*, Sabah kitapları, İstanbul-1995, s.250.

¹⁷⁹ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 2 İkinciteşrin 1944.

¹⁸⁰ Bayur, a.g.e., C.III, K.I, s.177.

¹⁸¹ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 5 İkinciteşrin 1944.

Kapitülasyonların kaldırılması kararına İtilaf Devletleri tarafından da tepki gösterilmişti. İtilaf Devletleri elçileri daha önce Boğazların açık olması ve tarafsız kalınması karşılığı vaat etmiş oldukları bu kararın Babıali tarafından kendiliğinden elde edilmesinde de Almanya'nın rolü olduğunu düşünmekteydiler. Elçiler hem kararın bildirildiği 9 Eylül sabahı hem de kendi kararlarını bildirdikleri 10 Eylül günü devamlı Sadaret'de idiler ve başta Sadrazam olmak üzere yetkililerle görüşmekteydiler.

İngiliz elçisi Sir Louis Mallet'nin¹⁸² Dışişleri Bakanı Edward Grey'e 9 Eylül'de gönderdiği telgrafta; savaştıkları Almanya, Avusturya-Macaristan ve tarafsız İtalyan elçilerinin de protestoya katılmalarının şaşkınlığı hissediliyordu¹⁸³. Mallet, bu konuda Dahiliye Nazırı Talat Paşa ile tartışmıştı. Talat Paşa, ülkedeki yabancılara düşmanca tavır takınılmayacağını, Vali ve polis memurlarına halkın yabancılara aleyhinde kışkırtılmasının engellenmesi konusunda talimat gönderdiğini ve hiçbir yabancıya divan-ı harbe gönderilmemesi konusunda kati emrin olduğunu belirtmişti. Mallet Türklerin ikili oynadığını ve Alman elçisi Wangenheim'in bu konuda etkisi olmayacağını bile düşünebilmişti¹⁸⁴. Londra'daki Osmanlı elçisi Tefik Paşa da 13 Eylül'de yazdığı telgrafta; Dışişleri daimi müsteşarının, uluslararası anlaşmaların ilgililerin rızası olmadan kaldırılacak tek taraflı belgeler olmadığını, bu nedenle bütün elçiler dahil hepsinin, bu kararı protesto edeceğini belirttiğini bildirmişti¹⁸⁵.

Fransız elçisi Bompard ise, kapitülasyonların kaldırılma işinin Cavit Bey'in ayak diremesi ile olduğu görüşündeydi. Ona göre Cavit Bey, bu kararı hükümete kendisi aldırarak hem tarafsız kalmanın getireceği kazançları hem de Almanya'nın arkasından gitmenin gereksizliğini göstermiş oluyordu. Bu nedenle bu konuda ihtiyatlı davranmayı uygun görmekteydi¹⁸⁶.

Cavit Bey Bompard'a alınan kararı açıkladığında, elçinin "*grave grave*" (vahim vahim)dedikten sonra nakarat şeklinde mahkemelerin iyi olmadığından söz ettiğini

¹⁸² 7 Temmuz 1913 te İstanbul'daki İngiliz elçisi, Sir Gerald Lowther emekli olunca 5 yıldır kaldığı İstanbul'a Sir Louis Mallet tayin edilir. Mallet'in 25 yıllık meslek hayatında hiç bir diplomatik tecrübesi yoktu ve hayatı İngiliz Dışişleri'nde çeşitli görevlerde geçmişti. Graves, a.g.e., s.123

¹⁸³ *Müsavat*, , 12 İkinciteşrin 1919. İngiliz Mavi Kitabından; Aynı gün İngilizler, İstanbul'daki askeri heyetlerini de tahriklere ve hakaretlere maruz kaldıkları gerekçesiyle geri çağırmıştır. Jean Pichon, *Cihan Harbinin Şarka Ait Kaynakları*, Çev.Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul, 1939, s. 179.

¹⁸⁴ Mandelstam, a.g.e., s.92

¹⁸⁵ Bayur, a.g.e., C.III, K.I, s.171.

¹⁸⁶ Bayur, a.g.e., C.III, K.I, s.169.

belirtmişti¹⁸⁷. Bompard bu görüşteydi ancak, isterseniz bir de bu konudaki gerçek görüşlerine bakalım. "*Kapitülasyonlar yüzünden Türkiye'deki yabancılar, istisnasız bütün yabancılar aşağı yukarı haricez- memleket imtiyazından Avrupa'da ancak ve ancak resmen tavzif edilmiş diplomatik memurlara hasredilen, bu havsala almaz imtiyazdan istifade etmektedirler. Binaenaleyh Türkiye'deki yabancı bütün hususlarda ne valiye, ne polise, ne adliyeye ve ne de hukuku osmaniyeye tabidir ve Osmanlı imparatorluğunda yabancılar heyeti umumiyesi memleket kanunlarının üstünde bulunan bir kast teşkil etmektedir.*" diyen Bompard tam ters düşünce gösteriyordu¹⁸⁸.

Rus elçisi Giers de sabahleyin Sadaret'de protestoda bulunanlar arasındaydı. Cavit Bey kararı bildirdiğinde Giers'in yanıtı, kararda şekle riayet edilmesi yönünde idi.¹⁸⁹ Yani tek taraflı kaldırılmasına itiraz ediyordu. Sadrazam ve Cavit Bey ile olan görüşmelerinde ise Giers'e "*savaşa girişi önlemek için kamuoyunu tatmin etmeleri gerektiği, bu yüzden kaldırma kararı ile hiç olmazsa bir aylık bir sessizlik sağlandığı*"¹⁹⁰ söylenmişti. Rusya daha önce kapitülasyonlar konusunda en ılımlı tutumu sergilemişti. Nitekim kararın hemen ardından 12 Eylül' de Petrograd elçisi Fahreddin Bey (Rumbeyoğlu)'in gönderdiği telgrafta, bazı taahhütler verilirse ve tarafsız kalınırsa, kapitülasyonların kaldırılmasının kabul edileceği bildirilmişti¹⁹¹. Sonuçta kapitülasyonların kaldırılmasını en ciddiye alanlar arasında olan Rus elçisi Giers, birkaç gün içinde Rus elçiliğinde Golkevitch başkanlığında, Rus ileri gelenleri ile Rus konsoloslarından oluşan ve Rus tebaasının haklarını korumak amacıyla bir komisyon oluşturmuştu¹⁹².

Amerikan elçisi Morgenthau'nun ve Amerikan kamuoyunun tepkisi yine aynı olmuştu. Ancak bu konunun biraz daha geniş olarak ele alınması gerektiği kanısındayız¹⁹³. Elçi Morgenthau anılarında kapitülasyonların tek taraflı olarak, diğer

¹⁸⁷ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 2 İkinciteşrin 1944.

¹⁸⁸ Bayur, a.g.e., C.I, K.II, s.

¹⁸⁹ A.g.e., aynı yer

¹⁹⁰ Mandelstam, a.g.e., s.92.

¹⁹¹ Bayur, a.g.e., C.III, K.I, s.171.

¹⁹² Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 5 İkinciteşrin 1944.

¹⁹³ Elçi Morgenthau 1916 yılında İstanbul'dan ayrıldıktan sonra 1917 de yazdığı anılarında tamamen Türk düşmanı ve Ermeni yanlısı bir tutum sergiler. Ancak bu kitabın tamamen ona ait olmadığı da daha sonra ortaya çıkartılır. Morgenthau'nun New York ticaret odasında İstanbul'dan ayrıldıktan sonra yaptığı konuşmadaki "*Türkiye'nin ahalisi, memalik-i ecnebiyeden zan ve tasavvur olduğundan fevkâladedir. Türkler hiçbir fedakârlıktan çekinmeyecek bir surette vatanperverlik gösteriyordu*" şeklindeki görüşü de kitabında savunduğu düşüncelerin tam tersini göstermekteydi. bunu doğrulamaktadır. İkdam, 27 Ağustos 1916

devletlerin rızası olmadan kaldırılmasına karşı olduğunu belirtmekteydi¹⁹⁴. Oysa Cavit Bey ile olan görüşmesinde, iktisadi kapitülasyonlar hakkında müşkülât çıkartılmayacağını ancak, adli kapitülasyonları kabul edemeyeceklerini söylemişti¹⁹⁵. Elçi Morgenthau, Enver Paşa'yı ziyaretinde de ¹⁹⁶ Enver Paşa'nın Amerika'nın kararı nasıl karşıladığı sorusuna, ekonomik oldukları sürece Amerika'nın kapitülasyonların kaldırılmasına rıza gösterebileceğini belirtmişti. Ona göre; Türkiye'ye kendi vatandaşlarına uyguladığı gibi yabancılara da gümrüklerde vergi toplama konusunda izin verilerek, gümrüklerini kontrol etmesi sağlanabilirdi.

Buna karşılık elçi, Türk mahkemeleri ve hapishanelerinin o günkü şartları devam ettikçe, Amerika'nın asla adli kapitülasyonlardan vazgeçmeyi kabul etmeyeceğini belirtmişti. Ona göre Türk mahkemeleri adli reform yapıp, Avrupalı fikirlerle oluşturulabilirse ancak tartışılabilirdi. Enver Paşa'nın "*Amerikalı yargıçları kendi mahkemelerimizde görmek isteriz*" şeklindeki görüşünü de eleştiren Morgenthau, Amerikalı yargıçların Türkçe'yi ve Türk kanunlarını bilmediği için bunun zarar verebileceğini belirtmişti.

Morgenthau, özellikle Amerika'nın Türkiye'deki kendi okul ve kolejlerine çok önem verdiğini ve bunların kesinlikle Türk hükümetine bağlanmasına izin vermeyeceklerini de Enver Paşa'ya bildirmişti. Elçiye göre bütün protestolara rağmen hükümetin 1 Ekim 1914'ten itibaren kapitülasyonların tamamen kaldırılacak olması, "*Jön Türklerin, "Türkler için Türkiye" temelinde yeni bir Türkiye yaratmak ve yabancı vesayetinden kendi kendilerine kurtulma yolundaki planlarının bir parçasıydı"*¹⁹⁷

Morgenthau, kararın açıklandığı günlerde bir protesto notası göndermekten, yeteri derecede etkili olamaması nedeniyle çekinmişti¹⁹⁸. Bu nedenle kararı

¹⁹⁴ Morgenthau, a.g.e., Volume: X, s.112-120.

¹⁹⁵ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 5 İkinciteşrin 1944

¹⁹⁶ Kapitülasyonların kaldırıldığı günlerde Enver Paşa ayak parmağındaki bir enfeksiyon nedeniyle ameliyat geçirmiş ve evinde dinleniyordu.

¹⁹⁷ Morgenthau, a.g.e., Volume X, ss. 112-120

¹⁹⁸ Thayer, a.g.e., s.215. Talat Paşa da anılarında Morgenthau'dan, "*İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde kimse tarafından ciddiye alınmadığı açık bulunan*" diye bahsetmişti. Talat Paşa'nın Anıları, s.36. Aslında o tarihlerde Morgenthau başka bir iş ile meşguldu. Ona ait olarak İngiltere' deki Daily Telegraph'da 27 Ağustos'da bir yazıda, elçinin bir raporunda, İstanbul'daki müslümanların, savaş nedeniyle tüm hıristiyanları öldüreceği şeklinde yazılması, İstanbul'da olumsuz yankı uyandırmıştı. *Tasvir-i Efkar* 15 Eylül 1914. Bunun üzerine elçi bir tekzip yazısı yazdırır ve bunun İngiliz'lerin geleneksel İslam düşmanlığından kaynaklandığını belirtir. *Tasvir-i Efkar* 16 Eylül 1914. Elçi bu dönemde böyle bir olayın olmadığını kanıtlamak için kızı, damadı ve üç torununu da İstanbul'a kendi

kaldırıldığı haberini Amerikan halkına duyurmuştu²⁰².

Amerikan kamuoyu karardan kaygı duymaktaydı ve her an kendi vatandaşlarına karşı saldırılar yapılabileceği endişesi hakimdi. Ayrıca 1830 yılından beri Osmanlı'daki imtiyazları Amerika için çok önemliydi. Ancak bu olaylar üzerine Amerika'nın 9 Eylül günü vatandaşların korumak için Osmanlı sularına, İngiltere'den North Carolina adlı gemisini yolladığı da anlaşılmıştır²⁰³. Alfred Rüstem Bey 11 Eylül 1914 tarihli *Washington Post* gazetesine kapitülasyonları kaldırma konusunda bir yazı yazar. Rüstem Bey yazısında kapitülasyonların olumsuzluğundan bahsetmiş ve Osmanlı devletinin geri kalmasının ve ıslahat yapamamasının nedenini de kapitülasyonlara bağlayarak kaldırma kararının ne kadar haklı olduğunu Amerikan kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır²⁰⁴.

Amerikalıların kaygısının devamı üzerine New York konsolosu Celal Münif Bey de önceden yabancılara verilmiş olan imtiyazların kaldırıldığını, ama Amerikalıların bundan endişe etmemelerini, hayatlarından daha emin olmaları gerektiğini söylemelerine rağmen, Ahmet Rüstem'e kapitülasyonların kaldırılmasının bir katliama neden olup olmayacağı da sorulmuştu. Rüstem Bey yanıtında soruya gücendiğini belirttikten sonra,

---

yanına getirtmişti. Kısacası elçinin kamuoyundaki durumu onun etkili olmasını engelleyecek konumdaydı.

¹⁹⁹ Bayur, a.g.e., III/1, s.170.

²⁰⁰ Thayer, a.g.e., s.224.

²⁰¹ Thayer, a.g.e., s.214..

²⁰² Mine Erol, *I. Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu*, Bilgi basımevi, Ankara-1976, s.52.

²⁰³ Sürgevil, a.g.e., s. 300. İzmir Fransa konsolosunun verdiği bilgilere göre North Carolina'nın Eylül ayının son haftası İzmir'e gelmesi beklenmekteydi.(s. 306) Geminin İzmir'e gelecek olması, vali Rahmi Bey üzerinde kuşku yaratmış ve bunu engellemek için veba salgını olduğu gibi haberler çıkartıldığı gibi (s.308)limana savaş gemisinin girmesini yasaklayan bir genelge de yayınlanmıştır. s. (310).

²⁰⁴ Erol, a.g.e., s.56.

Türklerin böyle şeyler yapmayacağını da eklemiş ve onların Osmanlı'daki vatandaşlarını koruma isteğine de şiddetle karşı çıkmıştı. Bu konuda New York'ta bir toplantı da yapılmıştı²⁰⁵.

Amerikan basınına verdiği etkin beyanatların yarar yerine zarar getirdiğini ve basında alay konusu olduğunu belirten²⁰⁶ Rüstem Bey, bu konuda Amerika Başkanlığına bir muhtıra yazma cesaretini de göstermişti. Muhtırasında: Amerika'daki Türk düşmanlığını eleştiren Amerikalıların zencilere yaptıklarını ve Tayland'daki işkencelerini de örnek göstererek bunlara karşı çıkan Alfred Rüstem Bey'e, Başkan Wilson'dan özür dilemesi karşılığında Amerika'da kalabileceği belirtilmiş, o ise buna red yanıtı verip, 15 günlüğüne Türkiye'ye gideceğini belirterek Amerika'dan ayrılmıştı²⁰⁷.

İstanbul'da elçileri toplayabilmek amacıyla olan Alman elçisi Wangenheim, öfkесinin coşkunluğu ile, İtilaf Devletleri elçilerinin duayeni olan Avusturya elçisi Pallavicini'nin aracılığıyla onun yanında toplantı yapılması teklifini de götürmüştü. Tabii ki, savaş halinde olan devletler buna olumlu yanıt vermediler²⁰⁸. Özellikle Giers ve Bompard 10 Eylül tarihinde Cavit Bey'e Wangenheim ile görüşmelerini anlatırken, onun toplantı yapma isteğini geri çevirdiklerini belirtmişlerdi²⁰⁹. Ancak henüz tarafsız olan İtalyan büyükelçisi Garroni'nin²¹⁰ aracılığını sağlayan Wangenheim, 6 büyükelçiliğin de (Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya, İngiltere, Fransa ve Rusya) ortak bir metin üzerinde anlaşıp, Bab-ı Ali'ye 10 Eylül 1914 de eş bir karşılık verilmesini sağlayarak, bu başarısını Osmanlı üzerinde kullanmak ister²¹¹. Bu ortak metnin 9 Eylül 1914 tarihinde kararlaştırıldığını Mallet'nin Grey'e gönderdiği telgraftan anlamaktayız²¹². Osmanlı hükümetinin resmi notası da bütün büyükelçilere 9 Eylül akşamı ulaşmıştı²¹³.

²⁰⁵ Erol, a.g.e., s.54.

²⁰⁶ Sürgevil, a.g.e., s. 299

²⁰⁷ Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğunun Amerika Büyükelçisi A.Rüstem Bey*, Bilgi basımevi, Ankara-1973, s.21-42.

²⁰⁸ Bayur, a.g.e., III / I, s.170.

²⁰⁹ Cavit Bey'in Anıları, *Tanin*, 5 İkinciteşrin 1944. Cavit Bey bu olayı, Hüseyin Cahit'e fazladan bir bilgiyle anlatır. Buna göre konuşmaları sırasında Cavit Bey Wangenheim'e "*Harp halinde bulunduğunuz için Rus sefiriyle her hangi bir yerde buluşmaya karar veremezsiniz. İsterseniz size kolaylık olmak için Maliye nezaretinde bir salon ayırayım, bir tesadüf eseri imiş gibi orada buluşup anlaşursunuz*" demişti. *Tanin*, 4 İkinciteşrin 1944

²¹⁰ Thayer, a.g.e., s.214.

²¹¹ Bayur, a.g.e., s.170

²¹² *Müsavat*, 12 İkincikanun 1919, İngiliz Mavi Kitaptan

²¹³ Cavit Bey'in Anıları, *Tanin*, 2 İkinciteşrin 1944; *Müsavat*, 12 İkinci kanun, 1919.

Büyük devletler hiç bir ödün olmaksızın Osmanlı topraklarındaki imtiyazlarının yitirmek korkusundan dolayı aralarında savaş kararı olduğu halde birleşebilmişlerdi. Görünüşte aralarında resmi bir bağlantı olmayan, savaş halindeki güçlerin tümünün ortak bir görüş etrafında birleşmeleri ilginçti²¹⁴. Ancak nedeni de herkesin gördüğü gibi açıktı. Yıllardır, Osmanlı devletini kapitülasyonlar sayesinde sömüren bu devletlerin çıkar düzeni artık sona erecekti. Normal durumda olsalar aralarında anlaşarak kısa sürede Osmanlıyı cezalandıracak olan bu devletler, çıkmış olan Dünya Savaşı ile birbirlerinin boğazına sarılmış olduklarından ve Osmanlı'nın tarafsızlığına ihtiyaç duyduklarından bu olup bittiği sineye çekmek zorunda kaldılar²¹⁵.

Elçilerin verdiği notanın elimizde üç örneği vardır. Birisi Bayur'un yayınladığı Hariciye Nezareti'ndeki Fransızca tercümesi²¹⁶, biri Mallet'nin Edward Grey'e gönderdiği telgrafındaki örneği²¹⁷ diğeri de Cavit Bey'in 16 Eylül tarihli anılarında özet olarak geçtiği metindir.²¹⁸ Her üç örnek de içerik olarak aynı olmasına rağmen İngiliz Mavi Kitabından alınmış olması nedeniyle Mallet'in telgrafını yayınlamayı uygun bulduk.

*"Kapitülasyonlar usulü Devlet-i Osmaniye'nin muhtariyet-i idaresinden olmayıp belki beynelmilel muahedatın, siyasi mukavelatın, muhtelif nevi-i taahüdatın neticesi bulunduğunu da tayin ve tespit mecburiyetindeyiz. Kapitülasyonlar takımıyla yahut kısmen tarafeyn-i akideynin muvafakatı munzam olmadıkça ilga edilemez. Binaenaleyh hükümeti Osmaniye ile hükümet metbualarımız arasında 1 Birinciteşrin 'den evvel bir itilaf vuku bulmadığı takdirde bu tarihin mürurunda Babiali'nin yalnız bir taraftan kendi kararıyla, bu kararın kuvve-i icraiyesi olabileceğini tasdik edemeyiz "*²¹⁹.

Elçiler bu nota ile kararı hükümetlerine bildirip inceleyeceklerini ve tek taraflı olarak bu kararı kabul edemeyeceklerini belirtmiş oluyorlardı. Bayur'a göre bu ortak nota görüşmelere kapı açmak ve hiçbir şeyi kırmamak amacıyla yazılmıştı²²⁰. Gerçekten de Osmanlı Hükümeti ile yabancı devlet elçileri sıkı bir pazarlığa girişeceklerdir.

²¹⁴ Thayer, a.g.e., s.214.

²¹⁵ Karal, a.g.e., s.390.

²¹⁶ Bayur, a.g.e., III / I, s.170, Cavit Bey Anılarında, yazılan bu ortak metnin Bompard'ın kaleminden çıktığını belirtir. Tanin, 6 İkinciteşrin 1944.

²¹⁷ Müsavat, 14 İkincikanun 1919.

²¹⁸ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 6 İkinciteşrin 1944.

²¹⁹ Mandelstam eserinde, eğer itilaf gerçekleşmez ise bu kararın zorbalık olarak kabul edileceğini belirtmişti., a.g.e., s.92.

²²⁰ Bayur, a.g.e.,III/I, s.170.

Olayın üzerinden birkaç gün geçtikten ve elçilerin hükümetleri ile görüş alışverişleri olduktan sonra gerçek tutumlar ortaya çıkmaya başlar. Özellikle Alman kamuoyunda hükümetin kararının olumlu karşılanması ve Almanların 9 Eylül'de Main'da İtilaf Devletlerine yenilmesi, Almanya'nın Osmanlı'ya ihtiyacını iyice artırır ve kararını yeniden düşünmeye zorlar²²¹. Alman yenilgisinin Osmanlı basınına hiç yansıtılmaması da ilginçtir. Bu noktada Alman kamuoyunun karara bakış açısını da görmemiz de konumuz açısından yarar vardır. Almanya'daki Osmanlı elçisi Mahmut Muhtar Paşa, 12 Eylül tarihli telgrafında Alman basınının karar hakkında olumlu yazılar yazdığını bildirmişti²²².

Alman kamuoyundan ilk gelen haberler 11 Eylül tarihli gazete nüshalarının Osmanlı basınına yansımalarıydı. Karardan daha 2 gün sonra Alman basının karara bakış açısı önemliydi. Gelen habere göre, Alman basını ve Berlin borsası, Türkiye'nin kapitülasyonlar konusunda aldığı kararı ve devletlere verdiği red yanıtını memnuniyetle selamlıyorlardı²²³. Alman basını kararı çok haklı ve isabetli bulmuşlardı²²⁴. 13 Eylül tarihli Alman Büyükelçiliğinin İstanbul'daki yayın organı Osmanischer Lloyd gazetesi; "... *biz müstakilen ve cesurane bir suretle icra ettiği bu teşebbüsten dolayı Türkiye'yi tebrik etmekten başka bir şey yapamayız. Türkiye bu suretle göstermiş oldu ki; kapitülasyonların ilgası gibi bir teşebbüs, itilaf-ı müselles tasdiki ile mevki-i fiile çıkmayacaktır. Zira Türkiye bu payeyi bizzat ihraz eyledikçe itilaf-ı müselles devletleri onu kendisine hediye-i semaviye gibi bahşetmeyecekti*"²²⁵ derken, 11 Eylül 1914 tarihli Lokal Anzeiger gazetesi ise, " *Türkiye'nin cevabı hükümet-i müsarunileyhin siyasi istikametindeki azim ve melaneti ve doğruluğu açıktan açığa gösteriyor. Türkiye'nin bilaterreddüü kendiliğinden kapitülasyonları lağvetmesi düşmanlarının şaşkırttığı gibi dostlarının da bilakayd-ü şart istihzarını celp etmektedir*"²²⁶ şeklinde yazıyordu.

Yine 13 Eylül tarihli *Deutche Tagezeitung* gazetesi de "*Türkiye'nin icra ettiği bu teşebbüs-ü merdane-i istiklalinden dolayı tebrik ederiz. Bab-ı ali, kapitülasyonların*

²²¹ Karal, a.g.e., s.390.

²²² Bayur, a.g.e., III/Is.171.

²²³ Aktaran Tanin, 13 Eylül 1914; Tasvir-i Efkar 13 Eylül 1914.

²²⁴ Aktaran Ahenk, 1 Eylül 1330 (1914)

²²⁵ Aktaran Tanin, 15 Eylül 1914.

²²⁶ Aktaran Tanin, 14 Eylül 1914.

lağvı gibi bir tedbirde itilaf-ı müsellesin tasvib ve muvaffakatına muhtaç olmadığını ispat etmiş oluyordu"²²⁷ diyerek memnuniyetini dile getiriyordu.

Genelde bakılacak olursa, Alman kamuoyu elçi Wangenheim'dan farklı bir tutum içerisindeydi. Almanya'nın tepkisi görmezden gelinmiş ve bütün tepki İtilaf Devletleri üzerine çevrilmişti. Gazetelerin çoğunda İtilaf Devletleri tarafından, kapitülasyonların kaldırılması şartıyla Osmanlı devletine bir takım ödünler verildiği ancak, Osmanlı Hükümeti'nin satılık olmadığını kanıtladığı da vurgulanmaktaydı. Örneğin Vossische Zeitung, " *İtilaf-ı müselles, siyaseten Türkiye'yi işgale bir vasıta olmak için bu hediye hükümet-i müşarünileyheye takdim etmiştir. Fakat Türkiye böyle bir bahşiş pazarlığına girişmeye muvafakat göstermemiştir*" denildikten sonra " *itilaf-ı müselles bütün kuvvetiyle muhalif bir vaziyet almasaydı Türkiye çoktan beri kapitülasyonların ilgasına muvaffak olacaktı*"²²⁸ hükmünü veriyordu.

Lokal Ançayker ise hükümetin bu kararıyla, Osmanlı yetkililerinin çıkarlarını bir bedel karşılığında tehlikeye atmadıklarını göstermesi açısından olumlu buluyordu²²⁹. Politisch Korrespondenz gazetesi de İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Hükümeti'nin tarafsızlığını koruması şartıyla kapitülasyonların kaldırılmasının daha önce kabul ettiklerini, ancak Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığın parayla satın alınamayacağı görüşüyle kapitülasyonları kaldırma kararını hemen neşr ettiklerini düşünüyor ve bunu da kaldırma kararında Almanya'nın bir etkisinin olmadığına kanıt olarak gösteriyordu²³⁰.

Anlaşıldığına göre; Almanya basını, elçi Wangenheim gibi Osmanlı Hükümeti'nin İtilaf Devletleri ile karardan önce yaptığı görüşmelerin farkındaydı ve her an Osmanlı'nın tarafsız kalması veya İtilaf Devletlerinin yanına gelmesi gibi bir olayın da gerçekleşebileceğini düşünmekteydiler. Bu görüşler de Wangenheim'in karara aşırı tepkisinin nedenini ortaya koymaktaydı. Alman kamuoyunun bu olumlu bakışını Alman Hükümeti'nin de görüşü yönünde kabul edecek olursak, daha sonraki gelişmeleri daha iyi anlayabiliriz. Çünkü Alman elçisi ve müttefiki Avusturya-Macaristan. Elçisi, 10 Eylül'deki ortak protesto notasına imza koyduktan sonra bunu teyid edecek bir itiraz yazısı

²²⁷ Aktaran Tasvir-i Efkar, 15 Eylül 1914.

²²⁸ Aktaran Ahenk, 4 Eylül 1330 (17 Eylül 1914)

²²⁹ Aktaran Tanin, 20 Eylül 1914. Gazete, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'yı satın alma isteklerine karşı "Devlet-i Osmaniye satılık değildir" sözüyle yazısını bitiriyordu.

²³⁰ Aktaran Tanin, 22 Eylül 1914

göndermezler. Oysa İtilaf Devletleri elçileri devamlı itirazlarına devam etmişlerdi²³¹. Böylece elçi Wangenheim'in kendi hükümeti tarafından desteklenmediği de ortaya çıkmış oldu.

Rus elçisi Giers de 13 Eylül 1914 tarihli telgrafında, "*Gizli bir kaynaktan öğrendiğime göre; Alman ve Avusturya büyükelçileri, ortak protesto notasına katıldıkları halde şimdi de kapitülasyonların kaldırılmasına karşı çıkmaktan vazgeçiyorlarmış*"²³² diyerek bu bilgiyi doğruluyordu.

Almanya ve Avusturya-Macaristan temkinli davranıyordu. Almanya bazı çıkarları için geleceğini tehlikeye atma niyetinde değildi²³³. Artık tepkiler durulmuştu. Bu dönemde 15 Eylül 1914 tarihinde benzer notasıyla İran da protestosunu Bab-ı âliye sunar. 26 Eylül'de de Yunanistan bazı eleştiriler ileri sürmesine karşılık kapitülasyonlar konusunda görüşebileceğini bildirir²³⁴.

2. Karardan Sonraki Görüşmeler

Artık devletlerin ilk tepkileri, verdikleri 10 Eylül tarihli nota ile yavaşlamıştı. Elçiler itirazlarını şimdi sözlü olarak devam ettiriyorlardı. 13 Eylül 1914 tarihinde Sadrazamlık'da bir toplantı yapılır. Bu toplantıda kapitülasyonlar hakkında önemli bir karar alınır. Buna göre "*eğer devletler iktisadi ve mali kapitülasyonların ilgasını bütün netayiciyle kabul edecek olurlarsa diğerleri hakkında müsadat ve teshilat ibrazında umumiyetle müttefik bulunuldu*"²³⁵ Bu önemli bir dönüşümdü. Eğer iktisadi ve mali kapitülasyonların kaldırılması devletlerce kabul edilecek olursa özellikle adli kapitülasyonlar konusunda iyileştirme yapılabilecekti.

Bu noktada Halil Bey'in önemli bir girişimi olur. Anılarında Sadrazama bir muhtıra verdiğini belirten Halil Bey, bu muhtırada "*Kapitülasyonları ilga etmek kafi*

²³¹ Bayur, a.g.e., III / I, s.170. Oysa Cavit Bey, 1918'deki sorgulamasında böyle bir önemli kararda İtilaf Devletleri elçilerinin sadece itiraz notası ile yetindiklerini, daha fazla ileriye gitmediklerini anlatır. Kocahanoğlu, a.g.e., s.317.

²³² Sovyet Devlet Arşivi., s.117.

²³³ Mandelstam, a.g.e., s.93.

²³⁴ Bayur, a.g.e., III / I, s.170. 1922' deki Lozan Antlaşması günlerinde Almanya'nın Norveç büyükelçisi Rhomborg, 17 Kasım 1922 tarihli raporunda Norveç'in 1914 yılında kapitülasyonların kaldırılma kararını aynı yıl kabul ettiğini yazmıştı. G. Bozkurt, *Batı hukukunun ...* s.176, dipnot-2.

değildir. Beynelmîlel münasebatımızı Avrupa hukukuna göre tanzim eden konsolosluk, ikamet, mütekabil müzaheret mukavelelerini devletlerle akdetmek lazımdır. Paris muahedesinde devletin Avrupa umum hukukuna ve Avrupa devletleri camiasına kabulü sarahaten muahedeye dercedildiği halde, o vakit ki rical bu ciheti ihmal ettiklerinden dolayı hüküm muahedede ölü halde kalmış, kapitülasyonlar gene uzamıştır. Kapitülasyonların ilgası hususunda bize müzaheret edeceklerini taahhüt eden müttefiklerimizle derhal müzakereye başlamalıyız”²³⁶ demişti. Kısacası Halil Bey sadece kapitülasyonların kaldırılma kararının yetmeyeceğini düşünüyordu. Bu noktada, daha önce devletlerle kapitülasyonların kaldırılması ile ilgili görüşmelerin aynen devam edilmesine karar verilir²³⁷.

Artık elçilerle karar tarihinden önce görüşmek için görevlendirilen Cavit Bey'in yerine 16 Eylül'den itibaren Halil Bey geçmiş bulunmaktaydı²³⁸. Cavit Bey'e göre; Sadrazam Sait Halim Paşa özel olarak elçilerle görüşmesi için Halil Bey'i görevlendirmişti²³⁹. Yine Cavit Bey'den öğrendiğimize göre, 20 Eylül tarihindeki toplantıda Almanların teveccühünü kazanmak için Cavit Bey'in onaylamamasına rağmen yine Halil Bey'in Berlin'e gitmesi de kararlaştırılmıştır²⁴⁰.

20 Eylül tarihli toplantıda elçilerden gelen adli kapitülasyonlarla ilgili yoğun itirazlar sonucunda, 13 Eylül tarihli toplantıda alınan karar gereği adli kapitülasyonların bir süre ertelenmesine karar verilir²⁴¹.

---

²³⁵ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 6 İkinciteşrin 1944. Aynı toplantıda ülkenin para sıkıntısı da görüşülür. Maliye Nazırı Cavit Bey, Kapitülasyonların kaldırılmasının maddi bir katkısının olmayacağını belirtmek zorunda kalır.

²³⁶ Halil Mentеше'nin Anıları, s.222.

²³⁷ A.g.e., s.223. Daha sonra 1915 senesi Eylül ayı sonlarında Talat Bey, Halil Bey'e Hariciye Nazırlığını teklif ettiği sırada, özellikle Almanya ile kapitülasyonların müzakereleri önemli bir konuma gelmişti. Bu amaçla Talat Bey bu müzakereler için Halil Bey'in resmen iş başına gelmesini istiyordu. Halil Beyin tereddütlü davranmasına karşılık da "kapitülasyonlar hakkında verdiği muhtırayı hatırlarsın, bu mühim işi kim başaracak, direksiyonu kim alacak" yanıtını vererek Halil Bey'in bu konudaki katkılarını ortaya çıkarmıştı.

²³⁸ Kocahanoğlu, a.g.e., 317. Halil Bey kapitülasyonların kaldırılmasından önce 20 Ağustos 1914'de Talat Paşa ile Bükreş'tedirler. Talat, 2 Eylül de dönerken, Halil 9 Eylül 1914'de kapitülasyonların kaldırılmasından 4 gün sonra 13 Eylül de İstanbul'a geri döner. Bayur, a.g.e., III / 4, s.800-801. Halil Bey Anılarında, Bükreş müzakerelerinden döndükten sonra Sadrazamın kendisini görevlendirdiğini de belirtmiştir. Halil Mentеше'nin Anıları, s.195.

²³⁹ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 8 İkinciteşrin 1944.

²⁴⁰ Bir süre daha tarafsız kalınıp Almanlarla görüşmek üzere Berlin'e gitmesi kararlaştırılan Halil Bey, kurban bayramının 3. günü (1 Kasım 1914) Berlin'e hareket etmek üzere hazırlanmıştı. Oysa bayramdan bir gün önce Karadeniz'de Rus limanlarının bombalanması gerçekleşmişti. Bilsel, Lozan I, s.170.

²⁴¹ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 8 İkinciteşrin 1944.

Cavit Bey zaten 16 Eylül tarihinde Rus elçilik müsteşarı Goukowitz ile görüşmelerinde, iktisadi ve mali kapitülasyonlar konusunda müdahale kabul etmeyeceklerini, eğer bu kararı kabul ederlerse adli kapitülasyonların kaldırılması için da ancak 5-6 aydan fazla olmayacak şekilde beklenebileceğini de belirtmişti²⁴². 19 Eylül tarihinde de İtalyan elçisi Garroni ile görüşen Cavit Bey adli kapitülasyonlar konusunda görüşmek için belli bir süre bekleyebileceklerini İtalyan elçisine de aktarmıştı²⁴³.

Bu yeni gelişme devlet elçilerini sevindirmişti. Örneğin Rus elçisi Giers kendi hükümetine 15 Eylül tarihiyle çektiği telgrafta Halil Bey ve Talat Bey ile görüştüğünü ve Türkiye'nin kapitülasyonları erken kaldırdıklarını düşünmeye başladıklarını belirttikten sonra bu iki nazırın kendisine adli kapitülasyonları kaldırmayı erteleyeceklerini söylediklerini de bildiriyordu²⁴⁴.

İngiliz elçisi de Cavit Bey'i barış yanlısı olarak bildiği için, 15 Eylül tarihli Edward Grey'e yazdığı telgrafta, iktisadi ve mali kapitülasyonların barış yanlıları elinde önemli bir koz olduğunu, eğer kabul edilecek olursa, bu barış yanlılarının adli kapitülasyonların kaldırılmasını görüşmeye hazır olduklarını da kendi hükümetine bildirmişti²⁴⁵. Aslında devletler iktisadi ve mali kapitülasyonların bütün sonuçlarıyla birlikte kaldırılmasını kabul ediyorlar. Fakat diğer kısmı araştırmaya süreleri izin vermediğinden, bunun için de 1 Ekim tarihinden bir süre daha ertelenmesini talep ediyorlardı²⁴⁶.

Kapitülasyonların kaldırılmasından sonra en fazla direnme Fransız elçisi Bumpard'dan gelmişti. Bunu hem Rus elçilik müsteşarı Goulkevitch 21 Eylül tarihli görüşmesinde²⁴⁷ hem de İtalyan elçisi Garroni 19 Eylül tarihli görüşmesinde²⁴⁸ Cavit Bey'e itiraf etmişlerdi. Cavit Bey de 18 Eylül tarihinde Bumpard'ı ziyaretinde yaptıkları görüşmede bunu görmüştü. Bompard hâla eski kapitülasyonlar niteliğinde anlaşmalar yapma fikrindeydi. Yabancıların vergilendirilemeyeceği konusunda teminat verilmesinden ve memurların yetersizliğinden bahseden elçiye. Cavit Bey, kesinlikle kapitülasyonların kaldırıldığını, konsolos müdahalelerinin kabul edilmeyeceğini belirtir ve sonunda "*bu*

²⁴² A.g.e., Tanin, 6 İkinciteşrin 1944.

²⁴³ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 8 İkinciteşrin 1944.

²⁴⁴ Bayur, a.g.e., III/1, s.172; Mandelstanm, a.g.e., 94

²⁴⁵ Müsavat, 25 Kânunusani 1919.

²⁴⁶ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 6 İkinciteşrin 1944.

²⁴⁷ A.g.e., Tanin, 9 İkinciteşrin 1944

²⁴⁸ A.g.e., Tanin, 8 İkinciteşrin 1944.

münakaşa bana itilaf-ı müselleste itirazın en büyük kısmının Fransa'dan geleceğini gösterdi"²⁴⁹ diye düşüncesini belirtmişti.

Cavit Bey'in Bompard ile bu uzun tartışmasında önemli bir sorun daha ortaya çıkar. Bompard, gümrükler konusundaki fikrini açıklarken hiçbir devletin ticaret anlaşmaları yapmadan gümrük tarifesi yayınlamayacağını belirtmiş ve bu konuda Halil Bey'in kendisiyle aynı görüşte olduğunu eklemişti. Yani iki kişinin elçilerle görüşmeye görevlendirilmesi bazı sorunlar yaratmaya başlamıştı. Cavit Bey anılarında da bu konudaki sıkıntısını "*Aynı meseleyi muhtelif kimselerin görüşmesinden hiçbir fayda istihsal edilemeyeceğini anlayamıyoruz*"²⁵⁰ diyerek de belirtmişti.

Cavit Bey'in 1918 Kasımındaki yargılanması sırasında da Ertuğrul mebusu Şemsettin (Günaltay) Bey'in sorduğu bir soru, aynı konuyu gündeme getirmişti. Soru, Halil Bey'in görüşmelere katılmasından sonra, görüşmelerin yönünde bir değişiklik olup olmaması yönündeydi. Cavit Bey bu soruya, Rus elçisi Giers'in biraz önce söz edilen 15 Eylül tarihli telgrafını göstererek yanıt vermiş ve Halil Bey'in görüşmelere katılması ile adli kapitülasyonların ertelenmesinin ortaya çıktığını ima etmişti²⁵¹. Nitekim Halil Bey'in kendi anılarında verdiği bir telgraf olayı doğrulamaktadır. De Giers'in Rus Dışişleri'ne yazdığı 25 Eylül tarihli telgraftaki "*Osmanlı hükümeti delegesi (Halil Bey kastediliyor) ve Fransa, İngiltere sefirleriyle birlikte yaptığımız yeni konuşmada mümaileyh daha uysal bir tarz takip edeceğini ispat etti*"²⁵² sözleri bu anlamda önemlidir.

Cavit Bey, Halil Bey'in görüşmelere katılmasından oldukça rahatsız olmuştu. 22 Eylül tarihli anılarında bu şikayetini yine dile getiren Cavit Bey "*İktisadi ve mali mesail için müzakerelere Halil Bey'in memur olmasını anlamadım. Çünkü daha sefirler görüşürken reddedilmek lazım gelen noktalar var onları yapamıyor.*"²⁵³ şeklinde görüş belirtmişti.

Cavit Bey elçilerle yaptığı görüşmelerinde sürekli olarak savaş yanlısı olmadığını ve Sadrazam Sait Halim Paşa'nın da kendisiyle aynı görüşte olduğunu dile getiriyordu.

²⁴⁹ A.g.e., Tanin, 6 İkinciteşrin 1944.

²⁵⁰ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 8 İkinciteşrin 1944.

²⁵¹ Kocahanoğlu, a.g.e., .319; Şemsettin(Günaltay) Bey bunu kapitülasyonlardan geri adım atılması olarak görür; Cavit Bey de bununla ilgili başka telgraflar var diyerek konuyu kapatır. Oysa Cavit Bey anılarında Halil Bey'in 16 Eylül'de görüşmelere katıldığını belirttiği gibi, kendisi de yukarıda görüldüğü gibi elçilere adli kapitülasyonların ertelenmesi konusunda görüşmelere başlamıştı. Kaldı ki 13 Eylül tarihli toplantıda da hemen hemen bu yönde karar alınmıştı.

²⁵² Halil Mentese'nin Anıları, s.196.

İşte bu noktada Cavit Bey, Talat, Enver ve Halil Beyler ile ayrılmaktaydı. barış yanlısı Cavit Bey, kapitülasyonlar konusundaki görüşmelerinde savaş yanlıları tarafından, Halil Bey'in kendi yanına verilmesiyle, yalnız bırakılmamış oluyordu.

2 Ağustos'ta Osmanlı Hükümeti, ihtiyati bir tedbir olarak genel seferberlik ile birlikte silahlı bir tarafsızlık politikası izlemeye başlamıştı. İşte bu noktada Hükümet'in tarafsızlığını da koz olarak kullanma yönünde çabaları başladı. Devletler, Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasına çok önem vermekteydiler. Örneğin İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey, İstanbul elçisi Mallet'ye yazdığı telgrafta "*Bitaraflığını muhafaza ettikçe ve kendisine söylediğimiz vechle bitaraflığa katiyen riayetkar buldukça kapitülasyonlar hakkında makul müsaadat için müzakereye girişmeye amade bulunduğumuzun Türk hükümetine bildirilmesi reyindeyim. Ancak Türk hükümeti Alman zabitan ve mürettebatı meselesinde olduğu gibi, yolsuz hatt-ı hareketinde berdevam olursa bizim müsaadat göstereceğimizde ümit var olmamalıdır. Biz şunu da diyebilir ki; Eğer Türk hükümeti sulhu ihlal ederse bunun netayici hakkında bir şey diyemeyiz . Ümit varız ki; Sulhu muhafaza etsin. Bunu yapsın yapmasın bu da kendi işidir*"²⁵⁴ diyerek hem Türkiye'ye tarafsızlığı karşısında, yalnızca kapitülasyonları görüşme teklifini getiriyor, hem de tehditkâr bir dil kullanılıyordu.

Rus Dışişleri Bakanı Sazanov da daha ileri gidiyor ve 19 Eylül tarihli telgrafında elçi Giers'e "*Şayet Türk hükümeti bize Alman deniz mürettebatını derhal uzaklaştırmak ve seferberliğini durdurmak teminatını ihtiva eden şartsız bir tarafsızlık teklifi yapacak olursa, biz de yeterli derecede teminat verebilecek yeni şekil ve kaideler altında kapitülasyonların kaldırılmasına razı oluruz.*"²⁵⁵ diyerek düşüncelerini bildiriyordu. Rus elçisi Giers ise başlangıçtan beri Anadolu'daki ticari çıkarlarının önemsizliği nedeniyle Türklere iktisadi müsaadelerin verilmesinin uygun olacağı görüşündeydi²⁵⁶.

Fransa'da Dışişleri Bakanı Delcase ise, Türkiye'nin ikili oynadığını düşünüyor ve devletlerin kapitülasyonların kaldırılmasından sonra verdikleri protestodan dolayı artık

²⁵³ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 10 İkinciteşrin 1944.

²⁵⁴ Müsavat, 25 Kânunusani 1918.

²⁵⁵ Sovyet Devlet Arşivi, s.119. Mahmut Muhtar Paşa'nın anılarında da belirttiği gibi, İtilaf Devletleri'nden birinin kadrosundan akliselim bir diplomatın veya devlet adamının çıkıp, Türklerin haklı isteklerine dürüstçe ve süratle olur vererek kendi taraflarına çekememiş olması üzüntü vericidir. Mahmut Muhtar Paşa, a.g.e., s.237.

²⁵⁶ Sovyet Devlet Arşivi, s.118.

Türklerin bu konuda yeni bir adım atmasını ileri sürerek, görüşmelere devam edilmesini istiyordu. Bu dönemde söz konusu olan, devletlerin Osmanlı'yı tarafsız tutmak ve Alman gemi ve subaylarının geri gönderilmesi şartı ile kapitülasyonların görüşülebileceği yönündeydi²⁵⁷.

Sonuçta 23 Eylül tarihinde Giers, Türkiye'nin kayıtsız şartsız tarafsızlığını korumasına karşılık kapitülasyonların kaldırılmasına razı olduklarına dair bir nota yazılarak sadece kendisinin imzasıyla verileceğini, Fransız ve İngiliz büyükelçilerinin de bu notayı sözle teyit edeceğini, kendi hükümetine bildirmişti²⁵⁸.

Ancak, Eylül ayının son on gününde elçilerle Halil Bey arasındaki görüşmeler posta, gümrük ve adli konularda tamamlanamayacak şekilde sürekli uzar²⁵⁹. Her iki taraf da kendi isteklerinde ve formüllerinde ısrarlıdır. Büyük devletlerin hazırladığı formülü Cavit Bey iktisadi konularda bile serbestliği kayıt altına aldığı için²⁶⁰ uygun görmüyordu. 24 Eylül'de Sadrazam da yeniden toplanır. Elçilerin değiştirdiği formülü Cavit Bey hala istiklal-i iktisadi için uygun görmez. Elçiler vergilerin Avrupa'daki gibi olmasını ve gümrük vergisinin % 15'e yükseltilmesini kabul etmişlerdi. Ancak ekonomik bağımsızlık (istiklal-i iktisadi) kelimesi çıkartılmıştı²⁶¹. 26 Eylül'de yine Sadrazamlık'da Halil Bey'in hazırladığı elçilere verilecek yanıt üzerinde birkaç saat daha konuşulur ve onaylanır.

1 Ekim'de kapitülasyonların tamamen geçersiz olacağı gün yaklaşmaktaydı ve elçilerin 10 Eylül'de verdikleri notadaki "*1 Ekim'e kadar itilaf yapılması*" görüşü son safhasında da başarısız olmuştu²⁶².

Bu arada 26 Eylül tarihli Sazanov'un Giers'e gönderdiği telgrafta ise, son günlerdeki görüşmelerdeki Türk tutumundan dolayı, Bumpard ve Mallet ile birlikte

²⁵⁷ Erol Ulubelen, *Çanakkale Muharebesi*, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1967, s.6

²⁵⁸ A.g.e., s119

²⁵⁹ 20 Eylülde hükümet, gümrük tarifelerinin %4 artırarak, %15'e çıkartır. Bu nedenle elçilerin yeni itiraz konusu gümrükler ve gümrük vergileridir.

²⁶⁰ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 9 İkinciteşrin 1944.

²⁶¹ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 11 İkinciteşrin 1944.

²⁶² İtilaf devletleriyle hükümetinin kararsızlığına savaşa girmek için askeri hazırlıkta bulunmak için zaman kazanmak istemesine bağlayan görüşler olduğu gibi (Sovyet Devlet Arşivleri, s.118); Bu görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasını da itilaf devletlerinin görüşmelerde açık ve dürüst olmamasına, dolambaçlı yollara sapmalarına ve Osmanlı hükümetine verilecek tavizleri en aza indirmek için ortak hareket etmelerine bağlayan görüşler de (Mahmut Muhtar, a.g.e., s.237) bulunmaktadır.

Babialiyi tehdit politikasına gidilmesi öneriliyordu²⁶³. Bu son dönemde Halil Bey'in elçilerle görüşmesi, elçilerin bir geçiş dönemi istemeleri ancak bu dönemde bazı teminat verileceğini belirtmeleri üzerine tıkanmıştı²⁶⁴. Bu tıkanma üzerine Halil Bey elçilerin gerçek niyetlerini anlayabilmek için adli kapitülasyonlardan vazgeçilmesini sadrazama belirtmiş ve bu görüş hükümet tarafından da kabul edilmişti.

Halil Bey bunun üzerine hemen harekete geçer. Bu noktada Giers'in 1 Ekim tarihli telgrafı çok önemlidir. Buna göre Halil Bey kendisine gelmiş ve "*eğer Türkiye'ye ekonomik serbesti vermeğe muvafakat edilirse, hükümet adli kapitülasyonlara ait neşredilen irade-i Padişahının muvakkaten tehiri için emir vereceğini*"²⁶⁵ belirtmişti. Ayrıca kendisi bir komisyon oluşturarak adli rejim için bir layiha hazırlayacağını da söyleyen Halil Bey'e Giers, diğer elçilerle görüştüktan sonra ekonomik kapitülasyonların kaldırılmasının, adli kapitülasyonlara bağlı olduğu yanıtını vermişti. Halil Bey ise, "*hükümetten işar-ı ahire kadar adli kapitülasyonların ilgasının tatbik edilmemesinin valilere tebliğini istedim. Teklifim kabul edilerek bu vechle emir verildi*" diyerek adli kapitülasyonlarının ertelendiğini belirtmiştir. Rus elçisinin bir başka telgrafı da bunu doğrular. Elçi telgrafında "*Bugün Halil Bey bana beyan etti ki, Bab-ı aliyi kendi teklifinin kabulüne ikna etmiştir. Israrı üzerine şimdiden valilere ve adliye dairelerine adli kapitülasyonların ilgasını tatbik etmemeleri için emir verilmiştir*"²⁶⁶ demektedir.

Bu konuda elçilerden yeni yanıt beklenmekteydi. Ancak 29 Ekim'deki Karadeniz'deki bilinen olaylara kadar bir yanıt alınamadı ve olay yeni bir aşamaya girmiş oldu.

---

²⁶³ **Sovyet Devlet Arşivleri**, s.120; Bu son dönemde Halil Beyin elçilerle görüşmesi, elçilerin bir geçiş dönemi isteyecek bu dönemde bazı teminatlar verebileceklerini belirtmesi, kendisinin ise ne istediklerini sormasına karşın, elçilerin siz ne istiyorsunuz yanıtıyla tıkanmış oluyordu.

²⁶⁴ **Halil Mentеше'nin Anıları**, s.195. Halil Bey elçilere bu durumu anlatmak için "Arabayı ökünün önüne geçirmek" atasözünü örnek verir ve işi çıkmaza soktuklarını belirtir.

²⁶⁵ **A.g.e.**, s.196.

²⁶⁶ **A.g.e.**, s.197; Halil Bey adli kapitülasyonların ertelenmesi ile elçilerin görüşmeleri uzatmak için kullandıkları intikal devresi isteme kozunu ellerinden aldıkları görüşündeydi. Mandelstam ise adli kapitülasyonların uygulanmaması şeklindeki emrin verilmediğini, gizlendiğini belirtmektedir. Mandelstam, **a.g.e.**, s.94

III.BÖLÜM

KALDIRMA KARARININ UYGULANMASI

A.- ADLİYE TEŞKİLATINDA DÜZENLEMELER

Kapitülasyonların kaldırılmasından sonra hükümetin ilk çıkardığı yasa, 20 Eylül 1914 tarihli gümrük resminin tadili hakkındaki kanun olmuştur. Bu kanun 24 Eylül tarihli temettu vergisinin yabancılara da uygulanması ve 13 Ekim tarihli “*Mehakim-i Şeriye ve Nizamiyenin Tefrik-i Vezai fi Hakkındaki Nizamname*”¹ izlemiş ve bu kanunla Şeriye Mahkemelerinin ve Nizamiye Mahkemelerinin görevleri ayrılmıştı. Bu nizamname, adalet komisyonlarının çalışmalarının sonucuydu ve bir kaç sene sonra düzenlenecek olan ve bizim de ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız, Hukuk- Aile Kararnamesi ile Osmanlı Adli yapısının laikleşmesinde de önemli bir başlangıç olacaktır. Bu nizamname ile amaçlanan, yabancılara şeri mahkemelerine gitme ihtimalini ortadan kaldırarak şeri mahkemelerde yargılanamayız şeklindeki şikayetlerini bertaraf etmek ve şeri mahkemelerdeki dini kültürle yetişmiş yargıçlara itirazı önlemektir.

Nitekim Şura-yı Devlet Tanzimat Reisi Mahmut Esat Efendi'nin başkanlığındaki Adli Komisyon, diğer önemli çalışmasını 2 Teşrinevvel 1330/15 Ekim 1914 tarihinde sonuçlandırmıştı. “*Kavanin-i Mevcudedde Uhud-u Atikaya Müstenid Ahkamın Lağvı Hakkında Kanun-u Muvakkat*”² ile kapitülasyonlar kaldırıldığı için Osmanlı yasalarında kapitülasyonlardan kaynaklanan tüm hükümlerin feshedildiği açıklandı. İkinci sonuç ise, 4 Teşrinevvel 1330/17 Ekim 1914 tarihli “*Teba-yı Osmaniye ile Teba-yı Ecnebiye Arasında Mütevekkkin Olup 18 Eylül 1330 tarihinde*

¹ *Düstur*, Tertibisani, 6. Cilt, No.554

² *Düstur*, Tertibisani, 6. Cilt, s. 1334, ; *Takvim-i Vekayi*, 5 Teşrinevvel 1330; *Ceride-i İlmiye*, 10.Sayı.; Kanun 2 Teşrinsani 1331'de Meclisten alkışlarla geçmiştir. *MMZC*. Cilt.I, Devre.3, İçtima,1, s. 575. Ayrıca 10 Teşrinsani 1331'de ise irade-i seniye olarak yayınlanmıştır. *BOA. DH.SYS. 52-7, Düstur*, Tertibisani 8.Cilt, No.82; Kanununun Meclis-Ayan'da görüşülmesi sırasında ise ünlü muhalif Ahmet Rıza bu kanunların ne olduğunu sorar ve bunların kolay kolay kalksın denilerek kalkacak kanunlar olmadığı eleştirisini getirir. *M.A.Z.C Devre 3 İçtima2*, s. 12

*Derdest-i Rüyeyt Olan Deavinin Fasl-ı Hasımında Takip Edilecek Usul-ü Muhakemeye Dair Kanun-u Muvakkat.*³ idi. Bu kanun ile Osmanlılar ile yabancılar arasında 1 Ekim'den önce ortaya çıkıp, görülmekte olan davaların aynen devam edeceği, ancak kapitülasyonlar kaldırıldığı için istisnai durumların artık göz önüne alınmayacağı kararlaştırılmıştı. Burada amaçlanan, yabancılara ait davalarda, konsolosluk memurlarının müdahalesinin kaldırılması gibi "istisnai durumların" ortadan kaldırılmasıydı⁴. Adli konularda değişen kanunların fazla olması Adliye memurlarına gerçekten fazla iş yüklemişti. Bu amaçla Adliye Nazırı İbrahim Bey, 3 Ekim 1914 tarihinde vilayetlere ve livalara özel bir yazı göndermiş ve bu konularda çok özenli davranılmasını ve en ufak bir ihmalin cezalandırılacağını belirtmişti⁵. Adliye Nazırı İbrahim Bey yaptığı bir görüşmede; artık muhtelit mahkemelerin varlığının gereksiz olduğunu belirtmiş ve daha önce başlamış davaların ise tercüman ve konsolos memuru olmadan muhtelit mahkemelerinde görüleceğini duyurduktan sonra, konsoloshanelerin uymaları gerekli şartlar üzerinde de bilgi vermişti⁶.

1. Konsolosluklar ve Yabancı Uyruklar İle İlgili Düzenlemeler

Bu arada konsolosluklara da ayrı bir düzenleme getirilmiş ve kavanini-mevcudedede uhud-u atıkaya müstenid ahkâmın lağvı hakkındaki 15 Ekim tarihli kanun gereğince konsoloslukların uyacağı kurallar belirlenmişti⁷. Buna göre; 1280-1864 tarihli konsolosluk nizamnamesi değiştirilmiş ve Osmanlı'daki konsoloshanelerde yerleştirilecek, ister Osmanlı ister yabancı uyruklu olsun katib, hizmetli, kavas ve tercümanların mahalli dile vakıf olmaları gerekmektedir. Ayrıca bu hizmetlilerin sayıları daha önceki gibi general konsoloslarda ikişer, konsolosluk ve konsolosluk vekillerinde birer adet olacak ve Osmanlı kanunlarına bağlı bulunacaklardı. Konsolosluklar eğer yeni bir hizmetli almak isterlerse, buldukları yerin en büyük mülki amirliğine baş vuracak ve gerekirse konsolosların istediği kişilerin yerine bu

³ *Düstur*, Tertibisani, 6. Cilt, No.558; *Takvim-i Vekayi*, 7 Teşrinevvel 1330.; Bu irade, daha sonra meclisin açılması ile ele alınmış ve kanun hükmüne sokulmuştur. *Düstur*, Tertibisani, 8.Cilt, No.84.

⁴ Bayur, a.g.e., Cilt III, Kısım I, s. 164

⁵ *Anadolu*, 5 Teşrinevvel 1914.; *Tanin*, 4 Teşrinevvel 1914.; Bu konunun çok önemli ve nazik bir konu olduğu vurgulanmış ve cezalandırılan kişilerin bir daha adli göreve getirilmeyeceği de bildirilmişti.

⁶ *Tasvir-i Efkar*, 2 Teşrinevvel 1914.; Nazır talimatnamede yazılı bilgileri aynen anlatmıştır. Muhtelit mahkeme olarak bilinen I. Ticaret Mahkemelerinde ellerindeki davaları bitirdikten sonra kapatılacağını da başa bir görüşmesinde aktarmıştır. *Tanin*, 2 Teşrinevvel 1914.

⁷ *BOA.HR.MTV.*, 480.45

mülki amirler hizmetli önerebilecekti.

Bu konuda konsoloslukların yanlış uygulamaları vilayetlerde şikayete de neden olmuştu. Örneğin 20 Eylül 1914 'de İzmir Valisi Rahmi Bey, Manisa'daki İtalyan Konsolosluğunun maiyetinde Osmanlı uyruklu Buhur İbrahim Gomel Efendi ve Karaosmanoğlu Suphi Bey'in imtiyazlı tercüman olmalarına rağmen, kanuna aykırı olarak bir üçüncü tercüman daha almak istemesini Hariciye Nezareti'ne şikayet etmişti⁸. İtalyan Elçiliği ise, bu konuda üçüncü kişi olan Maksud Asayan isimli Osmanlı vatandaşının imtiyazlı tercüman olarak alınmasını, hükümetin daha 15 Ağustos 1914'te kabul ettiğini belirtmiş, ayrıca bu kişinin Manisa'dan Aydın Konsolosluğuna tayin edildiğini de bildirmişti. Yani hükümet daha önceki şikayetleri kapitülasyonların kaldırılmasından sonra daha ciddi olarak incelemeye başlamıştı.

Yine gelen başka bir habere göre; Yunan Elçiliği hükümete yazdığı yazıda, Beyrut Yunan General Konsolosunun nezdine gönderdiği Yunan uyruklu Pana İlya'nın imtiyazlı tercüman olarak işe başlamasına, Vilâyetçe engel olunduğunu belirtmiş ve durumun lütfen çözülmesini istemişti⁹.

Konsoloslukların tercüman tayin etme konusundaki şikayetleri, 1916 yılında da devam etmişti. Örneğin Avusturya- Macaristan İstanbul elçiliğinin 24 Kasım 1916 tarihli, Teğkfurdağı'ndaki konsolosluk memurluğu için Osmanlı vatandaşı deavi vekaletliği yapan Pantaleon Lambadaris'i tayin etme isteğine, Hariciye Nezareti Dahiliye aracılığıyla kapitülasyonların kaldırılmasından dolayı konsolosluklarda hiç kimsenin imtiyazlı tercüman sıfatıyla tanınmayacağı, ancak imtiyazlı olmayacak şekilde görevli alabilecekleri yanıtı verilmişti¹⁰. Dahiliye Nezareti, 4 Ocak 1917 tarihli genel bir yazı ile en küçük kavas memurlarının bile, bundan böyle konsoloslara imtiyazlı olarak alınmayacağını da bildirmişti¹¹.

Konsolosluklarla ilgili memurlara gönderilen talimatnamede bir diğer konu, ticaret ve sanatla uğraşan konsolos, konsolos vekilleri, ajan konsolosların yaptıkları sanat ve ticaretten dolayı Osmanlıların ödeyecekleri temettu vergisini de ödeyecek

⁸ BOA.HR.MTV., 480.45; Bu dönemde İzmir'de konsoloslar durumlarını gözden geçirmeye başlamışlar ve İngiliz, Rus ve Belçika konsolosları kendiliğinden İzmir'i terketmişlerdi. Sürgevil, Sabri, 1914-1918 Yılları Arasında İttihat ve Terakki Fırkasının İzmir Politikası, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir, 1984, s. 86.

⁹ BOA.HR.MTV., 480/45. (19 Teşrinivevvel 1914 tarihli yazı)

¹⁰ BOA. HR.MTV., 480/45.

¹¹ BOA. DH.HMŞ., 9. 80.

olmasıydı¹².

Talimatnamenin vilayetlere gönderilmesiyle uygulama hemen başlamış ve sorunlar da doğal olarak ortaya çıkmıştı. Aynı şekilde elçiliklerin tümüne de, sorunlar çıkmaması için 1 Ekim'den sonra kapitülasyonlar kaldırıldığı için, bunlardan daha önce yararlananlara artık yeni kurallar gereği, Osmanlı vatandaşlarından ayrı davranılmayacağı da bildirilmişti¹³. Ancak yine konsolosların müdahalesi devam etmişti. Örneğin, Edirne Valisi Adil Bey 15 Aralık 1914 tarihli yazısında konsolosların hala protestoda bulduklarını ancak, ellerinde yazılı bir emir olmadığı için konsolosların ne dereceye kadar müdahale haklarının olup olmadığını kanıtlayamadıklarını, bu nedenle bir emir niteliğinde bir talimatname hazırlanması isteğinde bulunur¹⁴. Bunun üzerine hükümet gönderilen talimatnamenin ardından konsoloslukların işlere karışması ile gelen bu haber ve yazılardan dolayı, daha açık bir dil kullanma gereğini duymuş ve Dahiliye Hukuk Müşavirliği aracılığıyla hazırlanan 16 Şubat 1330 / 1 Mart 1915 tarihli yazıda “ *ecanibin alakadar oldukları bilcümle mesailde konsolosların resmen müdahaleye hakkı yoktur. Konsoloslar ancak, mülga uhud-u atika mahiyetini haiz olmayan ve mahiyetce muahedat ve mukavelatta münderic bulunan taahhüdâtın icrasında memurin-i Osmaniyeye yerine getirilmediğini iddia edebilirler*”¹⁵ denildikten sonra yabancıların yine konsolosları aracı etmeden doğrudan kendisinin müracaat etmesi gerektiği hatırlatılmıştı.

Bu sorunların devamının nedeni, daha henüz yabancılara ait yeni bir düzenlemenin olmamasıydı. Yazılı talimat, sorunu çözmek için yeterli olmamıştı. Bunun üzerine hükümet kaldırılmış olan kapitülasyonların yerine koyacağı rejimi, dolayısıyla da ülkedeki yabancıların konumunu belirleyecek önemli bir kararnameyi 23 Şubat 1330/ 8 Mart 1915 tarihinde çıkartmıştı. “ *Memalik-i Osmaniyede Bulunan Ecneblerin Hukuk ve Vezâifine Dair Kanun-u Muvakkat*”¹⁶ ile, Osmanlıdaki yabancılar, Kanun-i Esasi ve diğer kanunların Osmanlılara bahşettiği siyasi ve beledi hukuktan yararlanamazlarsa da, yine devletin özel kanunlarıyla Osmanlılara verilmeyen haklardan

¹² BOA. HR.HMŞ.İŞO., 59/1-3.

¹³ BOA. HR.HMŞ.İŞO., 59/1-3.

¹⁴ BOA. DH.SYS., 52-7

¹⁵ BOA.DH.HMŞ., 9-75, ; BOA. DH.SYS., 52-7.; Dahiliye Nezareti Edirne Valisi Adil'in yazısını 20 Aralık tarihinde Hariciye'ye bildirmiş, Hariciye Nezareti de bu konuda, kapitülasyonlar kaldırıldığı için konsolosların haklarının olmadığını belirten 1 Şubat 1915 tarihli yazıyı Dahiliye'ye göndermişti. Dahiliye de yukarıda görülen bu yazıyı, vilayetlere havale etmişti.

¹⁶ BOA.DH.HMŞ., 9-76, Takvim-i Vekayi, 27 Rebiülahir 1333.; Sicill-i Kavanin, 11. Cilt, s. 658.;

yararlanabilecekti. (1. Madde) Ayrıca güvenlik ve kamu düzeninin sağlanmasıyla ilgili kanunlar yabancılara da uygulanacaktı.(2. Madde) Yabancılar hukuk ve ticaret işlerinde Osmanlı mahkemelerine başvurabilecek, (3. Madde) Osmanlı vatandaşlarını ilgilendirmese de yabancıların davaları da Osmanlı mahkemelerinde görülecek,(4 Madde) Osmanlı vatandaşlarından alınan tarh ve resimler aynı şekilde yabancılardan da alınacaktı.(5 Madde)

Yasanın geçici maddesinde ise, bu kanunun yayınlanışından itibaren Osmanlıdaki dava vekilliği, tabiblik, eczacılık, mühendislik, öğretmenlik meslek ve sanatlarıyla uğraşan, okul açan, gazete ve mecmua çıkartan yabancıların hakları Osmanlı kanunlarına bağlı kalmak şartıyla saklı kalacaktı. Böylece Osmanlı topraklarındaki yabancıların statüleri yeniden belirlenmiş oluyordu. Yabancı elçilikler ise hala bu kanununun kapitülasyonlara aykırı olduğunu savunarak protesto itirazlarını hükümete iletmışlerdi¹⁷. Bu protestolardan birinde Rus elçiliği İstanbul'daki Rus Seyrüsefain ve Ticaret şirketinin Osmanlı Seyrüsefain şirketi ile olan davalarından söz etmişti. Buna göre; bu davada Ticaret-i bahriye mahkemesi Rus üyelerinin itirazına önem vermemiş, dava sonucu Rus vapur şirketinin İstanbul'daki gemisine sivil bir polis gönderilmiş, Galata'daki gemilerine de polis memurları girmişti. Ayrıca Rus tebasından Tokathyan'ın da Beyoğlu Bidayet mahkemesindeki davasına da Rus tercüman alınmamıştı. 4 Ekim 1914 tarihinde bu olaylar nedeniyle protesto gönderen Rus elçiliğine, Hariciye'den de elçiliklere kararın alındığından itibaren her zaman gönderilen kapitülasyonların kaldırılmış olduğuna dair yazı, yanıt olarak gönderilmişti¹⁸.

Adli alandaki bu yeni duruma geçiş kolay olmadı. Ancak anlaşıldığına göre konsolosluklar hakkındaki bu kararlar, yalnızca savaş halinde olan devletler için kullanılmıştı. Hükümet savaş ortamından yararlanarak, savaş halinde olduğu devletlerin konsoloslukları hakkında kararını uygulamış görünüyordu. Örneğin 1916 yılındaki bir Alman raporunda, Osmanlı ile savaş halindeki devletlerin vatandaşları dışında, Alman vatandaşlarının hala kapitülasyonlara dayanarak konsolosluk mahkemelerinde

---

Ceride-yi İlmiye, 11.Sayı 1333,

¹⁷ BOA.HR.HMS.İŞO., 59/1-2.; Osmanlı ülkesinde savaşın çıkışı sonrası elçiliklerin devam ettiren devletlerden sırasıyla İtalya 15 Mart, Felemenk, İsveç, Danimarka ve İspanya ise 18 Mart tarihli protestolarını göndermişlerdi.

¹⁸ BOA.HR.HMS.İŞO., 62/1-I

yargılandığı ve korunma haklarının da devam ettiği belirtilmişti¹⁹. 1917 yılında savaş ilan edilen Amerika vatandaşlarından, misyonerler, eğitimciler, işadamları ve diplomatlar da kapitülasyonların hukuken yürürlükte olduğu varsayımıyla faaliyetlerine aynen devam etmişlerdi²⁰. Aynı konuda Adliye Nazırı, 24 Nisan 1916'da Vilayetlere Amerikalılarla anlaşmazlıklardan kaçınmaları yönünde telgraf da çekmişti.²¹

Rus Elçiliği tercümanı Mandelstam ise İtilaf Devletleri'nin uyruklarının çok onur kırıcı hareketlerle karşı karşıya kaldığını, konsolosların ise uyruklarını savunamaz durumda sadece protesto edebildiklerini belirtmişti²². Bilindiği gibi kaldırma kararı sonrasında elçilerle yapılan görüşmelerde adli kapitülasyonların ertelenmesi bile kararlaştırılmıştı. Hatta oluşturulan Adalet komisyonu da görüşmeleri sırasında yabancıların Osmanlı kanunlarına göre Osmanlı mahkemelerinde yargılanmasını uygun bulmamış ve bu konuda yeterli olacak yeni kanunlar hazırlanana kadar, davaların yine konsolosluk mahkemelerine bırakılmasını önermiş ve bu da Vükela tarafından kabul edilmişti²³. Bu bile, adli konularda yeni düzenlemeye gitmenin ne kadar gerekli olduğunu ortaya koymaktaydı.

Hatta bu amaçla, 1916 Ocak ayı başlarında Türkiye'den Umur-u Siyasiye Müdürü Reşid Bey, Hariciye Hukuk Müşaviri Hrant ve Umur-u Cezaiye Müdürü Tahir (Taner) Bey'den oluşan üç kişilik heyet, yapılacak Adli Islahat için görüş alış verisi amacıyla Almanya'ya gitmişti²⁴. Alman Adliye Nazırı ile de görüşen Tahir Bey, Ahmet Reşit (Turnagil) ve Hrant Abro ile Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa Alman Adli yapısında incelemelerde bulunmuştu²⁵. Almanlar da özellikle hapisaneler konusunda ısrarlıydı. O kadar ki 1915 tarihli bir Alman raporunda, Türklerin hapisanelerdeki

¹⁹ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun...*, s. 113. Dpn. 274. Ancak Yunan elçiliğinin 24 Mart 1917 tarihli, davaların Osmanlı mahkemelerinde görülmesine itiraz yazısına, hükümetin kapitülasyonlar kaldırılmıştır şeklindeki 1914 teki aynı yazıyı yollamasından, diğer devletlerin uyruklarına da bu kararın uygulandığı anlaşılmaktadır. *BOA. HR. HMŞ. İŞO.*, 62/1-1.

²⁰ John M. Vander Lippe, "Öteki Lozan Antlaşması: Amerikan Kamuoyunda ve Resmi Çevrelerinde Türk-Amerikan İlişkileri Tartışması", 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması, Ankara, 1994, s. 65.

²¹ Thayer, a.g.e., s. 229. Amerikan Hükümeti 13 Kasım 1914'te, Osmanlı'nın savaşa girmesiyle, İtilaf Devletleri elçilerinin yurdu terketmesi nedeniyle, Türkiye'deki Amerika konsolosluk mahkemelerinin İngiliz ve Fransız uyruklarını koruma talimatını vermişti. a.g.e., s. 229.

²² Mandelstam, a.g.e., s. 94.

²³ Thayer. a.g.e. s. 230 ; Tanin 1 Teşrinevel 1914 / 18 Eylül 1330, Hükümetin, adli konularda daha ihtiyatlı olunması ve yabancıların da merkeze sorulmadan tutuklanmaması konusundaki vilayetlere yazısı da göz önüne alınacak olursa, konsolosların eski durumlarını korumalarının nedeni anlaşılır. Bayur, a.g.e., Cilt III, Kısım I, s.173.

²⁴ Tanin, 20 Kanunsani 1916 ; İkdam 20 Kanunsani 1916. Bu heyet aynı zamanda Almanya ile kapitülasyonların kaldırılması yönünde görüşmelerde de bulunmuştu.

²⁵ Taner, a.g.e., s. 13.

yabancılar için koruyuculuk sistemi anlamına gelen konsolosluk denetiminin kaldırılmış olması eleştirilmiş ve Türkiye’de bir adalet ve hapishane reformu gerektiği vurgulanmış²⁶ ve bu ıslahata da talip olmuşlardı. Bu amaçla Osmanlı Adliye Nezareti ve Alman Büyükelçisi arasında ilişki kurularak, bir Alman Adalet Bakanlığı memurunun İstanbul’a adli ıslahat için gelebileceği, hatta Osmanlı’nın bir çok mahkemelerinde yabancı hakimlerin görev alabileceği de belirtilmişti²⁷.

Hükümetin adli konudaki bu kararlarına müttefik Alman ve Avusturya Macaristan konsolosluklarından da protesto yazıları gelmekteydi. Hatta Hükümet, kapitülasyonların kalkmış olmasından dolayı işlerini buna göre yürütürken müttefiklerinin bu tepkisini olumsuz olarak görmüş ve Hariciye Nezareti bu konuda Sadaret’e 15/28 Temmuz 1915’te yazdığı tezkere de, Hükümetin kapitülasyonların kaldırılması üzerine çıkan kanunların uygulanmasına yabancı elçiliklerle birlikte özellikle Alman konsoloslarının da kapitülasyonlar kuralları gereği vatandaşlarının Osmanlı mahkemelerinde yargılanamayacağı şeklindeki protestolarının, engellenmesini istemişti²⁸. Almanların bu tutumu nedeniyle, en kısa sürede onlarla bir antlaşma yapma fikri Osmanlı Devlet adamlarında ön plandaydı. Ancak bu 1917 yılında tam olarak sağlanacaktı.

Yabancı devletler genelde Osmanlı Adli teşkilatının yeterli olmadığı şikayetlerini dile getirmişler, özellikle mahkemelerin ve hapishanelerin çağdaş olmadığını ileri sürmüşlerdi. Buna karşılık Talat Bey’in gazetelere verdiği beyanda; *“Düvel-i muhasıma bize hitaben hapishanelerimizi ıslah etmedikçe adliyeye ait kapitülasyonların ref’ine musaade edilmeyeceğini söylüyorlar. Fakat aşikardır ki, hapishanelerimizi ve teşkilat-ı adliyemizi ancak para ile ıslah edebiliriz, diğer taraftan ecanibi efrad-ı ahalimizin tabi oldukları taahüdata tabi tutarak, menabi-i varidatımızı tezyid edebiliriz.”*²⁹ derken, Sırp Yunan örneklerini de vererek onların da kapitülasyonları kaldırdığı zaman hapishanelerinin iyi olmadığını belirtmişti.

²⁶ Bozkurt, *Batı...* s. 113.

²⁷ Bozkurt, *Azınlık İmtiyazları, Kapitülasyonlardan tek Hukuk Sistemine Geçiş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.s. 41. Aslında bu adli ıslahat II. Meşrutiyetin ilanından sonra da söz konusuydu. Örneğin Rene Pinon, 1910 yılındaki beyanatında Adli alanda ıslahat yapılırsa, kapitülasyonların öneminin kalmayacağını belirtmişti. Tanin 7 Mart 1910. Bu amaçla Ostrorog, Adliye’ye müsteşar olarak alınmıştı. Ostrorog kapitülasyonların, İslam Fıkhu’nda yabancılar karşı olan durumun antlaşma tarzında yapılması olarak görmekteydi. Yani kapitülasyonların varlığı şeri hukukta da bulunmaktaydı.

²⁸ Bayur, *a.g.e.*, Cilt III, Kısım III, s. 470.

²⁹ *Ahenk*, 2 Eylül 1330. 15 Eylül 1914.

İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlgası Üzerine Ecanib Hakkında İcra Olunacak Muameleye Dair Talimatname hükümet tarafından, bir kitapçık olarak basılmış ve 20 Eylül 1330 tarihli yazıyla birlikte bütün vilayetlere gönderilmişti³⁰. Birinci Kısım olarak planlanan bu talimatnamede ilk olarak yabancılara ait adli işlerle, ruhban, eğitim ve sağlık kuruluşları hakkında uygulanması gerekli kurallar belirtilmişti. Böylece, bütün kapitülasyonlar denilen imtiyazlar kaldırılmış ve 1 Ekim 1914 (18 Eylül 1330) tarihinden itibaren geçerli olacak idi. Talimatname'nin 1. Bölümü tamamen adli işlere ayrılmıştı. Birinci bölümün ilk kısmı da cezai işler ile ilgilidir.

Buna göre, yabancı uyruklu suçluların her türlü işlemleri, doğrudan konsolosluk memuru olmaksızın yapılacağı gibi, avukatı yabancı olduğu halde bile suçun araştırılması ve mahkemesinde konsolosluk memuru aracı bulunmayacaktı(2. Ve 4. Madde). Ayrıca adli evraklar doğrudan doğruya Osmanlı Mahkemesi aracılığıyla suçluya gönderilecek ve tutuklanma ve hapis işlemleri de Osmanlı tutukevi ve hapishanelerinde yapılacaktı(3. madde). Mahkeme sırasında yabancı uyruklu şahitler, konsoloslar aracı edilmeksizin davet edilecekti(5. madde)³¹ Böylece önemli bir adım atılmıştı. Çünkü uzun yıllardır, konsolosların mahkemelerdeki etkinliği nedeniyle suçlu olan yabancılara nasıl suçsuz kabul edildiği ortadadır.

Bu konuda belgelerden edindiğimiz bilgilere gelecek olursak, yabancı devletler bu uygulamayı şiddetle protesto etmişler ve eskisi gibi davranmaya devam etmişlerdi. Bu amaçla Polis Müdüriyeti 27 Ekim 1914 tarihli yazısında, yabancı konsolosların sorunlarla ilgili verecekleri tavrilerin bundan sonra kendisine verilmesinin gerektiğini belirtmişti. Çünkü konsoloslar eskisi gibi tavrilerini hükümet daire ve şubelerine vermekte, o daireler de hükümetin talimatnamesi gereğince bu tavrileri kabul etmekteydi. Polis Müdüriyeti, Dahiliye Nezareti'nden bu kararın Konsolosluklara da bildirilmesini istemişti³². Dahiliye Nezareti de Beyoğlu ve Üsküdar gibi küçük

³⁰ BOA. DH.HMŞ. 9-71; Bu talimatname Hariciye Hukuk Müşavirliği tarafından hazırlanmış ve iradeye arz olunmadığı gibi takvim-i Vekayi'de de yayınlanmamıştır. 1330 tarihli bu kitapçıkta olmayan ancak genel talimatlar ile vilayetlere gönderilen yazılarda ise, yabancı postaları ile ilgili bölüm bulunmaktadır ve bu bölüm ancak hükümetin yayınladığı 1331 tarihli İkinci Kısım kitapçıkta yer alacaktır. 1914 tarihli bu talimatnamenin içindekileri için bkn. EK.1

³¹ Eylül ayı ortalarında konsolosluk mahkemelerinin kaldırılarak yabancılara tüm dosyalarının Osmanlı Mahkemelerinde görüşüleceğine dair Adliye Nezaretinden istinaf madde-i umumilerine yazı gönderildi Ahenk, 10 Eylül 1330

mutasarrıflıkların bu takrirleri alıp işleme koyma yetkisinin olmadığını belirtmişti³³.

Kapitülasyonların kaldırılması sonrasında yabancıların da bu gibi işlerde doğrudan doğruya Osmanlı hükümetine başvurmasına önem verilmişti. Örneğin Aydın Vilayeti'nden gelen bir yazıda kapitülasyonlar kalkmış olmasına rağmen yabancıların hala konsolosluklara başvurmasından şikayet edilmişti. Aydın Vilayeti'ne bu konuda kesin kararlı olunması ve bu kişilerin de yurt dışına (tard) gönderilmesinin uygun olacağı 27 Ocak 1915 tarihli yazıyla bildirilmişti³⁴. İzmir Valiliği de yabancıların işlerinin daha kolay halledilmesi için konsoloslar aracılığıyla değil hükümet dairelerine başvurmaları gerektiği şeklinde ilanlar vermişti³⁵. Bu konu hükümeti 1915 yılında devamlı uğraştırmıştı. Bütün vilayetlerden yabancıların konsolosluklara başvurmaya devam ettiğine dair yazılar Mart, Nisan ve Mayıs aylarında da devam etti.

Örneğin 29 Ocak 1915'te doğuştan Amerika vatandaşı Guiseppa Succoia, konsolos mahkemesinin emrine göre İstanbul'da tutuklanmış ve hapisaneye gönderilmişti. Ama şehirden ayrılma isteği üzerine yargılamadan tahliye edilmişti³⁶. Hükümetin tard edilme kararı burada cezalının kendi isteğiyle uygulanmış oluyor, hükümet de sesini çıkarmıyordu. Normalde Osmanlı mahkemelerinin ilam kağıdını doğrudan davalı yabancı tebaya göndermesi gerekmektedir. Ve bu da yerine getirilmekteydi. Ancak elçilikler bu şekle itiraz etmekteydiler. Çünkü, başlangıçtan beri hükümetin aldığı konsolosluk mahkemelerinin kaldırılması kararına katılmamaktaydılar ve ilam kağıdının kendilerine gönderilerek davalıya ulaştırılması gerektiğine inanmaktaydılar.

Özellikle Amerika bu gönderme itirazını ve protestosunu devamlı hükümete iletmişti. Örneğin Konya'da Hindi tekkesi zaviyedarı Şeyh Abdullah Efendi'yi öldüren kişilerin tabiyetinin Amerikalı olduğu öğrenilmiş ve Konya Vilayeti'nden, bu kişinin hakkında kesinlikle Osmanlı vatandaşlarından ayrı işlem yapılmaması istenmişti. Amerikalı elçinin 19 Ocak 1915 tarihli itirazına da baştan beri elçiliklere gönderilen kapitülasyonlar kaldırılmıştır yazısı gönderilmişti³⁷. Bu olay sonrası, hükümet elçilere kapitülasyonlar kaldırıldığı için yabancıların doğrudan hükümet dairelerine müracaat

---

³² BOA.DH.SYS, 52-7

³³ BOA.DH.SYS, 52-7

³⁴ BOA. HR. HMS. İŞO. 62/1-I

³⁵ Anadolu, 26 Teşrinevel 1914

³⁶ Thayer, a.g.e., s.229.

³⁷ BOA.HR.HMS.İŞO 59/1-6

etmesinin gerektiğini bildiren yazıları Mayıs ve Haziran 1915 tarihlerinde de göndermişti. Yine İzmir Amerikan Konsolosluğu tarafından İzmir'deki Grifit ve Şürekası ticarethanesine doğrudan mahkeme ilamı gönderilmesi, İzmir Sulh Mahkemesince protesto edilmişti ve Sulh Mahkemesi hükümetten, kapitülasyonların kaldırılmış olduğunu ve artık Amerikan konsolosluğunun bu konuda yetkisin olmadığını konsolosluğa hatırlatılmasını istemişti³⁸.

Aynı şekilde İtalyan elçiliği de, kendi tebasına Ankara Sulh Mahkemesinin doğrudan mahkeme ilamı göndermesini protesto etmiş ve buna karşılık ona da, 1913 yılındaki Lozan Antlaşmasında İtalya'nın bu konuda verdiği tavizler anımsatıldığı gibi 9 Eylül 1914 tarihli kapitülasyonların kaldırılmış olduğuna dair karar da 17 Mayıs 1915'te tekrar gönderilmiştir³⁹.

Aslında elimizdeki belgelerden anlaşıldığına göre mahkemelerin doğrudan yabancı vatandaşa mahkeme ilamı göndermesi 1913 ve 1914'ün ilk aylarında da uygulanmıştır. Özellikle 1913 yılındaki Sulh mahkemeleri Kanununun yabancılara da teşmili yönündeki kanun sonrasında örneğin Halep Sulh Mahkemesi de 9 Aralık 1913'te Fransa konsolosluğuna doğrudan celpname göndermiş ancak bu, konsolosluk tarafından reddedilmişti. Halep Valisi Celal Bey Fransız konsolosluğunun yargı hakkını kaybetmemek için, celpnameyi reddeddiğini bildirerek ne yapılması gerektiğini sormuştu⁴⁰. Yine Yozgat Valiliğinden de 25 Haziran 1914 tarihli gelen yazıda da, konsolosların, elçiliklerden gelen uyarılar üzerine mahkemelerden gönderilen celpnameleri reddettikleri, bu nedenle mahkemelerin de çaresiz kalıp, davaların ertelendiği belirtilerek çözüm bulunması istenmişti.

Hükümet ise bu konuda elçiliklere yazı gönderildiğini, bu yazılara yanıt verilmediğine göre, görüşlerinden vaz mı geçtiklerine dair, elçiliklere yeniden bir yazı gönderildiğini belirtmiş ve sonunda ancak kapitülasyonlardan yararlanmayan İran ve Yunan vatandaşlarına bu şekilde davranılabileceği, diğer yabancı vatandaşlar hakkındaki celpnamelerde ise elçilikler nezdinde teşebbüse devam edildiği bildirilmişti⁴¹. Beyrut Valiliği'nden de bu yönde yazı gelmiş olmasına rağmen Sulh Mahkemeleri Kanununun yabancılara da teşmili hakkında kanunun tam olarak

³⁸ BOA.HR.HMŞ.İŞO. 62/1-1

³⁹ BOA.HR.HMŞ.İŞO.59/1-6

⁴⁰ BOA.DH.İD. 171-29

⁴¹ BOA.DH.İD. 171-29

uygulanamadığı görülmüştür⁴². Aynı yönde İzmir'den gelen yazıda, Belediye'nin Fransız tebasından alması gereken para cezalarını alamadığı gibi, Fransa General Konsolosluğu'nun da bu konuda protesto yazısı yazdığı anlaşılır. Konsolosluk kendi tebasından alınacak para cezasından vazgeçilmesini istemektedir. Dahiliye Nezareti ise İzmir'e yazdığı yazıda, konsolosların bu haklarının olmadığı vurgulanmış ve ayrıca vilayeti de işlemlerini doğrudan yapması, konsolosluklara başvurmaması konusunda uyarılmıştı⁴³. Aynı şekilde Nisan 1914'te İzmir'deki Feriks adlı Avusturyalı Sigorta Kumpanyası, Osmanlı vatandaşlarının kendi aleyhine açacağı davaların Osmanlı mahkemelerinde görülmesine karşı çıkar. Bu nedenle Osmanlı vatandaşlarının hakkının korunmasını isteyen hükümet kararına karşı, Avusturya elçisi itiraz ederek, bu davalarının muhtelit mahkemelerde görülmesi gerektiğini belirtip, Feriks davasının İzmir Muhtelit Ticaret Mahkemesine⁴⁴ alınmasını istemişti. Hükümet bu olayın araştırılması emrini 14 Temmuz 1914 tarihli yazısıyla belirtmişti, ancak daha sonra kapitülasyonların kaldırılması sonrasında bu konu üzerine daha cesaretle gidilmişti⁴⁵.

Talimatnamenin 1. Bölümü'nün 2. Kısımını konsoloslar ve maiyetindeki memurların muhakemesiyle ilgiliydi. Buna göre; General konsolos, konsolos, konsolos vekili, ajan konsuler ve başka sıfatlarla konsolosluklarda çalışan kişilerce işlenecek cinayetten ve suçtan dolayı bu kişilerin davaları, doğrudan Osmanlı mahkeme ve dairelerinde görülecek idi. Ancak bu kişiler mensup oldukları devletlerce işlem yapılması şartıyla Osmanlı mahkemelerinde yargılanmayacaklardı. (8.Madde) Cezanın uygulanmasında başvurulacak durumlarda konsolosun şahsi taşınır malları hakkında hüküm uygulanacak, devletine ait eşyaya dokunulmayacaktı(10 madde). Bir konsolosun şahitliğine veya bilgisine gereksinim duyulduğunda, bir hükümet memuru adı geçen konsolosa bizzat giderek sözlü veya yazılı bilgi talep edecek, buna karşılık konsolos hiçbir nedene bağlı olmadan bu işlemi red veya tehir hakkına sahip olamayacaktı.(11

⁴² Zaten, kapitülasyonların kaldırılmasıyla da, yabancıların davalarının I. Ticaret meclisi yerine, istinaf mahkemelerinde görülmesine dair bu kanuna gerek kalmamıştır ve 12 Teşrinisani 1331 tarihli kanunla feshedilmiştir. *Takvim-i Vekayi*, 15 Kanunusani 1331.

⁴³ **BOA.DH.İD.** 40-1/13. Anlaşıldığına göre İzmir bu konuda biraz ılımlı davranmaktaydı. Vali'nin yabancılar hakkında çıkan kararnamelere rağmen bazı durumlarda haksızlığa uğrayan yabancıların durumunu idareten halletmekteydi. Örneğin gayrimenkulu, bir Türk tarafından fuzuli olarak işgal edilen, tecavüz edilen, kirasını vermeden oturlan yabancılar Rahmi Bey'e başvurdukları takdirde haksızlıkların ortadan kalktığını görmekteydiler. İbrahim Ethem Postacıoğlu, *Meslek Hatıralarım 1907-1957*, İzmir, 1958, s.14.

⁴⁴ Ticaret Mahkemeleri kapitülasyon kurallarına ve Avrupa ticaret uygulamalarına göre çalışan mahkemelerdi. Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.217.

⁴⁵ **BOA. DH. HMŞ.**22/13

madde) Bu konudaki son maddede ise, konsolosluklarda görevli katipler, kavaslar, tercümanlar ve ruhani memurlar ile, onların maiyetindeki mütevelliler gerek Osmanlı gerek yabancı olsun hiçbir imtiyazdan yararlanamayacaklardı(12 madde)⁴⁶.

Talimatnamenin Birinci. Bölümü'nün 3. Kısımı'nda yabancı ticari gemilerdeki adli işler söz konusuydu. Buna göre bu yabancı ticaret gemilerinde bir suç işlenecek olursa devlet memurları ancak, işlenen suçun limanda veya karada asayiş ihlal etmesi, ihlal etmediği durumda, yerleşik halktan birini veya, dışarıdan başka birini ilgilendirmesi durumunda müdahale edebileceklerdi(13 madde). Bu durumlarda suç işleyen yabancıların takibi halinde Osmanlı memuru doğrudan yabancı gemiye girerek her türlü işlemi yapmaya yetkiliydiler(14 madde).

Talimatnamenin İkinci Bölümü ticari ve hukuki işlere ayrılmıştı. Bölümün ilk kısmı, cezai işler dışındaki ticari ve hukuki davalarda yabancı uyrukluların durumunu ortaya koymaktaydı. 15. Maddede hukuk ve ticari işlerde yabancılara Osmanlı vatandaşlarına davranıldığı gibi işlem yapılacağı belirtilmiş ve konsoloslar olmadan mahkemelerde yargılanacakları yinelenmiştir. Ayrıca Osmanlı memurları her tür adli evrakı bildirmek için yabancıların binalarına, otel, dükkan ve mağazalarına, kanunun emrettiği şartlarla girme hakkına sahip olacaklardı.(16 madde)

İkinci Bölüm'ün 2.Kısımı ise, aile hukuku ve miras ile ilgiliydi. Yabancıların aile hukukuyla ilgili, nikah, evlenme, velayet, vesayet, boşanma gibi davalarda yabancıların bağlı oldukları devletlerin kurallarının geçerli olduğu belirtilmiş ve Osmanlı Kanunlarında bu işlerin yürütülmesi için oluşturulacak kanun ve teşkilat yayınlanıncaya kadar, aile hukuku Osmanlı mahkemelerinde görülmeyecekti.(21 madde) Görüldüğü gibi hükümet, aile hukukunu kendi alanı dışında tutuyor ancak ileride bu konuda çalışmaların yapılacağını da ortaya koyuyordu⁴⁷. Yabancıların taşınmaz mallarının mirasından doğan davalarda Osmanlı kanunlarına göre işlem

⁴⁶ Yabancı konsolosların hangi mahkemelerde ve ne suretle yargılanacağını anlatan bu maddeler Hariciye Hukuk Müşavirliği tarafından hazırlanmıştı. BOA.HR.HMŞ.İŞO.64/10

⁴⁷ Nitekim, oluşturulan Adalet Komisyonları bu konuda çalışmalarını yapmaya başlamış ve aşağıda görüleceği gibi yeni Aile Hukuku Kararnamesini oluşturmuştur. Bu konu o dönemdeki gazetelerde de tartışılmıştı. Bazı gazeteler status personel denilen ve aile hukukunu kapsayan ahval-i şahsiye ile dava-yı şahsiye denilen hukuki durumu karıştırmış ve bütün yabancıların şahsi davalarının konsolosluklarda görüleceğini belirtmişti. Tanin'de buna tepki göstermiş ve gazetecilerin bu iki kavram arasındaki farkı bilmeleri gerektiği uyarısında bulunmuştu. Gerçekten aile hukuku davaları Avrupa'da da olduğu gibi her davanın bağlı olduğu devletin kanunlarına bırakılmıştı. Tanin, 2 Teşrinievel 1914. Böylelikle yabancılara Türk kanunları uygulanarak mülkîlik geçerliyken, aile hukuku konusunda ise kendi kanunlarına bağlı olduğu için istisna bir durum söz konusuydu. Muammer Reşit Seviğ, "Türkiye'de hangi hallerde Yabancı kanun tatbik edilir?", İ.Ü.H.F. Ord.Prof.Dr. Tahir Taner'e Armağandan ayrı basım, İsmail Akgün

yapılacağı da belirtilmişti(22 madde).

Talimatnamenin 2.Bölümü'nün 3.Kısımında da, konsolosların ve memurlarının hukuki ve ticari işlerde yabancı uyruklar gibi Osmanlı mahkemelerinde yargılanması söz konusuydu.(24 madde) Ancak konsoloshanede görevli memurların borçları nedeniyle hapsedilmeler uygun görülüyor ve yalnızca ticaret ile uğraştıkları durumda borçları hapis için geçerli olacaktı(25 madde). Bu durumda ancak konsolosların şahsi malları hakkında kanunlar yürürlükte olacaktı.(26 madde)

Talimatnamenin 3.Bölümünde ceza mahkemeleri ve hukuk, ticaret ve sulh mahkemelerinde, yabancılardan alınacak harç ve vergilerle masrafların Osmanlı uyruklularından alınanlar ile aynı olacağı belirtilmişti(27 madde).

4.Bölüm'de ise; 28.29.30.31. maddelerde cezai, hukuki ve ticari davalarda yine konsolosların bulunmayacağı belirtilmiş ve o güne kadar konsolos mahkemelerinde görülen işlerin o bölgedeki Osmanlı mahkemelerine, konsolosluk tutukevi ve hapishanelerindeki tutukluların ve mahkumların da Osmanlı tutukevi ve hapishanelerine geçişinin sağlanacağı eklenmişti⁴⁸.

Bu dönemde uygulanacak olan bu talimatnamede yazılan bazı maddelerin 1910 yılında da uygulanmış olması ilginçti. Arşivde bulunan bir belgeye göre suçlu yabancılara nasıl davranılacağı Dahiliye Nezareti'nden 2 Ocak 1910 tarihinde yazılan tezkereye göre açıklanmıştı. Bu yazının nedeni ise, Siroz'da bir polis memurunu öldürmüş olan Alman vatandaşı Leonciyer Spring'in hapsedilmesi hakkının Alman elçiliğinin kendisine ait olduğunu iddia etmesiydi. Bu nedenle hükümet, suçüstü yakalananların konsolos olmaksızın yakalanacağını, daha sonra konsoloslara haber verileceğini, tutuklama sırasında konsolosa gerek olmadığını belirtmiş ve 1861-64 antlaşmalarında da böyle bir maddenin bulunmadığı eklenmişti⁴⁹.

2.Hukuk- u Aile Kararnamesi Ve Şeriye Mahkemeleri

9 Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonların kaldırılmasından sonra İttihat ve

---

Matb, İstanbul, 1956, s.1.

⁴⁸ Adli alandaki bu değişiklikler Adliye Nazırı İbrahim Bey tarafından da 2 Teşrinevel 1914 (2 Ekim 1914) tarihli gazetelerde açıklanmıştı. İbrahim Bey, adli imtiyazların kaldırılmasının erteleneceği şeklindeki dedikodulara yanıt vermek için yaptığı görüşmede alınan bu kararları da açıklamıştı.

Tasvir-i Efkar 2 Teşrinevel 1914, Anadolu, 4 Teşrinevel 1914, Tanin 2 Teşrinevel 1914.

⁴⁹ BOA.DH.HMŞ. 9/49.

Terakki hükümetinin her alanda yıllardır kemikleşmiş hale gelen kapitülasyonların etkisini ortadan kaldırmak için aşama aşama gerçekleştirdiği kanunlar içinde; belki de en önemlisi 25 Ekim 1917'de çıkartılan Hukuk-u Aile Kararnamesidir

Hükümetin, 1914 yılında kapitülasyonları kaldırma kararını aldıktan sonra, dışarıdan gelecek en önemli tepki nedeninin adli teşkilata olacağını göz önünde bulundurarak, bu yönde önemli adımlar atılmaya başlandı. Bu alandaki yenilikleri düzenlemek için oluşturulan 3 adet ihzar-ı kavanin komisyonları; Mecelle, Aile Hukuku ve Ticaret Hukuku alanında yasa tasarılarını hazırlamak için çalışmalarına başladı⁵⁰. Bu üç komisyondan sadece Aile Hukuku Komisyonu başarılı oldu ve tasarısını hazırladı⁵¹.

Komisyon, Hukuk-u Aile Kararnamesi hakkında ilk toplantısını 22 Mayıs 1916'da yaptı⁵². Bu kararnameyi hazırlayan komisyon üyeleri;

- 1- Reis: Mahmut Esat Efendi, Isparta Mebusu
- 2- Aza: Hafız Şevket Efendi, Fetvahane Mümeyyizi
- 3- Aza: Said Bey, Menteşe Mebusu
- 4- Aza: Ali Baş Hampa Efendi, Şurayı Devlet Azası
- 5- Aza: Mustafa Fevzi Efendi, Mahkeme-i Evkaf Kadısı

Hükümet adli alanda yapacakları yeniliklerin dışarıdan gelecek tepkileri azaltacağı düşüncesindeydi. Özellikle kapitülasyonların kaldırılmasının resmen kabul edilmesini amaçlayan hükümet, 1917 yılında Almanya ile bu alanda ilişkilerini hızlandırdı. Bu noktada işe devamlı olarak sorun görülen mahkemelerin tümünün Meşihat (Şeyhülislâmlık)tan alınarak, Adliye Nezaretine bağlanmakla başlandı. İttihat ve Terakki daha 1332 (1916) yılı kongresinde Meşihat-ı İslâmiye'nin düzenlenmesi kararlaştırılmış ve "*kuvve-i kazaiye (yargı yetkisi) münhasıran Adliye Nezaretine mevduudur Binaenaleyh bilcümle teşkilat-ı kazaiyenin Adliye Nezaretine rabt ve ilhakı için kanunnameler tanzimi teklif olunacaktır.*"⁵³ denilerek kararlılık gösterilmiştir. Ayrıca Hukuk-u Aile komisyonlarının hazırlanması için başta söylediğimiz komisyonların da hazırlandığı vurgulanmıştır⁵⁴.

Ziya Gökalp de, 1917 İttihat ve Terakki kongresinde Aile Hukuku alanında

⁵⁰ Bozkurt; *Batı Hukukunun...*, s.167.

⁵¹ *İkdam*, 30 Temmuz 1918.

⁵² M. Akif Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1985, s.163.

⁵³ Tunaya, *Türkiye'de...*, s.153.

⁵⁴ Bu karar bile kongredeki muhafazakarları rahatsız etmiş, sonrasında ise dönemin Şeyhülislâmu Hayri Efendi muhalif olarak istifasını vermiştir.

köklü bir reform yapılması için bir tebliğ sunmuştu⁵⁵. Çok hukukun getirdiği zararların farkında olan, Ziya Gökalp 1918 yılında, Osmanlı'daki çok hukukluluk ile ilgili bir manzumeyi, Yeni Hayat'ta yayınlıyacağı sırada Enver Paşa'nın sansürü üzerine, basılı nüshalar yok edilmişti. Bunun üzerine Gökalp, manzumeyi 1922'de Almanya'da yayınlamıştı. Manzumenin konumuzla ilgili olan bölümü:

Hep ikidir teşrii, kaza, mahkeme, ilam;

Devlet dine kanun yapar, din ise devlete.

Sarıklılar memur olur, fesliler imam;

Devlet benzer meşihate, din hükümete.

Bir devlet ile bir meşihat anlaşır ama !

Bir ülkede iki devlet mukarrin olmaz.

Bir vicdanda ilim ile din kaynaşır ama,

*İki ilim, iki hukuk, iki din olmaz*⁵⁶. şeklindedir ve Ziya Gökalp'in bu konuya bakışını açıkça ortaya koymaktadır.

Hükümet bu muhalefeti gördüğü için, bu kararlarını uygulama yolunda kamuoyunu hazırlama çalışmalarını da unutmadı. Özellikle İslâm Mecmuası'nda 16 Kasım 1916 - 25 Ocak 1917 tarihleri arasında 48., 49. ve 50. sayılardaki imzasız yazılarda mahkemelerin Şeyhülislamlığa bağlı olmasının zararları anlatılarak Adliye Nazırlığına bağlanmasının gereği üzerinde durulmuştu⁵⁷.

14 Ekim 1914 tarihinde ise "Mehakim-İ Şeriye ve Nizamiye'nin Tefrik-i Vezaifi Hakkında Nizamname"⁵⁸ ile imtiyazat ve mukavelat ile birlikte ticari, ceza ve gayrimenkul davaların nizamiye mahkemelerinde, diğerlerinin ise, Şeriye mahkemelerinde görülmesi kararlaştırılmıştı. Böylelikle Avrupalıların ülkede din mahkemelerinin varlığından duydukları rahatsızlığı yok etme açısından ilk adım atılmış oldu. Uygulama gecikmiş olmasına rağmen, Halil Bey'in Adliye Nazırı olmasıyla işler yeniden hızlanmıştı.

Bu konuda en önemli engel ülkedeki çeşitli dinlere sahip kişilerin yıllar öncesinden elde ettikleri dini imtiyazlardı. Patrikhaneler, Osmanlı' da özel hukuk

⁵⁵ Uriel Heyd, *Türk Ulusculuğunun Temelleri*, Ankara-1979, s.42

⁵⁶ Cavit Orhan Tütengil, *Gökalp'e İlişkin Yeni Notlar*, Sosyoloji Konferansları 64. Kitaptan ayrı basım. İstanbul Matbaası, İstanbul, 1976, s. 174-175, bkn. EK.2.

⁵⁷ Bayur . a.g.e., C.III, K.4, s.462-471.

⁵⁸ *Düstur*, Tertibisani, 30 Eylül 1330, Cilt.6.,

alanında yargı hakkına sahiptiler. Patrikhanenin mahkemesinde Osmanlı Devleti'nin kanunları değil imparator Justinien'in kanunları muteber ve cari idi⁵⁹. Bu nedenle özellikle yabancılar cemaat liderlerinin bu yargı haklarının elinden alınmasına şiddetle karşı çıkmaktaydılar. Çünkü Osmanlı'da her cemaatin kendi hukukuna göre ayrı ayrı örgütlenmesi ve yargı haklarının cemaat liderlerinin elinde olması, hem çok hukuklu bir sistemi yaratıyor, hem de dış müdahalelerin devamını sağlıyordu.

Özellikle Tanzimat ile birlikte din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin herkesi yasa önünde eşit sayan bir toplum anlayışı getirilmeye çalışılmış ancak, bu arada da yabancılar onların imparatorluk içinde konumlarını güçlendirecek ayrıcalıklar da verilmiştir. Osmanlı'nın bu çelişkisini anlamak gerçekten zordur.

Savaş sırasında, İttihat ve Terakkinin bu kararları doğrultusunda önemli bir aşama da şeri mahkemelerin, Şeyhülislamlık yetkisinin alınmasıydı. Çünkü yabancı devletler sürekli olarak dini kurullarla yönetilen mahkemelerde bir hristiyanın yargılanamayacağı savını öne sürmekteydi. Bu nedenle şeri mahkemelerin dini makam olan Şeyhülislamlıktan alınıp, siyasi bir makam olan Adliye nezaretine bağlanması zorunluydu. Talat Paşa da anılarında bu olaya yer vermiş ve yıllardır Şeriye mahkemelerinde düzenleme yapılmasının İttihat ve Terakki kongre programlarında olduğunu ancak kapitülasyonların kaldırılmasından sonra ancak buna teşebbüs edilebildiğini anlatmıştı⁶⁰. Gerçekten de bu teşebbüste kapitülasyon düzeninden kurtulmak çabası da hesaba katılmıştı⁶¹. Halil Bey de Adliye Nazırlığından itibaren bu konuyu ele almış, parti genel merkezinde nazırların toplantısında bu konuyu kendisinin önerdiğini anılarında belirtmiş, gazete ve mecmualarda yargı birliğinin sağlanması için propaganda yapılması işinin Ziya Gökalp'e verildiği için bu fikrin ona ait sanıldığını da eklemiştir⁶².

Fikir kime ait olursa olsun yargı birliğinin sağlanması amaçlanmış ve bu, partinin programına da geçmişti. Meclis-i Ayan'da Şeriye mahkemelerinin Adliye'ye bağlanması görüşülürken eski Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin, "*Benim oyumu sormayınız, bunu fırka böyle istiyor, böyle olacak*"⁶³ demesi de bu konudaki gerçekleri

⁵⁹ Şahin, a.g.e., s.98.

⁶⁰ Talat Paşa'nın Anıları, s.179; gerçekten de özellikle Meşrutiyet'in ilanından sonra Patrikhaneler yavaş yavaş imtiyazlarını kaybetmeye başladıklarının farkına varmışlardı. 19.Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler, Editör Pınelopi Stathis, tarih vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 11

⁶¹ Akşin, Jön Türkler..., s.432.

⁶² Halil Mentеше'nin Anıları, s.181.

⁶³ Talat Paşa'nın Anıları, s.178

ortaya koyuyordu.

Halil Bey 1918'de 5.Şubedeki yargılanmasında da Tevhid-i Kuzat (yargı birliği) konusunda devlet ve meclis için bu konunun çok önemli olduğunu vurgulamış ve "*eğer bundan dolayı divan-ı harbe gidip mahkûm olacak isem, bunu tarih-i icraatımın en parlak bir incisi olmak üzere muhafaza eder ve o ilhanı ahfadıma mucib-i iftihar olmak üzere mualla bir mevkiye talik ettirirdim*"⁶⁴ diyerek bu uygulamanın arkasında olduğunu büyük bir cesaretle savunmuştur. Anılarında ise, şeriye mahkemelerinin adliyeye bağlanmasından asıl amacın şeri mahkemelerini kaldırmak ve hukukumuzu da "laicisser" hale getirmek olduğunu ama bu konuda imparatorluk şeraitine göre tedrici olunması gerektiğini söylemiştir.⁶⁵

Sonuçta Mecliste de uzun tartışmalardan sonra, ikinci aşama olan "*Bilumum Mehakim-i Şeriye ile Merbutatının Adliye Nezaretine Tahvili İrtibatı*" hakkında kanun⁶⁶ 12 Mart 1333 (12 Mart 1917)'de⁶⁷ çıkartılmış ve bununla Şeriye Mahkemeleri, Adliye Nezaretine bağlanmıştır.

Halil Bey'in Hukuk-u Aile Kararnamesi için bir komisyon oluşturulduğunu açıklaması İtilaf devletlerini tatmin etmişti. Ama Hali Bey yine de ihtiyatlıydı ve çalışmaların olumlu olacağı konusunda umutsuz olduğunu da Rus Elçilik tercümanı Mandelstam'a açıklamıştı⁶⁸. Öyle anlaşılıyor ki, Halil Bey yabancı devletlere bu konuda açık vermek istemiyordu. Çünkü anılarında Hukuk-u Aile Kararnamesi komisyonundan amaçlanana "*aile hukukunu mektup hale koyarak bir an evvel şeri mahkemeleri ilga etmek ve patrikhanelerin imtiyazlarını harp şeraiti içinde kaldı:ılarak emrivaki yapmak*"⁶⁹ olarak açıklamıştı.

Üçüncü ve en önemli aşama ise, 8 Muharrem 1336, 25 Teşrinîevvel 1333 (25 Ekim 1917) tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi'nin yayınlanması oldu⁷⁰. Kararname Müslüman olsun olmasın bütün Osmanlıların aile hukukunu düzenleyen bir sistem

⁶⁴ Kocahanoğlu, *İttihat ...*, s.276.

⁶⁵ Halil Mentese'nin Anıları, s.227.

⁶⁶ *Düstur*, Tertibisani, Cilt.9.

⁶⁷ Bayur ve Akşin eserlerinde tarihi 25 Mart 1917 olarak vermekteler. Oysa 1333 Martundan itibaren Rumi takvim ile Miladi takvim arasındaki 13 günlük fark kaldırılmıştır.

⁶⁸ Mandelstam, a.g.e., s. 94

⁶⁹ Halil Mentese'nin Anıları, s. 227

⁷⁰ *Düstur*, Tertibisani, Cilt.9.

getiriyordu.⁷¹ Artık Papaz ve Hahamlar nikah kıyıp, bozamayacak, nafaka drahoma gibi işlerde hüküm verme hakları bulunmayacaktı⁷². Özellikle 156.maddesinde "rüesa-yı ruhaniyenin akd ve fesh-i nikah ile müstetbeatından nafaka-ı zevcat, drahoma ve cihaz hakkındaki hakkı-ı kazaları mülğadır" denilerek, ruhani liderlerin yargı yetkileri ellerinden alınmış oluyordu. Kapitülasyonların kaldırılmış olmasının son halkalarından olan Hukuk-u Aile Kararnamesi ile gayrimüslimlerle ilgili davaların tümünün şeri mahkemelere götürülmesi sağlanarak mahkemelerinin yetkileri genişletilmiş daha önce şeri mahkemelerin Adliye Nazırlığına bağlanmasıyla da, Avrupa Hukukuna ilişkin davalarda kaza birliği sağlanmak istenmiştir⁷³. Hükümetin bu düşüncesi, Hukuk-u Aile Kararnamesinin esbab-ı mucibe layihasında da açıklanmış ve gayrimüslimlerin hakkında onların din ve mezheplerinin kanunlarından gerekli hükümler alınarak, ortak oluşturulmuş kuralların herkese uygulanacağı belirtilmişti⁷⁴. Aynı yerde, devlete ait olması gereken yargı hakkının Osmanlı 'daki cemaat liderlerine verilmiş olmasının devletin egemenlik haklarına büyük zarar verdiği de eklenmişti. Burada asıl amaç, kapitülasyonlarla cemaat liderlerinin kazanmış olduğu imtiyazların ortadan kaldırılmasıydı. Basın da olayla ilgilenmiş ve Adliye Nazırı Halil Bey ve Komisyon üyeleri bu adli ıslahattan dolayı tebrik edilmiş ve kanunda gayrimüslim ahkamlarına da yer verilmiş olmasının devletin mezhep özgürlüğüne riayetkar davrandığına kanıt olarak gösterilmiştir⁷⁵.

Aile Hukuku, Osmanlı Medeni Kanunu olan Mecelle'nin hazırlanması sırasında bile kanunlaştırma dışında bırakılmıştı. Bunun en önemli nedeni ise, Osmanlı da çeşitli din ve mezheplerden insanların yaşamasından dolayı birçok dini hukukun aile hukukunda etkili olmasıydı. İşte bu nedenle bütün Osmanlı vatandaşlarını kapsayacak şekilde bir aile kanunu hazırlanamamıştı⁷⁶.

Sonuçta kapitülasyonların 1914'de kaldırılmasıyla konsolosluk mahkemelerinin yargı yetkisinin ellerinden alınmasıyla birlikte şimdi de Hukuk-u Aile Kararnamesi ile cemaat mahkemelerinin de elinden yargı yetkisi alınmış oluyordu. Hem Müslümanlar

⁷¹ Akşin; *Jön Türkler...*, s.432.

⁷² Bayur, *a.g.e.*, C.III, K.4, s.375.

⁷³ Bozkurt, *Batı Hukukunun...*, s.173. Kararnemenin tümü için, bkn. Orhan Çeker, *Aile Hukuk Kararnamesi*, Ebru Yayınları, İstanbul, 1985,

⁷⁴ Bozkurt, *Azınlık...*, s.43.

⁷⁵ *İkdam*, 30 Teşrinevel 1917; Hukuk-u Aile Kararnamesi, İtimat Kitaphanesi tarafından tam olarak basılıp kitap şeklinde 2 guruşa satışa da sunulmuştur.

⁷⁶ Aydın, *a.g.e.*, s.133.

hem Hıristiyanlar ve hem de Musevîler hakkında ayrı ayrı hükümler olduğu için hukuk birliğine aykırı görünse de bu kararname, İslâm hukukunun azınlıklara bakışından kaynaklanmıştı⁷⁷.

Bu konudaki, 7 Kasım 1917'deki son aşama ise, Usul-ü Muhakeme-i Şeriye Kararnamesiydi. Bununla, Şeyhülislamlık yargı alanından çekilmiş patrikhanenin yargı yetkisi kaldırılmış, Şeriye mahkemeleri ile Nizamiye mahkemeleri aynı teşkilata, yani Adliye Nazırlığına bağlanarak yapıda birlik sağlanmıştı⁷⁸. Hukuk-u Aile Kararnamesi, 1914 yılında şartların uygunluğundan yararlanan hükümetin kapitülasyonları kaldırdığı gibi, 1917'de tam zamanında gerçekleştirilerek, gayrimüslimlerin aile hukuku yönünden aynı hukuka bağlanmasını sağlamıştır. Devlet artık ülkedeki çok hukuklu sistemi ortadan kaldırmış oluyordu. Ancak Hukuk-u Aile Kararnamesi'ne muhalefet de söz konusuydu. Kararname çıkartılmıştı ama mecliste tartışmalar hala devam ediyordu. Yöntem açısından sorun, kararnamenin meclise getirilmeden, Şeyhülislam'ın padişaha bağlı olması nedeniyle doğrudan şeyhülislam tarafından muvakkat kanun olarak padişaha sunulmasıydı⁷⁹.

İçerik açısından ise hem muhafazakar İslamcılar hem de gayrimüslimler itiraz etmekteydi. Aydın Mebusu Emanuel Efendi, Mecliste cemaatlerin dini haklarıyla ilgili maddeleri eleştirmiş bunun Kanun-u Esasiye'ye de aykırı olduğunu belirtmişti⁸⁰. Cemaat liderleri de özellikle 156.maddeyi imtiyazlara aykırı bulmuştu. Vatikan da Katoliklerin evlenme ve boşanması işlemlerinde şeriat mahkemelerinin yetkilerine şiddetle karşı çıkmıştı⁸¹. Ayrıca yine cemaat liderleri, hem hükümet hem de İstanbul'daki elçiler nezdinde itirazlarda bulunmuşlar ve kararnamenin gayrimüslimlerle ilgili hükümlerinin uygulanmamasını istemişlerdi. Patrikhanenin ruhani meclisi oluşturduğu bir komisyon ile Mebusan Meclisi Adliye Encümenliğine gönderilmek üzere bir memorandum hazırlatmış ve 156.maddenin Ortodokslara uygulanmamasını istemişlerdi⁸². İstanbul'daki Katolik Meclisi de bu konuda bir nizamname hazırlamış ve

⁷⁷ Halil Cin - Ahmet Akgündüz; *Türk Hukuk Tarihi*, C.2, Özel Hukuk, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1995, s.58.

⁷⁸ Akyol, a.g.e., s. 88.

⁷⁹ Mehmet Ünal; "*Medeni Kanunun kabulünden önce Türk Aile Hukukuna ilişkin düzenlemeler ve özellikle 1917 tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi*", *A.Ü.H.F.Dergisi*, C.34, 1977, Sayı:1-4, s. 210.

⁸⁰ Aydın, a.g.e., s.222.

⁸¹ Bozkurt, *Batı Hukukunun...*, s.173.

⁸² Avusturya-Macaristan İstanbul elçisinin kendi Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği rapordan aktaran; Aydın, a.g.e., s.223.

Alman büyükelçisine vererek, Osmanlı yetkililerine iletilmesini istemişlerdi⁸³.

Görüldüğü gibi gayrimüslimlerin kararnameye itirazları aslında, Hukuk-u Aile Kararnamesi'nin amacına ulaştığını göstermekteydi. Uzun yıllar boyunca, bu gibi tepkilerden ve müdahalelerden çekinen Osmanlı devlet adamlarının buna cesaret edemeyerek, Mecelle zamanında bile, aile hukuku konusunu kanunlaştıramamaları sonrasında, 1917'de İttihat Terakki ileri gelenlerinin bu kararı almalarının ne kadar isabetli bir karar olduğu açıkça anlaşılmaktadır

Kararın 1918'de mecliste görüşülmesi sırasında kanunu meclisten geçirmemek için mücadele eden yeni Adliye Nazırı Haydar Molla'nın Halil Bey'in bunu neden yaptığına dair sorusuna verdiği yanıtta, Patrikhanelerin kendisini sıkıştırdıklarını söylemesi de gayrimüslimlerin kararnameye duyduğu tepkiyi net bir şekilde göstermektedir⁸⁴. Ancak gayrimüslimlerin itirazlarıyla beraber muhafazakarların da itiraz etmesi, onların da bu konuda ne kadar bilinçsiz olduklarını gösterir. Buna kanıt da yine Halil Bey'in anılarında, kendisinin Haydar Molla'ya, "*ben bu kararname ile patrikhanelerin devlet içindeki imtiyazlarını ortadan kaldırdım, sen elinle onları iade edeceksin. Halis bir Müslüman, bir vatanperver olarak buna nasıl razı oluyorsun*" demesi üzerine onun verdiği, "*Tövbe olsun, bir daha ağzıma almam, affedersin, ben burasını takdir edememiştim*"⁸⁵ yanıtında yatmaktadır.

Aslında olay, İttihat ve Terakki düşmanlığı yapan Hürriyet ve İtilafçılar'dan kaynaklanmaktaydı. Savaşın sona ermesinden sonra Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'ye Hukuk-u Aile Kararnamesi ve Şeri mahkemeler konusu sorulduğunda kendisi "*Hukuk-u Aile Kararnamesinin yürürlükten kaldırılacağını ve şeriye mahkemelerinin de kadim ve ananevi merciine iade edileceğini*"⁸⁶ belirtmişti. Şeyhülislam bu yanıtı verdiği tarihten bir kaç gün sonra İtilaf kuvvetlerinin İstanbul'a gelişi gerçekleşir. Bu tarihten sonra İtilaf Devletleri yüksek komiserleri, Hükümete müdahale ederek Hukuk-u Aile Kararnamesi'nin kaldırılmasını da istemişlerdi⁸⁷.

Yeni kurulmuş Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Adliye Nazırı Sıtkı Bey zamanında Hukuk-u Aile Kararnamesi'ni kaldırmak için ilk çaba gösterilmişti. Ancak

⁸³ Bozkurt, *Batı Hukukunun...*, s.174, dipnot.468.

⁸⁴ Halil Mentеше'nin Anıları , s.227.

⁸⁵ A.g.e., aynı yer.

⁸⁶ Sabah, 15 Mart 1919.

⁸⁷ Ünal, a.g.e., s. 211.

olay kanununun Şurayı Devlete gönderilmesiyle sonuçlandı⁸⁸. Sonuçta, İzmir'in işgali üzerine baş gösteren dinsel tutuculuk ve Damat Ferit'in Paris'e giderek Sadarete vekil olarak Şeyhülislam M. Sabri'nin vekalet etmesi sonucunda⁸⁹ 19 Haziran 1919 tarihinde hükümetin çıkarttığı "8 Muharrem 1336 tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesinin lağvı hakkındaki kararname"⁹⁰ ile Hukuk-u Aile Kararnamesi yürürlükten kaldırılmıştı. Kararnamenin kaldırılmasının altında, gayrimüslimlerin baskısının olması, kararnamenin neden tümden kaldırıldığını açıklamaya yetmez. Çünkü, kamuoyunda Hukuk-u Aile Kararnamesinin dünyanın en medeni memleketlerinde hatta Fransa'da da uygulanmaktaydı⁹¹. Ayrıca Fransa manda idaresindeki Suriye'de de, 1921 yılında sadece cemaat liderlerinin yargı yetkisini elinden alan 156.madde ortadan kaldırılmıştı⁹². Bu nedenlerden dolayı, Hukuk-u Aile kararnamesinin kaldırılmasının nedenlerini İtilaf Devletlerinin baskısından daha çok, aşırı muhafazakar İslamcılarla İttihat ve Terakki düşmanlığı yapan Hürriyet ve İtilaf fırkasının içinde aramak gerekir.

Sonuçta gayrimüslim cemaatler kendi aile hukuklarını eskisi gibi kendi cemaat meclislerinde, kendi dini hukuklarına uygun şekilde yerine getireceklerdi. Kapitülasyonların yeniden tesisi konusunda en büyük rolü, İtilaf Devletlerinin de baskısıyla -onları kaldırmak için çabalayan bir başka Osmanlı hükümeti gibi- yine bir Osmanlı hükümeti oynayacaktı.

Şeriye mahkemelerinin de Mart 1919 tarihlerinde alınan ilke kararıyla yeniden Meşihat'e bağlanması kararlaştırılmış ve bu amaçla bir komisyon da oluşturulmuştu⁹³. Zaten M. Sabri Efendi de bu görüşte olduğunu gazetelere açıklamıştı⁹⁴. Damat Ferit hükümeti yaklaşık bir yıl sonra bu amacını da gerçekleştirmiş ve 4 Mayıs 1920 tarihinde çıkardığı kanunla şeriye mahkemelerini de yeniden şeyhülislamlığa bağlamıştı. Hükümete göre şeri mahkemelerinin Adliye Nezaretine bağlanarak yargı birliğinin sağlanmasının devlete hiç bir yararı yoktu⁹⁵. Bu bile beş yıl boyunca aşama aşama gerçekleştirilen kapitülasyonları kaldırma yönündeki çabaların bazı çevrelerce anlaşılmadığını göstermektedir.

⁸⁸ Akşin, İstanbul Hükümetleri..., Cilt. I, s.320.

⁸⁹ A.g.e., aynı yer.

⁹⁰ Düstur, Tertibisani, C. 11. ; Takvim-i Vekayi, 24 Haziran 1335, (29 Ramazan1337)

⁹¹ Akşin, İstanbul Hükümetleri..., Cilt.1 s. 320

⁹² Aydın, a.g.e., s. 224; Hukuk-u Aile Kararnamesi Suriye'de 1953 yılına kadar devam etmişken Lübnan'da son yıllara kadar devam etmiştir.

⁹³ Akşin, İstanbul Hükümetleri, Cilt 1 s. 320

⁹⁴ Sabah, 15 Mart 1919, Ahenk, 7 Nisan 1919.

3. Ruhani Eğitim, Kilise Ve Sağlık Kuruluşlarıyla İlgili Düzenlemeler

Talimatnamede Ruhani eğitim, deniz kuruluşları ile okul ve sağlık kuruluşları hakkında da önemli kararlar yer almaktaydı. Bu bölümün 1.Kısımına göre; kilise, manastır, papaz ikametgahları, gece ve gündüz, erkek kız, sanayi, ziraat, tıp, hukuk, ticaret, mühendis ve ruhban yabancı okulları, eytamhane, dikişhane, hastane, muayenehane, kabristan gibi, kuruluşlar bazı kurallara bağlı tutulmuştu. (1.Madde) 2. Maddede bu kuruluşların tümünün tanınması için ferman almaları gerektiği belirtilmişti. 18 Eylül/1 Ekim'de fiilen var olsa bile fermanları olmayanların ise, iki ay içerisinde ferman almaları gerektiği yoksa kapatılacağı belirtilmişti⁹⁵ (3 ve 4. Maddeler). Bu yabancı kuruluşlar, kurulacakları sırada elçilikleri aracılığı olarak kullanmadan doğrudan hükümet dairelerine başvuracaklar ve fermanlarını alacaklardı.(5.Madde) Diğer maddeler ise, bu kuruluşların özel işleriyle ilgiliydiler.

Bu bölümün 2.Kısımı kilise, mabet, papaz ikametgahları ve kabristanlara aitti. Buna göre; bu kuruluşlar dini ayinlerinde serbest olacaklar, ancak içlerinde suçlu barındıramayacaklardı. Böyle bir durumda; Osmanlı polisinin buralara giriş hakkı bulunacaktı. (16.Madde) Kiliseler ve mabetler taşınmaz mallara ait her türlü vergiden muaf olacak, ancak kilise ve mabet dışındaki papaz ikametgahlarından her türlü vergi alınacaktı.(17 Madde) Yabancı kabristanlar da Osmanlı kanunlarına göre işlerini yapacaklardı(18.Madde), vergilerden muaf tutulacaklardı.(19.Madde)

3.Kısım yabancı okullarla ilgilidir ve ileride daha ayrıntılı görülecektir. Bu bölümün 4.Kısımı ise, sağlık mekanları ile ilgiliydi. Buna göre, hastahane, eczahane, tıbbi okullar gibi özel sağlık binaları da, hükümetten ferman almak zorundaydı.(28.Madde) ve bundan sonra bütün yabancı kuruluşlarının sağlık kuruluşu açmaları yasaklanmıştı.(30.Madde) Bu sağlık kuruluşları ve tıbbi okullar müfredat programlarını Maarif Nezareti'ne onaylatacak, Osmanlı kanunlarına ve teftişe tabi tutulacak, dini ayinleri başka dinden olanlara zorla telkin edemeyecekti. (33. Madde)

Kapitülasyonların kaldırılmasının sağlık alanındaki bir diğer sonucu da ülkedeki Karantina sisteminde oluşmuştu. Önemli salgın hastalıkların önlenmesi

⁹⁵ Akyol, a.g.e., s. 90

⁹⁶ Bu iki aylık süre daha sonra sorun yaratmış ve bir süre ertelenmişti. Bkn. Yabancı Postaların Kapatılması.

konusunda ortaya çıkan karantina zamanla yabancılara verilen kapitülasyonlardan biri durumuna gelmişti. 1839 yılında bu tür hastalıklarla tek başına baş edemeyen Osmanlı Devleti'nin, yabancı hekimlerle birlikte oluşturduğu Meclis-i Umur-u Sıhhiye ile ülkemize gelen yabancı hekimler zamanla kapitülasyon haklarından yararlanmaya başlamışlardı⁹⁷. Zamanla durum farklı boyutlara ulaşmaya başladı. Her ne kadar Karantina sayesinde iş uluslararası boyuta dönüp, hastalıklarla daha ciddi boyutta mücadele edilmesi sağlandığı söylenirse bile⁹⁸ 1894 yılında Paris'te düzenlenen bir toplantıda iş, Osmanlıların hacıların sağlık işlerine iyi bakmadığı ve bu nedenle ölüme neden olduğu suçlaması sonrasında "... bu nedenle Türkiye'nin içişlerine karışmaya Avrupa'nın hakkı vardır"⁹⁹ sözlerine kadar gelmişti. Sonunda bu kurum, Türk doktorların dışlanmasıyla tamamen yabancılardan oluşan devlet idaresinden ayrı bir idari yapı haline dönmüştü. 9 Eylül'de kapitülasyonların kaldırılması sonrasında hükümet Karantina meclisindeki yabancı doktorlara yol vermeye başladı¹⁰⁰.

"Uhud-u atika bakayası"¹⁰¹ olarak nitelenen Karantina'daki yabancı memurlar da işten çıkartılmış ancak, Osmanlı, geçici olanların memuriyetlerinin devamına izin vermişti. Ayrıca 23 Şubat 1330 tarihli "*memalik-i Osmaniye'de bulunan ecnebilerin hukuk ve vezai fi hakkında kanun-u muvakkat*"¹⁰² ile de Osmanlı'daki tababet ile uğraşan yabancılardan hakları da devlet kurallarına bağlı olması şartıyla korunmuştu. Daha sonra hükümet Osmanlı'da doktorluk yapma ölçülerini de belirlemişti.

Buna göre daha önce yabancı doktorlar, dişçi ve ebelerin girmek zorunda oldukları Kollukyum adındaki sınav kaldırılmış ve bunun yerine Darülfunun Tıp Fakültesi'nden mezun olup, doktorluk sınavına girenler tercih edilmişti. (2. Madde) Yabancı doktorların ise ancak Dahiliye Nezareti'nin izniyle ve eğer kendi memleketlerinden alınmış beyannameleri varsa, Osmanlı sınırlarında doktorluk yapabilecekleri kararlaştırılmıştı. Kısaca Osmanlı'da Doktorluk yapma ister yerli, ister yabancı Darülfunun Tıp Fakültesi mezunu olma şartına bağlanmış oluyordu¹⁰³.

⁹⁷ Osman Şevki Uludağ, "*Son Kapitülasyonlardan biri: Karantina*" *Belleten*, Cilt II, 1938, TTK. Ankara, s. 450.

⁹⁸ Necmettin Akyay, *Osmanlı İmaratorluğu'nda Sağlık Örgütleri ve Sağlık Kuruluşları*, Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Yay. Ankara, 1982, s. 20

⁹⁹ Uludağ, a.g.e., s. 456

¹⁰⁰ Mehmet Ali Ayni, *Milliyetçilik*, Marifet Basımevi, İstanbul, 1963, s.21.

¹⁰¹ *Tasvir-i Efkar*, 18 Teşrinvevvel 1914

¹⁰² *Düstur*, Tertibi sani, Cilt 7, s. 458

¹⁰³ *Meclis-i Mebusan Mazbatası ve Levayih-i Kanuniye*, Cilt 2, No: 428-501, s.120. Lozan'da büyük devletler yine İstanbul'da Karantina gibi bir doktorluk komitesi oluşturmaya çabalayarak eski haklarını

Talimatnamedeki dini, eğitim kuruluşları ve sağlık binaları hakkındaki özel maddeler ile bu kuruluşların imtiyazları ortadan kaldırılmış ve hükümete bağlı kılınmıştı. Ancak ülkedeki bu yabancı kuruluşların çokluğu bu denetimin sağlanmasında sıkıntılar da yaratmamış değildi. Özellikle Fransa konsolosları protestolarında, kendilerinin koruması altında olan kurumların vergilerden muaf olduğu şeklinde itirazlarda bulunmuşlardı. Örneğin, Beyrut'taki Fransız Soeur De Charite rahiplerine ait bağ ve bahçelerin vergiden muaf olduğunu belirten Beyrut General konsolosluğunun yazısına karşılık, yine kapitülasyonların 1 Ekim 1914 tarihinde kaldırılmış olduğu ve Fransa ile imzalanan 1901 ve 1913 tarihli antlaşmaların da fesh edilmiş olduğu belirtilmiş ve bu bağ ve bahçelerde de diğer emlak için uygulanan usulün uygulanması istenmişti¹⁰⁴. Yine Beyoğlu'ndaki Fransız uyruklu ruhban ve kuruluşların üzerindeki Fransız koruyuculuğunun da kalktığı belirtilmişti¹⁰⁵. Aynı şekilde Avusturya-Macaristan'ın koruyuculuğunda olan Beyoğlu'ndaki Dalmaçya Fukaraperver Cemiyeti'nin beyannamesini Türk yetkililerinden almadığı için kapatılacağı bildirilmişti¹⁰⁶. Elçiliğin itirazları da artık kapitülasyonları kaldırıldığı için elçilik koruyuculuğunun da kalktığı şeklinde yanıtlanmıştı. Rum Patrikhanesi de emlak alım satımı ile ilgili kanunlara Rum vatandaşlarının dahil edilmemesi yönündeki görüşlerini, Niksar Metropolit Polikarios aracılığıyla Adliye Nazırı İbrahim Bey'e iletmişlerdi¹⁰⁷. Hükümet bu konuda baştan beri çok kararlı davranmış ve elçi ve konsolosların protestolarına hep aynı şekilde kapitülasyonların kaldırılmasıyla ilgili olan yazıyı göndermiştir.

Kapitülasyonların kaldırılması yabancı kuruluşların bandıra (bayrak) çekmesinde de kendisini göstermiş, birçok vilayetten bu konuda haberler gelmişti. Vilayetlere hükümet tarafından gönderilen talimatnamede bu konuda belirli bir maddenin olmaması, vilayetlerin Dahiliye'ye başvurmasına neden olmuştur.

Bunlardan birinde Kastamonu Valisi Reşit Bey, Haziran ayında Samsun'dan İnebolu'ya gelen Kapişyon (Capucin) rahiplerinden Promichel'in kendisine ait mabede ve yanındaki okula talimatname gereği iki ay içinde ferman için başvurmuş olmasına

---

elde etmeye çalıştılar. Ancak sonuçta 114. Maddesindeki "*İstanbul meclis-i ali-i sıhhiye lağvolunmuştur. Türkiye sevahil ve hududunun teşkilat-ı sıhhiyesiyle Türk idaresi vazifedardır*" şekliyle sonuçlanmıştı. Uludağ, a.g.e., s. 465.

¹⁰⁴ BOA.DH.İD. 163-63. Sadaret'ten yazılan 24 Teşrinsani 1330 tarihli yazı.

¹⁰⁵ BOA.DH.SYS. 52-7. Dahiliye'den yazılan 20 Eylül 1330 tarihli yazı

¹⁰⁶ BOA.DH.İD. 126/62

¹⁰⁷ Sabah, 24 Teşrinsani 1914.

rağmen Fransız bandırası çektiğini bildirmiş ve ne yapılması gerektiğini sormuştur¹⁰⁸.

Aynı şekilde Halep Valisi Celal Bey'in Hariciye'ye 14 Ekim tarihiyle yazdığı yazıda ise Rus konsolosunun resmi günlerden sayılmayan günlerde bile bayrak çektiğini, İskenderun'daki Ruhban Okulu'nun da aynı şekilde Fransız Bayrağı çektiğini ve ne yapması gerektiğini sormuştu. Bu sorulara Hariciye'den verilen ilk yanıt "*imtiyazların hepsi kaldırılmıştır ama bu konuda kesin bir kural olmadığı için kısa bir süre sorun yaratmayın*"¹⁰⁹ olmuştur. Daha sonra ise Dahiliye Hukuk müşavirliği bu konuda bir talimatname hazırlamış ve yabancı devletlerin elçilik ve konsoloshanelerinde ve yabancı teba mekanlarında bandıra çekilmesinin koşullarını belirlemiştir¹¹⁰. 14 Şubat 1915 tarihli bu talimatnameye göre, İstanbul'daki elçiliklerin sadece kapısında bağlı oldukları devletin arması, önünde ise bandırası bulunacaktı. Aynı şekilde İstanbul'da ve diğer yerlerdeki konsoloshanelere de bu hak tanınmıştı. Diğer mekanlara ise bayrak çekmek yasaklanmıştı. Resmi bayramlarında ve Osmanlı bayramlarında ise hem elçilikler hem konsoloslar hem de diğer mekanlarda ancak Osmanlı bayrakları ile birlikte kendi bayraklarını çekebilecekti. Böylece yeni bir sorun daha ortadan kaldırılmış oluyordu.

Görüldüğü gibi hükümetin yayınladığı talimatın içeriği oldukça ayrıntılıdır. 1914 tarihli bu ilk talimatname hükümetin kaldırma kararı sonrası hemen alınması gereken tedbirleri içermekteydi. Hükümet, bu 1914 tarihli talimatnameden sonra 1915 yılında da, bu talimatnamenin II.Kısımını yayınlamıştır¹¹¹. Kararın alınmasından sonra ortaya aksaklıkların giderilmesini de amaçlayan bu II Kısım talimatnamenin tümünü vermeyi gereksiz bulduk. Kaldı ki, belli kanun ve kararnameleri yeri geldiğinde de açıklamaya çalışacağız. 1914 ve 1915 yıllarında kapitülasyonların kaldırmasıyla ilgili görülen bütün kanunlar, kararnameler ve nizamnamelerin yayınlandığı bu talimatnamede ilk sırayı yabancı postaları hakkında uygulanacak maddeler almıştı¹¹². Konu sırası geldiğinde daha ayrıntılı açıklanacak olan bu bölümden sonra, konsolosların sanat ve ticaretle uğraştığı takdirde temettu vergisi gibi Osmanlıların tabi olduğu vergilerin aynen onlara da uygulanacağı anlatılmıştı. Ayrıca

¹⁰⁸ BOA. DH. SYS. 52-7, 17 Ekim 1914 tarihli yazı.

¹⁰⁹ BOA. DH. SYS. 52-7.

¹¹⁰ BOA. DH. HMS., 30/114.

¹¹¹ BOA.HR.HMS.İŞO., 56/1-3; İmtiyazat-ı Ecnebiyenin Lağvından Dolayı Memurine Tebliğ Olunacak Talimatname., II.Kısım, İstanbul, 1331, Bu talimatnamenin içindekileri için bkn.EK.3

¹¹² Bu bölüm aslında tarih olarak 1914 yılında yayınlanmış ancak talimatnamenin I.Kısımına alınmamıştır.

yabancılara yine bütün Osmanlılara uygulanan tarik-i bedel-i nakdi ile ağnam, aşar resmi gibi, diğer tekalif-i bilvasitanın da uygulanacağı, daha ilginç konsolosların kişisel kullanımı için imal ettikleri şarapların 250 kilonun üstündeki bölümünden de vergi alınacağı belirtilmişti.

Talimatnamenin II. Kısımında önemli bir bölüm de yabancılar ile Osmanlılar arasındaki davalar ile ilgiliydi. 4 Teşrinevvel 1330/17 Ekim 1914 tarihli “*Teba-yı Osmaniye ile Teba-yı Ecnebiye Arasında Mütevekkkin Olup 18 Eylül 1330 Tarihinde Derdest-i Rüyet Olan Deavinin Fasl ve Hasımında Takip Edilecek Usul-ü Muhakemeye Dair Kanun-u Muvakkat*” ile 1 Ekim’den önce yabancılar ile Osmanlılar arasındaki davaların aynı usüle göre sonuçlandırılacağı, ancak kapitülasyonlar kaldırıldığı için özel ayrıcalıkların göz önüne alınmayacağı belirtilmişti. Ayrıca savaş durumuyla ilgili 29 Teşrinevvel 1330 tarihle “*Rusya, Fransa ve İngiltere devletleriyle hal-i harp ilan hakkında irade-i seniye*” ile 11 Teşrinevvel 1330 tarihli “*tedarik-i vesait-i nakliye-i bahriye hakkındaki kanun-u muvakkat*” da bu talimatnamenin içinde yer almaktaydı. Özellikle ikinci kararname ile deniz ulaşım araçları hakkında Bahriye Nezareti’ne yerli olsun yabancı olsun tüm gemilere el koyma hakkını vermekteydi. Bahriye Nezareti Kapitülasyonların kaldırılmasından sonra önemli işlevler görmüştü. Kanunun Bahriye ile liman işleriyle ilgili bölümleri incelenmiş ve nelerin yapılması gerektiği hükümete sorulmuştu¹¹³. Yabancılara uygulanacak hükümetin çıkardığı ilk talimatname Bahriye Nezareti tarafından kendisiyle ilgili mevkiilere gönderilmiş ve limanda ilk işlem olarak, Osmanlı limanlarına gelecek yabancı gemilere mürur tezkeresi verilmeye başlanmıştı¹¹⁴.

Yabancıların Osmanlı ülkesindeki seyahatlerini düzenleme adına çıkarılan kararnameler ise, 2 Mart 1331 tarihli “*Pasaport Kanun-u Muvakkatı*”, “*Ecnebilerin Memalik-i Osmaniyyede seyahat ve ikametleri hakkındaki kanun-u muvakkat*”¹¹⁵ve” *Hal-i harp dolayısıyla memalik-i Osmaniye dahilinde geşt ü güzar edeceklere seyahat varakası itası hakkında kanun-u muvakkat*” isimlerini taşımaktaydı. Giriş çıkış işlemlerinin ihtiyari olduğu 1911 tarihli pasaport kanunundan sonra, bu pasaport kanunu ile hem içeriden dışarıya gidenler, hem de dışarıdan içeriye gelenlere

¹¹³ DABK, Bahriye Tahrirat Kalemi, 676/83-94.

¹¹⁴ DABK, Bahriye Tahrirat Kalemi, 676/97-114.

¹¹⁵ Bu konu ile ilgili talimatname Mart ayı içerisinde bastırılır ve dağıtılır. Ecanibin memalik-i Osmaniye’de ikamet ve seyahatleri hakkındaki 2 Mart 1331 tarihli Kanun-u muvakkatın sur-u tatbikiyesine dair talimat, İstanbul, 1331

pasaport zorunluluğu getirilmiş oldu¹¹⁶. Savaş ortamı içinde alınan önemli kararlardan birisi de düşman devletlerin tebalarına, Osmanlı tebalarının borç ve taahütlerinin ertelenmesiydi. 24 Teşrinsani 1330/7 Kasım 1914 tarihli” *teba-yı Osmaniye 'nin düvel-i muhasıma ve müttetikleri tebasına karşı olan düyun ve taahüdatı hakkındaki kanun-u muvakkat*” ile düşman devletlerin tebalarına olan borçlar ertelendiği gibi, bundan dolayı da hukuki sorumluluk da kabul edilmeyecekti. Nitekim bu kararname daha sonra 10 Mart 1332/23 Mart 1916 da kanun haline gelmiştir¹¹⁷.

Talimatnamede bu kararnamelerden sonra, 22 Kanunevvel 1330/4 Ocak 1915 tarihli “ *1.Tecil-i Düyun Kanunu*”ile “*2.Tecil-i Düyun Kanunu*“ve” *3.Tecil-i Düyun Kanunu*” sıralanmıştır. Daha sonra bu kanunun 16 Eylül 1915’de İtalyan tebasına uygulanmasına da karar verilmişti. Talimatnamede yer alan iki ilginç kararname ise, “*Altın ihracının menni hakkındaki kanun-u muvakkat*” ile “*Bab-ı âli 1.Hukuk müşavirliği memuriyetinin ilgası ve memuriyet-i mezkureye mukaddema tayin edilmiş olan zat ile münakid mukaveleamenin feshi hakkında kanun-u muvakkat*” *olmuştur*. Bu kararnamelerden birincisi ile sikke ve külçe halindeki altınların yurtdışına çıkarılması yasaklandığı gibi, kaçak altınlar müsadere olunacak ve sahipleri ise üç aydan iki seneye hapis cezası çekecekti.

B. GÜMRÜKLERİN DÜZENLENMESİ

Kapitülasyonların 9 Eylül 1914 tarihinden kaldırılmasının ardından fazla geçmeden bu yolda yapılan ilk önemli çalışma gümrük vergilerinin %11'den %15'e çıkarılması oldu. Kararın alınmasından on bir gün sonra, 7/20 Eylül 1914 tarihinde çıkartılan, “*Gümrük Resminin Tadili Hakkında Kanun-u Muvakkat*”¹¹⁸ ile 30 Eylül 1914'ten itibaren gümrüklerden geçecek her türlü ticari maldan %15 oranında vergi alınmasına karar verilmişti. Meclis-i Mebusan'da tartışmalar sırasında da hazırlanan esbab-ı mucibe layihasında, gümrük tarifeleri ile bütün devletlerin sahip olduğu hareket serbestliği nedeniyle Osmanlı Devleti'nin büyük zararlar gördüğü vurgulanmış ve

¹¹⁶ Rona Aybay “*Pasaportlar*” Tarih ve Toplum, Cilt.III,Sayı.13., Ocak 1985, s. 52.

¹¹⁷ *Düstur*, Tertibisani, 8.Cilt, ;*Takvim-i Vekayi*, 18 Mart 1332, Tabi bu kararnameler savaş sonunda kaldırılmıştır. Ancak Rusya kendi topraklarında Osmanlı emlakına el koyduğu, Romanya'da ateşkes antlaşmasının henüz uygulamadığı için bu kanun savaş sonunda da bu iki devlet tebası için uygulanmıştır.*Meclis-i Mebusan Encümen Zabıtalari*, İçtima.3, Devre.5.

¹¹⁸*Düstur*, Tertibisani 1334; *Takvim-i Vekayi*, 9 Eylül 1330; *Ahenk*, 12 Eylül 1330, BOA.HR.HMS.İŞO 56/1-3.

kanunun yürürlüğe girmesiyle bu konunun kendiliğinden çözüleceği belirtilmişti¹¹⁹.

Savaş sonrasında Lozan Antlaşması sırasında İngilizlerin Lord Curzon için hazırladığı kapitülasyonlar raporunda da gümrüklerin zararına değinilmiş olması ilginçtir. *"Önemsiz çıkış noktalarından harekete geçilerek yavaş yavaş genişletilen bu konu (gümrükler) Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün genel ekonomisini sarsacak yola dökülmesi bakımından tipik bir örnektir... Osmanlılar değişik mallar için Avrupalılar'dan başka ölçüler kullanıyorlardı. Böyle olunca limanlara gelen Avrupa mallarına konacak gümrük resmi Osmanlı gümrük yetkililerinin keyfine bırakılamazdı. Bu nedenle para ve eşya ölçülerinin Osmanlı ölçü sistemindeki karşılığını gösteren ayrıntılı listeler hazırlandı..."*¹²⁰ şeklindeki düşünceleri İngilizlerin hazırlamış olması, 1914 yılındaki gümrük kanununun doğru olduğunu göstermektedir.

İttihat ve Terakki'nin ekonomik alanda uygulamaya başladığı milli iktisat politikası için gümrük tarifeleri çok önemliydi. Cemiyetin önemli düşünürlerinden Ziya Gökalp de kapitülasyonların kaldırılmasını milli iktisat için bir adım değil, kati bir sonuç olarak görür. Çünkü ona göre; milli iktisatı gerçekleştirmek için gümrük tarifelerine devletin kendisinin hakim olması gerekiyordu. Bu hakimiyet de ancak kapitülasyonların kaldırılması gibi büyük bir hamle ile gerçekleştirilebilirdi.¹²¹

Yeni gümrük kanunu ile oluşacak sorunlar ve diğer alanlardaki hukuki düzenlemeler için bir de komisyon oluşturuldu. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi Mahmut Esat Efendi'nin başkanlığındaki bu komisyonda Rüşumat Müdür-ü Umumisi Sırrı Bey de bulunmuştu¹²². Bu konularda, ithalat gümrük resimlerini artırmak da yeterli değildi. Bunlardan değeri üzerine (ad valorem) resim alınıyordu. Spesifik (seçici) tarifeler benimsenerek koruyucu bir gümrük politikası izlenmekteydi. Bu amaçla yeni gümrük tarifesi için çalışmalara da başlanmıştı¹²³. Yeni gümrük vergisi ilk olarak gemilere uygulanmaya başlandı. 3 Ekim 1914'te Rusya'dan İstanbul'a gelip Galata Rıhtımı'na çıkartılan alkolardan %15 gümrük resmi alındığı haberleri gazetelerde çıkmaya başlamıştı¹²⁴.

Yabancı devlet elçilerinin en büyük itirazı ise, yıllardır yaptıkları gibi

¹¹⁹ Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniye, C.I, s.232.

¹²⁰ Turgut Işıksal, a.g.e., III, s.45-46

¹²¹ Bayur, a.g.e., Cilt III, Kısım:4, 1938, s.522

¹²² Tasvir-i Efkar, 13 Eylül 1914.

¹²³ Toprak, Milli İktisat ..., s.38.

¹²⁴ Sabah, 5 Teşrinievvel 1914.

görüşme olmadan hükümetin böyle bir karar almasıydı. 23 Eylül 1914'te Cavit Bey ile görüşen Fransız İstanbul elçisi Bompard, gümrük vergisi kanununun elçilerle anlaşılmadan neden yayınlanmış olduğunu sormuştu. Cavit Bey'in yanıtı ise, bunun doğal olduğu, diğer kanunların da yayınlanacağı şeklindeydi¹²⁵. Artık kapitülasyonlar kaldırılmış ve hükümet hareketlerinde serbestlik kazanmıştı. Kanunlarını kendisi ortaya çıkarıyordu.

İngiliz Elçisi Louis Mallet de, 15 Eylül'de Dışişleri Bakanı Edward Grey'e gönderdiği telgrafta, kanunun 1 Ekim'den itibaren yürürlüğe gireceğini haber verdikten sonra limanlara bir şey gelmediği için bu vergi alınmasından elde edilecek sonucun önemli olmayacağı görüşünü de eklemiştir¹²⁶. Mersin Amerikan Konsolosu da Adana vilayetine yazdığı protestosunda gümrük resminin %15'e çıkartılmasını eleştiriyordu. Maliye, Hariciye ve Dahiliye nezaretleri arasındaki görüş alışverişleri sonucunda, Amerikan Konsolosluğu'na, 1 Ekim 1914' ten itibaren Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırdığının bütün yabancı elçiliklere gönderilmiş olduğu hatırlatılmış ve her devletin kendi anlaşmalarını feshetme hakkına sahip olduğu, bu nedenle kapitülasyonlar kaldırıldığı için gümrük resmini tayininde de Osmanlıların serbest olduğu belirtilmiştir¹²⁷.

Bu dönemlerde gümrüklerde farklı bir uygulama da ön plana çıktı. Bu döneme kadar cuma günleri gümrükler açık, pazar günleri ise kapalı olurdu. Bu sistem Müslümanların tatil günü sayılan cuma günü de gümrüklerin çalışır olmasına bazı kesimlerin tepkisini çekmiyor değildi. İzmir gibi yabancıların çok olduğu bölgede de gümrüğün, pazar günleri tatil olup cuma günleri çalışır olması da tepkileri artırıyordu. Kapitülasyonların kaldırılmasından sonra İzmir Rüsumat Baş Müdüriyeti'nden tüccara yardımcı olmak amacıyla gümrüklerin hem cuma hem de pazar günleri açık olacağı şeklindeki bir ilan, 17/30 Eylül 1914' te açıklanmıştı¹²⁸. Fakat kararın tepki görmesi üzerine *Ahenk* gazetesinin "*bu sakim usul dahi hamdolsun ref edilip güzel bir karar ittihaz olunmuştur*"¹²⁹ şeklinde açıkladığı yeni bir karar çıkar. Buna göre İzmir Rüsumat Baş Müdüriyeti'nin "... *Tarih-i ilandan itibaren, İzmir gümrüklerinde yevmî-i tatil olan pazar günününün cuma'ya tahvil olunduğunu yani bundan böyle pazar günleri*

¹²⁵ Cavit Bey' in Anıları, Tanin 10 İkinciteşrin 1944.

¹²⁶ *Müsavat*, 25 Kânunusani 1919, İngiliz Mavi Kitabı.

¹²⁷ *BOA. DH.İD.*59/85, Hariciye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine, 25 Kanunevel 1330/1915.

¹²⁸ *Ahenk*, 17 Eylül 1330.

¹²⁹ *Ahenk*, 12 Teşrinisani 1330.

gümrüklerin açılıp muamelata devam ve cuma günleri tatilen kapalı bulunacağını, İzmir Rüsumat Baş Müdüriyeti alâkadarının ve tüccarın nazar-ı itlâna arz eyler" şeklindeki ilânı ile cuma günleri gümrüklerde tatil edilir. Daha sonra bu genele yansıtılır ve 26 Ekim'den itibaren uygulamaya geçilir¹³⁰. Rüsumat Müdürlüğü'nün 14 Teşrinivevel 1330/27 ekim 1914 tarihli tamimi de önem taşımaktadır. Buna göre; yabancı kuruluşlar ve memurları adına gelen ve şimdiye kadar gümrük resminden muaf tutulmuş olan eşyalardan- hükümet yeni tarifeyi hazırlayana kadar- değer üzerinden %15 resm alınacağı kararlaştırılmıştı. Ancak elçilerin yanlarındaki eşyalar, cins ve miktarı bildirilmek şartıyla gümrük resminden muaf tutulabilecekti. Aynı şekilde elçilere ait damgalı evrak, defterler ve resmi kırtasiye eşyaları da gümrük resminden muaf olacaktı. Konsolosların eşyaları ise, kontrol edilmek şartıyla resmden muaf tutulmuş olmasına rağmen, bütün yabancı eğitim, din kuruluşlarıyla manastır ve kiliselerdeki şaraplara kadar her şey, gümrük resmine tabi tutulacaktı¹³¹.

Oluşturulmuş olan komisyon, gümrüklerin ve özellikle gümrük tarifelerinin düzenlenmesi ve yeni bir gümrük tarifesi daha hazırlamak için 1915 yılında bir çok toplantı yapmıştı. Bu komisyonda, Mayıs ayında Sanayi Müdür-ü Umumisi Cemal Bey başkanlık yapmış ve Ticaret Müdür-ü Umumisi Vahit, Gümrük İstatistik Müdürü Şevket ve Gümrük Memuru Zihni Beyler katılırken¹³² daha sonra da toplantılar Maliye Müsteşarı Hasan Tahsin Bey'in başkanlığında, Rüsumat Müdür-ü Umumisi Sırrı Bey, Ticaret Müsteşarı Edhem ve Hariciye Nezareti Umur-u İdariye şubesi Müdürü Suat Bey'in katıldığı komisyon ile yapılmaya başlanmıştı¹³³.

Komisyon Eylül ayının başında üç kez toplanmıştır¹³⁴. Tasvir-i Efkar gazetesi 9 Eylül 1915 nüshasında kapitülasyonların kaldırılmasının yıldönümü nedeniyle 1914 gümrük tarifesinin bir sene içerisinde nasıl uygulandığını ve yeni düzenlenecek gümrük tarifesinin de esaslarını öğrenmek için Rüsumat Müdür-ü Umumisi Sırrı Bey ile birlikte bir araştırma yapar. Bu araştırmaya göre; eskiden değeri üzerinden alınan gümrük resimleri iktisadi açıdan Osmanlı'nın zararına olduğu için tarife usulüne geçilmiş ve % 11'den % 15'e çıkartılmıştı. 20 Eylül 1914 tarihli bu gümrük kanununa göre %15 olan gümrük resmine tekalif-i harbiye karşılığı olarak

¹³⁰ Tasvir-i Efkar, 29 Teşrinisani 1914.

¹³¹ BOA.HR.HMŞ.İŞO. 59/1-3

¹³² İkdâm, 2 Mayıs 1915; Sabah, 28 Mayıs 1915.

¹³³ Tanin, 19 Eylül 1915; İkdâm, 21 Eylül 1915.

¹³⁴ Tasvir-i Efkar, 19 Eylül 1915.

31 Mayıs 1915'de ithalat vergi oranı savaş süresince geçerli olmak üzere % 30'a çıkartılmış oluyordu¹³⁶. Yeni tarife hazırlanmasında görevli komisyon tarifinin en kısa zamanda hazırlanıp meclisin ilk devresine yetiştirileceği ve 1916 Martı'nda da yürürlüğe gireceğini belirtmişti¹³⁷. Yine komisyona göre tarife üzerinden alınacak yeni gümrük vergilerinden yılda %30 gelir artışı beklenmekteydi¹³⁸.

Komisyon çalışması sırasında yeni gümrük tarifelerinin hazırlanması, Meclis-i Ayan'da da görüşülmüş, Meclisin devamlı muhalifi olan Ahmet Rıza Bey, tarifeyi eleştirmiş, bu kanunun hazırlanmasında ve tatbikinde yeterli memurların olup olmadığını sormuştu. Rüşumat Müdürü Sırrı Bey de Tarife Mektebi açıldığını, burada da bu usulü taşradan getirilen memurlara da öğrettiklerini ve çok yakında her türlü işlemi yapabilecek konuma geleceklerini belirtmişti¹³⁹ Hatta o yıl içerisinde Rüşumat Müdürlüğü'nde açılan bu okulun öğretmenleri ve memurları için 1915 Rüşumat bütçesine ek olarak 79.100 guruşluk tahsisat ayrılması için 29 Teşrinisani 1331'de kanun da çıkarılmıştı¹⁴⁰.

Sırrı Bey bir gazeteye verdiği beyanatta; bu okulda memurlara tarife hakkında dersler verildiğini, 6 ay tahsil süresi olduğunu, öğretmenlerin bazılarının devlet memurlarından, bazılarının dışarıdan getirildiğini, bu dışarıdan gelenlerin

¹³⁵ Takvim-i Vekayi, 2 Haziran 1331; Tanin, 2 Haziran 1331; Ahenk, 9 Haziran 1331.

¹³⁶ Orhan Avcı, , "İttihat ve Terakki Partisi Devrinde İzlenen İktisadi Politikalar (1908-1918)" Askeri Tarih Bülteni, C.XXI / 40, 1996, s.172, M.M.Encümen Mazbataları ve Layiha-i Kanuniye C.1, s.732, 18 Mayıs 1331

¹³⁷ Gerçekten de kanun 10 Mart 1916 da yürürlüğe girmiştir.

¹³⁸ Tasvir-i Efkar, 9 Eylül 1915.

¹³⁹ M.A.Z.C., C.II, Devre: 3, İçtima: 2, s.36.

¹⁴⁰ Düstur, Tertibisani 8.cilt; Takvim-i Vekayi, 8 Safer 1334/ 3 Kânunuevvel 1331. "Gümrüklerde tarife esasına müstenid usul-u cedidenin talimi için 1331 Rüşumat bütçesine 79.100 kuruşun tahsisat-ı fevkalade olarak ilavesi hakkında kanun"

yabancı değil uzman Osmanlı vatandaşı olduğunu ve ilk planda 50 öğrencinin eğitim gördüğünü de belirtmişti¹⁴¹.

Oluşturulan komisyonun 1915 yılındaki sürekli çalışmaları, sonucunu 1916 yılında verdi¹⁴². 10 Mart 1332 / 23 Mart 1916 tarihli “ *Gümrüklerce sıklet-i eşya üzerinden resm-i ahzı hakkında kanun ve merbut tarife-i umumiye*”¹⁴³ ile o güne kadar izlenen dış ticaret politikası kökten bir değişime uğradı. Ad valorem (değer) üzerinden resim alma yöntemi kaldırılarak spesifik (ağırlık) üzerinden yeni bir gümrük düzenine geçildi¹⁴⁴. Gerçekten de daha önceki malın değeri üzerinden alınan gümrük vergisinin uygulanması sırasında, yüksek vergi ödenmesi gereken bir malın tarifede düşük mal gibi gösterilmesiyle, vergi kaybı olmaktaydı. Şimdi getirilen spesifik tarife sistemi ile eşyanın ağırlığı üzerinden vergi alınmaya başlanmıştı. İkinci aşamada ise 30 Eylül 1916 tarihinde savaş sonuna kadar savaş halinde olunan devletlerden gelecek eşyadan % 100 gümrük resmi alınması irade-i seniye ile kararlaştırılmıştı¹⁴⁵.

Yeni gümrük vergisini hazırlayanlar arasında olan Rüşumat Müdürü Sırrı Bey yaptığı açıklamada, eski usül olan değer üzerinden vergi almayı *esaret*, yeni usül olan ağırlık üzerinden vergi almayı da *serbesti* olarak belirtmişti¹⁴⁶. Sırrı Bey, “ *...Bu usül sair muhassenatından maada sanayi-i milliyenin inkişafını da temin eylemektedir. Avrupa devletlerinden bir çoğunun kuvvet ve servetini teşkil eden bir takım sanayi şimdiye kadar memleketimizde tesis edememiş ise bu hususta gümrük tarz-ı idaresinin de büyük bir dahli olduğunu unutmamak lazımdır. Kapitülasyonların ilgası bize serbestiyetimizi temin eyledi.*” derken kapitülasyonların kaldırılmasının gümrük tarifelerinin serbestce seçilip uygulanmasında etkili olduğunu belirtmekteydi.

Tekin Alp de “ *..yeni tarife ile ... kapitülasyonların esaretinden fiilen halas ve müstakil bir siyaset-i maliyeye mazhar olduğumuz gibi gümrük siyasetinin mahiyeti dahi büsbütün değişecektir. Şimdiye kadar gümrüklerde yalnız hazine-i devletin menafii*

¹⁴¹ *Sabah*, 3 Temmuz 1916; Sırrı Bey, 1916 yılında gümrük tarifesinin açıklanmasından sonra bu açıklamaları yapmıştı. Anlattıkları o kanun için hazırlıklardı. Yine bu dönemde ülkedeki gümrüklerin laboratuvarları da yenilenmiş, ticari eşyaların sergileneceği bir numune müzesinin kurularak, bu yolla memurların bu sergi sayesinde gelen eşyaları kolaylıkla ayırt edileceği de düşünülmüştü.

¹⁴² Yahya Tezel, bu tarifenin, İngiliz danışmanlarından Sir Crawford'a hazırlatıldığını belirtmiştir. Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yay., s. 138

¹⁴³ *Düstur*, Tertibisani 11 cilt., *Takvim-i Vekayi* 2 Nisan 1332. Bu tarife Eylül 1916'dan itibaren yürürlüğe girecekti. Bu gümrük tarifesi, çanakkale Zaferi gibi büyük bir coşkunlukla karşılanmış, Türkiye Türklerindir diye bayram yapılmıştı. Avcioğlu, a.g.e., s. 262.

¹⁴⁴ Zafer Toprak, *Milli İktisat ...*, s.38, aynı kanun, Lozan Antlaşması'nda da aynı şekliyle kabul edilmiştir. Cemil Bilsel, *Lozan II*, s.657

¹⁴⁵ *Düstur*, Tertibisani, 8 cilt, *Takvim-i Vekayi* 29 Eylül 1332

gözetildiği halde bundan böyle en ziyade milli iktisadın menafii gözetilecektir.”¹⁴⁷ diyerek gümrük kanununun önemini vurgulamıştı.

Yeni gümrük tarifesinin gerekçesinde hammaddeleri ülkede bulunan ve üretimi kolay olan malların korunacağı, ithal edilecek benzerlerine de ağır resim konularak gelişme potansiyeli gösteren sanayii kollarının da dış rekabetten kurtulacağı belirtilmişti¹⁴⁸. Ayrıca Bulgar gazetesi Kambana'nın da belirttiği gibi spesifik gümrük tarifeleriyle yabancı devletleri yeni ticaret antlaşmaları yapmaya da zorlanmış olacaktı¹⁴⁹. Yeni gümrük Tarifesi İttihatçılar için iki yönden önemliydi. Siyasal açıdan dışarıya karşı *istiklal-i iktisadiyenin* kazanılmış olması açısından tarife önem taşıırken, diğer yönden ise iktisat politikalarında da önemli bir dönüşümü simgeliyordu¹⁵⁰. Osmanlı Hükümetleri gümrük tarifelerini yenilerken devamlı olarak gelirlerini artırmayı ön planda tutmuştu. Ancak ad valorem üzerinden alınan gümrük vergileri istenilen sonucu vermediği gibi gelirlerinin bir bölümü Düyun-u Umumiye tarafından alınıyor ve yerli üreticiyi teşvik edici bir politika da izlenemiyordu.

Bu bağlamda yeni gümrük tarifelerine eleştiriler de gelmekteydi. Bu eleştirilerin büyük bölümü Almanya'dan idi. Almanya'daki belli bir kesime göre bu tarife usulü ile Almanya'nın Türkiye'ye ihracatının artmayacağı görüşü egemendi¹⁵¹. Ayrıca Türkiye'nin bu tarife ile Avrupa ülkeleriyle ticari ilişkilere kapıyı kapadığı, tarifedeki aşırı vergilendirilmiş malların ise Osmanlı ekonomisini güç duruma sokacağı

---

¹⁴⁶ Sabah, 23 Temmuz 1916

¹⁴⁷ Zafer Toprak, Milli İktisat..., s.38, dpn.4

¹⁴⁸ A.g.e, s.39. Orhan Kurmuş ise; 1916 gümrük tarifesinin vergi kaybının önleyici olduğunu ancak herhangi bir üretim kolunu koruyucu veya teşvik edici bir rolünün bulunmadığını belirtmişti. Orhan Kurmuş, “1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler” ODTÜ Gelişme, 1978 Özel Sayısı, s. 184

¹⁴⁹ Aktaran, Tanin 20 Mart 1916. Gazete bu şekilde yazarak, Bulgaristan'ın konuyla ilgili bir müttefik olduğunu Türk kamuoyuna hatırlatmaktaydı. Bu haber bir gün sonra Tanin'de de ele alınmıştı. Tanin'e göre daha evvel kapitülasyonlar olduğu için ticaret antlaşması yapılamadığı vurgulanırken şimdi ise bu sorunun ortadan kalktığı belirtilmişti.

¹⁵⁰ Zafer Toprak Milli İktisat... s. 40. Toprak'a göre yeni tarife, bazı gümrük gelirlerini düşürse de ziraat ve sanayiye geliştirerek vatandaşların vergi ödeme gücünü artıracak, gümrük gelirlerindeki düşüş ise diğer vergilerle giderilecekti. Böylece Osmanlı ekonomisi gelişirken hazine girdileri de buna koşut olarak artacaktı.

¹⁵¹ İkdam 24 Teşrinvevvel 1917. Alman kamuoyuna göre savaştan sonra Türkiye Almanya için önemli bir Pazar olacaktı. Ancak Türkiye'nin Almanya'dan alım yapabilmesi için önce onun mal alabilecek konuma getirilmesi gerekiyordu. Bunun için de Osmanlı'nın ihracatı artırılmalıydı. Hatta ihracatın artması için Almanya'da bir alım şirketi kurularak Türkiye'den mal alması, şirketler kurup fabrikalar açması pamuk işlerine girmesi teşvik edilmeliydi. Görüldüğü gibi Osmanlı kapitülasyonlardan kurtulmanın yollarını aramakta ve bu kararı da resmen uygulamaya sokmuş iken bile Alman kamuoyunda yeni kapitülasyonlar önerilmekteydi.

eleştirileri de bulunmaktaydı¹⁵². Yine de buna karşılık bu tarifiedeki eksikliklerin ancak üç yıllık deneme süresinin sonunda ortaya çıkabileceği ve bu durumda müdahale edilebileceği şeklinde ılımlı yaklaşımlar da bulunmaktaydı¹⁵³.

Tarife 1917 Ekimi'nde Meclis-i Ayan'da görüşülürken, 1915 yılındaki % 30 gümrük resmine değindiği konuşmasında daha sonralarının Sadrazamı Damat Ferit Paşa, değeri üzerinden gümrük tarifesinin %30'a çıkarılmasına karşı olduğunu, bu tarife ile gelirlerin artmak yerine azaldığını vurgulamıştı. Yani Damat Ferit Paşa, 1916'daki ağırlığı üzerinden tarifelerin görüşüldüğü sırada sadece muhalefet amacıyla olduğu belli bir şekilde, daha 1915'deki % 30'luk gümrük vergisini eleştiriyor ancak 1917 yılında yeni tarifeden¹⁵⁴ habersiz olduğunu ortaya koyuyordu. Nitekim Ahmet Rıza Bey yardımına koşuyor ve %30'luk gümrük vergisinin 1916 yılındaki yeni tarifeye değiştirildiğini belirtmesiyle, affını dileyerek kürsüden iniyordu¹⁵⁵.

Hükümetin kaldırma kararını almasından hemen sonra, yabancı devlet elçileriyle görüşmelerinde elçiler, artık ülkedeki durumlarının eskisi gibi olamayacağını farkına varmışlardı. Bu değişikliğin en fazla da yabancılardan alınacak vergilere yansıtacağı da anlaşılmıştı. Gümrük resmiyle birlikte, yabancılardan da temettu vergisinin alınacak olmasının ortaya çıkması onları oldukça rahatsız etmişti¹⁵⁶. O güne kadar İran ve Yunanlılar dışındaki tüm yabancılar temettu vergisinden muaftılar. Bu kural, konsoloslar ve manastır tercümanları ve mütevellileri gibi geniş bir kesimi de içine almaktaydı. Yerli tüccardan alınan bu kazanç vergisinin yabancılardan alınmaması iki taraf arasındaki rekabeti de olumsuz etkilemekteydi. Bu amaçla Osmanlı 1907 yılında çıkardığı bir kanun ile, temettu vergisini ancak İstanbul dışındaki vilayetlerdeki yabancılara uygulamaya başlamıştı¹⁵⁷. Aynı yolda hükümetin konsolosluk memurları ve tercümanlarından da temettu vergisi almak istemesi, başta Rusya olmak üzere elçilerin

¹⁵² Zafer Toprak *Milli İktisat*...,s.41

¹⁵³ *İkdam* 24 Teşrinievvel 1917

¹⁵⁴ 22 Teşrinisani 1333 /1917 tarihli "*ithalat resminin tezyidi hakkındaki kanun*" ile eşyalardan ağırlıkları üzerinden %30 ithalat resmi alınacağı kararlaştırılmıştı. *Düster Tertibisani* 10 cilt. *Takvim-i Vekayi* 27 Teşrinisani 1337

¹⁵⁵ *M.A.Z.C.*, 1.Cilt, İçtima:3 Devre: 4, s.31

¹⁵⁶ Osmanlı'da tüccar ve esnafın yıllık kazançları üzerinden alınan vergi olan temettu vergisi zamanla yabancıların ticaretle uğraşmasından itibaren sorun olmaya başladı. İlk olarak 1874 yılında bir layiha ile yabancılardan da alınmasına karar verilir ancak, elçilerin itirazı nedeniyle olumsuz sonuçlanır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, İstanbul, 1954, s. 454..

¹⁵⁷ *Düster*, Tertibievvel Cilt 8, s. 805.; "*Temettu vergisi Nizamnamesinin Dersaadet'ten maada bilumum vilayet-i şahanece yerli ve ecnebi bilcümle tüccar ve sanatkâran, haklarında tatbikine dair irade-i seniye*" 6 Zilkade 1325/25 Teşrinisani 1323.

itirazlarına neden olmuştu¹⁵⁸. Sonuçta Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti'nden aldığı tavsiye ile, bu yabancıların kapitülasyonlardan yararlandığını, askerlik hizmetini yapıp, bedel-i askeri ve emlak vergilerini de verdiklerini belirtmiş ve yabancılarla birlikte, konsolosluk ve manastır tercüman ve mütevellilerinden temettu veya patent vergisi alınmayacağını vilayetlere bildirmişti. Yani teşebbüs yine olumsuz sonuçlanmıştı¹⁵⁹. Yine de bu düşünce devamlı hükümetlerin gündemindeydi. Özellikle II. Meşrutiyet sonrası bu çabalar hızlanmıştı. Parvus da kapitülasyonların kaldırılmasından birkaç ay önce yaptığı bir söyleşide Osmanlı'da onun sırtından servet kazanan binlerce kimse olduğunu, bunların vergiden muaf olmalarına razı olunmaması gerektiğini bildirmişti¹⁶⁰. Aynı günlerde de bu konu yine hükümetin gündemindeydi. Hatta Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey kendi başkanlığında, elçilik tercümanları ile yaptığı bir toplantıda bu konuyu görüşmüştü¹⁶¹. Sonuçta hükümet kapitülasyonların kaldırılması sonrasında gelirini artıracak tedbirlerden olan gümrük vergisinden sonra, yabancılardan da temettu vergisi alınmasına karar vermişti. 20 Eylül 1914 tarihli gümrük vergisinden hemen sonra, 24 Eylül 1914/ 11 Eylül 1330 tarihli "16 Zilkade 1325 tarihli temettu nizamnamesinin bazı ahkâmını muaddel kamun-u muvakkat"¹⁶² ile temettu vergisinin bazı maddeleri değiştirilerek, bu verginin 1 Ekim'den itibaren yabancılardan da alınacağı kararlaştırılmıştı. Zaten hükümetin vilayetlere gönderdiği talimatnamede de bütün yabancıların Osmanlı vatandaşları hakkında geçerli olan bütün usul ve işlemlere tabi olacağını vurgulanması da bu kararın alınacağını göstermişti. Aynı talimatnamede konsolosların temettu vergisi adı altındaki başlıkta da bütün konsolos, konsolos vekillerini eğer ticaret ile uğraşırsa temettu vergisine tabi tutulacağı da belirtilmişti.

Hükümetin temettu vergisini yabancılara da uygulamasına dair kararı bütün ilgili dairelere ve belediyelere gönderildikten¹⁶³ sonra, Maliye Nazırı Cavit Bey bu konuda Maliye memurlarına özel bir genelge de yayınlamıştı¹⁶⁴. Cavit Bey memurlarına

¹⁵⁸ BOA.DH.HMŞ. 9/27

¹⁵⁹ Osmanlı Devleti Haziran 1879'da çıkarttığı Patent vergisi hakkındaki kararnameyle de yabancılara bu vergiyi ödettirmeyi düşünmüş, ama daha sonraki 1888 ve 1891 yıllarındaki çabalarında da olacağı gibi, elçilerin itirazlarıyla karşılaşmış ve başarısız olmuştu. Osman Ergin, *Mecelle-i Umur-u Belediye*, Cilt.4, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Yayınları, İstanbul, 1995, s. 1908.

¹⁶⁰ *Tasvir-i Efkar*, 22 Temmuz 1330, Toprak, *Milli İktisat...*, s. 175

¹⁶¹ *Tanin*, 9 Temmuz 1914.

¹⁶² BOA.HR.HMŞ.İŞO., 59/1-3, Hükümet kararnamede 1325 tarihli nizamnamenin 8 Eylül 1914 tarihli kapitülasyonları kaldırma kararı gereğince değiştirildiğini ve temettu vergisinin tüm yabancılara da uygulanacağını belirtmişti.

¹⁶³ BOA.DH.SYS., 52-7

¹⁶⁴ Cavit Bey'in Anıları, *Tanin*, 17 Eylül 1330 / 30 Eylül 1914.

yabancılara onların kanunlarıyla Osmanlı kanunları arasında bir fark olmadığını gösterilmesinin önemli olduğunu belirttikten sonra” *...bu suretle devletimizin harice karşı şeref ve haysiyetini ila etmiş ve istiklal-i mali ve iktisadiyemizi istirdad emrindeki teşebbüsümüzün ne kadar muhikk olduğunu göstermiş olacaksınız.*” demişti.

İstanbul Belediye Başkanı Cemil Paşa(Topuzlu)da yabancılardan temettu vergisi alınmasıyla, onlarca yönetilen tiyatro, sinema ve diğer yerlerden daha önce elde edilemeyen vergi gelirlerinin elde edileceğini, belediyenin de bundan yıllık 30-40 bin lira gelir kazanacağını belirtmişti¹⁶⁵. Temettu vergisinin yabancılara da uygulanmasından sonra bu konudaki esas önemli karar, 13 Aralık 1914 tarihli temettu vergisi hakkındaki kanunname¹⁶⁶. Bu kanun ile ülkedeki tüm yerli ve yabancı şirketler gelir vergisine tabi tutulmuşlardı. Böylece bu tarihe kadar temettu vergisinden muaf olan yabancılar ve yabancı şirketler, Osmanlı şirketleriyle aynı oranda vergilendirilecekti. Bu , bankerler ve banka işlemleriyle uğraşan kuruluşlar için %20, taşıma şirketleri, kambiyo acentaları, ticaret ve sanat evleriyle komisyoncu, müteahhit, mühendis, mimar, dava vekili, tabib, dişçi, baytar ve benzer meslekler için %15, toptan satış mağazaları için ise %10 olarak saptanmıştı.

1914 yılı son 6 ayı için uygulanacak olan temettu vergisi tüm eleştirilere karşı uygulanmaya konulmuştu. Yabancı devletler de hala kapitülasyonların kaldırılmasını tek taraflı olarak görüp kabul edilmediği görüşüyle bu karara da itiraz etmişlerdi. Örneğin Halep’deki Forbes Kumpanyası şubesi, temettu vergisi gereğince 2500 guruş vermesi gerektiği şeklindeki Halep Valiliği’nin tebligatına olumsuz yanıt verdiği gibi, Amerikan Konsolosu da henüz devletin temettu vergisiyle tebasının mükellef olmasını kabul etmediği yanıtıyla protesto etmişti¹⁶⁷. Halep Valisi Celal Bey, bu konuda gösterilecek tavizatın diğerlerince de suistimal edilebileceğini, bu nedenle bu kanunun uygulanmasında ısrar edeceğini ve Amerikan Konsolosluğu’na da red yanıtı vereceğini Dahiliye Nezareti’ne bildirmişti.

Hükümetin, kapitülasyonları kaldırmasından sonra karalaştırdığı ilk kanunların gümrük vergisi ve temettu vergisi olması onun özellikle kaldırma kararı ile gelirlerin yükseltilmesini amaçladığını göstermektedir.

¹⁶⁵ Ahenk, 17 Eylül 1330, Belediyeler temettu vergisinin % 10’unu sahiptiler.

¹⁶⁶ BOA.DH.HMŞ., 9-71.

¹⁶⁷ BOA.DH.SYS., 52-7

C. YABANCI ŞİRKETLER VE TÜRKÇE KULLANIMI

Osmanlı Devleti'nde bulunan yabancı şirketler yerli şirketlere oranla kapitülasyonlar aracılığıyla her türlü imtiyazlardan yararlanmakta ve yerli şirketlere göre de ticari olarak çok üst seviyede bulunuyorlardı. Kapitülasyonlar nedeniyle yerli sanayinin gelişmemesi ve yine aynı nedenden dolayı bu şirketlere dokunulamaması, sonuçları itibarıyla hükümetlere bu konunun ne kadar önemli olduğunu göstermişti.

Kapitülasyonların kaldırılmasından hemen sonra 30 Teşrinsani 1330/ 13 Aralık 1914'te çıkartılan “ *Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Münkasım Şirketlerle Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkında Kanun-u Muvakkat*”¹⁶⁸ ile, hükümet istediğini elde etmiş oluyordu. Kanunun 1.bölümüne göre; Osmanlı'daki bütün yabancı anonim şirketler, Osmanlı'da şube ve acentahane açabilmek için Ticaret Nezareti'ne ünvanlarını, tabiyetini, sermaye miktarını bildirecekler ve Osmanlı yasalarına bağlı kalacaklarına dair de bir istidaname vereceklerdi. (1. Madde) Ticaret Nezareti de iki ay içinde kanun gereği yapılması gereken işlemleri tamamladığına dair 15 Osmanlı altını karşılığıyla bir beyanname verecekti.(3.Madde) Ayrıca şirketler kendi nizamnamelerinde yapacakları değişiklikleri de Nezarete bildirecekler(4.Madde) ve Nezaret'in vereceği onaylı suretin bir özetini de resmi gazete veya fazla satılan birkaç gazetede yayınlatacaklardı.(7.Madde) Şirketlerin şube ve acentaları da Maarif Nezareti'nin verdiği beyannameyi taşıyacak ve müdürleri bu beyannameyi mahalli yetkililere de vererek, 7.maddede olduğu gibi ilan edeceklerdi.(8. Madde)Bu şube veya acentalar, mensup oldukları şirketler için kanuni ikametgah sayılacak(10.Madde) ve şirket hakkında açılacak davalarda şirket vekilleri veya müdürlerinin uyrukları göz önünde tutulacaklardı.(11.Madde) Buna karşılık, yabancı anonim ve sermayesi paylara bölünmüş şirketler, Osmanlı kanun ve nizamına bağlı olacaklar.(13.Madde) ve son olarak da esas işlemlerini Osmanlı'da gerçekleştiren yabancı şirketler yasanın yürürlüğe girmesinden üç ay içinde Osmanlı Anonim şirketine dönüştürülecek yoksa, idarehaneleri kapatılacaktı.(15.Madde)

Kanunun 2.bölümünde ise, yabancı şirketler düzenlenmişti. Buna göre, sigorta şirketleri Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlı bir sigorta müdürlüğü tarafından izlenecek

¹⁶⁸ *Düstur, Tertibisani, Cilt 7, s. 42; Takvim-i Vekayi, 4 Kanunsani 1330.*

ve denetlenecekti. Buna karşılık şirketler de yıllık 50 Osmanlı altını harç ödeyecekti. Yine Nezaret bu şirketlerden işlemleriyle ilgili her türlü bilgiyi isteme hakkına sahip olacaktı. Sonuçta. Osmanlı Devleti'nde çok önemli imtiyazlara sahip olan yabancı anonim v sermayesi paylara bölünmüş şirketler Osmanlı kanunlarına bağlanmış ve imtiyazlarına son verilmişti. Kanunun "esbab-ı mucibe layihasında"da açıklandığı gibi,¹⁶⁹ bu şirketler imtiyazlar sayesinde haksız rekabet ile bütün ticaretimize hakim olmuşlardı ve bu durum düzeltilmişti artık¹⁷⁰.

Kapitülasyonların kaldırılmasıyla yabancı şirketlerin Osmanlı kanunlarına bağlanması yolunda önemli adımlar atılmıştı. Ancak hala bu şirketler ile Babialı ve resmi kuruluşlar arasında yazışmalar yabancı dilde yapılmaktaydı. Örneğin Osmanlı Bankası, Maliye Nezareti ile olan yazışmalarında hep Fransızca kullanılmaktaydı ve bu, yabancıların Osmanlı İmparatorluğu üzerinde hakimiyet kurmuş olduğuna da kanıt sayılıyordu¹⁷¹. Yine Osmanlı'nın her yerinde, tren istasyonları levhalarının Osmanlıca yanında Fransızca yazıldığı, Reji'nin sigara paketlerinin üzerilerini Fransızca olarak süslediği ve Düyun-umumiye kontrolündeki Osmanlı paralarının üzerinde bile Arap harfleriyle birlikte Fransızca dilinin kullanıldığı de bir gerçektir¹⁷².

Aslında bu konu, Osmanlı Devleti'nin yabancı sermaye ile bütünleşmesinden kaynaklanmaktaydı. Çünkü gelen yabancı sermaye, nitelikli anlamda kendi işgücünü de Türkiye'ye getirmekte dolayısıyla dilde de yabancılaşma artmaktaydı. II. Meşrutiyet'ten itibaren İttihat ve Terakki'nin izlediği Milli İktisat politikasına bağlı olarak Osmanlıların ticarete ve zanaata özendirilmesiyle birlikte, açılan kondüktör, şimendifer memurları, rüsumat memurları, dişçi, tabib muavinleri mektepleri sayesinde, Müslüman-Türk unsur eğitilerek yabancıların çalıştırdığı kuruluşlara yerleştirilmeleri de planlanmıştı¹⁷³. Çünkü çoğu yabancı şirketler kendi dillerini kullandıkları için yıllarca

¹⁶⁹ Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniye, Cilt.I, 1331, s. 453

¹⁷⁰ 1906 yılında Anonim ve Sigorta şirketleri hakkında çıkartılan bir nizamname ile de bu şirketler bir düzen altına alınmaya çalışılmış ancak, yabancı elçilerin alınan bu kararın uygulanmasına karşı çıkması nedeniyle nizamname yürürlüğe sokulmamıştır. R.Salim, "Türkiye'de Ecnebi Şirketler" İstisare, No.7, 23 Teşrinevvel 1324, s. 223

¹⁷¹ Hüseyin Cahit Yalçın'ın hatıraları, Fikir Hareketleri, 1 Ağustos 1936. Sayı. 145, s. 228

¹⁷² Sabri Sürgevil, " I.Dünya Savaşı Sırasında "İzmir'de Sokak, Mahalle ve İşyeri Adlarının Türkçeleştirilmesi" 5 Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Tebliğler III. Türk Tarihi Cilt 2, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989, s. 611

¹⁷³ Toprak, Milli İktisat..., s. 61; Toprak bu yasayla hükümetin yabancı işyerlerinde Müslüman-Türk unsurun çalışmasıyla hem istihdam sağlamayı, hem de bu şirketleri içeriden denetlemeyi amaçladığını belirtmiştir.

Osmanlı okullarında Türkçe öğrenen Türkler bu şirketlere alınmamaktaydı¹⁷⁴. 9 Eylül'de kapitülasyonların kaldırılmasıyla bu alanda özlenen ortam gerçekleşmişti. Önce çıkarılan bir talimatnameyle yabancı okulların eğitim ve öğretiminin Türkçe ile yapılması kararlaştırılmıştı¹⁷⁵. Ayrıca Ermeni ve Rum Patriklerinin Dahiliye Nazırı Talat Bey ile daha 1914 Kasım ayındaki görüşmelerinde, vilayetlerdeki metropolitleriyle yapacakları yazışmaların Rumca ve Ermenice yapılmasına izin verilmesini istediklerinden¹⁷⁶ anlaşıldığına göre; bu yönde de bir karar alınmıştı¹⁷⁷. Bu konuda belirli yerlerde küçük çapta çabalar da söz konusuydu. Örneğin İzmir'de İttihat Terakki'nin önde gelenlerinden olan Vali Rahmi Bey Aralık 1914'te İzmir'deki " memleketin milli duygularına karşı" isimlerle dolmuş olan sokaklara birer milli isim verilmesi emrini vermişti¹⁷⁸. Bunun üzerine İzmir'deki sokak ve mahalle isimleri Türkçe yapılmaya başlandı¹⁷⁹.

Bu tarihlerde kamuoyu da " Lisan Meselesi" ile ilgilenmekteydi. Özellikle Tasvir-i Efkar'da Yunus Nadi yazılarında bu konuya fazlaca değinmekteydi. Yunus Nadi, çarşılardaki her dilden levhalardan, Seyrüsefain idaresindeki Fransızca biletlerden, demiryollarındaki Fransızca talimatnamelerden şikayet ettikten sonra " bu hal böyle devam edemez" demiş ve yapılması gerekenleri sıralamıştı¹⁸⁰. Buna göre ; yerli ve yabancı bütün şirketlerin işlemlerini Türkçe yürütmesi mecbur tutulmalı, yabancı ticaret levhalarının Türkçe olması şart olmalı, yabancı dillere ise ancak ağır vergilerle izin verilmeliydi ki gelenler Türk memleketlerinde gezdiğini anlamalıydılar.

1915 tarihi bu konuda daha fazla gelişmelerin olduğu bir tarihti. Rüşumat Müdüriyet- i Umumiyesi aldığı bir kararla, bütün ticari kuruluşlar ve seyrüsefain idareleriyle yaptıkları yazışmalarda resmi dil olan Türkçe'yi kullanacakların açıklamışlardı¹⁸¹. Ancak özellikle vapur kumpanyalarınca buna uyulmadığı ve hala eskiden olduğu gibi çeşitli dillerle yazışmaya devam ettikleri de anlaşılmıştı¹⁸². Mart 1915'te ise Posta ve Telgraf Nezareti de beklenen kararı almış ve bundan sonra bütün

¹⁷⁴ Türk Parlamento Tarihi, 1. Cilt, s. 502.

¹⁷⁵ BOA.DH.SYS. 52-7

¹⁷⁶ Sabah 11 ve 19 Teşvinsani 1914

¹⁷⁷ Bu konuda böyle bir karar alındığına dair bir kanıt bulunmamıştır.

¹⁷⁸ Sabah, 5 Kanunevvel 1914.

¹⁷⁹ Sürgevil, "I.Dünya...", s. 612

¹⁸⁰ Tasvir-i Efkar, 19 Kanunevvel 1914

¹⁸¹ Tasvir-i Efkar, 2 Kanunsani 1915; Gazete, aynı kararın Posta ve Telgraf Nezareti'nce da uygulanması gerektiği üzerinde de durmuştu.

¹⁸² Tasvir-i Efkar, 20 Şubat 1915

işlemlerinden Fransızca'yı çıkartacaklarını açıklamışlardı¹⁸³. Ancak gazetelerden alınan haberlere göre bunlar da fazla işe yaramamıştı¹⁸⁴ ama yine de İzmir'de bu konuda gelişmeler devam etmekteydi. Örneğin Göztepe Tramvay Şirketi yazılarını Türkçe'ye çevirmiş, arabalarındaki Fransızca yazılarını kaldırmaya başlamış¹⁸⁵ bir gün sonra da Rihtım Şirketi de aynı kararı almıştı¹⁸⁶.

Türkçe kullanılması bu şekilde kamuoyunda tartışılmaya başlanmış ve kesin olmasa da bazı çabalarda bulunulmuştu. Ancak 1916 Mart ayına gelindiğinde kesin bir karar alınmış ve “ *Müessesat-ı Nafia ile İmtiyazsız Şirketler Muhaberat ve Muamelatında Türkçe İstimali Hakkında Kanun*” 10 Mart 1332/ 23 Mart 1916' da çıkartılmıştı¹⁸⁷. Sekiz maddelik kanununa göre; demiryolu ve nafia kuruluşlarında o güne kadar Fransızca yapılan işlemler bundan böyle Türkçe yapılacaktı. Ancak mevcut işlemler için Nafia Nezareti süre de belirlemişti. Örneğin demiryolları için bu Türkçeleştirme süresi 23 Temmuz 1919' a kadar verilmişti. Bu kanun hükümlerini süre dolana kadar gerçekleştirmeyen imtiyazlı şirketlere el konulabilecek iken, imtiyazsız Osmanlı şirketleri ise 5 liradan 50 liraya kadar para cezasına çarptırılacaklardı.

Bu kanunla bazı şirketlere süre verilmesi bazı milletvekillerince hoş karşılanmamıştı. Kanuna en fazla eleştiri özellikle Arap kökenli milletvekillerinden gelmişti¹⁸⁸. Aynı şekilde yasa tasarısı Ayan Meclisi'nde de değişikliğe uğramış ve yabancı şirketlerin hükümet ve müşterilerle olan yazışmaları dışında Türkçe kullanma zorunluluğu kaldırılmıştı¹⁸⁹.

Hükümetin bu kanunla amaçladığı yabancı şirketlerin Türkçe kullanımında karşılaşılabilecek zorluklar nedeniyle kapanması ile birlikte şirketlerin içerisine Türkçe bilen Türk insanının yerleştirilmesini de sağlamaktı. Nitekim yabancı şirketlerin bazıları bu yasayla işlemlerini durdurmak zorunda kalmış, bazıları da boyun eğerek yazışmalarında Türkçe kullanma yoluna gitmişler ancak, bu kez de işlerine yarayacak

¹⁸³ Ahenk, 12 Mart 1331.; Ahenk , bu olayın İzmir'e örnek olması gerektiğini belirmiş ve İzmir'deki araba ücreti tarifelerinin Fransızca ile karışık olmasından şikayet ederek, Belediye Başkanı Refik Bey'in bu konuda bir şeyler yapmasını istemişti.

¹⁸⁴ Ahenk, 14 Eylül 1331.

¹⁸⁵ Ahenk, 16 Eylül 1331.

¹⁸⁶ Ahenk, 17 Eylül 1331. Gazete Türkçe lisan konusunda çok önemli bir işlev görmüş ve bu kurala aykırı gördüğü durumları kamuoyuna yansıtıyordu. Örneğin kenarı Fransızca ortası Türkçe olan İzmir Ticaret Odası resmi mührünü ve yazışmalarında Fransızca'nın hala kullanılıyor olmasını dile getirmiş ve Ticaret Odası'nı uyarmıştı. Ahenk, 27 Eylül 1331.

¹⁸⁷ Düstur, Tertibisani 8.Cilt, s. 475-476; Takvim-i Vekayi, 18 Mart 1332.

¹⁸⁸ Türk Parlamento Tarihi, 1.Cilt, s. 503

¹⁸⁹ Toprak, Milli İktisat ..., s. 60

Türkçe bilen memur bulamamışlardı. Dolayısıyla çalışan olmadığı için de kapanmayla yüz yüze gelmişler, ya da Türkçe bilen Türkleri işe almak zorunda kalmışlardı. Yani her durumda da Hükümetin arzuladığı gerçekleşmiş olmaktadır. Bu nedenle yabancı devletler bu yasanın kendilerine karşı bir teşebbüs olduğu görüşündeydiler ve bu amaçla Cavit Bey'in Osmanlı Bankasına da Türkçe kullanmasını bildirmesi, itirazlara ve isyanlara neden olmuş ama yine de banka kabul etmek zorunda kalmıştı¹⁹⁰. Bu yabancı şirketlerde Türk personel kullanılması zorunluluğu ile geleceğin Türk işadamlarının buralarda staj yapması da sağlanmıştı¹⁹¹. Türkçe kullanmaya başlayan bu şirketler, çalışanlarına özel Türkçe kursları açmak suretiyle, duruma ayak uydurmaya da başlamışlardı. Örneğin; Anadolu Osmanlı Demiryolu bu amaçla üç sınıflı bir Türkçe dershanesi bile açmıştı¹⁹². Böylece hükümetin yabancı şirketleri kapatmaya zorlayan bu kararına karşı, yabancı şirketler de kendi direnme yollarını bulmakta gecikmemişlerdi. Böylece devletin kapitülasyonları kaldırılmasından sonra sıra halkın da buna katkıda bulunmasına gelmişti. Oluşturulan yerli sermayeli şirketler, kooperatifler ve bankalar bu anlamda çok önemliydi. Ziya Gökalp'in kaleminden çıkan, İttihat ve Terakki'nin genelgesinde de aynı şeyler anlatılmış ve milletin de iktisadi kapitülasyonları kaldırması için bir şeyler yapması gerektiği vurgulanarak, iktisadi teşekküllere gereksinim olduğu belirtilmişti¹⁹³.

D. YABANCI POSTANELERİN KAPATILMASI

Kapitülasyonların kaldırılması kararının elçilere bildirilmesiyle yabancı postaların da 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren kaldırılacağı ortaya çıkmıştı. Elçiler bu konuda Cavit Bey ile ilk görüşmelerinde postalar konusunda biraz daha ılımlıydılar. Özellikle Rusya bu konuda postalarının da kaldırılmasını kabul etmişti. Hatta Rus konsoloslukları, Rus postanelerinin kapatılacağını Eylül ayının sonlarına doğru kendi tebaalarına da bildirmişti¹⁹⁴. İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey de elçi Mallet'ye gönderdiği 25 Eylül tarihli telgrafta postaneler konusunda yapılabilecek kolaylıkların yapılmasını ancak bunların tümünden kaldırılmasına kabul etmeyeceklerini ve bu konuyu

¹⁹⁰ Hüseyin Cahit'in Hatıraları, *Fikir Hareketleri*, 1 Ağustos 1936. Sayı. 145, s. 228

¹⁹¹ Avcıoğlu, a.g.e., s. 262.

¹⁹² Toprak, *Mille İktisat...*, s. 61.

¹⁹³ Zafer Toprak, *İttihat Terakki...*, s. 64.

¹⁹⁴ *Ahenk*, 17 Eylül 1330 (30 Eylül 1914).

sonraya atmaları gerektiğini bildirmişti¹⁹⁵. İngiliz elçisi Mallet de Cavit Bey ile görüşmelerinde sürekli olarak postaların kapitülasyona dahil bulunmadığı görüşünü savunmuştu. Cavit Bey de buna karşılık doğrudan doğruya olmasa da postanelerin kapitülasyonların ürünü olduğunu belirtmişti.¹⁹⁶ Bu konuda en fazla itiraz Fransa elçisi Bompard'dan gelmekteydi. Cavit Bey ile münakaşaya varan görüşmelerinde o da İngilizler gibi postaların Kapitülasyonlarla ilgisi olmadığını savunmaktaydı.¹⁹⁷ Cavit Bey postaların kapatılması konusunda ısrarlıydı. Rus elçilik müsteşarı Goulkeviç ile görüşmelerinde Rusların gerek kapitülasyonların gerekse postanelerin kaldırılmasında mahzur görmediğini, ancak müttefikleri yüzünden tek başlarına hareket edemediklerini belirtmekteydi¹⁹⁸.

Ancak hükümet kararlıydı. Hatta İngiliz elçisi Mallet'in 1 Ekim tarihinde bizzat giderek İngiliz postanesini kendisinin açacağı söylentilerine karşılık, Dahiliye Nazırı Talat Bey, 22 Eylül'de Fransız Elçisi Bumpard'a, postaların o gün kesinlikle kapatılarak açılmayacağını ve eğer İngiliz elçisi gelecek olursa nazik bir şekilde bir araya bindirilip elçiliğine geri gönderileceği belirtmişti¹⁹⁹. Bu sert karşılık sonrası devletlerden ilk olarak Rusya, resmen bu karara uyacağını belirtmişti. Fransa ise hala itiraz etmekteydi. Fransızların itiraz nedeni ise Osmanlı hükümetinin düşmanları tarafından postaya verilen mektupların ele geçecek olması olarak gösterilmişti. Ancak zaten Osmanlı limanlarında posta çantaları açılmamaktaydı²⁰⁰.

Posta Nezareti, 19 Eylül 1914'te Türkiye ile ilişkisi olan yabancı devletler Posta Telefon ve Telgraf Nazırlarına ve Osmanlı'daki yabancı posta müdürlerine kapitülasyonlar kaldırıldığı için yabancı postaların da kaldırılması gerektiği yönünde bir tahrir göndermiş ve buna yanıt vermelerini istemişti. Posta nazırları olaya olumlu bakmış, ancak posta müdürleri ile hükümetlerinin taleplerini bekleyeceklerini söylemişlerdi²⁰¹.

Hükümet beklenen gün gelirken Posta, Telefon ve Telgraf Başmüdürlüğü aracılığıyla halka yönelik de bir ilan yayınlamış ve yabancı postanelerin 1 Ekim'den

¹⁹⁵ *Müsavat*, 7 Şubat 1919. (İngiliz Mavi kitabından)

¹⁹⁶ Cavit Bey'in Anıları, *Tanin*, 10 İkinciteşrin 1944.

¹⁹⁷ *A.g.e.*, aynı yer.

¹⁹⁸ *A.g.e.*, *Tanin*, 6 İkinci teşrin 1944.

¹⁹⁹ *A.g.e.*, *Tanin*, 12 İkinci teşrin 1944.

²⁰⁰ *A.g.s.*

²⁰¹ *Tasvir-i Efkar*, 29 Eylül 1914. Posta Nezareti özel kalem müdürü Zeki Bey'in beyanatından anlaşıldığına göre, Zeki Bey kapatma kararının hiç bir sorun yaşanmadan gerçekleşeceğine kesin gözüyle

itibaren kapalı olacağını, bu yüzden herkesin şehirlerin çeşitli yerlerindeki posta kutularına da mektup atmaktan kaçınmaları gerektiği belirtildiği gibi²⁰² halkın yabancı postanelerde arayacakları telgraflarını da Beyoğlu telefon merkezinde bulabileceklerini duyurmuştu²⁰³.

1 Ekim 1914'ten önce Almanya, Avusturya ve İtalya postalarının kaldırılmasını kabul etmişti. İtilaf Devletlerinden İngiltere ve Rusya da postahanelerini açmayacaklarını belirtmişti ancak Fransa hala bu konuda direnmekteydi. 30 Eylül günü Bompard, Cavit ve Talat Bey ile son görüşmesinde, yarın hükümetinden aldığı emirle Galata postanesine bir görevli göndereceğini, posta müdürünün de postaneyi açmaya çalışacağını, buna mani olunacağını bildiği için de protestoda bulunacağını, hükümetin kesin emrine rağmen fazla da ileri gitmeyeceğini belirtmişti. Cavit Bey de İngiltere ve Rusya'nın bile kabul ettiği bir ortamda böyle davranmasının kendi prestijlerini düşüreceğini, hükümetin bu konuda kesin kararlı olduğunu bildirmişti. Fransa çantalarının konsolosları huzurunda bile açılmasına razı değildi. Sonunda çantaların açılmadan geri gönderilmesi kararlaştırılmıştı.²⁰⁴

Hükümet kararında kesindi, bu amaçla çıkardığı 24 Eylül 1914 tarihli "imtiyazat-ı ecnebiyenin ilgası üzerine ecanip hakkında icra olunacak muameleye dair talimatname"²⁰⁵ de aşağıda özet olarak verdiğimiz kararların uygulanmasını istemişti. 1 Ekim'de sabahleyin yabancı postaların her birinin önüne bir polis ile posta ve telgraf idarelerinden birer memurun atanacağını ve bu kişilerin, beş gün zarfında ahalinin işlem yapmasına ve bekçileri dışında vesikası olmayan kimselerin postaneye girmesine engel olacağı belirtilmişti. (1. madde) Ayrıca bu postanelerin müdür ve memurlarına birer tezkere yazılarak, postaneleri kapatılacağı için bütün evrakın, yerlerine geri gönderilmek üzere Osmanlı postalarına teslimi istenmişti. Müdür ve memurların postaneye girebilmesi için vesika gerekeceği için ilgili yerden zabıt varakası almaları da zorunluydu. (2. madde) Postaneler önündeki levhalar ve şehirdeki posta kutuları da postane tarafından kaldırılacak, kaldırılmaz ise polis yardımıyla kaldırılıp levhalar konsolosluklarına, kutular ise açılmaksızın Osmanlı Posta idarelerine teslim edilecekti. (3. Madde) Hükümet posta kutularının ve çantalarının açılış usulünü de belirlemişti.

---

bakıyordu.

²⁰² Takvim-i Vekayi, 17 Eylül 1330. (30 Eylül 1914)

²⁰³ Takvim-i Vekayi, 21 Eylül 1330.

²⁰⁴ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 14 İkcinciteşrin 1944.

²⁰⁵ BOA.DİŞ.SYS.52.7; HR.HMŞ.İŞO 59/1-3; DH., HMŞ, 15-91; Sicilli Kavanin, Cilt: 11, 1935, s. 511.

Buna göre; 1 Ekim'den itibaren trenle dışarıdan gelecek çantalar, yabancı postanelere gönderilmeyecekti. Vapurla gelenler ise Osmanlı Posta memurları tarafından kaptandan istenecekti. Kaptan vermez ise gümrüklerde zapt edilecekti. (4. Madde) Açılmasında ise devletlerden olumlu yanıt beklenecekti. (5. Madde) Yanıtlar olumlu olursa konsolos huzurunda çantalar açılabilirdi. (6. Madde) Talimatnamede posta çantalarının trenle, yerli veya yabancı vapurlarla gönderilmesi de kararlaştırılmış (7. madde) ve eğer yabancı vapurlar Osmanlı çantalarını taşımaktan kaçınırlarsa da, başka araçların aranacağı ancak, aynı zamanda bu yabancı vapurların da imtiyazı kaldırıldığı için, limanda işlem yapılmasının da engelleneceği belirtilmişti. (8. Madde) En son olarak ise vapurlara yabancı posta verilmesinin engellenmesi, vermeye çalışanların polis aracılığıyla Osmanlı postasına götürülmesi istenmekteydi.

Görüldüğü gibi çok etkin önlemler alınmıştır. Yıllardan beri büyük sorun olan yabancı postalar artık kapatılacak ve sonuçları da çok önemli olacaktı.

Avusturya ve Macaristan ile İtalya Devletleri postanelerini gününden önce, 29 Eylül'de kapatmışlar, Almanya ise 30 Eylül'de aynı işlemi gerçekleştirmişlerdi.²⁰⁶ Müttefik olarak Avusturya ve Macaristan ve Almanya görevlerini önceden yerine getirmişti. Bunun yanında ellerinde bulunan mektup, koli ve çantaları ayrıca bir müracaat beklemezsizin Osmanlı Posta İdarelerine 1 Ekim'den önce ulaştırmışlardı.

1 Ekim²⁰⁷ tarihinde ise bütün yabancı postaneler hiç bir sorun olmadan kendiliğinden kapatılmıştı. Buna rağmen özellikle Rus, Fransız ve İngiliz postaneleri kapatılmış olmalarına rağmen ellerindeki evrak ve çantaları Osmanlı postalarına teslim etmemişlerdi.²⁰⁸ Vilayetlerden gelen haberlerde de sorun çıkmadan yabancı postanelerin kapatıldığı haberleri yer almaktaydı. İzmir'de Alman postası, 1 Ekim'den iki gün önce postanesini kapatmış,²⁰⁹ son postalarını limandaki Hidboya vapuruna veren İngiliz, Fransız, Avusturyalı, İtalyan ve Rus olmak üzere 6 postane de 1 Ekim'de işlemlerini kesmişlerdi²¹⁰.

²⁰⁶ Tanin, 2 Teşrinevel 1914.

²⁰⁷ Sadık Durukal 1 Ekim tarihinin 1956 yılından itibaren posta servislerinin esarettten kurtuluş günü olarak PTT idaresi tarafından her yıl parlak bir şekilde kullanılacağı haberini vermiş. Ayrıca bu güne özel hatıra pulları da çıkarılarak bileğini belirtmişti. Yine verdiği bilgiye göre, bu mutlu günün anısının ebedileştirilmesi için PTT idare merkezinin önüne bu günün anlam ve önemini belirtecek bir heykelin de dikileceğini eklemişti. Durukal, a.g.e., s. 23.

²⁰⁸ Sabah 6 Teşrinevel 1914 ; Tasvir-i Efkar 6 Teşrinevel 1914.

²⁰⁹ Ahenk, 17 Eylül 1330. (30 Eylül 1914)

²¹⁰ Ahenk, 17 Eylül 1330. (2 Teşrinevel 1914) Henri Nahum Fransız postalarının kapatılmasından dolayı İzmir'deki Alyans okul müdürlerinin raporlarını Paris'e gönderemediklerini belirtmiştir. Henri

Ayrıca İskenderun'da Avusturya, Fransa, Rusya postaneleri kapatılmış, Kudüs'te Alman, Avusturya, İtalya, Fransa, Rus postaneleri, Yafa'da İtalyanlar bir gün önce olmak üzere Avusturya, Almanya, Rusya ve Fransız postaneleri²¹¹ Mersin'de ise Avusturya, Fransa ve Rusya Postaneleri kendiliğinden kapanmıştı²¹².

Ancak İstanbul'da olduğu gibi Almanya, Amerika ve İtalya posta çantalarını Osmanlı idaresine teslim etmiş olmalarına rağmen, İngiliz, Rus ve Fransızlar bu konuda olumsuz tavır göstermekteydiler. İstanbul'da elçilerle yapılan görüşmeler sonrasında ise Halil Bey, 3 Ekim tarihinde postaların elçilere teslimi konusunda yeni alınan karardan geri adım atılacak tarzda bir anlaşma için elçilerine yeni bir teklif götürmek üzereyken, İngiliz Posta Nazırından İngiliz çantalarının Osmanlı postasına açılması yönündeki izni telfrafla bildirilince bu görüşmeden vazgeçildi²¹³. İngiltere aynı zamanda bundan sonraki postalarını da Osmanlı Posta idaresine göndermeyi de kabul etmişti.²¹⁴ Ruslar da İngiltere ile aynı yolu seçeceğini belli etmişti. Ancak Fransa hala direnmekteydi. Oysa kamuoyu İngiltere'den sonra Fransa'nın da her an olur kararı vermesini beklemekteydi.²¹⁵ Tasvir-i Efkâr'ın "*beklenilmeyen muamele*" olarak gördüğü olayda, Fransız postaneleri adına Marsilya'dan yola çıkan posta çantaları, Osmanlı'ya girmek üzereyken Fransız elçiliğinden gelen telgrafla, Dedeâğaç'tan Marsilya'ya geri gönderilmişti²¹⁶.

Aynı şekilde Beyrut'tan da haberler gelmekteydi. Beyrut Valisi 24 Eylül 1330 (7 Ekim 1914) tarihli yazısında Fransız posta müdürlerinin hala bir şey teslim etmediğini, limana gelen bir İtalyan vapurundaki İngiliz, Alman, Avusturya posta evrak çantalarının Osmanlı memurlarına teslim edildiği halde, Fransız postanesine ait çantaların ise kaptan tarafından, postaneden aldığı emir gereği verilmeyip geri götürüldüğünü belirtmişti. Olay postada evrakı olanların haberi olması açısından

---

Nahum, *İzmir Yahudileri*, İletişim Yay., İstanbul 2000, s. 176.

²¹¹ Rus ve Fransız postanesi Yafa'da ayrı bir binada değil, vapur acentalarından birinin odasında aynı anda işlem yapmaktaydı.

²¹² *Sabah*, 5 Teşrinievvel 1914 ; *Tasvir-i Efkâr*, 5 Teşrinievvel 1914; *Tanin*, 5 Teşrinievvel 1914.

²¹³ Cavit Bey'in anıları, *Tanin* 14-15 İkinciteşrin 1944.

²¹⁴ *Tasvir-i Efkâr*, 6 Teşrinievvel 1914.

²¹⁵ *Sabah*, 5 Teşrinievvel 1914.

²¹⁶ *Tasvir-i Efkâr*, 7 Teşrinievvel 1914 ; *Tanin*, 5 Teşrinievvel 1914. Bu olay Osmanlı Basını'nda yankı bulur. Yunus Nadi *Tasvir-i Efkâr*'da Fransa'nın bu hareketini eleştiren bir de yazı yazmıştır. *Tasvir-i Efkâr*, 14 Teşrinievvel 1914

Fransızlar tarafından gazetelerde de ilan edilmişti.²¹⁷ Buradan da anlaşıldığına göre Fransızlar hala postalarını Osmanlı görevlilerine vermekten kaçınınmaktaydılar. Fransa bu amaçla işin içine konsoloslarını da karıştırmıştı. Konsolosların, ne elçilikleriyle en de Hariciye nezareti ile özel veya kapalı posta teatisi yapmasının yasak olduğu, haberleşme evrakını da Osmanlı postanesi ile yapmaları gerektiği bu dönemde, Kudüs'deki Fransız konsoloshanesinin Yafa'daki vapurlara mektup verdirtip, dağıtımaya yardım emesi üzerine, Yafa kaymakamlığı ne yapılması gerektiğini Kudüs Mutasarrıfından sorar. Kudüs mutasarrıfı da 20 Eylül 1330 (3 Ekim 1914) tarihli yazısında bu defalık engel olunmaması gerektiğini bildirmişti. Kudüs Mutasarrıfının bu tutumu, Beyrut vilayeti aracılığı ile hemen Dahiliye ve PTT Nezaretine bildirilir. PTT Nazırı Oskan Efendi 18 Ekim tarihli yazısında, Kudüs mutasarrıfının talimatname dışında davrandığı için hakkında işlem yapılacağını, ayrıca o bölgede sadece Fransız değil, Rus konsolosunun da aynı şekilde posta işlemine devam ettiğini ikisinin de engellenmesi gerektiğini de bildirmişti²¹⁸.

Fransa'nın olur vermemesi Ekim'in son haftasına kadar devam etmişti. İzmir'den Ahenk gazetesinin de 23 Ekim tarihli verdiği habere göre, nihayet Fransa da postalarını Osmanlı postanelerine vermeyi kabul etmişti. Gazete, buna kanıt olarak da Dedeağaç'tan gelen Mesajeri Kumpanyası'nın Sinay vapurunun getirdiği posta çantaları posta memurlarına vermesini göstermişti²¹⁹.

Artık İstanbul'da Galata ve Beyoğlu'ndaki bütün yabancı postaneler kapanmış, şehirdeki posta kutuları da kaldırılmıştı. Bütün postalar Osmanlı posta idaresine verilmesi Osmanlı postalarının işlem yükünü birden iki üç katına çıkarmıştı. Bu amaçla 1 Ekim'de Osmanlı Posta İdaresi Galata'da kapatılan Fransız postanesi yanında (Union hanı yanında) yeni bir şube açmıştı. Yeni açılan Şubenin gişeleri ve diğer malzemeleri mükemmel tarzda yerle yerine yerleştirilmişti. Aynı zamanda Galata'daki merkez postanesi ile Mahmutpaşa postanesi de genişletilmişti.²²⁰

Posta Telefon ve Telgraf Nazırlığı Kapitülasyonların kaldırıldığı 9 Eylül'den itibaren bu konunun postaları da ilgilendirdiğinin farkındaydı. Bu amaçla daha en başta postanelerin kapatılacağını yabancı devletler Posta Nazırlarına bildirmişlerdi. Posta

²¹⁷ BOA.DH.SYS. 52.17.

²¹⁸ BOA.DH.SYS., 52.17.

²¹⁹ Ahenk, 10 Teşrinevvel 1330. (23 Ekim 1914)

²²⁰ Tanin, 2 Teşrinevvel 1914. 1 Ekim günü PTT Nazırı Oskan Efendi ve özel kalem müdürü Zeki Bey Galata'daki yeni posta şubesini teftiş etmişlerdi.

Nezareti özel kalem müdürü Zeki Bey bir gazeteye verdiği beyanatta bu konuda üzerinde durdukları en önemli nokta olarak da Osmanlı Postalarının Avrupa postaları düzeyine çıkarmak olduğunu vurgulamıştı.²²¹

Nezaret, kapitülasyonların kaldırılması ile işlerin artacağına da farkındaydı. Bu amaçla şube sayısı artırıldı. Pangaltı, Beşiktaş, Mahmutpaşa, Kumkapı, Aksaray postaneleri yeniden düzenlendi, eksiklikleri tamamlandı, gişeleri yeniden yapıldı. Posta Nezareti ayrıca, işlemleri hızlandırmak için de yeni sistem getirmişti. Eskiden yabancı postanelerde de olduğu gibi posta alıcıları postalarını ancak gümrük işlemleri sonrası gümrükten alır, bu da bir gün sürerdi. Şimdi ise Osmanlı Postanelerinde özel bir Gümrük memuru aracılığı ile bu süre kısaltılacak, daha da ileri gidilerek postanın otomobillerle gideceği yere götürülmesi sağlanacaktı.

İşlerin çokluğundan dolayı postanelerdeki memur sayısı da artırılmıştı. Yabancı postanelerde çalışmış olan memurlardan 2-3 kişiyi de işe almışlardı.²²² Memurlarının sosyal durumunu da düşünen Nezaret, memurların maaşlarına düzenli olarak iki senede bir zam yapacak ve posta ve telgrafçılığı tam bir meslek olarak yapılması için tedbirleri de alacaktı.

Posta Telefon ve Telgraf Nezareti, daha önce pul fiyatlarında indirim yapmıştı. Buradaki amaç, rekabeti sağlamaktı. Buna göre, dışarıya gidecek mektupların pullarının fiyatında % 20 indirime gidilmişti. Yani 20 guruş veren bir müşteriye 25 guruşluk ecnebi pulu verilirdi. Şimdi yabancı postaneler kapatılsa bile bu usule devam edilecekti.

Zeki Bey'e göre postaların geliri çok artacaktı. Özellikle İstanbul'daki değil ama vilayetlerdeki gelirle daha fazla artacaktı. Tahmini olarak, 80-100 bin lira arası hasılat beklenmekteydi.²²³ Ama yapılan yeni düzenlemeler için de para gerekmekteydi. Bu amaçla 1915 Posta Nezareti bütçesine, memur maaşı ve yeni şubeler için 2 milyon guruş ek zam yapılmıştı.²²⁴ Bu gibi tedbirlere rağmen, Osmanlı Postanelerinde ufak tefek sorunlar da yaşanmıyor değildi. Osmanlı posta dağıtıcıları geceleri bile çalışarak postaları yerine götürmekteydi. Ancak Fransa, Rusya ve İngiltere'nin kararı geç kabul etmesinden dolayı, bu devletlerin postaları açılmadığı için, yerlerine geç ulaşıyordu.

²²¹ *Tasvir-i Efkar*, 29 Eylül 1914.

²²² *Tanin*, 1 Teşrinvevvel 1914.

²²³ *Tanin* 2 Teşrinvevvel 1914 Bu hasılatın aylık veya yıllık olup olmadığı belirtilmemiştir.

²²⁴ *Takvim-i Vekayi* 22 Mart 1331. "Ahval-i harbiye ve ecnebi postalarının seddi sebebiyle ilave olunacak memurin maaşatı ve yineden şubeler küşadı için 1331 Posta Telefon ve Telgraf Bütçesine zammen iki milyon guruşun tahsisat-ı fevkalade olarak sarfı hakkında kanun." 17 Mart 1331.

Bazı yanlışlıklar da yaşanmıyor değildi. Örneğin, Beyrut vilayetinde bulunan Tarsus'a gitmesi gereken mektup, Adana vilayetindeki Tarsus'a gidebilmekteydi.²²⁵

Yine de Tasvir-i Efkar gazetesinin yaptığı araştırmada postanelerdeki işlemlerin çok iyi gittiği, Osmanlı postalarının elçilikler, ticarethaneler ve acentehanelere, postanelerin postanın varış zamanını bile bildirebilecek kadar ileri gittikleri, gece gelen postayı da anında gece dağıttıkları için de hiç görülmeyecek şekilde hız kazandıkları anlatılmaktaydı.²²⁶

Postanelerde ilerleyen tarihlerde yeni bir değişiklik yapılmıştır. O güne kadar Cuma günleri çalışıp Pazar günleri tatil eden posta idareleri de gümrüklerde olduğu gibi bunu değiştirmiş ve yalnız Cuma günleri tatil yapılacağını bildirmişti.²²⁷ Posta nezaretinin bir diğer değişiklik ilanı da bütün mektupların postalara açık verilmesinin ilan edilmesiydi²²⁸. Savaşa girildiği için güvenlik açısından düşünülen bu usulün yanında mektup zarflarının Türkçe, Arapça, Fransızca ve Almanca dışındaki dillerle yazılmaması da istenmişti.

Posta Nezareti artık bağımsız davranabilecek bir duruma gelmişti. Bu amaçla yabancı devletlerle posta, telgraf ve telefon mukavelenamesi yapma isteğini de taşıyan hükümet, bu amaçla, daha kapitülasyonları kaldırmadan önce Bulgaristan ile müzakerelere başlamıştı. Nitekim 3 Nisan 1330 (16 Nisan 1914) te Posta Telefon ve Telgraf Nezaretine Bulgaristan ile mukavele yapılması için izin verilmiş²²⁹, 17 Temmuz 1914 te ise iki devlet arasında bir ticaret anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşma kapitülasyonların kaldırılmasından sonra 23 Eylül 1330 tarihli kanun ile onaylanmıştı²³⁰. Bu ticaret antlaşması kapitülasyon vermeyen bir antlaşmaydı ve her iki taraf da kendi vatandaşlarına iki memlekette de ayın hukukun uygulanacağını ve yöredeki vergi kurallarına da bağlı olacağını kabul etmiş oluyordu.²³¹

Savaş içerisinde posta işleri zorluklar içerisinde devam etmişti. Posta dağıtıcısı bulunmasının zorluğu ve sevkıyat için vapur yokluğu gibi nedenlerden dolayı olumsuzluklar da yaşanmıştı. Savaş sonunda ise Mondros Mütarekesi ile birlikte ülkedeki yabancı postaneler, teker teker açılmaya başlamış ve eski duruma dönmüştü.

²²⁵ Tanin, 26 Teşrinevvel 1914.

²²⁶ Tasvir-i Efkar, 27 Teşrinevvel 1914.

²²⁷ Ahenk, 13 Teşrinsani 1330 (26 Kasım 1914).

²²⁸ Sabah, 23 Teşrinevvel 1330 (5 Kasım 1914).

²²⁹ Düstur, Tertibisani 6. Cilt s.1395.

²³⁰ Takvim-i Vekayi, 24 Eylül 1330.

²³¹ Düstur, aynı yer.

2.YABANCI OKULLARIN DÜZENLENMESİ

Osmanlı Devleti'ndeki yabancıların ticari kapitülasyonlarla elde ettikleri haklar dışında, din ve ayin serbestliği de bulunmaktaydı. Bundan dolayı Osmanlı Devleti misyonerlerin topraklarına girmesine engel olamamıştır. Bu amaçla Osmanlı ülkesine giren ilk gurup 1626 yılında İstanbul'a gelen 3 kişilik Capucin misyoner heyetiydi.²³² Bu tarihten sonra yabancı okulların çoğalmasında en önemli etken ise, devletlerin kapitülasyonları kendilerine göre yorumlamalarıydı. Dini amaçla eğitim yapma izni kapitülasyon ayrıcalığı sayılamazdı, ama zamanla bu izin bir hak haline geldi²³³.

Tanzimat'a kadar kurulmuş olan bu yabancı okullar dini propaganda amacıyla varlıklarını sürdürmüşler ancak, *"gerek Türklerin gerekse yerli cemaatlerin uyusukluğu bi okullara da yansımıştı ve Tanzimat sonrasında asıl uyanış görüntüsü ortaya çıkmıştı."*²³⁴

Yabancı devletler, kurumları ile Osmanlı'daki gayrimüslimleri denetim altına almayı amaçlamış ve bu amaçla da cemaat okullarını da himaye altına almaya başlamışlardı. Azınlık ve yabancı okullar himaye yoluyla bir devlete bağlanınca, kapitülasyon haklarından, dolayısıyla da ticari imtiyazlarından da yararlanmışlardı. Ticari kapitülasyon haklarından da yararlanmışlardı. Ticari kapitülasyonlardan dolayı rahat alışveriş imkanı, vergi indirimi, hatta gümrük muafiyeti gibi aşırı kazanç sağlayacakları ayrıcalıkları da elde etmişlerdi.²³⁵

Bu okul açma yarışını ilk başlatan ve devamlı geliştirerek büyüten Fransa olmuştu. 1583 yılında Fransa elçisinin aracılığıyla Türkiye'ye Cizvitlerin gönderilmesiyle ilk Fransız okulu olan St. Benoit okulundan²³⁶ sonra Fransa'nın batılılaşmada model bir ülke olarak görülmesi ve 19. yy resmi diploması dilinin Fransızca olması nedeniyle de²³⁷ Osmanlı'da Fransız okulları sürekli artmıştı. Ancak yabancıların Osmanlı'da özel okul açmaları konusu kapitülasyonlar ile düzenlenmemişti ve 1901 yılında Fransa ile olan anlaşmaya kadar da belirli nizamnameler ile Osmanlı

²³² Nurettin Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim I*, İstanbul, 1952, s. 99.

²³³ İlknur Polat Haydaroglu, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 10.

²³⁴ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt: 2, İstanbul, 1940, s. 602.

²³⁵ Haydaroglu, a.g.e., s. 15.

²³⁶ Ergin, a.g.e., s. 637.

²³⁷ Mustafa Ergün, *"Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler"*, Atatürk Araştırma

kanunlarına tabi bir iç mesele olarak görülmüştü²³⁸.

Fakat zamanla bu okulların misyonerlik faaliyetlerini artırması ve Osmanlıya zarar verecek konuma gelmesi hükümetleri bu konuda tedbir almaya yöneltti. Çünkü devletlerin bu misyonerlik faaliyetleri yapıcı olmaktan ziyade yıkıcı karakterdeydi.²³⁹ Nitekim Kapitülasyonların kaldırılmasından sonra yapılan bir araştırmada Heybeli Adadaki Rum ticaret mektebinden, bir telsiz telefon aleti bulunmuştu. İkinci kez böyle bir olayın yaşanıldığı ve bu telsiz telefonun hangi amaçla oraya götürüldüğü uzun uzun soruşturulmuş ve bunun casusluk için yapıldığı kanısı kamuoyuna yansımıştı²⁴⁰. Bu okulların zararını ortaya koyan Faik Hurşit Günday da anılarında Adana'daki Maarif müfettişliği sırasında, teftiş ettiği Mersin'deki Rum Kız Okulu'nda müdürün odasındaki Büyük Yunanistan haritasını merkeze bildirdiğini anlatmıştır.²⁴¹ Bu okullardan biri olan Robert Koleji de Türkiye siyasetinde kendini yıkıcı bir role sokmuştu²⁴².

Azınlık ve yabancı okulların denetlenmesi çalışmaları ilk defa 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile başlamıştı.²⁴³ Nizamnamenin 129. maddesi gereği bu okulların ruhsat alarak denetlenmesi çabaları, kapitülasyonların getirdiği koruyuculuk sisteminin etkisinden dolayı başarılı olamadı²⁴⁴. Ancak bu konular üzerine artık Osmanlı Devleti daha ciddiyetle gitme gereğini hissetmeye başlamıştı. 1886 6 Mayıs'ında Gayrimüslimler ile yabancılara ait okulların teftişi, programlarının ve kitaplarının incelenmesi amacıyla Maarif Nezaretine bağlı Mekatib-i ecnebiye ve gayri müslime müfettişliği dairesi oluşturuldu.²⁴⁵ O tarihe kadar denetlenemeyen yabancı okullar Sadrazam Kamil Paşa'nın müfettişliğe atadığı Şnayder Efendi aracılığıyla

---

Merkezi Dergisi, Cilt: VI, Mart 1990, sayı 17'den ayrıbasım, TTK Basımevi, Ankara, 1990, s. 442.

²³⁸ Gündüz Ökçün, "Yabancıların Türkiye'de Okutma Hürriyeti", **AÜSBF Dergisi**, Cilt: XIV, Temmuz 1959, No: 2-3, s. 140-166, s. 142. 25 Ekim 1901 tarihinde Fransız donanmasının Midilli sularında etkili bir gövde gösterisi sonucunda Osmanlı Devleti Fransız bilim, dini eğitim kurumlarının varlığını kabul etmek durumunda kalmıştı. Aynı tarihte Almanya ve Rusya da hemen sonra, İngiltere de ancak Sait Paşa'nın aracılığıyla okul açma haklarını onaylatmış oldular. **Sait Paşa'nın Hatıratı**, cilt: II, 1328, s.329.

²³⁹ Mustafa Ergün, **İl Mesrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914**, Ocak Yayınları, Ankara, 1996, s. 387.

²⁴⁰ **Tasvir-i Efkâr**, 28 Teşrin-i sani, 1914.

²⁴¹ Faik Hurşit Günday, **Hayatım ve Hatıralarım**, Çelikkilt matbaası, İstanbul, 1960, s. 32.

²⁴² Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri" **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu'ndan ayrı basım**, TTK Basımevi, Ankara, 1994. s. 550. Kocabaşoğlu, Robert Koleji'nin bu yönüyle en azından uzunca bir süre için etkilerini Türk toplumuna yayma olanağına arkasını döndüğünü belirtmişti.

²⁴³ Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, MEB. Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 182.

²⁴⁴ Cemal Şanlı "Türkiye'deki Yabancı Dini, İlmî, Hayri Kurumların Hukuki Durumu ve Gayrimenkul İktisabları" **Hıfzı Timur'un Anısına Armağan**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1979, s. 847.

²⁴⁵ Faik Reşit Unat, **Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi bir Bakış**, MEB. Basımevi, Ankara,

denetlenmeye başlandı²⁴⁶. Ama yine de denetlemeler cemaatlerin ve devletlerin itirazlarıyla karşılaşmıştı. 1894 yılında Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa tarafından protestan okulları hakkında hazırladığı raporda ise, 392 okuldan 341'inin ruhsatsız olduğu ve yasalara uymadığı da anlaşılmıştı. Ayrıca Paşa raporunda bu okullara Müslüman öğrenci gönderilmemesi, Osmanlı dilinin öğretimde mecbur tutulması, her okula ruhsat verilmemesi, teftişlerin sıklaşması ve yabancı devletlerin bu okullara müdahalesinin engellenmesi gibi önerilerde de bulunmuştu²⁴⁷.

II. Meşrutiyet döneminde de bu çalışmalar devam etmişti. Yabancı Okullar, himayesi altında olduğu devletlerin, Osmanlı Devleti'ndeki nüfuzlarının artmasına paralel olarak, kendi etkinlik alanlarını da artırmışlardı. Osmanlı kendi memleketindeki yabancı okulların etkisinden kurtulmaya çalışırken, Fransızlar da, gönderdikleri müfettişleri aracılığıyla Anadolu'daki laik ve dini Fransız okulları hakkında bilgi alıyordu. Bu bilgiler ışığında, Fransa meclisinde, laik okulların artık dini okulların yerini alması gerektiği görüşülürken, dönemin Dışişleri Bakanı Pichon “ *bu okullar laikleştirilemez, çünkü yabancı ülkelerdeki özel okullar laikleştirilemez, bunları kapatmaya karar vermemiz bile mümkün değildir*”²⁴⁸ derken bu okulların asıl kuruluş amacını göstermektedir²⁴⁹.

1910 yılında da iki kişinin kendini müfettiş olarak gösterip Taksim'deki Asayan Ermeni Mektebi'ne gelerek, teftişe kalkmaları sonucunda müdürün, bunlardan Patrikhane sorumludur yanıtı yine okulların denetlenmesi konusunu gündeme getirir.²⁵⁰ Maarif Nezaretinin böyle bir müfettiş heyeti göndermediğini belirtmesi üzerine, Ermeni Patriği Toryan Efendi bütün Patrik heyetlerine bu gibi bilgilerin İstanbul'daki Patrikhaneler, taşralarda ise murahashanelerce verilebileceğinin “*bilcümle mekatib-i milliyemiz ve heyet-i talimiyemize*” bildirilmesi şeklindeki sözleri Hüseyin Cahit tarafından eleştirilmiş ve Patriğin Kendi idaresi altındaki okulu devletin resmi okulu olarak görmemesinin yanlışlığından bahsetmişti. Hüseyin Cahit'e göre Patrikhane'nin böyle bir hakkı yoktu. Çünkü Kanun-u Esasi'nin 15. ve 16. maddeleri ona göre bu

---

1964. S. 57

²⁴⁶ Vahapoğlu, a.g.e., s. 185.

²⁴⁷ Atilla Çetin, “*Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkındaki Raporu*”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisinden Ayrı Basım, sayı: 10-11, İstanbul, 1983, s. 192.

²⁴⁸ Fesch, a.g.e., s. 494.

²⁴⁹ Mustafa Ergün bu konuda tam tersini belirtmiş ve dini okullardan Fransa'nın da rahatsız olduğunu ve bu okulları istemediğini eklemiştir. Ergün, *II.Meşrutiyet...*, s. 388.

okulları Osmanlı hükümetine tabii kılmaktaydı. Ancak Ermeni Patriki'nin Sadrazam Hakkı Paşa'yı ziyaretinde olayı anlatıp, hükümetin emirnameye itirazının olup olmadığını sorması üzerine Hakkı Paşa'nın itiraz belirtmemesi²⁵¹ hükümetin aynı görüşte olmadığını göstermişti.

I. Dünya Savaşı öncesinde Yabancı ve gayrimüslim okulları, okul sayısı olarak Osmanlı Devleti'nin % 25 lik payını elde etmekteydi.²⁵² Bir başka kaynakta Osmanlı'da 1913-14 yıllarında 500 Katolik Fransız okulu 675 Amerikan Okulu, 178 İngiliz Okulu bulunmaktaydı.²⁵³ İhsaiyat (İstatistik) Mecmuasında toplanan bilgilere göre ise 1914 yılında gayrimüslim ve yabancı okul sayısı 2811 olarak verilmekteydi.²⁵⁴

Bu sayılarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı yılları başlamıştı. Kapitülasyonların resmen 1 Ekim tarihinde yürürlükten kaldırılacak olması ülkedeki yabancı eğitim kurumlarını da ilgilendirmekteydi. Nitekim, Amerikan elçisi Morghenthau kararın alındığı 9 Eylül'den sonra, eğitim kurumlarının da endişeli olduğunu belirtmişti.²⁵⁵ Elçi, Enver Paşa ile onun evinde yaptığı görüşmenin sonucunun Amerikan okullarının yetkilileri tarafından merakla beklendiğini belirttiikten sonra, Enver Paşa'ya, Türklerin Amerikalılara karşı düşmanlık beslemediğini göstermesi gerektiğini söylemişti. Enver Paşa'nın "*ne önerirsin?*" sorusu üzerine elçinin verdiği "*neden kapitülasyonların kaldırılacağı 1 Ekim'de gösterişli bir şekilde Robert Kolej'ini ziyaret etmiyorsunuz?*" fikri, ona göre eşsiz bir fikirdi. Çünkü okulun tarihinde kapılarından içeriye resmi dil olarak Türkçe'nin girmemiş olması önemliydi ama elçi, Enver Paşa'nın gösterişli ziyaretinin olumlu bir duygusallığa neden olacağını anlayacak kadar Türkçe biliyordu.²⁵⁶

Sonuçta 1 Ekim'de Enver Paşa Amerikan elçiliğine biri elçiyle kendisi diğeri yaverleri için iki arabayla gelir ve birlikte Robert Koleji'ne giderler. Kendilerine elçinin ABD Başkanı Wilson'un yakın dostları olarak tanıttığı, Robert Koleji mütevelli heyetinden Cleveland U. Dodge ve Kız Koleji mütevelli heyetinden Charles R. Crane

---

²⁵⁰ Tanin, 24 Şubat 1910 (11 Şubat 1328)

²⁵¹ Tanin, 25 Şubat 1910

²⁵² Tefik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken*, s. 180

²⁵³ Roderic Davison, "Westernized Education in Ottoman Turkey", *Essays in Ottoman...*, s. 167.

²⁵⁴ Şamil Mutlu, "*II Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim*", *Belgelerle Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Cilt XVII, sayı 21'den ayrı basım, TTK, 1997, Ankara, s. 133. Bütün bu o yabancı okulların, deyim yerindeyse dört başı mamur birer eğitim kurumu olduğunu düşünmek doğru değildir. İzinsiz olarak açılmış ancak birkaç öğrencisi bulunan, herhangi bir binanın bir köşesine ya da bodrum katına sığınmış kuruluşların da var olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir.

²⁵⁵ Morghenthau, *a.g.e.*, s. 112-120.

karşılar²⁵⁷ ve ziyaret olumlu sonuçlanır. Morghenthou'nun Enver Paşa'ya yolda iken söylediği "Biz Amerikalılar Türkiye'de maddi çıkarlar aramıyoruz. Biz sadece sizin, kolejlerimize ve çocuklarımıza ABD.'nde sıcak sevgiye sahip tüm insanlar için şefkatle davranmanızı istiyoruz" şeklindeki sözleri de elçinin okullar açısından da kayısını göstermekteydi.

Osmanlı'nın savaşa girmesinden sonra okulların durumu daha da ön plana çıkmıştı. Çünkü Osmanlı Devleti savaştığı devletlerin kurumlarına karşı bir politika izlemek zorundaydı. Bu nedenle yabancı okulların kapatılacağıyla ilgili ilk haberler Kasım ayı ortalarında gelir. 19 Teşrinsani (Kasım) 1914 tarihli Tasvir-i Efkar'da yer alan "*Memnuniyetle haber aldığımızı göre... iki gün önce mezkur mektebler müdüriyetlerine irsal edilen bir tahrirat-ı umumiyede sed edildikleri tebliğ edilmiş ve düne kadar kendi kendine sed edilmeyen mekatib de zabıta marifetiyle kapanmıştır*" haberi ile özellikle savaş halinde olunan İngiltere, Fransa, Rusya ve Belçika okullarının kapatıldığını öğrenmekteyiz²⁵⁸.

Kapatma kararı, İstanbul ile birlikte, aynı anda Anadolu'ya da bildirilmiş olduğu için²⁵⁹ Anadolu'daki okullara da uygulanmıştı. İlk haber olarak Konya'daki Fransız ruhbanların idaresindeki okulun kapatılması gelmişti.²⁶⁰ Bursa'da da Fransız Fererler okuluna Bursa İttihat ve Terakki Sultanisi taşınmıştı.²⁶¹ Aynı şekilde Gaziantep'te de Amerikan Koleji de ancak Amerikanın savaşa girmesinden sonra kapatılmıştı²⁶².

İstanbul'da okulların kapatılması ile birlikte bu okullarda öğretmenlik yapanlardan da ülkeyi terk etmeleri istenmiş ve 48 saat süre verilmişti.²⁶³ İstanbul'da ve civarında 53 kadar Fransız ve İngiliz okulu, 3 de Rus okulu olmak üzere 56 okul

---

²⁵⁶ A.g.e. Aynı yer.

²⁵⁷ Cleveland Dodge, kapitülasyonların kaldırılmasının Amerika'da yarattığı endişe üzerine Türkiye'deki yeni düzenin okul işlerine karışmayacağını, Amerikan kamuoyuna duyurduğu gibi, Osmanlıların kapitülasyonları kaldırmasını da haklı bulduğunu ve Avrupa'nın kısıtlamalarından kendisini kurtarmak istemesinden dolayı Osmanlı'nın suçlanamayacağını da eklemiştir. Mine Erol, *I. Dünya...*, s. 55.

²⁵⁸ Bu okullarda bulunan kız öğrenciler polis memurlarının refakatinde arabalarla velilerine gönderilmiştir.

²⁵⁹ *Tasvir-i Efkar*, 22 Teşrinsani 1914.

²⁶⁰ *Sabah*, 18 Teşrinsani 1914.

²⁶¹ *Tasvir-i Efkar*, 29 Teşrinsani 1914.

²⁶² H.Uğuroğlu Barlas, *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları*, Gaziantep, 1971, s. 48-49. Kitapta Antep'teki tüm yabancı ve azınlık okullarının I. Dünya savaşı sırasında kapatılmış olduğu da vurgulanmaktadır.

²⁶³ *Turan*, 19 Teşrinsani 1914; *Tasvir-i Efkar* göre bu süre 10 gün idi. 22 Teşrinsani 1914.

bulunmaktaydı²⁶⁴.

Yabancı Okulları “fesat ocağı” olarak tanımlayan Tasvir-i Efkar, “bu okullardan ne suretle istifade edilecek?” sorusuna da yanıt vermiş ve kapatılan okulların binalarına Türk okullarının taşınmasını önermişti. İlk olarak da Kadıköy’deki Sn. Joseph Okulu’nun eytamhane olmasını örnek veren Tasvir-i Efkar, “*Maarif Nezaretine müracaat edip de yer bulunamadığından dolayı açıkta kalan şüheda ve maleyn-i guzat evlad veya eytamının miktarı yüzlere baliğ olduğu düşünülürse bu babda hiç tereddüd edilmemesi lazım geleceği anlaşılır*” diyerek önerisini pekiştirmişti. Tasvir-i Efkar, 22 Teşrinsani 1914 tarihli bu nushasında kapatılan okulların tümünün listesini de vermişti.²⁶⁵

Böylece hükümet savaş ortamından da yararlanarak İngiltere, Fransa, Rusya okullarına el koymuş oluyordu. Hastahane ve eytamhanelerin yönetimi de hükümetin eline geçtiği için Maarif Nezaretinden İstanbul Vilayeti Maarif Müdüriyetine gönderilen bir tebliğ ile bu okulların yeniden açılması veya binaları sağlam olmayan okulların bu okul binalarına taşınması, ancak vilayet özel idare bütçesinin izni nispetinde olacağı belirtiliyordu.²⁶⁶ Ayrıca yine Maarif Nezaretince, bu okulların bulunduğu bölge itibariyle vatandaşlara lazım olduğu anlaşılanların, yabancı öğretim kadrosunun çıkartılarak Milli mektep tarzında Maarif Nizamnamesi icabınca yeniden kurulması kararlaştırılmıştı. Bu okulların her türlü öğretim gereçleri sıra ve aletlerinin de Maarif’e geçtiği vurgulanmıştı.²⁶⁷

Hükümetin “düvel-i muhasıma” olarak adlandırdığı İngiltere, Fransa, Rusya ve Belçika okullarının kapatılması devir ve teslim işlemleri özel bir komisyon ile gerçekleştiriliyordu. Komisyonda Amerikan sefarethanesinden görevlendirilen özel bir memurun bulunması ilginçti. Kapatılma kararlarının huzurunda yapıldığı bu komisyonun diğer üyeleri ise Maarif Nezareti Heyet-i teftişiyesinden Selim Sırrı (Tarcan) ve Halid Beyler ile İstanbul Vilayeti Maarif İdaresi müfettişlerinden Dr. Burhaneddin, Mehmet Ali, Hüseyin ve Mahmut Ziya Beyler (nöbetleşe) bulunmaktaydı.²⁶⁸

²⁶⁴ **Tasvir-i Efkar**, 22 Teşrinsani 1914.

²⁶⁵ Kadıköyü’nde bulunan Frere okulunun 20 Ekim’de kapatılması sırasında deposunda yüzlerce çuval şeker, un ve erzak ile ekmek yapımında kullanılan elektrik fırınları da bulunmuş, okul müdürünün isteği üzerine bunlar müzayede ile satılmıştı. **Tasvir-i Efkar**, 23 Teşrinsani 1914.

²⁶⁶ **Tasvir-i Efkar**, 24 Teşrinsani 1914.

²⁶⁷ **Tanin**, 20 Teşrinsani 1914.

²⁶⁸ **Sabah**, 27 Teşrinsani 1914.

Yabancı okulların kapatılmasıyla birlikte Tasvir-i Efkâr'ın önerisi de gerçekleşmeye başlamıştı. Özellikle İstanbul'da kapatılan İngiliz ve Fransız okullarının daha uygun olan binalarına Türk okulları taşınmaya başlamıştı. Gazetelerde hemen her gün yer değiştiren okulların isimleri verilmekteydi.

En önemli olarak bazı gazetelerin Darülmüallimin olarak belirttiği²⁶⁹ İstanbul Mekteb-i Sultanisi Kadıköy'deki 80 odalı St. Joseph Fransız okuluna taşınmıştı.²⁷⁰ İstanbul Sultanisi ise Beyoğlu'ndaki St. Benoit Fransız Okulunun binasına taşınmış hatta Sultani'nin açılış töreni de gösterişli bir şekilde gerçekleştirilmişti.²⁷¹ Fındıklı Numune Mektebi de Beyoğlu Taksim'deki St. Michel Okulu'na taşınırken²⁷² ismi de Beyoğlu Numune Mektebi olmuştur.²⁷³ Bebek'teki İngiliz Okulu da kapatılarak Mirgün'deki İnas Okulunun oraya taşınmasına karar verilmişti.²⁷⁴ Yine Beyazıt'taki İnas Numune Mektebi de Kumkapı'daki Fransız De La Semisyon Okuluna taşınmıştı.²⁷⁵ Binası yeterli olmayan, 6 sınıflı Numune Mektebi haline getirilen Toptaş Askeri Rüştiyesi ise, Üsküdar'daki Frere Marist Okuluna taşınmıştı.²⁷⁶

Bazı okullar ise yine Tesvir-i Efkâr'ın önerdiği gibi eytamhaneye çevrilmekteydi. Örneğin Kadıköy'deki Noterdam De Sion Okulu Darüleytam'a çevrilmiş,²⁷⁷ Büyükkada'daki Rum patrikhanesine ait eytamhane binası da Adliye Nezareti'nin işarı üzerine Patrikhane meclisince, hükümete teslimi karıştırılmış, Patrikhane kethüdası İliyadis Efendi Adliye Nezaretine giderek, kararı bizzat Nazır İbrahim Bey'e iletmişti.²⁷⁸ Yine Fener'deki İki Ruhban mektebi de eytamhaneye çevrilmişti.²⁷⁹

Fatih Numune Mektebi Kumkapı'daki Fransız okuluna taşınarak ismi Mahmut

²⁶⁹ Sabah, 26 Teşrinsani 1914; Turan, 24 Teşrinsani 1914.

²⁷⁰ Tanin, 20 Teşrinsani 1914. Sultani'nin boşalttığı 50 odalık binada ise bir leyli numune mektebi açılmıştı. Tasvir-i Efkâr, 2 Kanunevel 1914.

²⁷¹ Tasvir-i Efkâr, 3 Kanunsani 1915. Törende Edebiyat öğretmeni Şehabeddin Süleyman konuşma yapmış, okul Osmanlı Sancağı ve okul bayrağı ile donatılmıştı.

²⁷² Turan, 24 Teşrinsani 1914.

²⁷³ Tasvir-i Efkâr, 9 Kanunevel 1914.

²⁷⁴ Sabah, 26 Teşrinsani 1914.

²⁷⁵ Sabah, 29 Teşrinsani 1914.

²⁷⁶ Turan, 24 Teşrinsani 1914. Numune Mektebi'nin boşalttığı binaya ise Harmanlık Numune Okulu taşınmış, ismi de Sultan Cem Okulu olmuştu. Tasvir-i Efkâr, 18 Kanunevel 1914. Ancak daha sonra alınan karar gereği bu okula Sokullu Mehmet Paşa ismi verilirken, Sultan Cem ismi de Üsküdar'a nakledilen Toptaş Numune Mektebine verilmişti. Turan, 22 Kanunevel 1914.

²⁷⁷ Tasvir-i Efkâr, 8 Kanunevel 1914.

²⁷⁸ Sabah, 25 Teşrinsani 1914.

²⁷⁹ Tasvir-i Efkâr, 2 Kanunevel 1914. Bu eytamhane Maarif Nezaretince açıklanan karara göre, bu dönemde 2-3 yaşındaki yetimlerden 100, daha üst yaştakilerden 500, sanat öğrencileri için de 100 olmak

Şevket Paşa Numune Mektebi olmuştu.²⁸⁰ Fatih Numune Mektebi'nin boşalttığı binaya ise ordu tarafından el konulan Atpazarındaki Numune Şükran Okulu taşınmıştı.²⁸¹ Yine Hasköy'de kapatılmış olan İngiliz Okulu yerine İnas Numune Mektebi kurulmuş, müdüriyetine Sevdalica Numune Mektebi Müdürü, Süvari Yüzbaşılığından Emekli Nazım Bey getirilmiştir.

Böylece okulların yerine açılan yeni okullar da ortaya çıkıyordu. Özellikle İstanbul Maarif Müdürlüğü bu konuda çok çalışıyordu. Ancak yeni açılan okullarda öğretim dilinin Türkçe ve Almanca olması ilginç bir noktaydı. Örneğin Beyoğlu'ndaki İngiliz Mektebi'ne taşınan Çağaloğlu'ndaki Ticaret Mekteb-i Alisi'nin boşalttığı binada açılan Mustafa Necip Bey Numune İbtidaiyesi'nde tedrisat Almanca olacaktı.²⁸² Fatih'te açılan yeni Fatih Numune Mektebi'nin öğretim dili de Türkçe ve Almanca olarak kararlaştırılmıştı.²⁸³ Aynı şekilde İstanbul Sultanisi'nin dilinin de Almanca olacağı Maarif Nezareti'nden açıklanmıştı.²⁸⁴

Kapama olayı kapitülasyonların kaldırılması sonrası verilen talimatnamede de kaldırmanın sonucu olarak görünüyordu. Ancak bunun sadece savaş halinde olan devletlerin okullarına uygulanması, olayın boyutunu değiştiriyordu. Bu nedenle müttefik Alman ve savaşa girmemiş ABD okullarına bir işlem yapılmamıştı. Nitekim 1916 yıllarda bile Beyoğlu, Yeniyol ve Haydarpaşa'daki Alman Mektepleri ve Amerikan Robert Kolejleri varlığını sürdürmüştü. O kadar ki İngiliz, Fransız ve Rus okullarının kapatıldığı Kasım ayı içinde bu adı geçen Alman okullarında erkeklere mahsus Almanca akşam derslerinin 23 Ekim'de başlanacağı ve sadece kayıt ücreti olarak 1 mecdi ödeneceği şeklinde ilanlar bulunurken²⁸⁵ 1916 yılının Eylül ayında da Beyoğlu Alman mekteplerinin ilanları devam etmekteydi.²⁸⁶ Böylece kapitülasyonları kaldırma kararının tam bağımsızlık boyutu bilinçli veya bilinçsiz ihlal edilmiş ve tam tutarlı bir politika izlenememiştir.

Bu arada okulların kapatılıp yerine Türk okullarının taşınması devam ediyordu.

üzere 700 öğrenci olacaktı.

²⁸⁰ Turan, 22 Kanunevvel 1914.

²⁸¹ Tasvir-i Efkar, 5 Kanunsani 1915. Numune Şükran Okulu'nun binası daha sonra asker tarafından tahliye edilmiş, bu nedenle okul tekrar eski binasına dönmüştü. Fatih'deki nüfusun kalabalıklığı nedeniyle de boş olan binada Fatih Numune Mektebi'nin yeniden açılmasına karar verilmiş, Kadrosu oluşturulmuş, müdürlüğüne İstanbul Vilayeti Meclis İdaresi muavini Hüseyin Bey tayin edilmişti.

²⁸² Tasvir-i Efkar, 18 Kanunevvel 1914.

²⁸³ Tasvir-i Efkar, 5 Kanunsani 1915.

²⁸⁴ Tasvir-i Efkar, 2 Kanunevvel 1914.

²⁸⁵ Sabah, 20 Teşrinsani 1914.

Büyükkada'daki Fransız okuluna Büyükkada Numune Mektebi İnas kısmı taşınıyor,²⁸⁷ Tophane'deki Fransız okuluna da Darülfünun Hukuk şubesinin taşınması kararlaştırılıyordu.²⁸⁸ Beyazıt İnas Numune Okulu'na Kumkapıya yakın Tavşantaşı'ndaki Fransız Okulu'na, Nişantaşı Zükur Numune mektebi, Nişantaşı Fransız Frere mektebine taşınırken, Nişantaşı'ndaki İngiliz mektebine de ordu tarafından el konuluyordu²⁸⁹. Hükümet tarafından yapılan bu el koyma işlemleri kontrolsüzce yapıldığı için çeşitli yağmalara da neden olmuştu²⁹⁰.

Yabancı okulların kapatılması ile ortaya başka yeni sorunlar da ortaya çıkmaya başladı. Kapatılan okullardaki müslüman çocukların diğer okullara devamı söz konusuydu ve bu amaçla bu çocukların okullara kayıt ve kabul süresi Maarif Nezaretince uzatılmıştı.²⁹¹ Ayrıca bu öğrencilerden isteyenlerin senelerine bakılmaksızın imtihansız Mekatib-i Sultaniyeye²⁹² ve Mekatib-i İptidaiyeye²⁹³ kayıt ve kabul edilmeleri lüzumu da Maarif Nezaretince İstanbul Maarif Müdüriyetine bildirilmişti.

Yine de bu kaldırma kararının Anadolu'nun her tarafına yayılmadığı eleştirisi de bulunmaktaydı. Şinasi İzmir'de Ahenk gazetesinde yazdığı başyazısında, bu kararın İzmir'de de uygulanmasının sırasının geldiğini belirtmiş ve düşman mekteplerin muallimlerinin faaliyetlerine son verilmesi kanaatını Vali Rahmi Bey'in dikkatine sunmuştu.²⁹⁴ Şinasi bir başka yazısında da kapatılan okullardan gelen müslüman çocukların Osmanlı okullarında aynı eğitimi göremeyeceklerini, çünkü bu okulların bakımsız olduğu ve ders programlarının da iyi uygulanmadığını belirttikten sonra Osmanlı'nın resmi okullarının sadece memur ve katip yetiştirmekten başka bir işe yaramadığını, bu nedenle de Osmanlı okullarının noksanlığının ihtiyaçlarının da giderilmesi gerektiği üzerinde durmuştu.²⁹⁵

Hükümetin "imtiyazat-ı ecnebiyenin ilgası üzerine ecanip hakkında icar olunacak muameleye dair talimatnamesi"nde (1914 tarihli) yabancı okullar ile ilgili

²⁸⁶ İkdam, 7,9,10 Eylül 1916.

²⁸⁷ Sabah, 30 Teşrinsani 1914.

²⁸⁸ Tasvir-i Efkar, 5 Kanunsani 1915.

²⁸⁹ Tanin, 20 Teşrinsani 1914.

²⁹⁰ Mustafa Ergun, II. Meşrutiyet..., s.390

²⁹¹ Sabah, 20 Teşrinsani 1914: Tasvir-i Efkar, 20 Teşrinsani 1914.

²⁹² Turan, 5 Kanunevvel 1914.

²⁹³ Turan, 19 Kanunevvel 1914.

²⁹⁴ Ahenk, 8 Kanunevvel 1330. Bu bölgede Menemen'de de bir Yahudi okuluna el konulduğu da bilinmektedir. Henri Nahum, a.g.e., s. 196.

önemli bir bölüm de bulunmaktaydı.²⁹⁶

Bu talimatnameye göre; Osmanlı'daki bütün yabancı okullar ancak Osmanlı kanun ve nizamlarına bağlı olarak kurulacaklardı. (20. madde) Bu okullardan ellerinde ferman bulunanlar, 2 ay zarfında Maarif idarelerine başvurarak fermanlarını tescil ettirecekler, hiç fermanı olmayanlar da aynı sürede ferman almak zorunda kalacaklardı. (21. madde). Bu okullardan parasız olanlar emlak vergisinden muaf tutulacak, diğerlerinden ise emlak vergisi alınacaktı. (22. madde) Yine bütün bu okullar istisnasız yerel belediye vergilerine tabi olacaktı. (24. madde) en önemli sayılacak maddede ise, dini cemaatlerin okul açması yasaklanmıştı. (26. madde) Son maddeye ise yine bazı önemli şartlar konulmuştu. Buna göre, Okullar Türkçe ve Türkiye Tarih ve Coğrafyası derslerinin Türk dili ile yapılacak şekilde ders programlarını Maarif idarelerine bildirecekti. Ayrıca ders kitaplarının yazarları, basım yer ve tarihleri de bildirilecek, okulun bağlı olduğu dinin dersleri bu dinden olmayanlara verilemeyecek, sınıfın imtihanlarında maarif idaresinden memurlar hazır bulunacak, maarif müfettişlerinin teftişlerine ve taleplerine engel olunmayacaktı²⁹⁷.

Ancak talimatnamenin 4, 21, 25 ve 32. Maddelerinde bütün kuruluşlara iki ay süre verildiği belirtilmişti ve başlangıç olarak da 18 Eylül 1330 – yani 1 Ekim 1914 alınmıştı. Oysa kanun daha önce hazırlanmış olduğu için ilan tarihinin farklı olması süre açısından sorun yaratmaktaydı. Ayrıca bu talimatname elçiliklere 1 Aralık 1914 tarihinde bildirildiği için de 1 Ekim'den başlayan iki aylık süre dolmuş sayılıyordu. Anlaşıldığına göre bu talimatname vilayetlere gönderilmişti ancak elçiliklere geç ulaştırılmıştı. Bu nedenle Dahiliye Nezareti'nin Maarif Nezaretini uyarması sonucunda tarihin değiştirilmesine karar verilmişti.²⁹⁸ Sonuçta gazetelerde de yayınlanan ilanlar ile okulların fermanlarını alma süresi 18 Teşrinsani 1330 (1 Aralık 1914) ile başlatılıp, 17 Kanunsani 1330 (31 Ocak 1915) te bitirileceği belirtilmişti²⁹⁹. Ancak uygulama “düvel-i muhasıma” devletleri dışındaki devletlere ait okullar için de geçerli olunca, Maarif Müdürlere ve müstakil liva Maarif Müfettişlerine gönderilen özel talimatname ile bu

²⁹⁵ Ahenk, 21 Kanunewel 1330.

²⁹⁶ BOA.DH.HMŞ. 9.71; İmtiyazat-ı Ecnebiyenin ilgasından dolayı memurine tebliğ olunacak talimatname I, Matbaa-i amire, İstanbul, 1330, s. 7-14; Sicilli Kavanin, Cilt: 11, s. 500.

²⁹⁷ “Kapitülasyonların kaldırılmasından önce okulların teftişi konusu gündeme gelseydi gülünç bir mevkide olurduk” düşüncesinde olan Ahenk, hükümetin bu kanunla sadece patrikhaneninkileri değil, bütün yabancı okulları da teftiş edebilecek konuma gelerek bugüne kadar yerine getiremediği meşru ve siyasi hakkını kullanmış olacaktı demişti. Ahenk, 1 Eylül 1330..

²⁹⁸ BOA.HR.HMŞ.İŞO., 59/1-3.

sürenin 1 Şubat 1915'ten itibaren iki ay daha uzatıldığı ilan edilmişti.³⁰⁰ Böylece 30 Mart 1915 tarihi akşamına kadar ruhsat almayan okulların tamamen kapatılacağı vurgulanmıştı³⁰¹. Hükümet savaş gereği “düvel-i muhasıma” okullarına el koymuş, Almanya, Amerika, vb... gibi devletlerin okuluna da dokunmamıştı ancak, çıkarılan bu talimatname ile bütün okulların ruhsat almasını ve belirli kurallar çerçevesinde Osmanlı Hükümetine bağlı kalmasının gerektiğini belirlemişti. Okulların denetimi hükümet için çok önemliydi, ancak bu yabancı okulların çoğunun savaş nedeniyle kapanmasından dolayı hükümet, istediği sistemi gerçekleştirmedi³⁰².

Osmanlı Hükümeti 1914 yılında çıkardığı “*Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezaifine Dair Talimatname*” ile ilk defa olarak eğitim alanında teftiş hizmetlerine ait bir yönetmelik yayınlamış oluyordu³⁰³. 44. maddeden ibaret olan talimatname ile müfettişlere azınlık ve yabancı okulları da denetleme hakkı verilmiş, özellikle verilen ruhsatnamelere aykırı davranılıp davranılmadığı kontrol edilmeye başlanmıştı.³⁰⁴

Aslında bu çabalar 1908 sonrası başlamıştı. Maarif Nezareti tarafından gayrimüslim okullarının denetlenmesi, programlarını ve öğretmenlerini düzenlenmesi ve Türkçe eğitimi mecbur kılma gibi kısıtlamalara girişilmiş ancak cemaat liderlerinin dini imtiyazları öne sürmesi ile olumlu sonuç alınamamıştı.³⁰⁵

Ancak artık kapitülasyonlar kaldırılmış ve okullarla ilgili memurlara talimatname gönderilmişti. Böylece okulların ruhsat alması sağlanmış ve uyması gerektiği kurallar belirlenmişti. 23 Şubat 1330 (8 Mart 1915) tarihli “Memalik-i Osmaniye’de Ecnebilerin Hukuk ve Vezaifine dair Muvakkat Kanun”³⁰⁶ ile de bu tarihten önceki yabancıların okul açma hakkı devlet yasalarına bağlı kalma şartıyla saklı tutulmuş oluyordu.

Osmanlı Hükümeti’nin, kaldırma kararından sonra bu okullara el koyup, onları Türk okulları olarak işletmeye devam etmesi görüldüğü gibi özellikle İstanbul’da okul sayısı fazla olan Fransa’ya etkilemişti. Osmanlı’nın müttefiki olan Almanya ise boşalan bu yeri kendi kurumları ile doldurma amacındaydı. Hatta bu okul ve dinsel kuruluşlar

²⁹⁹ Tasvir-i Efkâr, 5 Kanunnevel 1914; Sabah, 21 Kanunnevel 1914; Ahenk, 11/24 Kanunnevel 1330.

³⁰⁰ BOA.DH.SYS. 52.7

³⁰¹ Sabah 13 Şubat 1915.

³⁰² Hıfzı Timur, “Türkiye’de Bulunan Yabancıların Okutma ve Okuma Hürriyetleri Bakımından Durumu” İÜHF Mecmuası, Cilt XI, Sayı.1-2, 1949, s. 273.

³⁰³ Kamil Su, Türk Eğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi, MEB Yayınevi, İstanbul 1974, s. 13.

³⁰⁴ Age., s. 16.

³⁰⁵ Bozkurt, Gayrimüslim... s. 164.

işini, 1916 ve 1917 yılları süresince kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmenin şartı olarak gösterip, bu konuda uzun süre direnecekti.³⁰⁷

Almanların bu konudaki istekleri, Fransız okul hastahane ve diğer kuruluşların kendilerine devredilmesi ve savaş sonrası da bu kuruluşların kendilerinde kalmasının sağlanmasıydı. Ancak zaten tam bağımsız olmayı amaçlayan Osmanlı Devleti bu isteklere direnmişti. Nitekim Maarif Nazırı Şükrü Bey 9 Şubat 1915'te okulların kapatılmasının sıcak bakıldığı dönemlerde, Alman elçiliği baştercümanına "*Fransız müesseselerine karşı alınan tedbirler savaştan çok kapitülasyonların kaldırılmasının sonucudur. Avrupa vasiliğinden kurtulmuş olan Türkiye herşeyden evvel Avrupalıların menfaatlerine hizmet etmekte olan Katolikliğin de bağlarında kurtulabilecektir. Osmanlı Hükümeti'nin amacı dinsel öğretim yerine laik öğretimi geçirmektir. Bu her cemaatin içinde din derslerini azaltmak demek değildir. Bu yüzden hükümeti hiç bir dinsel cemaatin okul açmasına müsaade etmeyecektir. Eğer onun arkasından dinsel bir teşekkülün bulunduğundan ve öğretimin dinsel kimselerce yapılacağından şüphelenirsek bir dinsel kişiye kendi adına bile olsa okul açtırmayacağız*"³⁰⁸ şeklindeki sözleri hükümetin karşılığını gösteriyordu.³⁰⁹

Böylece Almanya 1914 yılından sonra Osmanlı toprakları üzerinde nüfuz kurma çabalarına eğitimi de eklemişti. Fransız okullarının kendisine bırakılması yönündeki istekleri hükümet tarafından reddedilirken, Anadolu'dan Erzurum'dan Şubat 1918 de bur Alman okulunun açıldığı haberleri de gelmişti. 4. sınıf olarak açılmış olan ve 6 ile 14 yaşları arasında çocukların alınacağı bu Alman okulunda Almanca, Türkçe ve Eğitim verilecekti³¹⁰.

Almanya daha da ileri giderek, "Deutsche Orient Handels Gesellschaft" heyeti aracılığıyla İstanbul'da bir Darülfünun ve kütüphane yapma girişiminde de bulunmuştu.³¹¹ 1917 yılında Türk Alman Cemiyeti aracılığıyla da çeşitli bölgelerde

³⁰⁶ Sabah, 15 Mart 1915; Ceride-i İlmîye II. Sayı, 1333.

³⁰⁷ Bayur, a.g.e., Cilt: III, Kısım III, s. 475

³⁰⁸ A.g.e., s. 476. Bu metindeki Laik öğretim gibi, o dönem için alışık olunmayan sözcüklerin kullanılmış olması Bayur'un metni sadeleştirdiğini göstermektedir.

³⁰⁹ Aslında bu konuda hükümetin başlangıçtaki çelişkisi ortadaydı. Sadece savaş halindeki devletlerin okullarının kapatılması sonrasında olayın tüm okulların denetim altına alınmaya başlaması, bu çelişkinin kısa sürdüğünü göstermektedir.

³¹⁰ Turan, 28 Şubat 1915.

³¹¹ Tanin, 12 Kanunsani 1332 /25 Kanunsani 1917. Heyet bu amaçla Deutsche Bank'a 50.000 Lira yatırmıştı. Maarif Nezareti de bu olaya olumlu bakmış ve en kısa sürede tasdikname alınmasını istemişti. Tanin'e göre Maarif Nezareti, Darülfünun'un şimdiki Zeynephanım Konağı'ndan Kuzeye Karait hanesine kadar olan mahallerin istimlak ederek yeni Darülfünun'a tahsis edecekti.

okullar açılmıştı. Örneğin Adana da Cemiyetin açtığı okullarda öğrenci sayısı 1917 de 300'ü geçmişti. Halep, Bağdad, Kudüs, İstanbul Okulları ve kütüphaneleri için de Cemiyet büyük paralar harcamıştı³¹². Türk-Alman Cemiyeti Almanya'ya da Türk öğrencisi göndermişti. 1916 yılında 240 Türk öğrencisi, Almnya'da çeşitli okullara yerleştirilmişti³¹³. Ancak savaş ortamından dolayı sağlıklı bir eğitim almayan bu Türk öğrenciler çiftliklerde ve fabrikalarda çalıştırılmış savaş sonrası da pek azı geri getirtilebilmiştir³¹⁴.

Hükümet Alman Eğitim Sistemini de incelemeye başlamıştı. Maarif Nazırı Şükrü Bey beraberinde müsteşarı Prof Schimid olduğu halde 22 Haziran'da Dresden'e gitmiş ve 13 gün boyunca Alman okullarını gezerek, Alman Eğitim Sistemi hakkında bilgi almıştır. Berlin, Leipzig, Stutgard, Kalsruhe, Hamburg ve Münih'te okulları ve kütüphaneleri gezen heyet eğitim konusunda da Alman yetkililerle görüşmüştü.³¹⁵

Hükümet üyesi Maarif Nazırı Şükrü Bey'in 1915 yılında Alman tercümanına da belirttiği gibi okulların kapatılması ve denetlenmesi konusunda hükümet direnişini sürdürmekteyken bu okulları düzene sokma yolunda önemli bir adım daha atar. 20 Ağustos 1331 tarihli "*Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi*" ile³¹⁶ yabancı okulları denetim altına alma son aşamasına gelmişti. Daha önceki talimatnamenin bir tekrarı olan Mekatib-i Hususiye Talimatnamesine göre, yabancı cemaat, cemiyet ve şirketlerin kendi namlarına okul açmaları yasaklanmıştı. (2.madde) Yabancı tebaalı tüzel bir kişinin okul açabilmesi için de, okulu açacağı yerde okula ihtiyacı olan kendi tebaasından belli bir nüfusu gösterebilmesi ve kendi memleketinde de Türk okulu açılmasına izin veriliyor olması gerekmektedir. (4.madde) Ayrıca yabancı dilde eğitim-öğretim yapan okullarda Türkçe, Türkiye Tarih ve Coğrafya derslerinin Türkçe olarak Türk öğretmenler tarafından verilecekti. (6.madde) Önemli bir diğer maddede ise bu okulların mülkiye memurları, maarif müdür ve müfettişlerinin teftişine açık olacağıydı.

³¹² Tanin, 4 Nisan 1917.

³¹³ Tanin, 5 Nisan 1917. Bu öğrencilerin çoğu şehit çocuğuydu ve Almanya'da derslerinde başarılı olanlara para yardımı da yapılacaktı. Gidenlerin Almanca bilmesi artık şart koşulmaya başlamıştı. Çünkü 1916 yılında bir çok öğrenci Almanca bilemediği için Almanya'ya alınamamışlardı. 1917 müracaatları Mayıs-Haziran arasında yapılmıştır. Divanyolu II numarada toplanan Komisyon bu kayıtları kabul edip sonlandıracaktı. Komisyon'da ise Halid Ziya, Hüseyin Cahit, Dr. Nazım, Ahmet Emin ile Maarif Müşaviri Prof. Schimid, Darülfünun müderrislerinden Bergotreşer, Alman mektebi müdürü Dr Tominski ve muallim Mösyö Gabel bulunmaktaydı.

³¹⁴ Ergün, "*Türk Eğitiminin...*", s. 443

³¹⁵ Tanin 26 Haziran 1917.

³¹⁶ Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar(1923-1938)*, TTK Yay., Ankara, 1999., s. 11.

koyduğu söylentileri artmıştı.³²⁶ “Hele zavallı Darüleytam talebesinin Galata’da vaktiyle yerleştirilmiş olduğu Fransız mektebinden bir karlı havada, bir saat içinde, adeta sokağa atılırcasına çıkarılması pek feci olmuş, biçareler Maslak Köşkü’ne alınmışlardı. İngiliz Kumandanı orasını da sevkülceyş nokta-i nazarından mühim bir mevki görerek çocukları oradan da çıkartmak istemiş idi ise de önü alınabilmişti.”³²⁷

İzmir’de de İtilaf ordularının İzmir’e çıkışının sonrasında Fransız mezhep okullarının etkinliği yeniden başlamıştı.³²⁸

Kurtuluş Savaşı sırasında 20 Ekim 1921’de Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması’nda da yabancı okullar konusu tartışılmıştı. Bu yabancı okulların varlığı bu anlaşmada Türkiye’nin çıkarlarına ters düşmemesi şartıyla kabul edilmişti.³²⁹ TBMM’de daha önce istenildiği gibi uygulanamayan 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesini yürürlükte tutmaya çalışmış, 1922 de dört yıl önce İstanbul’a gelen Amerika’nın Şarki Karib Muavenet Heyeti İstanbul Hükümeti’nin desteğini almış ve yurdun her yanında okul açma iznini elde etmişti. Ancak Anadolu’da okul açmak için Ankara Hükümeti’nden izin almak gerekince³³⁰ heyetin bu isteği, 1915 Mekatib-i Hususiye Kanunu’nun nüfusun fazlalığıyla ilgili maddesi olan 4. maddeyi yerine getiremediği için reddedilmişti³³¹.

Sonuçta Lozan Antlaşmasınının 24. maddesinde “*Türkiye’deki yabancı din, öğretim, hayır işleri kurumları ya da hastahaneler, özel niteliklerine ve serbetçe çalışmalarına helal gelmeksizin ülkenin (Türkiye’nin) bu çeşit kurumlarına uygulanan kanunlara ve kurallara uygun davranacaklardı*”³³² denilerek yabancı okullar konusu tamamen çözülmüş oluyordu.³³³

³²⁶ Alan Palmer, a.g.e., s. 271. Anlaşılan I. Dünya Savaşı başlarında Osmanlı Hükümeti’nin yaptığına karşılık, dini cemaatler de durum tersine döndüncü aynı şeyi yapmışlar ve eski binalarını geri almışlardı.

³²⁷ Galip Kemali Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler*, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1939, s.26.

³²⁸ Marcel Goiffrey’in yayınlamamış hatıraları.

³²⁹ İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları*, Cilt .1, TTK. Yay., Ankara, 1989, s. 58.

³³⁰ Timur, a.g.e., s. 279.

³³¹ Sezer, a.g.e., s. 26.

³³² Scha L. Meray *Lozan Konferansı Tutanakları*, YKY. Yay. s. 117.

³³³ 7 Ağustos 1924’te İsmet Paşa ile Amerikan diplomatik temsilcisi Amiral Bristol arasında Anadolu’daki Amerikan okulları da görüşülmüştü. Bristol’un Tarsus ve Maraş’taki okullarının kapatılmasının nedenini sorması üzerine, İsmet Paşa Milli Eğitim Bakanlığı’nın görüşlerine göre yanıt verir. Ona göre; Maraş’taki Amerikan Okulu iznini yenilememiş, yasalara uymamıştı, Tarsus Koleji de Genç Hıristiyanlar Derneği’ne üyeydi ve dini propaganda yapmaktaydı. Okullar yasalara bağlı olmalıydı. Dışarıdan kimse müdahale edemedi. Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye’nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, 2001, s.196-200.

IV.BÖLÜM

İLGİLİ DEVLETLERİN KALDIRMA KARARINI KABUL ETMESİ

A-ALMANYA'NIN KABULÜ

Almanya ile 2 Ağustos 1914'te gizli bir ittifak antlaşması imzalayan Osmanlı Devleti, Almanya'dan her türlü yardımı sağlamak amacıyla aynı kapsamda ve ilk antlaşmayı tamamlar nitelikte ikinci bir antlaşmayı da 11 Ocak 1915 tarihinde imzalar.¹ İki devleti birleştiren dostluk bağlarını kuvvetlendirmeyi amaçlayan bu anlaşmada, ilk antlaşmada olduğu gibi kapitülasyonlar ile ilgili bir madde bulunmamaktaydı. Osmanlı Devleti tek taraflı karar verdiği için büyük devletler tarafından kabul edilmemiş olan kaldırma kararını özellikle Almanya ile görüşmek istiyordu. 1916 başlangıcında başlayan görüşmeler bütün bir yıl çok büyük zorluklarla devam etti.²

Aslında Almanya dışındaki diğer devletlerin daha önce Osmanlıyı kendilerine ekonomik bağımlı kılmak için, kapitülasyonlar aracılığıyla yapmış oldukları girişimlerin son aşaması olan borçlandırma politikası ile bütün ekonomik yapı üzerinde kurdukları sistemi³, şimdi Almanya uygulamaktaydı. Almanya'nın savaş ortamı nedeniyle yaptığı askeri yardım ve verdiği parasal borçlanma bu sistemin temelini oluşturmaktaydı. Almanya'nın bu amacını 1907 yılındaki kitabında, bir Fransız olan Paul Fesch, "... *Almanya'nın Osmanlı ulusunun güçlenmesine hiç aldırmadığı iyi bilinen bir gerçektir. Almanya'nın tek bir amacı vardır o da; Türkiye'nin zenginliklerini gün geçtikçe daha çok yağmalamaktır. Bu da ilk önce ekonomik olarak Türkiye'yi ele geçirmek demektir*"⁴ şeklinde çok iyi anlatmıştı.

Lotar Rathmann da "*Alman sermayesi ve hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu'na el atmasında kesin dönüm noktası olarak;*

1- Osmanlı ordusunun eğitilmesi amacıyla, Alman subay heyetinin gönderilmesi,

¹ Veli Yılmaz; *I.Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, Cem ofset, İstanbul-1993, s.104.

² Mandelstam a.g.e., s.395.

³ Çavdar, *Osmanlı'nın...*, s.41.

⁴ Paul Fesch; a.g.e., s.521.

1. Alman istikrazı - 1915 Eylül, 9.100.000 Mark
2. Alman istikrazı - 1915 Eylül, 9.100.000 Mark
3. Alman istikrazı - 1915 Aralık, 12.160.000 Mark
4. Alman istikrazı - 1916 Nisan, 10.712.000 Mark
5. Alman istikrazı - 1916 Ekim, 10.590.000 Mark
6. Alman istikrazı - 1917 Nisan, 16.550.000 Mark.

Bunun yanında Alman hazine bonolarının halka satılarak gelir elde etme çabaları da vardı.⁷

Kapitülasyonlar hükümet tarafından kaldırılmıştı. Cavit Bey 5.şubedeki yargılanmasında Almanya'nın savaş sonuna kadar Osmanlıya savaş mühimmatı olarak toplam 115 Milyon Mark gönderdiğini belirtmişti.⁸ Ancak bu kaldırma kararının en kısa zamanda diğer büyük devletlere kabul ettirilmesi gerekiyordu. Oysa Almanya ve Avusturya-Macaristan da dahil olmak üzere bütün devletler bu kararın tek taraflı olduğu için kabul edilemez olduğu görüşündeydiler. Hükümet, devletlerin bu kararı üzerine hiç olmazsa kendilerine yakın müttefik devletlerle kapitülasyon içermeyen ticaret antlaşmaları yapma zorunluluğunda olduğunun bilincindeydi. Bu amaçla önlere müttefik oldukları Almanya ve Avusturya-Macaristan bulunmaktaydı. Ancak bu iki devlet, kararın alınmasına tepki gösterdikleri gibi, sonrasında bile, Osmanlı'nın kapitülasyonları yok sayan uluslararası hukuk gereği davranışları da, elçi ve konsolosları aracılığıyla devamlı olumsuz tutum takınmışlar, hatta protestoda bile bulunmuşlardı.

⁵ Lothar Rathmann; *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Gözlem yay., İstanbul-1976. s.29.

⁶ *İkdam*, 20 Nisan 1917.

⁷ Faruk Yılmaz; *Devlet Borçlanması ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar*, Birleşik yay., İstanbul-1996, s.79.

⁸ Kocahanoğlu; *a.g.e.*, s.844.

7 Ağustos 1915 tarihindeki bir Alman raporunda; Almanya'nın bu konudaki düşünceleri yansıtılmaktaydı. Bu rapora göre, Almanya hala kapitülasyonlardan vazgeçmenin çok güç olduğunu ve Çanakkale Savaşı'ndan gelip çıkılarak, oluşan Türklük bilinciyle de kapitülasyonların yeniden kurulmasının daha da zorlaşacağını düşünmekteydi. Bu raporda ayrıca; Türklerin kesinlikle kapitülasyonları yenilemek istemedikleri vurgulanarak Alman ticaretinin ve vatandaşlarının haklarının bir an önce güvence altına alınması gerektiği de belirtilmekteydi⁹.

Devletlerin 1915 yılında da devam eden bu protestolarına karşılık Hariciye Nezareti 28 Temmuz 1915'de Sadarete bir tezkere göndererek, Almanya, Avusturya ve İtalya elçilerinin protestolarından şikayet edilmiş ve bu konuda bu devletlerle Osmanlı'nın görüş açısıyla bir protokol imzalanması istenmişti¹⁰.

Hariciye Nezaretinin bu tezkeresi 18 Ağustos 1915 tarihli Meclis-i Vükelâ'da da görüşülür. Görüşmede kapitülasyonların kaldırıldığı için bu konuda hiçbir şekilde itiraz kabul edilmeyeceği belirtildikten sonra, bizce çok daha önemli bir noktaya değinilir. "... *bu kabil hadisatın tekerrür etmemesi için Almanya devlet-i fahimesinin kapitülâsyonlar hakkında hükümet-i seniyenin nokta-ı nazarını kabul ettiğini İstanbul Sefirine tebliği etmesi lâzımdır*"¹¹ denilerek daha önceden Almanya'nın Osmanlı görüşlerini kabul ettiği vurgulanmıştı. Bu kabul ediliş tarihi olarak bilinen tek olay, 2 Ağustos 1914 tarihli ittifakı sonrasında Alman elçisi Wangeinheim'in 6 Ağustosta verdiği mektup görünmektedir. Bir elçinin sadece mektubuna dayanan bu noktanın ne kadar geçersiz olduğu da böylece anlaşılabilir oluyordu. Osmanlı Devleti'nin bu protestolara karşı devletleri uyarması da sonuç getirmemiştir¹². Daha Nisan 1915'de ise Sait Halim Paşa Berlin'e henüz resmi olarak kapitülasyonların kaldırılmış olmasını tanımadıkları¹³ şeklinde sitemli bir hatırlatma da yapmıştı.

⁹ Bozkurt; *Batı Hukukunun...*, s.113, dipnot:274.

¹⁰ Bayur; *a.g.e.*, C.III, K.III, s.470.

¹¹ *A.g.e.*, s.470.

¹² Bayur; bunun nedenleri olarak, Almanların Osmanlıyı savaşa soktukten sonra, ayrıca birşey vermeye gerek duymaması, Osmanlı'daki devletin kanuni bir devlet olamaması ve ülkede kısmen uygulanan şeri kanunların Batılıların kendi uyruklarına uygulanmasından çekinmeleri, olarak gösterilir. Ayrıca Ermeni sorunundan dolayı Batılıların kızdığını ve kapitülasyonların kaldırılmasının kendi uyrukları için tehlikeli olacağını düşündüklerini de belirtir... Bayur, *a.g.e.*, aynı yer.

¹³ Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, Caravan Books, New York, 1989, s. 122

Almanya ile en son yapılan ticaret mukavelesinin resmi tarihi 24 Haziran 1915'te bitmişti. Bu dönemde gazetelerde çıkan haberlerde yeni bir ticaret mukavelesi için görüşmelerin devam edeceği belirtilmiş ve Almanya'daki Osmanlı'nın en ziyade nail-i müsaade millet durumunun birdenbire bitemeyeceği, eski durumun devam etmesi gerektiği de vurgulanmıştı¹⁴.

1916 yılına gelindiğinde müttefik devletler hala Osmanlı devletini ciddiye almamaktaydılar. Almanya ve Avusturya-Macaristan bu konuda 1914 Eylül'ündeki görüşlerinde ısrarlıydılar. Çıkarlarını kaybetmek şöyle dursun, Osmanlı'da İngiltere ve Fransa'dan boşalan yeri doldurmayı amaçlamaktaydılar. Özellikle kültürel, dinsel ve sağlık kuruluşları konusunda en çok müsaadeye sahip devlet konumuna gelmek istiyorlardı.

Almanya'nın bu ısrarını İstanbul'daki elçisi de 1916 Mart ayında Cavit Bey ile görüşmelerinde açıkça ortaya koymuştu. Alman elçisi, eğitim ve dini kuruluşlar konusunda Almanların en fazla müsaadeye sahip devlet olması için bir antlaşma yapılmaz ise Alman meclisinin bunu onaylamayacağını belirtmişti¹⁵. Almanlar artık bu gibi kazanımları elde etmek için politikalarına ona göre yön vermeye başladılar. İki devlet arasında kapitülasyonlar konusunda müzakerelere 1916 Ocak ayından itibaren başlanmıştı¹⁶ ancak hala bu tatlı kârdan vazgeçmek istemiyorlardı.

Almanya 1915 yılında Osmanlı'nın bu konudaki ısrarlarını ertelemeyi başarabilmişti ancak 1916'da bunu aynı şekilde başaramayacaklarını da anlamışlardı¹⁷. İşte bu ortamda 24 Nisan 1916 tarihinde Alman Meclisi Reichstag üyelerinden bazılarının İstanbul ziyareti gerçekleşir.¹⁸ 27 Nisan'da üyeler şerefine Beyoğlu Tokatlıyan Otelinde verilen yemekte Hariciye Nazırı Halil Bey'in konuşması hem Türk hem de Alman kamuoyunda ilgi çeker. Halil Bey konuşmasına savaşa girişten, Alman dostluğundan bahsederek başladıktan sonra, konuyu kapitülasyonlara getirmesi o dönemde müzakerelerin sıcak bir şekilde devam ettiğini göstermekteydi. Halil Bey konuşmasında daha 2 Ağustos 1914 tarihli ittifaknamede, Almanya'nın Osmanlı'ya kapitülasyonların kaldırılması konusunda yardımcı olacağını da belirtmişti.¹⁹ Anlaşıyor ki, Halil Bey

¹⁴ İkdâm, 27 Haziran 1915.

¹⁵ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 13 Şubat 1945.

¹⁶ Toprak; Milli İktisat..., s.73.

¹⁷ Trumpener, Germany..., s. 128

¹⁸ Bayur; a.g.e., III / III, s.489.

¹⁹ İkdâm, 29 Nisan 1916; Tasvir-i Efkâr, 29 Nisan 1916; Bayur, a.g.e., s.489; Mandelstén a.g.e, s.395

kamuoyunu, Almanya'yı bu konuda kabule hazırlamaya yönelik bir şekilde konuşmuştu. Çünkü bilinen 2 Ağustos tarihli antlaşmada bu konuda hiçbir sözün geçmemesiydi. Halil Bey'e göre; Almanya bu konuda verdiği sözü bu tarihe kadar "*kemal-i sadakatle*" yerine getirmişti ve Almanya Osmanlı'dan önce Avrupa hukuk kurallarına göre bir konsolosluk, ikamet, tebaa, iade-i mücrimin ve müzaheret-i adliye layihaları hazırlamış ve Osmanlı'ya göndermişti. Yine Halil Bey'e göre; hükümet bu antlaşmaları incelemiş, kapitülasyondan eser görmemişti ve bir heyeti de Ocak 1916 da Berlin'e göndererek 4 aydır görüşmelere devam etmekteydi. Halil Bey görüşmelerin bittiğini ve çok yakında imzalanacağını da belirtmişti. Artık Osmanlı konsolosları Almanya'da ne gibi hukuka sahipseler, Alman konsolosları da aynı hukuka sahip olacaklardı.

Bayur'un düşüncesine göre; "*Halil Bey hiç de doğru olmayan yönleri doğru imiş gibi ortaya atarak, Almanları bir olup bitti karşısında bırakmak*"²⁰ istenmişti. Gerçekten de biraz önce belirtildiği gibi, 2 Ağustos tarihli ittifaknamede kapitülasyonların kaldırılması ile ilgili bir madde bulunmadığı gibi, bu görüşmeler ancak 9 ay sonra tamamlanacak ve 11 Ocak 1917 de bir antlaşma ile sonuçlanacaktı. Ayrıca ileride de görüleceği gibi bu antlaşma tamamen kapitülasyonları kaldıran bir antlaşma değildi ve gizli antlaşma ile şarta da bağlanacaktır. Ayrıca Halil Bey 12 Eylül 1916'da Almanya'ya gittiğinde bir Alman gazetecisine, bir ticaret antlaşmasının henüz söz konusu olmadığını, sadece ticari konuları konuştukları demecini vermişti²¹.

Aslında Halil Bey, Almanlardan kesin olarak kendisine kapitülasyonlar konusunda yanıt verilmesini istemişti. Bunu isterken de kendi meclisine kapitülasyonlarla ilgili güzel bir haber vermek istediğini de belirtmişti²². Anlaşıldığına göre Halil Bey bu konuda Almanlardan olumlu bir yanıt almış olmalıydı ki bu şekilde konuşabilirdi. Nitekim Halil Bey'in konuşmasına yanıt veren Alman elçisi Kont Wolf Meternich de konuşmasında kapitülasyonlardan hiç söz etmeyerek bu görüşü doğrulamış oluyordu. Elçi, sadece kuvvetli bir Türkiye istediğinden bahsettikten sonra Türkiye'nin "*hem hal-i hazırda, hem de müstakbelde bizim için kıymetli ve sadık bir müttefik olarak kalmasını*" arzulamaktaydı²³.

---

²⁰ Bayur, a.g.e., aynı yer

²¹ İkdâm, 15 Eylül 1916. 17 Ocak 1917 antlaşması, ancak 10 Nisan 1918 de iki meclisin onayı ile resmileşecektir

²² Trumpener, a.g.e., s. 136

²³ Bayur, a.g.e., aynı yer

Halil Bey'in bu konuşması Tasvir-i Efkâr'da "*Almanya kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ediyor*"²⁴ şeklinde verilmişti. Alman Basını da aynı görüşteydi. Ammitogos Zeitung gazetesi, Halil Bey'in konuşmasına değinmiş ve Osmanlı'ya, Alman ve Avusturya-Macaristan tarafından kapitülasyonların kaldırılması konusunda teminat verildiğini belirtmişti.²⁵

Yine de Alman devlet adamlarının görüşü farklıydı. Nitekim 1916 Şubat'ında Türkiye'ye gelen devlet adamı Erzberger dönüşünde Başbakan Bethman-Hollweg'e verdiği raporda başlangıç olarak İstanbul'daki Avusturya elçisi Pallavicini'nin "*Türkiye Almanya tarafından canlandırılan bir leştir*"²⁶ sözüyle başlamıştı. Erzberger'in aynı raporuna göre, 1916 yılında Osmanlı kamuoyunda artık müttefik Almanya'nın resmen kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmesi gerektiği görüşleri artmıştı. Eğer Almanya bunu kabul ederse, Anadolu'daki madenleri işletebilecek ve şimdiye kadar görülmemiş imtiyazları alabilecekti²⁷.

1916 başlarında başlayan görüşmeler sonucunda Almanya 1916 Haziran'ında iki devlet arasında eşit şartlar altında, kapitülasyon esasları taşımayan; konsolosluk, ikamet vb. gibi antlaşmalar yapılmasını kabul etmişti.²⁸ Halil Bey'in de konuşmasında belirttiği anlaşma bu olmalı ancak, ortaya bir de gizli bir anlaşmanın atılması görüşmeleri uzatmaya yetmişti. Çünkü bu antlaşmayla eğer savaş sonunda Osmanlı Devleti başka yabancı devletlere genel hukuk kuralları ve eşitlik sınırları dışında, kapitülasyon içeren haklar tanımak zorunda kalırsa bu haklardan Almanya'da yararlanacaktı. Almanya ancak herkesin kapitülasyonlardan vazgeçmesiyle kendisinin de bunu kabul edeceği düşüncesindeydi. Osmanlı Devleti ise kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ettirmeye çalışıyordu ve diğer büyük devletler kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmedikçe, müttefiki olan Almanya da onlarla antlaşma yapamamalıydı. Ancak, Almanya bu görüşe kesinlikle karşıydı. Hatta 8 Ocak 1917 tarihinde gizli ve açık bazı antlaşmaların imzalanması için Berlin'de Alman Dışişleri Bakanlığı'nda toplanılmışken, Halil Bey'in,

²⁴ Tasvir-i Efkar, 29 Nisan 1916

²⁵ Tasvir-i Efkar, 3 Mayıs 1916

²⁶ Bayur, a.g.e., III / III, s.472.

²⁷ A.g.e., s.473.

²⁸ A.g.e., s.490.

Osmanlı'nın bu fikrinin anlaşmaya sokulmasını isteyen telgrafi üzerine Alman heyeti imzadan vazgeçmiş, toplantı da dağılmıştı²⁹.

Almanya'nın bu kesin tutumu üzerine Osmanlı hükümeti kararından vazgeçer ve Almanya ile biri gizli, 10'u açık olmak üzere bir anlaşma 11 Ocak 1917'de imzalanır. Böylelikle Almanya Osmanlı Devleti ile kapitülasyon içermeyen eşitlik esası üzerine; ikamet, konsolosluk, adli himaye gibi açık antlaşmalar yapılmıştır. Buna karşılık aynı günde İstanbul'da Alman elçisi Kuhlmann ile Halil Bey arasında imzalanan³⁰ gizli antlaşmada ise kapitülasyonların kaldırılmış olmasını, diğer devletlerin de bunu kabul etmesi gibi bazı şartlara bağlaması³¹ ve Osmanlı'nın önerisini kabul etmemesi, Bayur'un da belirttiği gibi "*Almanya'nın Osmanlı'ya karşı avutma oyunundan başka bir şey değildi*"³².

Hüseyin Cahit de bu olayın gerçekleşmesini, şu yazısında çok iyi anlatmıştır. *"...Bunun üzerine Almanya ile aramızda musademe itmamına dair çetin bir müzakere başladı." (Evet aynı safta savaşan iki devletin diplomatları sanki iki ayrı düşman gibi gizli gizli mücadele ettiler, didiştirler) Mütteliklerimiz Almanlar, uğurlarında bu kadar belaya girdiğimiz, kan döktüğümüz, kendilerine ümitlerin fevkinde akıllarından bile geçirmediikleri derecede faydalı olduğumuz Almanlar, bizim kapitülasyonlardan kurtulmak yolundaki en tabii, en meşru talebimizi bile kabul etmemek istiyorlardı! Nihayet bin naz ile bir çok zorluklardan sonra diğer devletler kapitülasyonların kaldırılmasına razı olurlarla, Almanların da buna muhalefet etmeyeceklerini lütfen vadettiler. Halbuki müşterek harp eden orduların, müşterek sulh hedefleri olmak ve bu hedef yalnız bir tarafın değil, kapitülasyonların kaldırılmasını Almanlar müstakbel sulh şartları arasına koydurmak, taahhüdü altına girmiyorlardı."*³³

11 Ocak tarihli antlaşmanın imzalanması sırasında Alman Dışişleri Bakanı Arthur Zimmerman ile Berlin Osmanlı elçisi İbrahim Hakkı Paşa arasındaki notalar 1919 yılında anlaşmaların iki ülke meclisinde onaylanmasından bir yıl sonra açıklanır³⁴. Buna göre Zimmerman, antlaşmanın imzalanabilmesi için Hakkı Paşa'dan, Osmanlı'daki bir Alman konsoloshanesinde görülen her türlü hukuk davasının halledilmesi için bu davaların

²⁹ A.g.e., s.491.

³⁰ Trumpener, a.g.e., s. 130.

³¹ Veli Yılmaz, bu 11 Ocak 1917 tarihli anlaşmayı kapitülasyonları yürürlükten kaldıran anlaşma olarak görmektedir. Veli Aksoy, a.g.e., s.181.

³² Bayur, a.g.e., s.492.

³³ Hüseyin Cahit Anıları, Fikir Hareketleri, 8 Kanunsani 1938, S.220, s.180.

Alman toprağına nakledilmesini ve çıkacak sonuçların Osmanlı toprağında da tanınmasının halledilmesini ister. Hakkı Paşa da aynı günde verdiği yanıtta, Osmanlı hükümetinin de aynı görüşte olduğunu, buna karşılık olarak iki devletin savaş sonrasında bir ticaret anlaşması yapana kadar en ziyade mazhar'ı müsaade olan millet usulünün uygulanmasını ister.

Bu sonuç bile Almanya'nın kapitülasyonları tam olarak kaldırmayı kabul etmek istemediğini, Osmanlı devletinin de bu konudaki bilinçsizliğini göstermesi açısından ilginçtir. Nitekim bu antlaşma ile Almanya savaş başından itibaren Osmanlı'da İngiliz ve Fransız'lardan boşalan eğitim-kültür-dini müesseseler konusundaki yeri doldurma amacını elde etmişti.³⁵ Osmanlı ise, Alman konsolosluk mahkemelerinin kaldırılması gibi önemli kazanımlar elde etmişti³⁶.

11 Ocak tarihli antlaşmayı meclis üyeleri, meclisin toplantısı sırasında sonradan salona gelen; Talat, Enver ve Halil Bey'lerden, sonuncusunun konuşmasından öğrenirler. Halil Bey: "*kapitülasyonların hususiyle iktisadi kısmı memleketin terakkiyatı üzerinde müthiş bir tahsilat yapıyor. Adeta memlekette hayat-ı sanayiyeyi öldürüyor ve ziraat inkişaf ve terakkisini tevkif ve tatil ediyordu... Padişahımız efendimiz hazretleri kapitülasyonların ilgasını ferman buyurmakla devleti bu takyidat-ı mazarradan tahlis buyurdular, hükümet de bugün Avrupa hukuk-u düvel esasatı dairesinde tanzim ve akd edilen mukavelat ile bu teşebbüs'ü hayrı itmam ediyor*" dedikten sonra bir seneyi aşkın görüşmeler sonunda anlaşmanın imzalandığı haberini alkışlar arasında veriyordu³⁷.

Anlaşma gizli olanı bilinmediği için her iki ülke kamuoyunda kapitülasyonların kaldırılması olarak görülmüştü. İkdam gazetesi, "*Almanya ile mukavelatımız imzalanmıştır kapitülasyonların lağı; münasebat-ı hukukiyemizin Avrupa hukuk-u düveli ve muamele-i müteakabile esası dairesinde tanzimi*"³⁸ başlığını kullanmıştı. Bu anlaşmadaki kapitülasyonların kaldırılmasının tanınması, Jön Türk basınında çok büyük

---

³⁴ Takvimi Vekayi, 6 Haziran 1335 (1918)

³⁵ Bayur, a.g.e., III / III, s.480

³⁶ Wilhelm Wengler, " Kapitülasyonlardan Mahkemelerin İşbirliğine mi? " Lozan'ın 50 yılına Armağan, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1978,s. 275.

³⁷ Tanin; 16 Kanunsani 1917 (3 Kanunsani 1332).

³⁸ İkdam; 16 Kanunsani 1917.

yankı uyandırdı ve aynı gün bu olay İtilaf devletlerine bildirilerek savaşın temel amaçlarından biri olarak gösterildi³⁹.

Alman kamuoyunda Teglhe Rondşav gazetesinin 15 Ocak tarihli yazısında "*kapitülasyonların ilgası ve Alman konsoloslarının hakk-ı kazasının refi Almanya tarafından müttefikine ati için pey kıymetdar bir hediye mesabesinde. Almanya bu hareketiyle menafi-i hasise takip etmeyip ibraz-ı fedekarı eylediğini isbat eylemiştir*"⁴⁰ derken, Nordeutsche Allegmane Zeitung gazetesi ise, "*Bu muahedenamelerin ehemmiyeti şimdiye kadar Alman imparatoru ile Osmanlı imparatoru arasındaki münasebat-ı hukukiyeyi temin etmiş olan ve kapitülasyon denilen eski usul yerine yeni hukuk-u düvel ve kati bir müşareket-i mütakabileye mütevaflık yeni ahkam ikamet etmiş olmasındadır. Kapitülasyonların ilgası Osmanlı makasid-i harbiyesinin en esaslılarından biridir. Filhakika düşmanlar kapitülasyonlar bahanesiyle, menafi-i hususiyelerini takip etmişlerdir. Bu suretle uzun zamanca Türkiye siyaset-i iktisadiye ve maliyesinin inkişaf-ı mantıkîyesini işgal etmiştir. Bundan dolayı Alman imparatoru silah kardeşi sıfatıyla bu hususta kendisine muavenet için Bab-ı âli tarafından vuku bulan talebe muhalefet etmek istememiştir. Müzakerat Berlin'de icra edilmiş ve tam bir sene sürmüştür*"⁴¹ demiş ve bu antlaşma ile şimdiye kadar olmadığı şekilde birçok meselenin halledildiğini de eklemiştir.

Antlaşmanın mimarlarından olan Berlin büyükelçisi Hakkı Paşa da anlaşmanın onaylanması için kopyalarının teati edildiği sırada, Berlin'de Alman Dışişleri Bakanlığı müsteşarlarından Dr. Kreeg ile bir toplantıda, "*...hak ve adalet için mücadeleye girişerek gayri adil mazi ile kat-ı âlaka eden Türkiye'nin kapitülasyonlar zilletine daha uzun müddet tahammül etmesine şeref ve haysiyeti mani idi. Eğer tahammül etseydi Almanya'ya layık bir müttefik olamazdı. ... Bütün münasebat-ı hukukiyemizi muamele-i mütakabile ve adalet esasları üzerine istinat ettirmemiz Osmanlı tarihi için büyük bir vaka teşkil eder. Bu vakayı ilk defa olarak Almanya'nın kabul ve tasdik etmesinden dolayı mesut ve müftehiriz*"⁴² diyerek anlaşmanın önemini vurgulamıştı.

Anlaşmanın imzalandığı sırada Hariciye Nazırı olan Ahmet Nesimi Bey de anlaşmanın Meclis-i Âyan'daki görüşülmesi sırasında 26 Mart 1917 de⁴³ anlaşmanın

³⁹ Mandelstam, a.g.e.,s.394

⁴⁰ Tanin, 11 Kanunsani 1332 (1333) = 24 Kanunsani 1917.

⁴¹ Tanin, 7 Kanunsani 1332 = 20 Kanunsani 1917.

⁴² İkdâm, 15 nisan 1334 (1917)

⁴³ Mandelstam, a.g.e., s.396.

karşılıklı esaslar dahilinde bir konsolosluk antlaşması olduğunu ve bunun kapitülasyonların kaldırıldığı 9 Eylül 1914'ten itibaren yapılan çabaların bir sonucu olduğunu belirtmişti⁴⁴.

Bu antlaşma ile Almanya'nın kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ettiğini belirten Rus baş tercümanı Mandelstam da, bunu Türklerin savaşa girmesinden beri uluslararası alanda kazandığı tek başarı olarak görmekteydi⁴⁵. O dönemlerde Maarif Nazırlığı yapan Şükrü Bey de 5.şubedeki yargılanmalarında Almanya'nın kapitülasyonların kaldırılmasını onaylamasını, kapitülasyonlar konusundaki en önemli kazanç olarak nitelemişti⁴⁶.

Antlaşmanın Meclis-i Âyan'daki görüşülmesi sırasında, muhalefetin lideri konumundaki Ahmet Rıza Bey yine muhalif görüşlerde bulunmuş, tüm milletvekillerinin olumlu görüşleri karşısında söz almış ve kendisinin Fransa'da iken çıkardığı gazete aracılığı ile kapitülasyonların zararlarından daha o zamanlar bahsettiğini belirttiikten sonra, hükümetten söz değil eylem istediğini, milletin hür ve müstakil olduğunu görene kadar da bu görüşlerini sürdüreceğini ekler⁴⁷. Ahmet Rıza Bey'e göre bir devletin bunu kabul etmesi yetmiyordu ve ancak diğer devletlerin de bunu kabul etmesiyle kapitülasyonlar tamamen kalkmış olacaktı. Ahmet Rıza Bey sanki Almanya'nın bu antlaşmayı yaparken aklından geçenleri hesaplamış gibi konuşuyordu. "*... Zira bugün bu mukavelename Almanya devleti ile akd edilmiştir. Bunu yarın Fransa, İngiltere, Amerika kabul etmeyecek olurlarsa, biz yalnız Almanya ile ne yapacağız? Harb ilelebet devam edecek değildir. Bugünkü düvel-i muhasama ile de ileride dostluk teceddüd edecek mukaveleler akdine mecburiyet hasıl olacaktır. ... Eğer o akd olunacak mukavelede onlara bu mukavelede bulunanlardan fazla bir şey vermek mecburiyetinde kalacak olursak, Almanya Devleti de bittabi o fazla verilen imtiyaza da malik olacaktır, o halde bu mukavelelerin hükmü kalmayacaktır*" diyen Ahmet Rıza eleştirisini dile getirmiş ve onun tek olumsuz oyuna karşılık antlaşma Âyan'da onaylanmıştır⁴⁸.

Bu eleştirilere rağmen 1 Ocak 1917 de Milli İtibar Bankası'nın kurulmuş olması da kamuoyunda iktisadi cihat fikrini şiddetlendirmiş, padişah da dahil olmak üzere her yerden bankaya para yatırılmaya başlanmıştır. Almanya ile de böyle bir antlaşmanın

⁴⁴ Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, C.III, Devre:3, İçtima: 3, s.381.

⁴⁵ Mandelstam, a.g.e., s.394.

⁴⁶ Kocahanoğlu, a.g.e., s.187.

⁴⁷ M.A.Z.C., a.g.e., s.382.

⁴⁸ A.g.e., s.383.

imzalanmış olması sevinci bir kat daha artırmıştı. Olay o kadar önemliydi ki Alman Kayzeri Talat Paşa'ya Almanya'daki en yüksek devlet nişanlarından olan siyah kartal nişanını da vermişti⁴⁹.

Bu antlaşmalar görünüşte Osmanlı Devleti için başarıydı. Ama gizli anlaşması her şeyi değiştirmektedir. Ancak ilerleyen aylardaki önemli gelişmeler Osmanlı Devleti'ne istediğini elde etme fırsatını verecektir. Anlaşmanın imzasından sonra I.Dünya Savaşı'nda özellikle Almanya açısından çok keskin sonuçlar yaratacak önemli değişimler yaşanmaya başlar. Almanya'nın 9 Ocak 1917'de bütün devletlere karşı denizaltı savaşını başlatması ve bu kararını Amerika'ya da yansıtması, 2 Nisan 1917'de savaştan maddi kazanç sağlama düşüncesindeki Amerika'nın Almanya'ya savaş açması ile sonuçlanır.⁵⁰

Bu olay Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne daha fazla yaklaşmasına dolayısıyla Osmanlı'nın istediklerini daha rahat elde etmesine neden oldu. Cavit Bey Amerikan elçisi I.Elkus⁵¹ ile devamlı görüşme halindeydi ve elçi başlangıçta her şeye rağmen Osmanlı ile barıştan yanaydı. Ancak daha sonra Sadrazam Talat Bey⁵² ile Nisan ortalarında yaptığı görüşme de ise tam tersi düşünceye savunur.⁵³

Meclis-i Vükela ve İttihat Terakki genel merkezinde uzun tartışmalardan sonra 20 Nisan 1917'de Amerika'ya savaş kararı alır ve bunu 23 Nisan 1917 de Washington'a bildirir.⁵⁴ Cavit Bey bu konuda Amerika ile savaşa girilmesinin karşısında olduğu gibi, kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmesi konusunda Almanya'nın Amerika'yı zorlayabileceği kanısındaydı⁵⁵.

Burada önemli olan kapitülasyonların kaldırılması konusunda 11 Ocak tarihli antlaşmaya rağmen hala Almanya ile bu konuda ilerleme sağlanmaya çalışılmıyordu. Gizli anlaşmanın varlığı herkesi rahatsız etmekteydi. Talat Paşa da Amerika'nın Almanya ile savaş ilan etmesini bu konuda bir fırsat olarak görmekteydi. 20 Nisan 1917'de⁵⁶ Amerika ile ilişkilerin kesilmesi kararının alındığı aynı gün, Almanya seyahatine çıkan⁵⁷ Talat Paşa,

---

⁴⁹ Tanin, 25 Mart 1917.

⁵⁰ Karal, a.g.e., C.9, s.507.

⁵¹ I.Elkus, 21 Temmuz 1916 yılında elçiliğe tayin olmuştur.

⁵² Sait Halim Paşa, 3 Şubat 1917 de istifa etmişti.

⁵³ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 2 Mayıs 1945.

⁵⁴ Bayur, a.g.e., C.III, K.4, s.102.

⁵⁵ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 2 Mayıs 1945.

⁵⁶ Amerikan elçisi bu kararı protesto eder ve İsveç hükümeti temsilcileriyle birlikte Amerikan kuruluşlarını da bırakarak Türkiye'yi terkeder. Leland - Gordon, a.g.e., s.718.

⁵⁷ Tanin, 22 Nisan 1917.

20 seneden beri Berlin'e giden ilk sadrazam olmuş ve gösterişli bir şekilde karşılanmıştı.⁵⁸ Talat Paşa savaş kararını Washington'a bildirildiği 23 Nisan'da ise Alman yetkilileriyle görüşme halindeydi⁵⁹.

Talat Paşa'nın Almanya'ya gidişinin ertesi gününde bile Cavit Bey'in anılarında anlattığına göre; Almanya ile kapitülasyonların kaldırılması görüşmeleri hala devam etmekteydi. Bu amaçla müzakerelerde öne sürülmek ve kullanılmak üzere bu konuyla ilgili fikrayı da Cavit Bey, Hüseyin Cahit ve Ahmet Nesimi birlikte hazırlarlar.⁶⁰ Talat Paşa, Almanya'dan 1 Mayıs'ta ayrılmasından sonra, Viyana, Sofya yoluyla 6 Mayıs'ta İstanbul'a dönmesi ile⁶¹ mutlu haberi Meclisi Vükela'ya verir. Kapitülasyonlar konusu Almanlar tarafından kabul edilmişti. Almanya artık kapitülasyonları geri getirecek hiçbir antlaşmayı imzalamamayı kabul etmişti.⁶² Cavit Bey anılarında bu olayı, "... *artık Almanlar için reddi-kabil olmayan kapitülasyon ve taksim-i menafii maddeleri kabul edilmiş ki bu babdaki taahhüdatın tutulup tutulmayacağı da meşkûktür*"⁶³ diye anlatırken şüphesini de ortaya koyuyordu.

11 Ocak tarihli Türk-Alman Mukavelenamesi 10 Mayıs'ta Reischtag'da görüşülmüş ve kabulü alkışlar arasında olmuştur. Hatta o kadar ileri gidilmiştir ki, mecliste Türklerin savaşlarda gösterdikleri kahramanlıklardan da hararetle bahsedilmişti.⁶⁴

Hüseyin Cahit Bey'de Tanin'deki başyazısında anlaşmanın Alman meclisinde onaylanmasına değinmiş ve "*bu suretle artık senelerden beri tahakkukunu görmek istediğimiz bir hadise tam bir emr-i vaki şeklinde intikal eylemiştir. Osmanlı devletini Avrupa hukukunun haricinde tutan bir takım ahitnameler ve teamüller artık bu mukavelatin iki devlet arasında kati suretle tasdikinden sonra bilfiil ve bilkuvva*

⁵⁸ Tanin, 26 Nisan 1917.

⁵⁹ 11 Ocak'ta antlaşmanın imzalanması sonrası iki toplum arasında da yakınlaşma başlamıştı. Talat Paşa'nın Almanya'da olduğu günlerde de İstanbul'da Belediye'nin karşısında Dostluk Yurdu adında Türk-Alman bir çok kişinin katıldığı bir kuruluşun açılışı yapılmıştı;. Tanin, 28 Nisan 1917.

⁶⁰ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 6 Mayıs 1945.

⁶¹ İkdam, 7 Mayıs 1917.

⁶² Akşin, Jön Türkler..., s.429

⁶³ Cavit Bey'in Anıları, Tanin, 7 Mayıs 1945

⁶⁴ Tanin, 14 Mayıs 1917; "mecliste Türklerin Avrupa'da Almanlar gibi eşit haklara sahip olduğu vurgulanmış, yine Almanlar gibi Türklerin de savaşa fetih için değil, istikbal ve istiklallerini teminat altına almak için girdiği belirtilerek kapitülasyonları kaldırma kararı desteklenmiştir. Mecliste Berlin elçisi Hakkı Paşa ile Stockholm elçisi görevine gitmek üzere Berlin'e uğrayan İsmail Canbulat da bulunmaktaydı.

hükümden iskat edilmiş oluyor... Bittabi bunu diğer devletlerle olan müzakeratın aynı suretle neticelenmesi takip edecek ve nihayet kapitülasyonlar denilen musibet her suretle başımızdan mündefi olmuş bulunacaktır"⁶⁵ diyerek anlaşmanın önemini vurgulamıştır.

Anlaşma Reichtag'da onaylanırken, bütün partiler antlaşmayı memnuniyetle karşılamış sadece Sosyal Demokrat Partisi, iade-i mücrimin konusunu kabul etmemiştir. Alman Meclisi Başkanı Dr. Kempfer bir telgrafname ile onay haberini, Osmanlı Mebusan Meclisi Başkanı Hacı Adil Bey'e bildirmişti⁶⁶.

Artık ortam Osmanlı'nın istediği bir konuma gelmiştir. Almanya'nın Amerika ile savaşa girmesi sonrasında desteğe daha çok ihtiyaç duyması, Talat Paşa'nın Almanya'ya giderek, Almanya'nın bu konuda onayını almasının ardından, Cavit Bey'in de, 28 Ağustos'ta Necmettin Molla ile yine aynı konuda görüşüleceği kesin olan Almanya'ya ziyaretlerinde, istasyonda en üst yetkililerden Harbiye Nazırı Enver Paşa, Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi, Nafia Nazırı Ali Münif, Meclisi Mebusan Reisi Hacı Adil, İttihat ve Terakki katib-i umumisi Midhat Şükrü ile Meclis-i Ayan'dan, genel merkez üyelerinden Maliye Nezareti'nden birçok kişinin yolcu etmesi anlamlıdır⁶⁷.

20 Ekim 1917'de Alman İmparatoru II. Wilhelm'in (1889 ve 1898) sonrası 3 kez İstanbul'a gelmesi, müzakerelerin devam ederek sonuca ulaşmasını sağladı.⁶⁸ Sonuçta 17 Kasım 1917 tarihinde İstanbul'da Talat Paşa ile Alman elçisi Kont Johan Heinrich Bernstorff⁶⁹ arasında biri gizli iki antlaşma imzalanır. Konumuzla ilgili olanı, "*Gelecekteki barış şartları ile ilgili 28 Eylül 1916 ve kapitülasyonların yürürlükten kaldırılması ile ilgili 11 Ocak 1917 tarihli Alman-Osmanlı gizli antlaşmalarının değişiklik ve tamamlanmalarını içeren Alman İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti arasındaki gizli ilave antlaşma*"⁷⁰ adıyla imzalanan antlaşmadır. Bu antlaşmanın 3. maddesi 11 Ocak 1917 de kapitülasyonlar konusundaki gizli antlaşmayı değiştirmekteydi. Buna göre,

⁶⁵ Tanin, 15 Mayıs 1917.

⁶⁶ Tanin, 13 Mayıs 1917.

⁶⁷ İkdâm, 29 Ağustos 1917

⁶⁸ Kemal Arı, a.g.e., s.297.

⁶⁹ Bernstorff, Şubat 1917'ye kadar Almanya'nın Washington büyükelçisi iken iki devlet arasında savaşın çıkması üzerine Berlin'e döner. 1889'da İstanbul Alman elçiliği maiyetinde de görev alan elçi, 7 Eylül 1917 de İstanbul'a gelir. Cavit Bey, Bernstorff'u ciddi ve centilmen olarak tanımlar ve "*Alman sefirleriyle pek ahbabca ve laibalice cereyan etmeye başlamış olan münasebete biraz ağırlık verecek bir şahsiyet olduğunu görmekle memnun oldum*" diyerek fikrini belirtti. Cavit Bey'in Anıları, Tanin 17 Mayıs 1945.

"Osmanlı hükümeti barış görüşmeleri sırasında önce var olup şimdi kaldırılmış ve yok edilmiş olan kapitülasyonlarla ilgili her türlü anlaşma ve sözleşmelerin yeniden yürürlüğe konulmalarını gerektirebilecek olan her türlü önergeyi reddetmeye ve Almanya İmparatorluk Hükümeti de Bab-ı âli'nin bu yoldaki reddine katılmaya karar vermiş olduğundan iki akit yarı kapitülasyon rejimini yeniden kurabilecek olan bir barışı imzalamamayı üstlenirler".⁷¹ denilerek, sonuçta 9 Eylül 1914'ten 3 yıl sonra savaş koşullarının da kendini bu noktaya getirmesi ile Almanya Osmanlı'daki kapitülasyonların kaldırılmış olduğunu kabul etmiş oluyordu.

B-AVUSTURYA'NIN KABULÜ

Avusturya-Macaristan ile kapitülasyonların kaldırılması yönündeki görüşmelerin daha 1914 yılının Ekim ayında başlayacağı yönünde Jön Türk gazetesinin haberini yayınlayan Sabah gazetesi bu yönde, iki devlet arasında yeni bir ticaret ve posta antlaşması yapılacağını vurguluyordu.⁷²

Kapitülasyonların kaldırılmasından sonra Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın da protestoda bulunması ve sonraki dönemde çıkan hukuki sorunların kapitülasyonlar hükümlerince çözülmemesine de karşı çıkan bu iki devletten Avusturya-Macaristan'a, sürekli olarak 1909 yılında Bosna-Hersek sorunu sonrası imzaladığı protokol anımsatılır.⁷³ 28 Temmuz 1915'te de Hariciye Nezareti'nin Sadaret'e gönderdiği tezkerede bu belirtilir ve durumun Viyana'daki Osmanlı elçiliğine bildirilmesi talimatı verilir.⁷⁴

Eski bir Alman Dışişleri Bakanı'nın da belirttiği gibi Alman hükümetleri, müttefik olan Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar yönündeki çıkarlarında ve arzularında, "ona yardımcı olmak" değişmez düsturunu benimsemişlerdi.⁷⁵ Buna göre kapitülasyonlar konusunda da iki müttefik ortak hareket etmekteydiler. Almanya ile müzakerelerin başlaması ve sonuçlanmasının ardından Avusturya-Macaristan ile de bu yola gidilmişti. 11

---

⁷⁰ Yılmaz, a.g.e., s.179.

⁷¹ Bayur, a.g.e., III / III, s.497-498; Yılmaz, a.g.e., s.183.

⁷² Sabah, 23 Eylül 1330 - 6 Teşrinievvel 1914.

⁷³ BOA . HR.HMŞ.İŞO

⁷⁴ Bayur, a.g.e., C.III, K.III, s.471.

⁷⁵ Alıntı yapan Mahmut Şevket, a.g.e., s.204.

Ocak 1917 tarihinde Almanya ile yapılan en son antlaşmanın gizli maddesine konulan, "diğer devletlerin de tanınması" şartı ile kapitülasyonların kaldırılması Alman tarafınca kabul edilmişti. Ancak, Avusturya-Macaristan'ın hala kapitülasyonların kaldırılmasını resmen tanımaması, Almanya'nın işine geliyor ve bu gizli antlaşmadaki şarta göre Almanya; her an kapitülasyonları yeniden kullanma yönünde serbest kalabilmesini sağlıyordu⁷⁶.

11 Ocak 1917'de Almanya ile yapılan anlaşma sonrasında Talat Paşa'nın Nisan ayındaki Almanya gezisi dönüşünde Viyana'ya da uğraması ile görüşmeler devam etmişti⁷⁷. Almanya, Osmanlı ile 11 Ocak 1917 tarihli anlaşmayla kapitülasyon esasını taşımayan bir anlaşma imzalamış, ancak gizli maddesinde ise bunun tam uygulanabilmesi için de savaş sonunda (barış zamanı) diğer büyük devletlerin de kapitülasyonlardan vaz geçmelerini şart koşmuştu. Bu nedenle Avusturya sürekli olarak kapitülasyonların kaldırılışını kabul etmede Almanya'dan daha çok direnmiştir. Çünkü bunun iki nedeni olabilirdi. Ya Avusturya kendi açısından bunu gerçekten olumsuz görmüştü, ya da Osmanlı-Almanya gizli anlaşmasının özü, Osmanlı'dan başka bir devletin kapitülasyon haklarını taşıyan nitelikte hakları bulundukça Almanya'nın da bu hakları devam ettireceğine dayandığı için, Avusturya'nın kapitülasyonların kalkmasını resmen tanımayışı ileride Almanya lehinde bir sigorta olabilirdi ve böylece Almanya'ya da kapitülasyonlardan yararlanmak hakkını verebilirdi⁷⁸.

Zaten Avusturya, kapitülasyonları hafifletecek olan 1909 tarihli anlaşmayı imzalamıştı. Ancak bu kez durum kapitülasyonlar tamamen kaldırmaya yönelikti. Nitekim Almanya'nın 27 Kasım 1917 tarihindeki gizli antlaşma ile kapitülasyonları yaşatacak bir barış imzalamayacağını taahhüt etmesiyle Avusturya'nın da yapacak bir şeyi kalmıyordu.

Cavit Bey'in anılarında yazdığı gibi, Aralık 1917 sonlarında onun başkanlığında da Avusturya-Macaristan ile görüşmeler yapılmıştı⁷⁹. 28 Aralık 1917 ve 1 Ocak 1918 tarihleri arasında Viyana'da olan Cavit Bey, Avusturya yetkililerinin "serbest-i seyrüsefain" hakkı isteklerinin kabotaj anlamına geldiğini, bu nedenle karşılıklı bile olsa kabul edemeyeceklerini belirmişti. Yine Avusturyalı tüccarlarının hem yerliler gibi, hem

⁷⁶ Akşin, Jön Türkler, s.427.

⁷⁷ Tanin, 4 Mayıs 1917.

⁷⁸ Bayur, a.g.e., III / III, s.498

⁷⁹ Tanin, 7 Mayıs 1945.

de “en ziyade mazhar-ı müsaade millet” gibi muamele görmelerini isteyen yetkililere Cavit Bey karşı çıkmış ve “Eğer kapitülasyonların kaldırılacağına inanıyorlarsa yerliler gibi, inanmıyorlarsa en ziyade mazhar-ı müsaade millet muamelesiyle yetinmeleri” gerekeceği yanıtını vermişti⁸⁰.

Cavit Bey İstanbul'a dönüşünde, bu kez İstanbul Avusturya elçisi ile görüşmelere devam eder. 15 kânunusani 1918 notlarında Cavit Bey, elçinin kabotaj kelimesini çıkarmayı ve en ziyade mazhar-ı müsaade millet muamelesini kabul ettiğini belirtmişti⁸¹.

Ruslarla Brest Litovsk Antlaşması'nın 3 Mart 1918'de imzalanmasının hemen ardından, 12 Mart 1918' de de Avusturya-Macaristan ile Viyana'da; şebenderlik, ikamet, iade-i mücrimin konusunda 5 mukalevename imzalanır⁸². Kamuoyunda bu anlaşma kapitülasyonlardan kurtuluş (*istihlas*) olarak görülmüştü. Anlaşma Avusturya-Macaristan Hariciye Nezareti idaresinde imza edilmişti. Anlaşmaya Avusturya-Macaristan müşterek üyesi olarak, Hariciye Nezareti şube müdürü Dr Wayl, Avusturya Hükümeti adına Adliye Nezareti müsteşarı Dr.Walker, Macar hükümeti adına da Adliye Nezareti müsteşarı Dr. Tori imza koyarken, Osmanlı adına da Viyana büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa, Hariciye Nezareti umur-u siyasiye müdür-ü umumisi Reşit Bey ve Adliye Nezareti umur-u cezaîye müdürü Mehmet Tahir Bey imzalamışlardı⁸³.

Anlaşma, Avusturya basınından yansıyan haberlere göre, “*uhud-u atikaya müstenid hukuki ilişkilerin çağa uydurulması*” olarak görülmüştü⁸⁴. Anlaşma, mecliste görüşülmeye başlandığında Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi verdiği bilgide; 1914 Eylülünden itibaren bütün anlaşmalar feshedilmiş olduğu için Almanya ile 1917'de imzalanan antlaşma sonrasında aynı koşullar çerçevesinde Avusturya-Macaristan ile de görüşmelere başlandığını⁸⁵ ve sonuçlandırıldığını ancak Almanya ile olan antlaşmadan farklı olarak Avusturya-Macaristan ile olan şebenderlik anlaşmasında 9. ve 10.

⁸⁰ Cavit Bey' in Anıları, Tanin, 19 Haziran 1945.

⁸¹ A.g.e., Tanin, 23 Haziran 1945.

⁸² Düstur, Tertibisani, C.10.

⁸³ İkdâm, 21 Mart 1918.

⁸⁴ Tasvir-i Efkâr, 21 Mart 1918.

⁸⁵ Ahmet Nesimi konuşmasında kapitülasyonlar konusunda Avusturya-Macaristan ile bir yıl önce müzakerelere başlandığını belirtmişti. Z. Toprak ise Eylül 1916 günü başlandığını belirtir. Toprak, Jön Türkler..., s.73

maddelerdeki şebenderler ve şebenderliklerde bulunan memurların kişisel muafiyetleriyle ilgili düzenlemeler bulunduğunu belirtir⁸⁶.

Sonuçta I. Dünya savaşının başından itibaren Osmanlı devletinin çabaları sonuçlanmıştı. İttifak Devletleri'nin savaşa girerek kendileriyle ortak olan "*Türk yardımına ödülü*" ise kapitülasyonların kaldırılmasına razı olmalarıydı⁸⁷. Hem Almanya hem de Avusturya-Macaristan ile yapılan görüşmeler ile kapitülasyonların kaldırılması sağlanmış oldu.

C- BOLŞEVİKLERİN KABULÜ

1917 sonrası Rusya'da gerçekleşen Bolşevik devrimi ve sonrasında Rusya'nın savaştan çekilmesi, Türkiye için Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan sonra kapitülasyonların kaldırılmasının resmileştirilmesi adına üçüncü bir taraf daha ortaya çıkarmaktaydı. Aslında Rusya savaş öncesinden beri kapitülasyonların kaldırılmasına razıydı ancak bunu savaş koşulları altında Osmanlı'nın savaşta tarafsız kalması için yaptığı da anlaşılıyordu.

Nitekim daha 1916 yılında General Kudaşev 18 Şubat 1916 tarihli Sazanov'a yazdığı mektupta Türkiye ile ayrı bir anlaşma imzalanabileceği, bu amaçla savaştan önceki duruma dönülme ve kapitülasyonlar konusunda iyileştirme sağlanma önerilerinin götürülerek Türkiye'ye Almanya'dan uzaklaştırabileceklerini belirtmişti⁸⁸. Oysa aynı tarihlerde ise Sazanov'un Petrograd'daki Fransız elçisi Paleolog'a yazdığı yazıda (26 Nisan 1916); Rusya'nın Anadolu'daki Fransız ekonomik imtiyazlarını tanıyacağını kendilerinin de kendi imtiyazlarına devam edeceklerini bildirdikten sonra, Rusya ve Fransa tarafından ilhak edilen topraklarda ise adli ve dini kapitülasyonlara son vereceklerini belirtiyordu⁸⁹. Yani, Rusya her zaman olduğu gibi sadece kendi çıkarını düşünüyor ve ikili oynuyordu.

Rusya'nın yıkılması sonrasında, ne ilhak ne tazminat prensibinde olan Bolşeviklerin savaşa kendi adına son verme istekleri doğrultusunda Brest-Litovsk' da

⁸⁶ Tasvir-i Efkâr, 31 Mart 1918; İkdâm, 31 Mart 1910. Bu anlaşma sonrasında da düzelen ilişkiler sonucunda Avusturya imparatoru Şarl karısıyla İstanbul'u ziyaret eder. (aynı şey Alman imparator).

⁸⁷ Thayer, a.g.e., s.28.

⁸⁸ Kurat, a.g.e., s. 637 ?

⁸⁹ A.g.e., s.649 ?

başlayan müzakereler de Osmanlı Devleti için çok önemliydi. Almanya ile yapılan antlaşmalar gereği Almanya kapitülasyonların kaldırılmasını zor da olsa resmen kabul etmişti. Sırada Rusya ve Avusturya-Macaristan vardı. Bu amaçla Osmanlı Devleti, 22 Aralık 1917'de başlayan Brest-Litowsk görüşmelerinde asıl amacın Doğu illerini Rus işgalinden kurtarmak olmakla birlikte, kapitülasyonların kaldırılmasını Rusya'ya kabul ettirmek⁹⁰ olması gerektiği görüşündeydi. Brest-Litowsk'a gidecek Ahmet Nesimi başkanlığındaki heyete hükümet tarafından bir talimatname verilip verilmediği tam olarak bilinmese de Avusturya-Macaristan İstanbul elçisi Marqi Pallavicini'nin kendi Dışişleri bakanı Kont Czernin'e gönderdiği telgraflardan kapitülasyonlar konusunun hal edilmesi talimatının verildiği anlaşılıyor⁹¹.

Müzakerenin toplanmasının önce Ahmet Nesimi, birlikte toplu bir anlaşma yapılmasına karşı çıkmıştı ve kapitülasyonlar konusunda da bir şey elde edilemeyeceği görüşünü savunmuştu⁹². İbrahim Hakkı Paşa'nın ise, Brest-Litowsk'ın toplanmasında önemli katkısı olan Almanya'nın ve Avusturya-Macaristan'ın kapitüler tarzda olmayan anlaşma yapılmasını taahhüt ettiklerini belirtmesi üzerine müzakereler başladı.

Görüşmeler sırasında Rusya'nın barış yapma konusunda istekli davranmasının ortaya çıkması, oradaki Osmanlı heyetinin önemli kişilerinden olan Berlin elçisi eski sadrazam, Hakkı Paşa'yı da cesaretlendirmişti. Hakkı Paşa'ya göre de Ruslardan işgal ettikleri topraklardan çıkmaları yanında en önemli olarak kapitülasyonun ve eski ticaret antlaşmalarının yerine yeni esaslar üzerinde adli ve ticaret antlaşmalarının yapılmasını istemek gerekiyordu⁹³.

Rusya hem Bolşeviklerin şimdiki yönetimiyle hem de önceki Çarlık yönetimiyle olsun, Osmanlı ile yeni esaslar üzerinde antlaşmalar konusunda ılımlıydı. Özellikle de Çarlık Rusya'sı hükümetinin ortaya çıkarılan belgelerinden 1916 yılında Çarlık karargahından Kudaşof ismiyle Hariciye Nazırı Sazanov'a yazılan bir belge, Çarlık Rusya'sının şartlarını da ortaya koyması açısından önemliydi. Belgeye göre, asıl düşmanın

⁹⁰ Emin Ali Türkgedi, "*Brest-litowsk Konferansı Hatıraları*", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Mart-1986, S.13, s.51.

⁹¹ Kurat; a.g.e., s.360; Bu dönemde Avusturya-Macaristan ile kapitülasyonları kaldırma için yapılan görüşmelerden artık son aşamasına gelinmişti. Uzun yıllar İstanbul'daki Avusturya-Macaristan elçisi olan Pallavicini'nin kendilerinin de kabul aşamasında oldukları bir konuyu özellikle bakanına bildirmesi bu anlamda anlaşılması güç olmayan bir olaydır.

⁹² Bayur; a.g.e., C.III, K.4., s.108.

⁹³ Kurat, a.g.e., s.352.

Almanya olduğu vurgulanıyor ve “Türkiye ile sulh bize kazandırabilir. Biz Türkiye’yi bizim menfaatlerimize dokunmayan bir antlaşma teklif edebilir ve Boğazlara tahakkümümüzden vazgeçebiliriz. Mesela savaş öncesi statükonun iadesi ile bütün ahdi hukukumuzla birlikte kapitülasyonların ilgasını teklif edebiliriz” deniyor ve arkasından buna şart olarak Almanların Türkiye’den çıkarılmasının istenmesi gerektiği vurgulanıyordu.⁹⁴

Brest-Litowsk de Osmanlı, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Bulgaristan’ın katılımıyla devam eden görüşmeler çok sıkı geçmekte ve bazen de tıkanma noktasına kadar da gitmekteydi. 29 Aralık 1917’de ilk görüşmeler sonuçlanır. Talat ve Enver Paşalar Brest-Litowsk’de Ahmet Nesimi Bey ile Hakkı Paşa’nın yeterince enerjik olmadıkları endişesindeydiler. Bu amaçla belirlenen günden çok daha önce, 1 Ocak 1918 de Talat Paşa ilk olarak Berlin’e sonra da Brest-Litowsk’a varmak için İstanbul’dan yola çıkar⁹⁵. 7 Ocak ’ta görüşmeler başlar. Bu dönemde görüşmeler her konuda sadece ilgili devletler ile Rusya arasında yapılacaktı.⁹⁶ Fakat bu dönemde de sonuç alınmaz ve 30 Ocak 1918’de tekrar toplanır. Ancak Rusya’da karışıklıklar devam eder. Bu antlaşmaya etkide bulunur. Bu sırada Ukrayna ile antlaşma durumuna gelinir ve 9 Şubat 1918’de önce Ukrayna ile Brest-Litowsk’de Şehberdelik, posta-telgraf muhaberatı ve zararların tazmini antlaşması yapılır⁹⁷.

10 Şubatta ise, Trocki, Brest-Litowsk’den hiç bir şey imzalamadan ayrılmıştı.. İşte bu dönemden sonra Ruslar sıkıştırılmaya başlanır. İstanbul’daki Alman büyükelçisi 20 Şubat’ta İstanbul’a Ruslara verilecek ultimatomu açıklar⁹⁸. 23 Şubat 1918 günü Rus Halk Komiserleri Sovyet’ine verilen bu ultimatomonun 5.maddesinde Rusya’nın Şark-i Anadolu’nun kısa bir müddet zarfında suret-i muntazama da Türkiye’ye terkini temin için kudretinin yettiği her tedbire tevessül etmesi istendikten sonra aynı zamanda Türkiye’deki kapitülasyonların ilgasını onaylaması ve kabul etmesi de istenir⁹⁹.

⁹⁴ Tasvir-i Efkâr, 14 Mart 1918.

⁹⁵ İkdâm, 3 Ocak 1918.

⁹⁶ Bayur, a.g.e., s.118.

⁹⁷ Tasvir-i Efkâr, 24 Şubat 1918 = 12 Cemaziyelevvel 1338; İkdâm, 24 Şubat 1918.

⁹⁸ Bayur, a.g.e., s.132.

⁹⁹ İkdâm, 28 Şubat 1918; Uluslararası İlişkiler Tarihi, s.588; Almanya bu dönemde Rusları sıkıştırmak için Rus sınırları içinde askeri ilerlemesini de sürdürmektedir. Almanya’nın kapitülasyon konusundaki bu yardımı da önemlidir.

Verilmiş olan bu ultiyatoma Halil Bey'in itirazı 5 maddenin zayıflığı olmuştur. "*Kapitülasyonların ilga edilmesi sözü üzerinde durur ve bunun Osmanlı'nın savaş koşullarının onları doğal olarak kaldırdığı yolundaki*" iddialarına ters olduğunu, bu yüzden diğer İtilaf devletlerine de sağlam durulması amacıyla, "*savaş nedeniyle ortadan kalkmış olan*" deyiminin kullanılmasını Hakkı Paşa'dan ister.¹⁰⁰ Ancak bu konu üzerinde Halil Bey'in düşündüğü kadar fazla durulmaz, ancak yine de görüşmeler olumlu sonuçlanır.

Ukrayna ile yapılan antlaşmadan sonra, 8 Mart 1918'de Bolşevik Ruslarla da antlaşma imzalanır. Artık istenilen elde edilmişti. Hakkı Paşa 2 Mart 1918 de Talat Paşa'ya gönderdiği telgrafta, "*bizce işin başında ve sonunda arzu edilen uhud-u atikanın kaldırılması ve Doğu vilayetlerimizin tahliyesi maddeleri gibi özel hükümlerdi.*"¹⁰¹ diyerek bu amaçlarının elde edildiğini vurgulamıştı. Bir gün sonra 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk antlaşması imzalanır..

Hariciye Nazırı vekili ve aynı zamanda Adliye Nazırı Halil Bey, 3 Mart tarihinde mecliste yaptığı konuşmada; "*dün gece, Büyükelçi Hakkı Paşa'dan sulhun imza edildiğine*"¹⁰² dair gelen telgraftan mebuslara bahseder ve Rus'lardan özellikle istenilen üç isteğin yerine geldiğini belirterek, harbin Ruslarla aramızda mevcut olan Uhud-u atika ve mukavelat ve itilafi feshetmiş olduğundan iki devlet arasında, Avrupa hukuk-u düvel ve muamele-i mütekabile esası dahilinde yeniden konsolosluk ve ticaret muahedelerinin iki sene zarfında akdedileceği ve o müddet zarfında Avrupa hukuk-u düvel esası dairesinde her iki devletin yekdiğerine en ziyade mazhar-ı müsaide devlet muamelesi yapacağına dair olan üçüncü teklifi de açıklamıştı.¹⁰³

Gerçekten de antlaşmanın 6.maddesinde "*iki devlet arasında var olmuş olan bütün antlaşma ve üstlenmeler edimsel olarak ortadan kalkmış bulunduğu*"¹⁰⁴ denilerek kapitülasyonların kalkmış olduğu resmen kabul edilmiş oluyordu¹⁰⁵.

¹⁰⁰ Bayur, a.g.e., s.132.

¹⁰¹ Türkgeldi, a.g.e., s.52. Aynı zamanda Berlin sefiri olan Hakkı Paşa, 30 Temmuz 1918'de ölür

¹⁰² Muhtemelen antlaşma gece onaylanmış, imzalar ertesi gün atılmıştı.

¹⁰³ İkdam, 5 Mart 1918.

¹⁰⁴ Bayur, a.g.e., s.137.

¹⁰⁵ Rusya kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ederken aynı hassasiyetin kendisine de gösterilmesinden yanaydı. 1918 Ağustos ayında Rusya toprakları içinde emlak ve emualin millileştirilmesi konusunda Osmanlı tebasına baskı yapıldığını dile getiren elçi Galip Kemali'ye Rus Hariciye Komiserlerinden Radek, verdiği yanıtta "*haber aldığımızı göre Türkiye Türk tebası aleyhine yabancı kapitalistlere bir takım imtiyazlar bahşeden kapitülasyonları ilga eylemiş, Türkiye siyasi*

Bolşevikler, politikaları gereği bir devletin bağımsızlığını engelleyen kapitülasyonları tanımadığını ortaya koymuşlar ve Osmanlı Devleti'ndeki kapitülasyonları tanımadıkların dünyaya duyurmuşlardı¹⁰⁶.

---

müessileri eğer bu hadisenin kendilerine Rusya'daki kapitalist Türklere imtiyaz istemek hakkını verdiği kanaatinde iseler bunda tamamen aldanmaktadır" diyerek tepkisini gösteriyordu; Galip Kemali Söylemezoglu, *30 Senelik Siyasi Hatıralarım*, 2.ve son cilt (1918-1922), Ülku matbaası, İstanbul-1953, s.151.

¹⁰⁶ John W., Wheeler-Bennet, *Brest- Litowsk. The Forgotten Peace, March 1918*, London 1963, s. 256

V.BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİNDE KAPİTÜLASYONLAR

A. KAPİTÜLASYONLARIN YENİDEN TESİSİ

Osmanlı Devleti 1914 yılından beri girmiş olduğu savaş boyunca, müttefiki Almanya'ya gereğinden fazla güvenmiş ve bunun sonucunda da savaşı sonuna kadar götürmüştü. Dört yıl süren ve büyük kayıpların verildiği savaş sonunda bütün devletler artık geleceğin planlarını yapmaya başladılar. Osmanlı Devleti ile 30 Ekim 1918'de yapılan Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından, İtilaf Devletleri ateşkes hükümlerine göre ülkenin belli bölgelerine girmeye koyuldular. Bu işgaller sonrası oluşan bütün koşullar artık ülkedeki gayrimüslimlerin lehineydi. Cavit Bey, anılarında bu durumu betimler ve 1 Kasım 1918 Cumartesi günü Beyoğlu sokaklarının bayraklarla sanki bir bayrammış gibi donatıldığını ve “ *bütün gün bu bayrakların milletin matemiyile eğlenircesine*” dalgalanıp durduğunu, ancak Dahiliye Nezareti'nin araya girmesiyle o gece bayrakların kaldırıldığını belirtir¹.

Yabancı devletlerin ülkeye girmesiyle 1914'den beri kaldırılmış olan kapitülasyonların durumu tekrar önem kazanmaya başlar. Dört yıl boyunca hükümetin kapitülasyonlardan kurtulma yönünde yaptığı tüm çabalar, savaşın kaybedilmesi sonucunda tehlikeli bir duruma gelmişti. Her şey başlangıcındaki duruma dönebilirdi. Nitekim İtilaf Devletleri de hükümetin aldığı kaldırma kararını unutmamışlar ve savaş ortamı içinde bir emrivaki ile alınan bu kararı kabul etmedikleri gibi, şimdi ise bunun acısını çıkarmak amacıyla olduklarını da daha ilk günden itibaren göstermeye başlamışlardı. İstanbul'a İtilaf Devletlerinin girmesiyle birlikte bu konu daha da netlik kazanmaya başladı. İtilaf Devletlerinin Anadolu toprakları üzerinde kapitülasyonlar konusunda nasıl bir tutum takınacakları merak edilmekteydi. Çünkü İtilaf Devletleri

---

¹ Kocahanoğlu, a.g.e., Cilt 1,s.40.

Mondros'tan sonra işgal etmiş oldukları Filistin, Lübnan, Suriye, Irak ve İran'da ise kapitülasyon uygulamasını eskisi gibi devam ettirmişlerdi².

Oysa, Osmanlı Heyeti Mondros'a giderken, İstanbul'da Townshend da 17 Ekim 1918 tarihinde izzet Paşa ile yaptığı görüşmede bırakışma için bir çok şart öne sürüyordu ki, bunlardan biri de Türkiye'nin mali, iktisadi ve siyasi bağımsızlığının saklı kalacak olmasıydı³.

Sonuçta da her şey tam tersi olarak yaşanmaya başlanmıştı. Mondros'un imzalanmasının hemen ardından Aralık 1918 başlarında Fransız Hükümeti, İstanbul'daki kendi yüksek komiserine, kapitülasyonların hemen yürürlüğe sokulması ve bu sistemin nasıl düzeltilebileceğini araştırılması yönünde yetki verirken, İngilizler ise bu konunun barışa kadar ertelenebileceği görüşündeydi⁴. Oysa bu konuda fiilen teşebbüslere başlanmış ve İstanbul, Antalya gibi bölgelerdeki postahaneler hem sivil hem de askeri olarak yeniden açılmıştı⁵. Ayrıca imtiyaz sahipleri tekrar imtiyazlarını ele geçirmiş ve ilk işleri de bu şirketlere savaş döneminde yerleştirilmiş olan Türk memurları uzaklaştırmak olmuştu⁶.

Kapitülasyonların yeniden tesisi konusunda resmi olarak ulaşılabilen en erken tarih, 19 ve 20 Ocak 1919'dur. Ateşkesin hemen sonrasında İngiltere, Fransa, İtalya fevkalade komiserleri arka arkaya bu tarihlerde verdikleri müşterek tahrir ile, tebaları hakkında uhud-u atika usulüne riayet edilmesini ve Belçika, Yunanistan, Karadağ, Romanya ve Sırp tebasına da, verilmiş imtiyazlar çerçevesinde davranılmasını istedikleri gibi, 10 Eylül 1914 tarihinde vermiş oldukları ortak notaya dayanarak o tarihten sonraki bütün teşebbüsleri de yasa dışı saymışlar ve kapitülasyonların yeniden tesisini istemişlerdi⁷. Devletler görüldüğü gibi kapitülasyonları yeniden kurmaya çalışmakla beraber daha önce bunlardan yararlanmayan devletlere de uygulanmasını istemişler, daha da ileri giderek kaldırma kararından sonra uyruklarının uğradığı zararın tazmin edilmesini de bu istekler arasına koymuşlardı.

² Orhan Koloğlu, *Türk Çağdaşlaşması*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1995,s.57.

³ Akşin, *İstanbul Hükümetleri....*, Cilt.1, s. 55

⁴ Akşin, *İstanbul Hükümetleri....*,Cilt.2 .s.160

⁵ Kuyaş, a.g.e., s.14

⁶ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 5, Sabah Yayınları, İstanbul, 1997, s. 93.

⁷ B.O.A DH.UMVM. 164.65., HR.HMŞ.İŞO 80-1, Sina Akşin de aynı belgeyi İngiliz Arşivlerinden bulmuştur. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri.....*Cilt. 2, s.160, dipnot 35. Bkn. EK.

İngilizlerin etkin olduğu ve İttihat Terakki tutuklamalarını sağladığı bu dönemde olay kamuoyuna da yansımış ve Sabah gazetesi muhabiri tarafından bu konuda Dahiliye Nazır vekili İzzet Bey ile bir mülakat yapılmıştı⁸. İzzet Bey, kapitülasyonlar konusunda İtilaf Devletleri'nin hükümet nezdinde teşebbüste bulduklarını kabul eder ama bunun kapitülasyonların geri getirilmesiyle ilgisi olmadığını da ekler. Ona göre, devletler kapitülasyonların kalkmış olduğundan dolayı özellikle davaların yürütülmesi konusunda kendi vatandaşlarına uygulanan usulü eleştirmişlerdi. Ancak durum açıldı. İtilaf Devletleri kendi vatandaşları dışında, daha önce bu imtiyazlardan yararlanmayan Sırp, Yunan gibi uyruklara da imtiyazların uygulanmasını istemekteydi. Amerikan Fevkalade Komiseri de hükümete baş vurarak kendi vatandaşlarının kapitülasyonlardan yararlandırılmasını istemişti⁹.

Hükümet bu konuda İtilaf Devletlerinin görüş açısını kabul etmemiş ve İzzet Bey'in de belirttiği gibi sadece İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerikan vatandaşlarının aleyhindeki hukuki ve cezai davalarla, tecil-i düyunlar hakkındaki müdahaleyi kabul etmişti. Ancak, fevkalade komiserlerin emlak vergisi ve aşardan başka her türlü verginin vatandaşlarından toplanmasına engel olmalarından dolayı, tarik-i bedel-i nakdinin toplanmasına da itiraz edebileceklerini belirten hükümet, bununla ilgili olarak gereken tüm ısrarın gösterilmesini istemişti.

Ayrıca İtilaf devletlerinin 19-20 Ocak 1919 tarihli notalarına karşılık hükümet, Almanya ve Avusturya'nın, kapitülasyonların kaldırılmasını, diğer devletlerin de kabulüne şart koştuğu bir durumda bu sorunun barıştan sonraya bırakılmasına karar verildiğini belirtmişti¹⁰. Bu karara devletlerden ortak yanıt 6 Martta gelir. Üç büyük devletin yüksek komiserleri, bu tarihte verdikleri notada Ocak 1919 notasına ek olarak, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı kararın devletlerin çıkarlarına aykırı görüldüğü ve devamı durumunda adli ve mali kargaşanın doğacağını belirtmişlerdi. Kaldırma kararının verdiği zararların da vurgulandığı bu yanıtta, bu durumdan dolayı çıkacak bir olayın derhal yaptırımlara neden olabileceği haber veriliyordu¹¹.

⁸ Sabah, 7 Şubat 1919, İzzet Bey asıl olarak Evkaf Nazırındır. İşgal sırasında da İzmir Valiliği yapacaktır.

⁹ BOA.DH.UMVM.164.65

¹⁰ Akşin, İstanbul Hükümetleri...,cilt2, s.160

¹¹ BOA.HR.HMŞ.İŞO.80-1 ;Akşin, İstanbul Hükümetleri...,cilt2s.161

Tüm bu çabalar, olayların olumsuz olarak gelişmesine engel olamamıştır. Savaştan yenik çıkan Osmanlı toprakları, İtilaf Devletlerinin orduları tarafından işgal edilmeye başlanmış, bundan cesaret alan gayrimüslimlerin de karşı hareketleri sonucu ok yaydan çıkmıştı. Ülkedeki Hıristiyanlar, fevkalade komiserlerin de öne sürdükleri gibi, vergi vermemekte direnmeye başladılar. Özellikle Rumlar, kedilerini Yunan vatandaşı sayarlar ve artık Osmanlı tabiyeti diye bir şey kalmadığını iddia ederek vergiden kaçmaya başlamışlardı¹². İtilaf Devletleri de 13 Şubat 1919 da temettü vergisinin kapitülasyonlara aykırı olduğunu hükümete bildirmişlerdi¹³.

Aslında bu dönem, İstanbul üzerinde İngiltere ve Fransa'nın çekişmesinin başladığı bir dönemdi. Allenby'nin İngiltere adına, Desperey'in de Fransa adına İstanbul'a girme çabaları ve giriş yöntemleri de bu çekişmeye iyi bir örnekti. İstanbul'da yönetime el koyma çabalarında da iki devlet birbirini gözetme durumundaydı. Bu nedenle bu el koymanın yavaş yavaş, anlaşarak yapılması için yüksek komiserler haftalık ya da iki haftalık toplantılar yapmaya da karar vermişlerdi. Ayrıca bu amaçla kendilerine bir de pasaport dairesi kuran komiserler, savaş süresince düşman uyruklu olanlara uygulanan tüm kısıntıları da tek yanlı olarak kaldırmışlardı¹⁴.

Cavit Bey, savaşın kaybedilmesine kadar hala İtilaf Devletleri nezdinde kapitülasyonların kaldırılması yönünde kazançlar elde edilebileceğini düşünmekteydi. Ancak 1919 başlarından itibaren dediği gibi “ *son ümit de sönmek üzere gibi görünüyordu.*” Ona göre İtilaf Devletleri bırakın adli kapitülasyonları kaldırmayı, iktisadi kapitülasyonları bile artık söz konusu etmemekteydi¹⁵.

İtilaf Devletleri 13 Şubat 1919 tarihinde ortak bir nota ile işe girişirler. Notada Düyun-u Umumiye, Osmanlı Bankası, ve Reji'de çalışan tebalarından artık temettü vergisi alınmayacağı belirtiliyordu¹⁶. 15 Şubat 1919'da ise Reji idaresine Howler, Sforza, Fok De Park imzalı gelen mektuptan bahseden Cavit Bey ise bu mektupta Reji'ye” *hükümet-i Osmaniye 'ye de tebliğ olunduğu vechle (19-20 Kanunsani 1919 tarihli tahrir*

¹² Şevket Rado, “ *Emekli Bir Subayın Not Defterinden*” *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı.2, Mart 1971.s.12.

¹³ Sina Akşin., “*Mütarekenin İlk Yıllarında Osmanlı Hükümeti'nin Mali Durumu*” *Seha L.Meray'a Armağan*, CiltI.,A.Ü.S.B.F yay., Ankara,1981 s.321 dpn.20

¹⁴ Akşin, *İstanbul...*, Cilt.1, s. 111

¹⁵ Kocahanoğlu, *a.g.e.*, Cilt II s.153., Cavit Bey'in bu tarihte bile hala kapitülasyonların kaldırılmasını İtilaf Devletlerine kabul ettirebileceğini düşünbilmesi onun kısır görüşünün belirtisidir.

¹⁶ Sina Akşin., *İstanbul...*, Cilt2, s.161

kasdedilerek) 1914 senesinden beri kapitülasyonlara muhalif olarak neşrolunan kavanin, nizamat ve talimata riayet etmeyeceksiniz ve bunlara tebaen, Fransız, İngiliz, İtalyan ve şayet varsa Sırp, Rumen, Yunan tebasından alınmakta olan vergileri tahsil ve istifaya nihayet vereceksiniz” talimatının verildiğini belirtir.

Cavit Bey” mütarekeden beri vurulan “ *en müthiş darbe*” olarak nitelediği bu olayın sorumlusu olarak hükümeti görüyor ve “ *bu kadar kudretsiz bir hükümet olmamış olsaydı, hiç olmazsa bu meselenin sükut ile geçitirilmesi sulh-ü katiye kadar tehir halli elbette mümkün olurdu. İlk geldikleri günde böyle bir teşebbüste bulunmamış olmaları buna hükmetmek için bir delil değil midir?*”¹⁷ diye fikrini belirtiyordu.

Olayın boyutları İzmir’den gelen haberlerle büyüyordu. 29 Ağustos 1916 tarihinde yönetimi ele alınan İzmir Kordon İşletmesi, 15 Şubat 1919’da eski imtiyaz sahibi Fransız Kumpanyasına geri verilirken¹⁸, daha önce el konulmuş olan Avusturya Lloyd Acentası ve İtalyan Postahanesi de yeniden açılmıştı¹⁹. 8 Nisan 1919’da ise İtilaf Devletleri İzmir mümessilleri Reisi, İstanbul’daki fevkalade komiserlerinin kararlarına atfen, bir tebliğ yayınlarak Nisan’ın 10’undan itibaren kendi memleketlerinden gelecek eşyadan, Osmanlı Devleti savaşa girmeden önce olduğu gibi değeri üzerinden gümrük resmi alınacağını ilan etmişti. İzmir Rüsumat Baş Müdürüne de bu karar dışında işlem yapılırsa, gümrük resminin 13 Nisan’dan itibaren gümrük dairelerinde kendi memurları tarafından, kendi ilan ettikleri tarzda alınacağı tehdidinde de bulunmuştu²⁰. İtilaf Devletleri bu dönemde, gümrük tarifelerinin nasıl olacağı üzerinde de durmuşlar, Osmanlı’da paranın değerinin düşmüş olmasından dolayı 1916 tarihli ağırlık üzerinden resm alınmasını uygun görmüşlerdi. Hükümet ise aynı nedenlerden dolayı, Ocak 1919 tarihinde, 1916 tarihli tarifenin uygulanmasını erteleyen bir kararname çıkarmıştı²¹. Ancak daha sonra İtilaf Devletleri yüksek komiserlerinin 25 Haziran’ da, savaştan önceki değer üzerinden gümrük resminin alınmasını istemesi nedeniyle toplanan hükümet, rüsumat Müdürü’nün değer üzerinden vergi alınmasının zorluklar yaratacağını ve bu sistemin kapitülasyon esasına dönüş olacağını belirtmesi üzerine, ilke olarak komiserlerin isteğinin

¹⁷ Kocahanoğlu, a.g.e., Cilt II., s.153

¹⁸ Sabah, 16 Şubat 1919,

¹⁹ Sabah, 19 Nisan 1919

²⁰Biren, a.g.e. Mehmet Tevfik Bey, uzun yıllar devlet kademelerinde çalıştıktan sonra Mütareke döneminde Maliye Nazırlığı yapmış, Sevr görüşmelerinde de bulunmuştur.

²¹ Akşin, “ Mütareke ‘nin...,” s. 320.

kabul edilmeyeceği kararlaştırılır²². Sonuçta 18 Ağustos'da ağırlık esasına dayalı tarifenin artırılması için de komiserlerden izin isteyen Hükümet, daha önce ertelediği, ağırlık esasına dayalı gümrük kanununu, 9 Eylül tarihli kararname ile uzatma kararını aldı²³.

İstanbul'daki Rum Ortodoks Patriği ise İzmir'in işgalinden altı gün önce Osmanlı Rumlarının her türlü tebalık sorumluluğundan muaf olduklarını ilan etmişti²⁴. İşgalden sonra ise Yunanlılar mahkemelere ve mülki idarelere de el koymuşlar ve Şeriye Mahkemesini Valilik konağından çıkartarak Beyler sokağındaki bir eve nakletmişlerdi. Rumlar ise daha önce Düyun-u Umumiye'ye açtıkları davaları Yunan mahkemelerine yansıtarak bundan yararlanmaya çalışmışlardı²⁵.

İzmir'deki gümrük olayına benzer olaylar Adana'da da gerçekleşmiş, hatta burada daha da ileri gidildiği, İtilaf devletleri temsilcilerinin kapitülasyonların yeniden tesisi yönünde karar da aldıkları, Adana Vilayeti'nden 26 Mart 1919 tarihli yazıyla Dahiliye'ye bildirilmişti²⁶. İtilaf Devletleri artık açık açık gümrük resimlerinin eski usule dönmesi talebinde de bulunuyorlardı. Meclis-i Vükela ise olayı oyalayarak geçiştirmeye çalışmaktaydı²⁷. Aynı dönemde 30 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa da Vahdettin adına Calthrop ile görüşmesinde bir rapor sunmuştu. Bu rapora göre, İngiltere'ye bağlanma söz konusuydu ve iktisadi bağımsızlıktan da İngiltere lehine vazgeçildiği de belirtilmişti²⁸. Bu arada Hükümetin mali durumunu düzeltmek için vergileri artırmak veya yeni vergiler koyma yolunu seçmesine İtilaf Devletleri karşı çıkmaktaydılar. Bu amaçla Balfour, 7 Nisan 1919 tarihli yazısında kapitülasyon konusunun barış antlaşmasında yer alacağını, bu arada da kapitülasyonların yeniden uygulanması gerektiğini bildirmişti²⁹.

²² A.g.e., aynı yer.

²³ **Düstur**, Tertibisani, II.Cilt, "Gümrüklerce sıklet-i eşya üzerinden resm ahzı hakkındaki 18 Cemaziyelevvel 1334 tarihli kanuna merbut tarife-i umumiyenin temdit-i meriyetine dair kararname"

²⁴ Şahin., a.g.e..... s.225

²⁵ Postacıoğlu, a.g.e., s.41., Bu olayı anlatan İbrahim Ethem'in Düyun-u Umumiye'yi uyarmasıyla Rumların bu istekleri reddedilmişti. Bunun üzerine Yunanlılar İbrahim Etem'i "mimlemişler" ve daha sonra da polis zoruyla onu Pire'ye vapurla sevk etmişlerdi.

²⁶ B.O.A HR.HMŞ.İŞO 80-1

²⁷ Biren., a.g.e., s.243

²⁸ Akşin, **İstanbul Hükümetleri...**, Cilt.1, s. 236

²⁹ Akşin, "Mütarekenin....", s. 319., dpn.14. Yabancı devletler kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmedikleri için, hükümetin koyduğu vergilerin kendi uyruklarından da alınmasına karşı çıkmaktaydılar.

Bu dönemde önemli bir tarih de 18 Eylül 1919 tarihidir. İstanbul İtilaf Devletleri Polis Karargahından bu tarihte Beyoğlu Polis Müdürlüğüne bir yazı gönderilir. Buna göre;

“ 1.-Kapitülasyon meselesi hakkında düvel-i İtilafiye fevkalade komiserliklerince ittihaz edilen karar bervech-i atidir:

Atideki milletler elyevm kapitülasyonların bahşettiği bilcümle hukuktan müstefid olacaklardır.

İngiliz

Fransız

İtalyan

Yunan

Rumen (Aslı Romanya Arazisinden olan)

Lehliler(Mukaddema Rus Tebası olanlar)

2-Atideki milletler Avusturya mesalihi tasdik edilir edilmez aynı suretle kapitülasyonların bahşettiği hukuktan müstefid olacaktı.

Çekoslovaklar(Mukaddema Avusturya tebası olanlar)

Yugoslavlar(Mukaddema Avusturya tebası olanlar)

Lehliler(Mukaddema Avusturya tebası olanlar)

3-Mukaddema alman tebası olan Lehliler Alman mesalihesi tasdik edilir edilmez kapitülasyonların bahşettiği hukuktan müstefid olacaklardır.

Düvel-i İtilafiye Polis Komisyonu Reisi General Koble³⁰

İtilaf Devletleri fevkalade Komiserleri gönderdikleri bu yazı ile baştaki yazılarında da olduğu gibi kendi vatandaşlarının yanı sıra, Yunan Rumen ve Lehlileri de kapitülasyonlardan yararlanacaklar arasında sayıyor ve Avusturya ve Almanya devletleriyle barış görüşmeleri sonrasında aynı hakların bu devletler uyruklarından olan Çek Yugoslav Leh ve Rumenlilere de verilmesini istiyorlardı.

İtilaf Polis Karargahı'ndan gelen bu yazı üzerine Beyoğlu Polis Müdür-ü Umumiliğinden 6 Ekim 1919 (6 Teşrinievvel 1335) tarihiyle Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazıda ise; İtilaf Devletlerinin istekleri eleştirilmiş, henüz bu devletlerle barış antlaşması imzalanılmadığı için ve Osmanlı Devleti ile aralarında hiç bir siyasi ilişki olmamış olan

³⁰ B.O.A. DH.KMS, 56.2 / 31

Çekoslovak ve Polonyalıların da kapitülasyonlardan yararlandırılmak istenmesinin “şayan-ı nazar-ı ehemmiyet” olduğu vurgulanmıştı. Polis Müdürü bununla birlikte Balkan Savaşı sonrasında Yunanlılarla yapılan Antlaşma sonucunda bu devlet vatandaşlarına kapitülasyon hakkı verilmediği halde şimdi onlara da kapitülasyonlardan yararlanma hakkının verilmesinin, devletin çıkarlarına zarar vereceğinden bahisle ne yapılması gerektiğini de Dahiliye’den sormuştu³¹.

Dahiliye Nezareti ise olayı, Hariciye Hukuk Müşavirliği’nden sormuş ve oradan aldığı 15 Teşrinevvel Ekim 1919 tarihli yazıda, savaş dolayısıyla bilinen tüm antlaşma ve imtiyazların kaldırılmış olduğu, daha önce bile kapitülasyonlardan yararlanmayan Yunan ve Romanyalıların bu haktan yararlanamayacağı, önceden Alman ve Avusturya Macaristan tebası sayılan Çek, Yugoslav ve Leh vatandaşlarının ise yeni bir devlete bağlı oldukları ve bu devletlerle Osmanlı Devleti arasında henüz bir antlaşma olmadığı için bu haktan yararlanamayacakları belirtilerek, bunlar haklarında Avrupa Devletler hukuku kurallarına göre davranılması istenmiştir³².

İtilaf Devletleri’nin İstanbul’a girmelerinden sonra kendi isteklerine göre davranışları devam etmekteydi. Özellikle hapishanelerdeki kendi tebalarını ve Yunanlıları silah zoruyla hapishanelerden kaçırma gibi işlemlerinden şikayet edilmekteydi. Dahiliye Nazırlığı ve Hariciye Hukuk Müşavirliği, bu tür hareketlerin uygun olmadığını ve halk arasında da kötü etki yaptığını belirtmişlerdi³³. İtilaf Devletleri’nin bu gibi hareketleri bütün itirazlara rağmen devam etmişti. 25 Mart 1920 tarihli Dahiliye Nezareti’nden Adliye’ye gönderilen tezkerede de aynı sorundan şikayet edilmiş, hapishanelerden İtilaf Devletleri memurları tarafından silah zoruyla zorla çıkartılan kişilerin, tutuklanma tezkerelerinin, tabiyetlerinin araştırılması istenmiş, yine de hapishaneden alınması gereken kişilerin, İtilaf Devletleri memurları tarafından değil, hapishane müdürlerince hapisten çıkarılması ve bu işlemin de resmi işlere uydurularak “idare-i maslahat” olunmasının uygun olacağı vurgulanmıştı. Ancak Adliye’den verilen yanıtta ise, Babıali’den İtilaf Devletleri vatandaşlarının hapishane veya tevkifhanelerden çıkarılması konusunda bir karar alındığına dair bir emir gelmediği için, İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerikan tebasının hapishanelerden alınmasının mümkün olmadığı, bunlar hakkındaki davaların da

³¹ B.O.A. DH.KMS, 56.2 / 31

³² BOA. HR.HMŞ.İŞO. 80-1

³³ BOA.HR:HMS.İŞO. 80-3

ertelenmemesi gerektiği bildirilmişti. Adliye'den gelen yazıda devamla, bu kişilerin müdürün izni olmadan çıkarılmayacağı yönünde gerekli yerlere emirlerin gönderildiği, ancak müdürün tutuklunun suçunun mahiyetini araştırması sonucunda tahliyesi icap ettiği takdirde, Osmanlı Devleti'nin hukukunun korunması şartıyla serbest bırakılabileceği de belirtilmişti³⁴.

Hükümet etkisiz de olsa bu olayı engellemeye çalışmaktaydı ancak burada üzerinde durulması gereken bir nokta da; hükümetler içindeki nazırların devamlı değişmesi nedeniyle ayrı ayrı kararların ortaya çıkmasıydı. Örneğin 29 Mayıs 1919 tarihli Adliye Nezareti tezkeresinde, İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerikan tebaalarının davalarının ertelenmesi kabul edildiği gibi, bu kararın Yunanlılara da teşmil edilmesinin uygun olduğu da belirtilmişti. Oysa, Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği ise 24 Mart 1919 tarihli yazısında bu davaların ertelenmesi konusunda, bu karardan Yunan, Yugoslav ve Romen tebasının yararlanamayacağını, bir devletin himayesinde olmanın, o devletin tabiyetinde olmak anlamına gelmeyeceğini de ekledikten sonra, örnek olarak Beyoğlu'nda Mekteb-i Sultani yakınlarındaki bir dükkanın sahibi olan Hristo Frankoli'nin tahliyesinin Beyoğlu Bidayet 1.Hukuk idaresinden yapılmasından yarım saat sonra Fransa jandarmasının geldiğini, bu tutuklunun kendi korumaları altında olduğunu iddia ederek müdahalede bulduklarını belirtmişti.

Bu dönemde yine ilk kaldırma kararının uygulandığı gibi yabancı uyruklara mahkemelerden doğrudan mahkeme ilamının gönderilmesi sorun olmuştu. Çünkü 1914 yılından itibaren bu ilamlar doğrudan mahkemeler aracılığıyla gönderilmekteydi. Ancak savaşın sona ermesi ve Osmanlı'nın savaştan yenik ayrılması sonucunda konsolosluklar eski duruma geri dönme yollarını zorlamaya başlamışlardı. Örneğin İzmir'de Ocak 1920 başlarında İspanya ve Felemenk Konsoloslukları yabancılara ait dava ilamatının doğrudan doğruya bildirilmesine Vilayet nezdinde itiraz etmişlerdi. Adliye Nezareti de 12 Ocak 1920 tarihli tezkeresinde; " *İzmir'de İtalyan, Yunan ve Rus çıkarların korumaya memur olan İspanya ve Felemenk general konsoloslarının, bu itirazlarının kabulünün mümkün olamayacağını bildirmişse* " de artık savaş sona ermiş olduğu için konsoloslar bu görüşlerinde ısrara devam etmişlerdi³⁵.

³⁴ BOA.HR.HMS.İŞO, 80-1

³⁵ BOA.HR.HMS.İŞO, 80-1

Yine İzmir'de İtalyan tebasından olduğunu iddia eden Della Graçya ticarethanesi sahibi aleyhine, İzmir 1.Sulh Mahkemesinden gönderilen ilamat İspanya konsolosunun itirazına uğramış ama verilen yanıtta; kapitülasyonlar zamanında bile sadece konsololar, tercüman ve kavasların bu imtiyazlardan yararlanabildiği, oysa bir İtalyan tüccarının böyle bir hakkı olmadığından şimdi, böyle bir şeyin mümkün olamayacağı ve bu ticarethanenin Osmanlı sayılacağı için Osmanlı vatandaşı gibi işlem görmesi gerektiği vurgulanmıştı³⁶.

1920 yılında durum iyice kötüye gitmiş, İstanbul ve İzmir'den sonra Adana'dan da haberler gelmeye başlamıştı. Adana Valiliği 4 Ekim 1920 tarihli yazısında Adana'daki İtilaf Devletleri Baş Administratörlüğünden kendilerine imtiyazat-ı ecnebiyenin ilgası dolayısıyla yabancıların maruz kaldıkları müşğulattan bahseden, konsolosluk mahkemelerinin yeniden açılmasına kadar, cezai, mülki ve ticari davaların kapitülasyonların kaldırılmasından önceki şekliyle ticaret mahkemelerinde görülmesini, dolayısıyla da kayıtsız şartsız kapitülasyonların yeniden tesisini isteyen bir yazı geldiğini belirtmişti³⁷. Artık İtilaf Devletleri her şeyi denetimleri altına almak üzereydiler ve son darbeyi de 6 Ocak 1920 tarihli Bremond tarafından yazılan tahrir ile vurdular. Devletin bütün yetkilerini elinden alma anlamına gelen bu tahrire göre, Bremond belli bölgelerde mutasarrıflık ve kaymakamlık yapacak kişileri seçme hakkını kendide görüyor ve örneğin Tarsus Kaymakamlığı'na Rüştü Bey'in getirilmesini istiyordu³⁸.

Bu olumsuz şartlara rağmen Cavit Bey hala kapitülasyonların kaldırılabilceği umudunu korumaktaydı. 30 Aralık 1920 tarihli notlarında Roma'da Kont Sforza ile görüşmesinde, Sforza'nın Ankara hükümetiyle barış şartları hakkında görüşeceklerini söylemesi üzerine Cavit Bey, ona Midye-Enez'in sınır olması ile birlikte, iktisadi ve mali kapitülasyonların da kaldırılması gerektiğini söylemiştir³⁹.

İtilaf Devletlerinin son istekleriyle, kapitülasyonların yeniden tesisi için son aşama da gerçekleşmiş oldu.

---

³⁶ BOA.HR.HMŞ.İŞO 80-1

³⁷ BOA.DH.KMS.56-2/31

³⁸ BOA.DH.KMS.56-2/31

³⁹ Kocahanoğlu, a.g.e., Cilt II, s.89.

VI. BÖLÜM

KAPİTÜLASYONLARDA KESİN SONA DOĞRU

A. KURTULUŞ SAVAŞI'NDA KAPİTÜLASYONLAR

I. Dünya Savaşı'nın sonuçlanmasının arkasından işgale uğrayan ülke toprakları, uzun yıllar savaş ortamı içerisinde ezilmiş olan Türk halkını yeni mücadeleye sürüklemişti. Özellikle İstanbul'daki sarayın ve işbaşına gelen hükümetlerin olumsuz tutumları, ülkenin geleceği hakkında herkesi karamsarlığa itmekteydi. Buna karşılık işgal bölgelerinde işgal devletlerine karşı yerel kuvvetler tarafından verilen mücadele ise, vatanın kurtuluşu için önemli bir adım olacaktı. 15 Mayıs 1919 tarihinde, yıllardır kendi tabiyetinde kapitülasyonların da verdiği imtiyazlarla rahat bir yaşam süren Rumların da görülür desteğiyle, Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi, ülkenin tüm bölgelerinde büyük yankı uyandırmaya yetmişti.

Bu ortam içerisinde, Mustafa Kemal'in dört gün sonra Samsun'a çıkmasından sonra başlayan Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda önemli kilometre taşları olan kongrelerde, kapitülasyon ve imtiyaz konusu da ele alınmıştı. 23 Temmuz – 7 Ağustos 1919 tarihinde gerçekleştirilen Erzurum Kongresi'nin 5. Maddesinde yer alan "*Hristiyan unsurlara siyasi hâkimiyetimizi ve içtimai muvazenemizi bozucu imtiyazlar verilemez*"¹ sözleriyle kapitülasyonlar konusunda alınan tavır ortaya konmuştu. Ancak bu tavır henüz açık değildi. Aynı kararlar Sivas Kongresi'nde de kabul edilmiş ve arkasından oluşturulan Temsil Heyeti ile Anadolu'da başlayan ulusal mücadele büyük bir ivme kazanmıştı. Yapılan seçimler sonrasında, İstanbul'da toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi ise, Ankara'da Mustafa Kemal tarafından hazırlandığı ortaya çıkarılan Misak-ı Millî kararlarını tüm dünyaya duyurmuştu. Konumuz açısından önemli olan madde 6. Maddeydi. Buna göre; "*Ulusal ve ekonomik gelişmemize olanak bulunması ve daha çağdaş biçimde düzenli bir yönetimle işlerin yürütülmesini başarmak için her devlet*

¹ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara, 1995, s. 292.

gibi bizim de gelişmemiş koşulların sağlanmasında bütünüyle bağımsızlığa ve özgürlüğü kavuşmamış ama ilkesi, varlık ve geleceğimizin temelidir. Bu nedenle siyasi, yargısal, parasal alanlarda gelişmemizi önleyici sınırlamalara (kapitülasyonlar) karşıyız”² denilmiş ve siyasi, adli, mali gelişmemize engel kayıtlar olan kapitülasyonlara karşı olduğu vurgulanmıştı. Bu madde ve diğer maddeler İngilizleri, daha önce Türkiye hakkında düşündüklerinin aksine olduğu için, endişeye düşürmüştü. Çünkü yeni Türk oluşumu, İstanbul’da toplanan meclise etkide buldukları gibi, burada gelecekteki sınırlarını da belirlemiş ve tam bir istiklal de istediğini ortaya koymuştu.

Bu nedenle zaten fiilen gerçekleştirdikleri İstanbul’un işgalini 16 Mart 1920’de resmen eyleme dönüştürdüler ve bütün yönetim noktalarına el koydular. Artık yeni bir dönem başlıyordu. Bir tarafta bir ülkeyi ve milletini esir etmeyi amaçlayan devletler, diğer tarafta ise bunu engellemek için bütün gücünü ortaya koyan bir ülke. Bu amaçla 23 Nisan 1920’de TBMM’nin kurulması ile kolordulara ve valiliklere gönderilen emirler ve sonrasındaki uygulamalar, Misak-ı Milli’ye göre gerçekleştirilmeye başlandı. Özellikle İstanbul’un işgalinden hemen sonra Duyun-u Umumiye ve Reji ile Osmanlı Bankası’ndan, kasa mevcutlarını mahallin en yüksek mülki idare amirine bildirilmesinin ve İstanbul’a gönderme yapılmamasının istenmesi³ savaş koşulları da olsa tam bağımsızlığa nasıl önem verildiğini göstermekteydi. Bu kararların İtilaf devletlerinin hoşuna gitmeyeceği kesindi. Başlangıçtan beri verdiği notalarla kapitülasyonları yeniden tesis etmek isteyen bu devletler, durumun tam tersine gittiğinin farkına varmaya başlamışlardı. Zaten İstanbul’daki Yüksek komiserlerin, Ankara Hükümeti temsilcisi Refet Paşa’ya verdikleri notada, yabancıların ticaretine zarar verdiği için kapitülasyonların yok sayılmasına karşı çıkmaları da⁴ İşgal Kuvvetlerinin Misak-ı Milli kararlarından duydukları endişeyi göstermekteydi. Çünkü Misak-ı Milli’ye göre Türkler esir yaşamaktansa özgür ölmeyi tercih etmişlerdi⁵.

İstanbul’un işgali ve Meclisin feshedilmesi sonrasında, Ankara’nın 7 Haziran 1920’de İstanbul Hükümeti tarafından yapılan kanunlar, düzenlemeler, borçlanmalar ile

² İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları*, 1. Cilt TTK., Ankara, 1989, s.16..

³ Aybars, a.g.e., s. 350.

⁴ Koloğlu, *Türk Çağdaşlaşması...*, s. 63.

⁵ Earl, a.g.e., s. 331.

yabancılara verilen imtiyazların tanınmayacağına dair kanun⁶ her tarafta yayınlanmış ve bütün mali yabancı çevreleri üzerinde “*müthiş bir tesir-i elim*” yapmıştı⁷.

Artık Türk Nasyonalistlerinin kapitülasyon rejiminin yok edilmesinde ısrarcı oldukları⁸ anlaşılmıştı. Böylelikle alınan kararlar gereği Ankara'nın hakim olduğu bölgede kapitülasyonu durdurulmuş ve her fırsata toplumun özgürlük ve bağımsızlığını kısıtlayan uygulamalara izin verilmeyeceği belirtilmişti⁹.

Bu dönemde Ankara Hükümetinin yaptığı konumuz açısından önemli bir gelişme de 28 Temmuz 1336 (1920) tarihli “*Gümrük resminin 5 misline iblağına dair kanun*”du¹⁰. Savaş ortamında gelirleri artırmak amacıyla yapılan bu kanunla, 1916 tarihli tarifeye göre ağırlığı üzerinden alınan gümrük resmi 5 misline yükseltilmiş oldu. Ertesi yıl 1921 de çıkartılan bir başka kanun ile ise, bazı malların gümrük vergisinin üç misli daha artırılması sonucunda 1916 tarifesine göre: gümrük vergileri on beş misli artırılmış oluyordu¹¹.

Bu arada İtilaf Devletleri de aralarında yaptıkları görüşmeler ile Türkiye üzerindeki hakimiyetlerinin ne şekilde olacağına dair kararlar almaktaydı. Kapitülasyonlar konusunda daha 1916 yılındaki Sykes-Picot Antlaşmasıyla, bu devletler Anadolu'daki imtiyazlarını koruma yolunda anlaşmışlar ve din, öğretim ve sağlık kuruluşlarının da aynen devamına karar vermişler ancak, bununla kapitülasyonların sürdürülmesinin amaçlanmadığı¹² şeklinde ilginç bir açıklama da yapmışlardı.

Şimdi ise Türkiye ile yapacakları Sevres Barış Antlaşması öncesinde; aralarında Londra'da bir konferans toplamışlardı. 12 Şubat - 10 Mart 1920 tarihleri arasında gerçekleşen I. Londra Konferansı'nda, İtilaf Devletleri'nin kapitülasyonların sürdürülmesinin amaçlanmadığı açıklamasının nedenleri ortaya çıkmaktaydı.

⁶ *Düstur*, Üçüncü tertip, Cilt I, s. 16. Burada dikkat çekici olan sadece yabancılara verilen imtiyazların kaldırılmasıdır. TBMM' de Bu konu tartışmalara neden olmuştu. Sadece Yabancılara değil herkese verilen imtiyazların kaldırılması istenmişti. Ancak kendisi de Ereğli bölgesinde kömür imtiyazına sahip olan Adalet Nazırı Celalettin Arif Bey'in ısrarlarıyla kanun bu şekilde kabul edilmiştir. Celalettin Arif Bey daha sonra bu hakkını, İtalyanlara satmış ve mecliste yine tartışmalara neden olmuştu. Y. Sezai Tezel, “*Birinci B.M.M'de yabancı sermaye sorununa bir örnek olay*”, *AÜSBF Dergisi*, Cilt XXV, Mart 1920, no: 1, s. 247.

⁷ Cavit Bey, *Felaket Günleri*, Cilt 2, s: 338.

⁸ Thayer, a.g.e., s. 228.

⁹ Koloğlu, *Türk Çağdaşlaşması...*, s. 57.

¹⁰ *Düstur*, Üçüncü tertip, Cilt I, s. 29. *Sicilli Kavanin*, Kısım-ı Evvel, 1 Cilt, s. 7

¹¹ Kurmuş, “1916 ve 1929 ...”, s. 184.

¹² Osman Olcay, “*Sevres Antlaşmasına Doğru*” *AÜSBF* yayınları, No: 455, Ankara 1981, s: LVIII.

Sevr Antlaşmasının şekillendirildiği Londra Konferansı'nda İtilaf Devletleri en fazla adli sistem üzerinde durmuştu. Lord Kurzon'un kapitülasyonlar sistemini gerçekte bir kölelik olarak belirterek, yerine birleştirilmiş bir sistemin kurulmasını savunması¹³, devletlerin kapitülasyon rejimi yerine yeni bir rejimin kurulmasını istediklerini göstermektedir. Lord Kurzon'un kapitülasyonları kölelik sistemi olarak görmesine rağmen, daha sonraki görüşlerindeki, Türkiye'yi yeniden hem de eskisinden daha sıkı kayıtlar altına almaya çabalaması, gerçeği görmesine rağmen, İngiliz çıkarına sadık kaldığına işaret etmektedir.

Londra Konferansında Yunan Delegesi Venizelos'un çabalarına da değinmek gerekmektedir. Venizelos konferansta, Türkiye'ye Almanya, Bulgaristan ve Romanya gibi Hıristiyan devletler için kabul edilen Avrupalı sistemin uygulanmasını istememişti. Ona göre böyle eşitlikli bir sistem kurulursa, Osmanlı'nın gayrimüslimlere vermiş olduğu imtiyazların tümü ortadan kalkmış olacaktı. Oysa Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı'ndan itibaren kapitülasyonlar aleyhinde yaptığı tüm çabalar ise, bu Avrupalı sistemi gerçekleştirmek içindi ve 9 Eylül 1914'teki karar ile de bu başarılıydı. Ancak Türkiye'nin Avrupa sistemine geçilmesini devletler kendi çıkarları için istememişti.

Türkiye Hakkında Londra Konferansında devletlerin bakış açısıyla ilgili en önemli gösterge İngiliz Devlet Arşivlerinden elde edilen bir belgeydi¹⁴. Belgeye göre küçük bir Türkiye devleti kurulması istenirken "*kapitülasyonlar adli işlere de uzatılabilir. Japonya'dan kapitülasyonları kaldırdık, çünkü onlar kuvvetliydi, başka çaremiz yoktu. Türklerin kafası, Japonlarınkinden çok daha az işler bu nedenle kapitülasyonlar adli işlere de uzatılabilir*"¹⁵ denilmiş ve böylece Batıların, kapitülasyonların kaldırılmasını hangi şartlar altında kabul edeceği ortaya çıkmıştı.

Londra Konferansında önemli görüşme maddelerinden birisi de Postahaneler konusuydu. Bu konuda uzun tartışmalardan sonra, daha önce bu haktan yararlanan devletlerin postahanelerinin yeniden açılmasına karar verilmişti. Buna göre " ...

¹³ Olcay, a.g.e., s. 31.

¹⁴ Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982, s. 216.

¹⁵ 19. Yüzyıl Sonlarında, ileride Japonya'nın doğuda güçlü bir devlet olacağını anlayan İngiltere, Rusya'ya karşı Japonya ile anlaşma yoluna gidecek ve 1899 yılında Batılılar ile olan kapitülasyonları Japonya'nın isteği üzerine kaldırılacaktı. Selçuk Tözören, "*Japonya'da Toprak Düzeni ve Kapitülasyonlar*" *Toplum ve Bilim*, sayı 25-26, Bahar-Yaz, 1984, s. 55.

antlaşmalardan, sözleşmelerden ve paylaşıla gelişlerden doğan ve postane kurmak hakkını da içeren kapitülasyonlar rejimi yeniden kurulacaktır"¹⁶ kararı alınmıştı.

Devletlerin Türkiye üzerinde görüşmeleri 18- 26 Nisan 1920 San Remo'da da devam etmişti. Burada, Türkiye'deki adli kapitülasyon rejiminin yerine bir adalet reform tasarısı için, bütün devletlerin katılımıyla oluşacak bir komisyon oluşturulmasına karar verilmişti. Bu komisyon Osmanlı Hükümeti ile anlaşarak ya karma ya da birleştirilmiş bir rejim benimseyecekti¹⁷. İngilizler San Remo Konferansı'nda Amerika'nın Türkiye ile ilgili isteklerini sunduğu notaya yanıt olarak, özellikle kapitülasyonlar konusunda, anlaşmaya imzası olan devletler lehinde Türkiye'deki kapitülasyonların geliştirileceğini, Almanların çıkarlarını düşünmediklerini, Amerikalıların da bundan yararlanabileceklerini belirtmişlerdi¹⁸.

Böylece Londra ve San Remo konferanslarında, Sevres Antlaşması'nda Türkiye'ye sunulacak antlaşma taslağı belirlenmiş oluyordu. Belirlenen maddeler 11 Mayıs 1920 tarihinde Damat Ferit Paşa başkanlığındaki Türk delegasyonuna sunulur¹⁹. 10 Ağustos 1920 tarihinde İstanbul Hükümeti tarafından imzalanan Sevr Antlaşması'nın kapitülasyonlarla ilgili maddeleri 261 ve 317. Maddeler arasındaydı. Buna göre; *"kapitülasyonlar, 1 Ağustos 1914'den evvel, bunlardan doğrudan doğruya veya dolayısıyla istifade eden devletler menfaatine yeniden tesis edilecek ve 1 Ağustos 1914'ten evvel bunlardan istifade etmeyen müttefik devletlere de teşmil edilecek. Ecnebi Postahaneler yeniden açılacak, muahedelerden sayılanlardan başka hangilerinin meriyete geçmesi lazım geldiğini devlete bildirecekler"*²⁰ denilmişti. Böylece 19 Ocak 1919 tarihinde İstanbul'daki yüksek komiserlerin kapitülasyonları yeniden tesisi için verdikleri nota ile başlayan bu fiili süreç, Sevr ile resmiyete dönüştürülmek istenmiştir.

Yine daha önce belirlendiği gibi Sevr'de adli kapitülasyonlarla ilgili 136. Madde ile 6 ay içinde İngiliz, Fransız ve Japonya üyelerinden oluşacak bir adli ıslahat komisyonu,

¹⁶ Olcay, a.g.e., s. 394. Konferans'da Japonya, ileride Lozan Antlaşması'nda da yapılacağı gibi, da Osmanlı'daki kapitülasyonlardan yararlanmayı kafasına koymuştu. Bu amaçla Postahaneler konusunda Japon delegesi Vikont Chinda, bütün devletlerin bu haktan yararlanmasını istemiş, ancak postanelerin kapitülasyonlarla ilgisi olmadığı görüşüyle bu istek reddedilmişti. A.g.e., s. 390.

¹⁷ A.g.e., s. 573.

¹⁸ Ulubelen, a.g.e., s.229.

¹⁹ Harry N. Howard, "Paris, San-Remo, Sevr'de Türkiye'yi yok etme planları I", BTTD, Eylül 1970, sayı 36, s. 24.

²⁰ Bilse, Lozan 1., s. 311.

Osmanlı hükümetinin de onayını alarak, muhtelit veya tek bir usul oluşturulmasını tavsiye ediyordu²¹. Böylece Türkiye'nin elinden adli ıslahat yapma hakkı da alınmış olacaktı.

Bununla da kalınmamış, gümrük tarifeleri 1907 yılındaki gibi değer üzerinden % 8 olarak belirlendiği gibi²², 141. Madde ile azınlık okullarına, devletin hiç bir müdahalesinin olamayacağı²³, yabancı şirketlerin de tüm haklarının geri verileceği de belirlenmişti. Böylece Türkiye'nin tüm mali denetimi ile birlikte idari denetimi de İtilaf devletlerinin eline geçecekti. Yani Sevr'e göre ekonomik nitelikteki hiç bir karar, Türk hükümetinin yetki alanına verilmemişti. Paranın ıslah edilmesi, ekonomik gelişme, vergi reformu, iç ve dış borçlanma, gümrük tarifeleri politikası, imtiyazlar, tüm kaynaklar, oluşturulmuş bir mali komisyona bırakılmıştı. Bu ekonomik halkalarla Türkiye İtilaf Devletlerine zincirlenmiş oluyordu²⁴. Daha da ileri gidilmişti. Sevr Antlaşmasında Osmanlı hükümeti tarafından kapitülasyonların kaldırılması, eksiltilmesi, değiştirilmesi yolunda çıkartılmış olan bütün kanunlar, kararnameler, nizamname ve talimatnameler hükümsüz sayılmıştı.²⁵ Adli alanda da büyük tavizler söz konusuydu. Eskisi gibi konsolos mahkemeleri oluşturulacak, kendi vatandaşlarının uyacakları kuralları kendileri belirleyecekti²⁶.

Ülkenin parçalanması, bağımsızlığının yok edilmesi, anlamına gelen Sevr Antlaşması, Ankara'da şiddetli bir tepkiyle karşılanmıştı. Bu arada San Remo Antlaşması sonrasında başlayan Yunan taarruz hareketi devam etmekteydi. Sevr Antlaşması'nın ağır şartları ve Türkiye'nin parçalanması konusunda devletlerin anlaşmazlıkları İtilaf blokunun da parçalanmasına neden olmaktaydı. Bu dönemde TBMM kuva-yı milliye ordularının teşkilatlandırılıp düzenli bir ordu oluşturulmasının ardından 10 Ocak 1921 tarihinde, I. İnönü Savaşı'nın kazanılması sonrasında Sevr Antlaşması hükümlerini TBMM Hükümeti'ne kabul ettiremeyeceğini anlayan İtilaf Devletleri, anlaşma maddelerinde değişiklik yapmayı gerekli görmüş ve bu amaçla Londra'da bir konferans toplanmasını kararlaştırmışlardı²⁷.

²¹ A.g.e., s. 315.

²² Ali Naci Karacan, *Lozan*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s. 660.

²³ Bilsel, *Lozan I...*, s.316.

²⁴ Blaisdell, *a.g.e.*, s. 180.

²⁵ Bilsel, *Lozan I...*, s. 318. Azınlıklarla ilgili 149. Maddede de Venizelos'un isteği aynen yansıtılmış ve padişah tarafından verilmiş olan din, mektep ve adli imtiyazlar bütün genişliği ile teyid edilmişti. s. 317.

²⁶ Suphi Nuri, *Sevres ve Lausanne*, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1934, s. 34.

²⁷ Şerafetin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Bilgi yayınevi, Ankara, 1992, s. 219.

21 Şubat 1921 tarihinde toplanan Londra Konferansı'nda TBMM Hükümeti adına bulunan Bekir Sami Bey, Misak-ı Milli görüşlerini devletlere duyurmaya çalışmıştı. Ankara'da Mustafa Kemal'in heyete verdiği projede, adli kapitülasyonlar ve yabancı postahaneler konusunda Sevr maddelerinde değişiklik de bulunmaktaydı²⁸. Londra Konferansı sırasında, Sevr hükümleriyle getirilen ekonomi imtiyazlarının yerli ticaret ve sanayi için engelleyici niteliğini kabul eden İtilaf Devletleri, hafifletici önlemler getirmelerine rağmen, yine de vergileri ve gümrük resminin saptanmasını kendi denetimlerinde tutmuş, adli sistemi de bir komisyonun çalışmaları sonrasındaki raporunun insafına bırakmışlardı²⁹. İtilaf Devletleri tarafından Sevr'den verilen kapitülasyonlar konusunda tek taviz yabancı postahanelerin bazı şartlar altında kaldırılmasını kabul etmekte³⁰. Sevr ve Londra konferansı kararlarının karşılaştırılmasını Mustafa Kemal Paşa Nutuk'unda da vermişti³¹.

Londra Konferansı'nın konumuz açısından diğer önemli yanı Ankara Hükümeti delegesi Bekir Sami Bey'in İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeleri ile yaptığı antlaşmalar idi. İngilizler ile yapılan esir değişimi antlaşmasında eşit şartlar altında bir anlaşma söz konusu değildi. Çünkü böyle bir antlaşmayı onaylamak Türk tebaasının Türkiye'deki hareketleri üzerinde yabancı devletlerin bir tür yargı yetkisini onaylamak demek olacaktı³². Fransa ile olan antlaşmada ise güney cephesini boşaltması karşısında, onlara bu bölgede bazı idari yetkilerle iktisadi imtiyazların verilecek olması da Misak-ı Milli'den verilen bir taviz anlamı taşımaktaydı. Aynı şekilde İtalya'ya da, İzmir'in Türklere bırakılmasını desteklemesi karşılığında batı ve güney bölgelerinde imtiyazlar verilecek olması da bu nedenle olumsuzluk içermekteydi³³.

Nitekim Bekir Sami Bey'in Ankara'ya dönüşünde olay açıklığa kavuştu. Yapılan antlaşmalar bir ülkenin iktisadi bağımsızlığına ters düşen anlaşmalardı. Bu nedenle

²⁸ Mustafa Kemal, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s. 385.

²⁹ Koloğlu, *Türk Çağdaşlaşması ...*, s. 57.

³⁰ Karacan, a.g.e., s. 660.

³¹ *Nutuk*, s. 509

³² *Nutuk*, s. 391.

³³ İtalya'nın İzmir konusunda İtilaf Devletleri ile anlaşamaması onu Ankara'ya yaklaştırmıştı. Lloyd George'nin isteğiyle Londra Konferansı'na katılan Cavit Bey'in belirttiğine göre Konferansta İtalya'ya Türklere tarafından verilen projede İtalya'dan iktisadi kapitülasyonları kaldırması ve adli kapitülasyonları da değiştirmesi de istenmişti. Cavit Bey, *Felaket Günleri 2*, s.128.

Mustafa Kemal'in de tepki göstermesi sonucunda antlaşmalar meclis tarafından onaylanmadı³⁴.

Bu arada 1921 Şubat ayında bir Amerikan destroyerinde görüşen Ankara Hükümeti ile Amerikalı yetkililer arasında Amiral Bristol'e ileilmek için verilen notada, TBMM'nin temel amacının, Anadolu halkının siyasal ve ekonomik bağımsızlığını sağlamak olduğu belirtilmiş ve kapitülasyonların kaldırılması koşuluyla Amerika ile dostane ilişkilere başlanacağı anlatılmıştı³⁵.

I. İnönü Savaşı Ankara Hükümeti'nin ülke içinde ve dışında prestijinin artmasına neden olmuştu. 1917 yılındaki devrimden sonra yönetim değişikliğine gidilen Rusya'daki Bolşevik Hükümeti ile 1918'de Brest Litovsk'da kapitülasyonlar konusunda sağlanan uzlaşmanın aynı şekilde Sovyet Rusya'ya da kabul ettirilmesi gerekiyordu. 8 Ekim 1920'de Moskova elçiliğine atanan Ali Fuat Paşa'nın çalışmaları sonunda, bu amaçla iki devlet arasında 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması³⁶ konumuz açısından önemli bir belgedir. Sovyet Rusya antlaşmanın 7. Maddesindeki "*Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümeti, kapitülasyonlar yönetiminin her ülkenin Ulusal gelişmesinin özgürce sürmesi ve egemenlik haklarını bütünüyle kullanmasıyla bağdaşmadığını kabul ederek, Türkiye'de bu yöntemle herhangi bir biçimde ilişkili her türlü yetkilerin ve hakların kullanılmasını geçersiz ve kaldırılmış sayar*"³⁷ sözleriyle Türkiye'deki kapitülasyonları yok saymıştı. Büyük bir devlet ile Ankara Hükümeti'nin yaptığı bu anlaşma, Sovyet Rusya'nın Misak-ı Milli'yi kabul emesi açısından önem taşımaktaydı.

Ankara Hükümeti yabancı sermaye konusunda kesinlikle olumsuz değildi. Aksine her fırsatta ülke kalkınmasının yabancı sermaye yardımı ile olacağını ancak Misak-ı Milli kararları gereğince tam bağımsızlık açısından bu yabancı sermayenin bazı şartları yerine getirmesi gerektiğini de belirtiyorlardı. Yani Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki bağımsızlığının farkındaydılar. Ankara'nın bu tutumunu yakından takip

³⁴ Cemil Bilsel, Bekir Sami Bey'in yaptığı bu anlaşmalarda sergilediği zihniyeti, Tanzimat döneminde, kapitülasyonlar konusunda olumlu gelişmeler yapılırken M. Reşit Paşa'nın yabancı devletlerle yaptığı ticaret antlaşmalarında verdiği imtiyazlarla oluşan "atfetçi" zihniyete benzetmişti. Cemil Bilsel, "Harici siyaset..." Tanzimat II, s. 398.

³⁵ Bilmez Bülent Can, Demiryolundan Petrole Chester Projesi 1909-1923, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s: 213.

³⁶ Aybars, a.g.e., s. 470.

³⁷ Soysal, a.g.e., s. 34.

eden İtilaf Devletleri'nden Fransa ve İtalya, Anadolu macerasının olumsuzlukla sonuçlanacağını anladıkları andan itibaren Ankara hükümeti ile bazı imtiyaz pazarlıklarına girmeyi de düşündüler.

Nisan ayındaki II İnönü Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri arasındaki Türkiye üzerindeki bloklaşma kırılmaya başlamıştı. Özellikle Fransa, Franklin Boullion'u Ankara'ya göndererek, Türklerin eğilimini saptamaya çalışacaktı. Bekir Sami Bey'in Londra'da Fransa ile yaptığı anlaşmanın geçerli olmasını isteyen Fransızlara, yeni Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşek) tarafından Misak-ı Milli ilkelerinin esas olduğu anlatılmış ve Nutuk'dan anlaşıldığına göre bu nedenle görüşmeler, kapitülasyonlar ve imtiyazlar üzerinde sürdürülmüştü³⁸.

Mustafa Kemal'in bu konuda Boullion'a verdiği yanıt, konumuzla bağlantısı açısından önemlidir. O'nun "*İstiklal-i tam bizim bugün deruhte ettiğimiz vazifenin ruh-ı aslisidir. Bu vazife bütün milleti ve tarihe karşı deruhte edilmiştir... Bizden evvelkilerin irtikap ettikleri hatalar yüzünden milletimiz lâfzan mevcut zannolunan istiklalinde mukayyet bulunuyordu. ... İstiklal-i tam denildiği zaman bittabi siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, harsi ve ila her hususta istiklal-i tam ve serbesti-i tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklalden mahrumiyet, millet ve memleketin mana-yı hakikisiyle bütün istiklalinden mahrumiyeti demektir*"³⁹ şeklinde yanıtı kapitülasyonlar konusundaki görüşlerini açıklamaktadır.

Ankara'daki görüşmelerde Fransız Heyeti'nin devamlı Bekir Sami Bey ile yapılan antlaşmaları öne sürerek, taviz koparmaya çalışmaları Bekir Sami Bey hakkında verilen kararın doğruluğunu da göstermekteydi. Sakarya Savaşı'nın da başarılı sonuçlanması ardından 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması ile iki taraf arasındaki savaş durumu sona ermişti. Antlaşma ile Fransa'ya güney bölgelerinde bazı imtiyazlar verilmişse de bu imtiyazlar %50 Türk sermayesi ile ve Türk yasalarına uygun biçimde kurulmuş bir ortaklık çerçevesinde yürütülecekti⁴⁰. Yani hiçbir konuda Türkiye'nin egemenliğini sınırlayabilecek bir imtiyaz verilmemiş oluyordu⁴¹. Ayrıca Fransız eğitim ve öğretim ile sağlık kuruluşlarının hiç bir şekilde Türkiye'nin çıkarlarına

³⁸ Turan, a.g.e., s. 220.

³⁹ Nutuk, s. 416.

⁴⁰ Soysal, a.g.e., s. 53

⁴¹ M. Gönlübol, C. Sar, Atatürk ve Türkiye'nin dış politikası, MEB yayınları, İstanbul, 1963, s. 34.

ve yasalarına karşı bir propaganda ve harekete girişmemeleri halinde, ancak Türkiye’de varlıklarını sürdürecekleri de kararlaştırılmıştı⁴².

Sakarya Savaşı’nın kazanılmasının bir diğer olumlu sonucu da Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile yapılan Kars Antlaşmasıydı. 13 Ekim 1921 yılında yapılan bu antlaşması Moskova Antlaşması’nın bir tekrarıydı ve 3. Maddesindeki “ *Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyetler Cumhuriyetleri Hükümetleri kapitülasyonlar yönetiminin her ülkenin Ulusal gelişmesinin özgürce sürmesi ve egemenlik haklarının bütünüyle kullanılmasıyla bağdaşmadığını kabul ederek, Türkiye’de bu yöntemle herhangi bir biçimde ilişkili her türlü yetkilerin ve hakların kullanılmasını geçersiz ve kaldırılmış sayar*”⁴³ sözleriyle yine kapitülasyonlar kaldırılmış sayılıyordu.

İtilaf Devletleri artık Sevres’ten vazgeçmiş görünüyorlardı. Bunu Cavit Bey de anlarında dile getirmiş ve Fransız Dayinler vekili Mösyö Weil’den aldığı telgrafta; kendisine Sevres Antlaşması’nın iktisadi şartlarından hangisinin değişmesini zaruri gördüğünün sorulduğunu belirtmişti. Cavit Bey 21 Ocak 1922 tarihli yanıt mektubunda, özellikle oluşturulan Mali komisyonun ve iktisadi kapitülasyonların kaldırılması gerektiğini yazmıştı⁴⁴. Cavit Bey’e göre artık İstanbul’da kendi etrafında oluşan İttihatçıların Ankara’dan kabul etmelerini istedikleri barış şartları, iktisadi ve mali kapitülasyonları kaldırarak, İzmir’i geri alacak, Midye-Enez hattını kurtaracak, Ermenistan meselesini söz konusu etmeyecek, azınlıkların hukukunu kontrol altında tutacak, adli kapitülasyonların değiştirilmesini kabul ettirecek bir şekilde olmalıydı⁴⁵.

Bu dönemde İstanbul’da ise Osmanlılar ile İngiliz, Fransız ve İtalyan vatandaşları arasındaki ticaret ve medeni hukuk davaları için bir Adli Encümen kurulmuş, Ocak 1922’den itibaren yabancıların üç devletten birer hakimin yer aldığı bu Encümene baş vurabilecekleri belirtilmişti⁴⁶.

Ağustos 1922 yılında yapılacak olan Büyük Taarruz’a kadar geçen dönemde, devletler, Ankara’yı köşeye sıkıştırmak amacıyla devamlı kapitülasyon sorununun üzerine gitmişlerdi. Kendileri açısından kapitülasyonların varlığını savunmuşlar ve olası bir

⁴² Soysal, a.g.e., s. 58.

⁴³ A.g.e., s. 42.

⁴⁴ Cavit Bey, *Felaket Günleri 2*, s. 267.

⁴⁵ A.g.e., s. 27ğ. Cavit Bey aynı görüşleri İstanbul’a döndüğünde İngiliz Dayinler vekili Adam Block’a da (s. 321) belirttiği gibi savaş bitiminde İsmet Paşa’ya da (s. 350) söylemişti.

⁴⁶ Aktaran Bozkurt, *Batı Hukukunun...*, s. 155.

antlaşmanın nasıl olacağını vurgulamışlardı. Örneğin 14 Ağustos 1922 tarihli İstanbul'daki ticari çevrelerin görüşünü yansıtan ve Near East'in 31 Ağustos 1922 tarihli nüshasında yayınlanan yazıda şöyle deniliyordu: *"Osmanlı halkının sınırları içinde tam hükümranlık haklarından bahsederken anımsanmalıdır ki, bunun anlamı, İngiliz, Fransız ya da Yunanlılar Türk makamlarınca tutuklanabilirler ve Türk mahkemelerinde yargılanabilirler ve eğer kapitülasyonlar kalkarsa hiç bir yabancı burada kalmaz. Bir İngiliz Tüccar dedi ki "Milliciler İstanbul'a gelirse kapitülasyonlar iptal edilir... ve o zaman burada yaşam çekilmez olur. Türklerin İstanbul'da kalmaları bütün ulusların yararınadır ama kontrol altında tutulmalıdırlar ve bu fikre çok sayıda Türk de katılıyor. Dolayısıyla bu konuda bir düzeltme yada değişme yapılacaksa ilk etkilenecek olan Türkiye'deki yabancıların, dikkate alınması ve gereken önemin verilmesi zorunludur"*⁴⁷

Görüldüğü gibi artık Ankara Hükümeti'nin başarıları herkes üzerinde olumsuz etki yapmış ve yeni düzenlemelerin gerektiği kabul edilmiştir. Ayrıca Ankara'nın kapitülasyonları kaldıracağı yönündeki bir görüş de oluşmuş durumdadır⁴⁸. Ancak yine de Batılı devletler çıkarları gereği kapitülasyonların varlığına çok önem vermekteydiler. Bu amaçla daha sora Lozan Konferansı'nda uzun tartışmalara girişmişler hatta konu üzerinde isteklerini kabul ettiremedikleri için de konferansı kesmekle tehdit de etmişlerdi. Buna karşılık Mustafa Kemal ve arkadaşları ise kapitülasyonlar ortadan kalkmadan tam bağımsızlığa kavuşamayacaklarının farkındaydılar ve bu nedenle de Lozan'a giden heyete verilen talimatlardan birisi de kapitülasyonların kesinlikle kaldırılması olacaktır⁴⁹.

İtilaf Devletleri Büyük Taarruzdan önce 26 Mart 1922 tarihinde yaptıkları barış önerisinde kapitülasyonlardan tam olarak vazgeçemeyeceklerini göstermişlerdi. Buna göre: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Türkiye'nin üyelerinden ve kapitülasyonlardan yararlanan diğer devletin uzmanlarından oluşacak bir komisyon, barıştan hemen sonra üç

⁴⁷ Koloğlu, *Türk Çağdaşlaşması...*, s. 58.

⁴⁸ Aynı yazıya eklenen yorumda ise *"hem Kemalist basın, hem de Kemalist politikacılar kamu önündeki açıklamalarında kapitülasyonlara temastan kaçınıyorlar. Oysa bu konu diğer hususlara nazaran Türkiye'deki yabancılar için en önemli olanıdır. İttihat ve Terakki komitesi gibi Ankara'nın Genç Türkleri de bütün varlıklarını bağımsızlığın kazanılmasına bağlamışlardı ki bu bir çok fırsatta, bu sütunlarda açıkladığımız gibi her şeyden evvel hem ilke hem de uygulama olarak, kapitülasyonların lağvı anlamına gelir. Konuya hiç temas etmemesine bakılarak Ankara Hükümeti'nin 1914'te İttihatçı hükümetin yaptığı gibi müttefikleri zorlayacağından korkulur. Gerçekte bu, müttefiklerin çıkarları açısından en önemli husustur ve sorun ne kadar önce kesin bir açıklığa kavuşturulursa o kadar iyi olur"* denilmiştir, a.g.e., s. 58

⁴⁹ İstanbul Hükümetinin kapitülasyonlar konusundaki vurdumduymazlığı için ise bkn.Koloğlu, *Türk Çağdaşlaşması...*, s. 59.

ay zarfında İstanbul'da toplanıp, kapitülasyon rejiminin değiştirilmesi konusundaki teklifi hazırlayacaktı⁵⁰. Burada Mali komisyondan da vazgeçen İtilaf Devletleri, adli kapitülasyonlar konusunda oluşturulacak komisyondan ise vazgeçememiştir. Bu tekliflerden Ankara'nın karşı tekliflerinin kabul edilmemesiyle, sonuç alınamamıştı.

Mudanya Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasından hemen önce, Ankara Hükümeti'nin politikası, Le Figaro'nun bir gözlemcisi tarafından şöyle açıklanmıştı. "*Türklerin Politikası bir cümlede özetlenebilir. '20 yıldır bir Avrupalı ulus olmaya çalışıyoruz, bir Avrupalı ulus gibi muamele görmek istiyoruz' diyorlar. Bir başka deyişle imtiyazlar olmayacak, kontrol, müdahale, egemenlikte kısıtlama, yabancılar için özel statü olmayacak. Programları işte bu. Ama şüphemiz olmasın ki bütün Türklerin kafasında bu vardır ve zaman içinde bütün Müslümanların kafasında olacaktır.*"⁵¹

İşte bu düşüncede olan Ankara Hükümeti orduları 9 Eylül'de İzmir'den Yunanlıları çıkarttıktan sonra gerçekleşen Mudanya Ateşkesi ile savaş sona ermiş oluyordu. Türk ordularının İstanbul'a girişinin hemen ardından, Ankara Hükümeti'nin gümrüklere el koyması, gümrük memurlarının işten çıkarılması gümrük resminin de üç misline yükseltilmesi gerçekleşmişti⁵². Ayrıca Düyun-u Umumiye'deki çalışanların çıkarılması ve Düyun-u Umumiye'nin alacağı %3 hasılatı da el koyması da, Düyun-u Umumiye idaresinde çok büyük olumsuz etki yapmıştı⁵³.

Nitekim 6 Ekim 1922'de İstanbul'daki Fransız Ticaret Odası'nın bir raporunda, Türklerin kanunları metodları ve karakterleri göz önüne alınacak olursa kapitülasyonların meydana getirdiği vazgeçilmez garantilerin yokluğunda, Türkiye'de yaşamının onurlu Avrupalılar için imkansız olacağı belirtiliyordu⁵⁴.

⁵⁰ Nutuk, s. 509.

⁵¹ Koloğlu, *Türk Çağdaşlaşması...*, s. 60.

⁵² A.g.e., s. 59.

⁵³ Cavit Bey, *Felaket Günleri 2*, s. 344. Cavit Bey Düyun-u Umumiye idaresindeki yetkililerin, "*Düyun-u Umumiye'ye de el koyacaklar mı, diğer gelir kaynaklarımızı kesecekler mi? Bu bir başlangıç mı? Hepimiz mi gitmeye mecbur kalacağız?*" gibi sorularla karşı karşıya kaldığını ve Fransız vekili De Closier'in D. Umumiye'ye de el konulması durumunda ne yapılacağını General Pellet'ye sorduğunu da eklemiştir. Cavit Bey İstanbul'da Ankara'nın bu teşebbüslerine karşı "*Ben samimi olarak bu kadar ileriye gideceklerini zannetmiyorum. Esasen İstanbul'un taht-ı işgalde bulunması da buna manidir*" cümlesini kullanmıştı.

B. TBMM VE KAPİTÜLASYONLAR

İtilaf Devletleri'nin kapitülasyonlar konusundaki kaygılarını belirtmelerine, Ankara Hükümeti, 15 Kasım 1922 de verdiği notada "tecahül-ü arifane" bir tarzda, kapitülasyonlardan bahsedilmesine şaşığını, çünkü böyle bir şeyin var olmadığını ülkede eşitliğe dayalı uluslararası kuralların ve TBMM yasalarının geçerli olduğunu belirtmişti⁵⁵.

Türklerin İstanbul'daki el koymalarından kaynaklanan yeni ekonomik politikalarına ilk tepki, Amerika Birleşik Devletleri'nden gelmişti. Amerika, 1919 yılı başlarında Türkiye'ye yüksek komiser olarak atadığı Amiral Bristol ve 1922 de bir gurup iş adamı ile Türkiye'ye gelen Amiral Colby Chester'in, Ankara Hükümeti ile daha ılımlı ilişkilerin kurulmasını belirten görüşlerine rağmen, politikasını değiştirmede ve 1914 yılından beri kapitülasyonlar konusundaki olumsuz protestolarını devam ettirdi. Amerikan vatandaşlarının mallarına el konulmasına, Türk mahkemelerinde yargılanmasına, vergi yüklenmesine karşı olan çabalarını savaş sonrasında da devam ettirmişti.⁵⁶

Bu dönemde Türkiye'ye önerilen rejim ılımlı bir kapitülasyon sistemiydi. Orhan Koloğlu'nun Le Temps'den aktardığına göre, Belçika, Milletler Cemiyeti garantisi altında Türkiye'de ılımlı bir kapitülasyon kurulmasını istemişti⁵⁷. İstanbul Fransız Ticaret Odası da biraz önce bahsedilen raporunda belirttiği gibi; "*...en şiddetli Türk dostlarının da kabul ettiği gibi imtiyazları muhafaza etmeliyiz. Abartılmış durumdaki Türk gururunu okşamak için kapitülasyonların iptal edildiği ilan edilebilir, ama bir başka şekil altında bunlar devam ettirilebilir. ...Hukuk sisteminin düzeltilmesi için 15 yıl konabilir ve sonuçta düzeldiği kabul edilirse haklar kalkar. ... Eğer Kapitülasyonlar kaldırılırsa Fransızlar da diğer yabancılar da Osmanlılardan alınan vergileri vermek durumunda kalacaktır. ... Muhtemelen Türkiye ekonomik özgürlüğünü de alır. Dolayısıyla şimdiye kadar Avrupa devletlerinin onayıyla saptanan gümrük tarifelerini istediği gibi belirleyebilir, yöneticilerinin fakirleşmiş ve nüfussuz kalmış ülkede büyük bir sanayi*

⁵⁴ Thayer, a.g.e., s. 233.

⁵⁵ Koloğlu, Türk Çağdaşlaşması..., s. 64.

⁵⁶ Lippe, a.g.e., s. 69. Amerika'nın dış politikasının müdahaleci mi yoksa izolasyonist bir seyir izleyeceğini düşünen her iki grup da, kapitülasyonların Amerika'nın politik hedeflerinden biri olduğunda birleşmekteydiler.

⁵⁷ Koloğlu, Türk Çağdaşlaşması..., s. 61.

kurmak gibi çocukça hayalleri bulunduğuna göre koruyucu amaçla gümrük tarifelerini büyük ölçüde arttıracaklardır. ...Ayrıca Fransa ve İngiltere'nin baş müşterisi olduğu ham maddelerin fiyatlarını da arttıracaklardır. İçki yasağını da İzmir ve Bursa'ya girer girmez uyguladılar⁵⁸. Bundan Fransa'nın zararı yılda 15 milyon olacaktır. ...Saf suya mahkum edilmek kişisel özgürlüğe aykırıdır. ...Şirketlerimiz kontrol altına girecek yazışmaları Türkçe yapmak zorunda kalacak bütün memurların Türk olması istenecek bu yüzden vatandaşlarımız, gemilerimiz, okullarımız, hastanelerimiz, genel hizmet kurumlarımız, Fransız İtalyan, İngiliz postaları yok olacaktır. ...Bu acıklı durumda eski imtiyazlarımızın olabildiği kadar bir kısım enkazını kurtarmaya çalışmalıyız”⁵⁹.

Görüldüğü gibi Fransız Ticaret Odası, kapitülasyonları yeniden başka şekil altında devam ettirebilmek amacıyla, sözde kaldırılmasını da önermekteydi. Ayrıca kapitülasyonların kaldırılmasıyla, başlarına geleceklerin farkındaydı. Yazıda bahsedilenlerin tümünün 1914 sonrasındaki gelişmeleri anlatıyor olması, daha önce yabancıların yaşadıklarını Ticaret Odası'nın şahit olduğu düşünülürse şaşırtıcı olmamalıdır.

Fransızların düşündüğü gibi İngiliz kamuoyu da hemen hemen aynı görüşteydi. Onlara göre “...eğer Türkiye sözde değil de gerçek bağımsızlık istiyorsa yavaş ama emin yapılanma yolunu seçmelidir. 1920'den bu yana İstanbul'un borcunu reddetmekle ve İzmir'de uyguladıkları vergi politikasıyla hataya düştüler. ...Kemalistler kapitülasyonlar alanında müttefiklerden ne kadar çok kopmaya çalışır ya da yabancı ticaretini ve tüccarlarını cezalandırmaya yönelirse, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu maddi yardımları elde etmekte o derece zorlanacaklardı.”⁶⁰ diyen İngilizler, yine her zaman olduğu gibi tehdit etmeyi unutmamışlardı.

Bu devletlerin Türkiye'ye ilgisinin son dönemlerdeki yeni nedeni, özellikle Türkiye'nin güneydoğusunu da içine alan Orta Doğu bölgesindeki petrol imtiyazlarıydı. Bu, Monroe doktrininden vazgeçen ve savaş sonrası düzenlemelere aktif olarak müdahaleyi amaçlayan Amerika ile, daha önce bu bölgelerde imtiyazı bulunan İngiltere ve

⁵⁸ Ankara hükümetinin bu kararı tamamen ekonomik nitelikteydi. Asıl amaç ithal içki girişini önlemek ve girişinde ödenen düşük gümrüğün kaldırılmasıyla ortaya çıkacak engelleri aşmak yani, ulusal ekonomi kurmak amacıyla kapitülasyonlara vurulmuş bir darbe amacını taşımaktaydı. Koloğlu, *Türk Çağdaşlaşması...*, s. 71.

⁵⁹ A.g.e., s. 62.

⁶⁰ A.g.e., s. 63.

Fransa'yı karşı karşıya getirmişti. Amerika'nın Osmanlı'daki durumu, kapitülasyonların 1914 yılında kaldırılmasından sonra da hemen hemen hiç değişmemiş olduğu gibi, iki ülke arasında savaş durumu olmadığı ve yakın temasda bulunulmadığı için de düşmanlık duyguları oluşmamıştı⁶¹. Ayrıca Amerika savaşa sonradan katılmış olmasına rağmen, sağladığı lojistik destek ile İtilaf Devletlerine yardımcı olmuş ve savaş sonrası düzenlemelerde hak iddia edebilme konumuna gelmişti.

Amerika amacının gerilediğini, İngiliz ve Fransızların Irak petroleri üzerinde San-Remo'daki anlaşmaları üzerine iyice anlamaya başlamıştı. Protestolarla birlikte aktif bir politikaya geçerek bu bölgedeki varlıklarını artırmaya çalıştılar. Bu bölgede imtiyaz hakkını kendisinde gören Fransız Mali Gurubu The Turkish Petroleum ile Amerikan Standard Oil'in Temmuz 1927'de anlaşması bu alanda önemli bir çabaydı.

Bir diğer çaba ise, Amerika'nın İstanbul'daki ticari atışesi Julian E. Gillespie'nin Aralık 1921 ve Şubat 1922 tarihleri arasındaki Ankara ziyareti oldu⁶². Gillespie, Rauf Bey ile olan görüşmesinde, onun Musul ve Van bölgesindeki petrol için Amerikan gruplarının tercih edileceğini söylediğini de belirtmişti. Ankara'yı ziyaret eden bir başka Amerikalı da Amerikan Levant Ticaret Odası İdari Sekreteri Lavrence Shāw Moore idi⁶³.

Moore, Mustafa Kemal ile olan görüşmesinde Amerika'nın yardımının olumlu karşılanacağını öğrenmişti. Çünkü Mustafa Kemal, Amerika'nın Avrupalı ulusları Türklerle ilişkilerinde harekete geçiren siyasal dürtülere sahip olmadığına inandığını belirtmişti.⁶⁴

İşte Ankara'da Amerika'ya karşı olan bu "şartlı" olumlu hava İkinci Chester projesi için de uygun bir ortam yaratmış oldu. 1908 yılında ilk Chester projesinde söz sahibi olan Amiral Colby Chester'in oğlu Arthur Chester ile Clayton-Kenedy'nin 1922 Eylül ayı ortalarında Ankara'ya gelmesi ile bu projeye yeniden başlangıç verilmişti⁶⁵. Bu iki kişi, TBMM Hükümeti ile yaptıkları görüşme sonrasında 1908 yılında verilen imtiyazları tekrar almak için başvuruda bulunmuşlardı. Bu ortamda Chester projesi, The Ottoman American Development Company ile Ankara'da Nafia Nezareti arasındaki

---

⁶¹ Can, a.g.e., s. 199.

⁶² A.g.e., s. 215.

⁶³ A.g.e., Moore yıllarca İstanbul'da yaşamış, King-Crane komisyonunda görev almış, Robert Koleji'nde de tarih öğretmenliğinde bulunmuştu.

⁶⁴ A.g.e., s. 217.

⁶⁵ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, TTK. Yayınları, Ankara, 1991, s. 29.

görüşmelerde hazırlanan yeni sözleşmeler ile, Ocak 1923'te onay için TBMM'ne sunulmuştu⁶⁶.

Lozan Konferansı'nın devam ettiği ve özellikle kapitülasyonlar üzerinde sert tartışmaların yaşandığı bu dönemde, İngilizler'in Musul üzerindeki istekleri Türk Heyetini sıkıştırmaktaydı. Ayrıca Chester projesi sahipleri de Lozan'da kulislerine devam etmekteydiler⁶⁷. Chester Projesi'nin TBMM'ne sunulduğu haberi, Lozan'da Türk Delegatesini sıkıntıya da sokmuştu. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gönderdiği 30 Aralık 1922 tarihli mektuptan öğrendiğimize göre Fransızlar, daha önce bu bölge imtiyazlarının kendisine verildiği ısrarındaydı. Bu nedenle İsmet Paşa Chester projesinin ertelenmesini bile istemişti⁶⁸.

Ancak Rauf Bey, Chester Projesinin vatanın çıkarı için daha "muvaffik" olduğu için Nafia Nezareti'nin bu konuyla ilgili görüşmeleri devam ettireceğini İsmet Paşa'ya bildirmişti⁶⁹. Çünkü O sıralarda Fransızlar da, Ankara'da aynı konuda teşebbüslerde bulunmaktaydılar. Ankara Hükümeti de Chester Projesini hem Musul konusunda⁷⁰. İngilizlere, hem de daha önce burada imtiyazı olduğunu belirten Fransa'ya karşı bir denge aracı olarak kullanmak istemiştir.

Nitekim Nafia Nezareti'nde projenin incelenmesinin bitmesi ve TBMM'ne yollanması aşamasında, Rauf Bey 25 Ocak 1923 tarihinde İsmet Paşa'ya bir telgraf gönderir. Rauf Bey'in Chester Projesinin meclise yollanmasının zamanının olup olmadığını, Fransızların Ankara'da bu konuda çalışmalar yaptığını da bildirerek sorması üzerine⁷¹; İsmet Paşa'nın Fransızlardan hayır yoktur ve barış olmadığı halde bile bazı teminatlar sağlanarak, Chester'in tercih edilmesi yönündeki yanıt telgrafi, olayı daha iyi açıklamaktadır⁷².

⁶⁶ Tezel, "Birinci ...", s. 294.

⁶⁷ Can, a.g.e., s. 244.

⁶⁸ Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları 1 (1922-1923)*, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1990, s. 299.

⁶⁹ A.g.e., s. 324.

⁷⁰ Chester projesi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da demiryolu hattını içerdiği gibi, daha güneye inen bir noktada da Musul'u da içine almaktaydı.

⁷¹ Şimşir, a.g.e., s. 324.

⁷² A.g.e., s. 446. İsmet Paşa Lozan Antlaşması sonrasında mecliste Chester projesi hakkında şu şekilde konumştur. ... Amerika'dan gelen iki serserinin Chester Projesi adı altında Anadolu'nun yarısından fazlasını kapsayan bir imtiyazı elde etmeleri sonucu Lozan'da karşımıza çıkan güçlükleri size anlattım mı? Bu imtiyaz Konferansın geri kalması, yeni bir savaşın çıkmasının eşğine kadar bizi getirdi. Bu güçlükler sebepten kimlerdir? İki Amerikalı, parası bile olmayan iki Amerikalı. Çavdar, *Osmanlıların...*, s. 154.

Gerçekten de bu konuda Lozan'da Fransa ile Amerika arasında gizli bir çekişme yaşanmıştı. 1914 yılında sorunlu da olsa bu bölge imtiyazlarının Fransa'ya verilmiş olması nedeniyle, Chester Projesi Fransa'yı olumsuz etkilemişti. Ama Fransızların Türk heyetinden istediği, bütün anonim şirketlerinin yabancı muamelesi görmesi, kabotaj hakkının 5 sene daha devamı, yabancıların vergilerden muaf olması gibi istekleri⁷³ Türk Heyeti tarafından kabul edilemeyecek şartlardı. Ankara Hükümeti Chester Projesinin görüşülmesinin, Lozan'da Amerikan Heyetinin Türk tarafını tutacağına da neden olacağını düşünmüşlerdi⁷⁴. Ayrıca Anadolu Bölgesinde bir demiryolu projesi Amerika gibi bir devlete verilirse, Irak ve Kafkasya petrol bölgelerinde gözü olanların dışlanacağı da düşünülmekteydi⁷⁵. Ancak Lozan'daki Amerikan delegesi Mr. Child'in diğer devletlerden daha fazla Türkiye aleyhinde olması, Türk heyeti tarafından Ankara'ya bildirilmişti. Hatta Ankara'da bulunan Chester İstanbul'a gelerek, Amerikan temsilcisine Lozan'daki Child'in hareket tarzının Doğudaki Amerikan çıkarlarına zarar vereceği şikayetinde de bulunmuştu⁷⁶.

Bu gelişmeler ışığında 4 Şubat 1923'de Lozan Konferansı'nın kesilmesi sonrasında gelişen olaylara bakılacak olursa ilk dikkati çeken olay, İzmir'deki bir İktisat Kongrenin toplanmasıydı.

17 Şubat 1923'te toplanan Kongreye başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Ankara'nın önemli askeri liderleri, meclis üyeleri, büyük topraklı zengin çiftçiler, İstanbul tüccarları Anadolu esnafı ve işçiler katılmıştı. Mustafa Kemal'in kongreyi açış nutkunda genel bir girişten sonra kapitülasyonların tarihçesine girmesi, yabancı sermaye konusunda konuşması ilgi çekiciydi⁷⁷.

Özellikle *"cümlemizin arzumuz şudur ki bu memleketin efradı ellerinde numuneleriyle ziraatın ticaretin, sanatın, sayın, hayatın bir mümessili olsun"*⁷⁸ sözleriyle yerli iktisatın önemini vurgularken, *"Efendiler, iktisadiyat sahasında*

⁷³ Karacan, a.g.e., s. 359.

⁷⁴ Roderic Davison "Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne", *Essays in Ottoman and Turkish History 1774-1983*, s. 27

⁷⁵ Can, a.g.e., s. 277.

⁷⁶ Hüseyin Yusuf, *Şarki Anadolu Demiryolları Çephesinde Amerikalılar*, İstanbul, 1339, s. 17. Ankara'da bulunan diğer Amerikalı Clayton-Kennedy ise 6 Ocak 1923 tarihli İstanbul'daki Amerikan temsilcisi Dolbare'e yazdığı mektupta bu sıkıntıyı dile getirmişti. Can, a.g.e., s. 254.

⁷⁷ M.Kemal, kapitülasyon kelimesini bir kale içinde muhasara olunan esbab ve vesaiti tedafüyesini kullandıktan sonra, arz-ı teslimiyete mecbur olanlar hakkında kullanılan bir kelime olarak belirtmiştir

⁷⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II. 1997. s. 112.

düşünürken ve konuşurken zannolunmasın ki biz ecnebi sermayesine hasım bulunuyoruz. Hayır bizim memleketimiz vasidir (geniştir) çok say (emek) ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız”⁷⁹ diyerek de yabancı sermayenin şartlı olarak kabul edileceğini vurgulamış belki de Nafia Nezaretinde görüşülmekte olan Chester Projesine atıfta bulunmuştu.

İzmir İktisat Kongresini çok yakından izleyen resmi ve akademik nitelikli Orient Moderno adlı yayın organı bu kongreyi ekonomik misak-ı milli olarak kabul etmiş ve Türklerin Türkçe kullanmayan ulusal yasalara uymayan kurumlar istemediğini, ancak bu koşullarla yabancı sermayeden yana olduklarını ve her türlü tekele karşı olduğunu belirtmişti⁸⁰. Gerçekten de kongrenin toplanacağını bildirilmesinden sonra İstanbul’da toplanan Milli Türk Ticaret Birliği 21 Ocak 1923 tarihli toplantısında, koruyucu bir gümrük sisteminin yabancı müdahalesi engellenerek düzenlenmesi, kabotaj hakkının Türk bayrağını taşıyan gemilere ait olması, yabancı sermayenin muzır olmayacak şekilde memlekete girebilmesi gibi, önemli kararlar almış ve bu raporu önce İzmir İktisat Kongresi’ne⁸¹ sonra ise Hükümete sunmuşlardı⁸².

Bu kararlar daha önce duyulmuş olmalıydı ki Yunan Atina Ajansı Kongre toplanmadan önce yayınladığı haberde, Türklerin, kongre toplama amacının yabancılara imtiyazlar verilmesinin ve yabancı vapur kumpanyalarının Türk sahillerinde dolaşmasının engellemek olduğunu bütün dünyaya duyurmuşlardı⁸³. Yunanistan savaştan yenik çıkmanın ezikliği altında, bu kongreden yabancı sermaye ile ilgili olumlu haberlerin çıkacağını kestirdikleri için bunu önleme yoluna gitmişlerdi.

İzmir İktisat Kongresi çalışmalar sonunda önemli kararlar alır. Misak-ı İktisadi adındaki bu kararlardan en önemlisi yabancı sermayeden uzak kalınamayacağı, ancak

⁷⁹ A.g.e., s. 113.

⁸⁰ Koloğlu, *Türk Çağdaşlaşması...*, s. 67.

⁸¹ Ökçün *İzmir İktisat Kongresi, TTT...* s. 144.

⁸² A.g.e., s. 435. Türk Ticaret Birliği aynı zamanda İktisat Kongresine sunduğu bir başka raporda ise; İstanbul Ticaret Odası’nın genellikle Rum ve Ermenilerden oluştuğu için milli olmadığını, bu nedenle de Türk Ticareti aleyhinde olabilecek kötü niyetlere açık olduğunu belirtmişti. A.g.e., s. 96. Zonguldak’tan gelen madenciler de dışarıdan gelen kömürlerden daha yüksek gümrük alınmasını istemiş, özellikle Havza’da Amerikan ve İngiliz kömürlerinden az gümrük alınması nedeniyle rekabet imkanının olmasından şikayet etmişlerdi. A.g.e., s. 182.

⁸³ A.g.e., s. 7.

ülkeye gelen yabancı sermayenin belli bir denetim altında tutulması gerektiği⁸⁴. Ayrıca koruyucu gümrük politikası uygulanması kararı da alınmıştı⁸⁵. Nitekim 1923 Nisan'ında Ankara Hükümeti, İstanbul'da da gümrük vergilerini kendi adına toplamaya başlamıştı⁸⁶.

Bu dönemdeki önemli bir olay da, 8 Nisan'da TBMM'nde görüşülmeye başlanan Chester Projesi ya da orjinal ismiyle Şarki Anadolu Demiryollarının inşasına dair Anlaşmaların, 9 Nisan'da Meclis'te kabul edilmesi oldu⁸⁷. Bir diğer gelişme ise milli amaçlarla iktisadi bir zafer elde etmek amacını güden Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi'nin Lozan Antlaşması'nın 2. kısmının devam ettiği bir sırada 15 Haziran 1923'te Lozan'da Corporation for the Economic Development of Turkey adlı İngiliz Şirketiyle imtiyaz kokan" bir anlaşma imzalamasıydı⁸⁸.

Böylece Lozan devam ederken, dış dünyaya yabancı sermayeye Türkiye'nin karşı olmadığı şeklinde mesaj verildiği gibi⁸⁹ aynı zamanda devletler arasındaki çelişkileri artırarak, Lozan'da başarı elde etme amaçlanmıştı.

Chester Projesi'nin konumuz açısından ilginç olan noktası ise, meclisteki milletvekillerinin tutumudur. Milletvekilleri, bu proje ile ülkenin demiryoluna kavuşarak sorunlarının çözüleceği düşüncesindeydiler. Ayrıca Amerika sömürgeci Avrupa devletlerinden sayılmıyordu ve bu demiryollarının imtiyazlarının Amerikan şirketine verilmesinin kapitülasyon tehlikesi yaratmayacağı da düşünülmekteydi⁹⁰.

Yahya Sezai Tezel, 1970 yılında yayınladığı makalesinde, Chester Projesi ile Meclis'in antiemperyalist olup olmadığını sorgulamıştı. Buna göre milletvekilleri bu onaylamayı kutsal bir görev olarak görmüşlerdi. Özellikle Rauf Bey, ve Nafia Encümeni Başkanı Osman Bey'in projeyi övücü konuşmalarından bahsettikten sonra, Kurtuluş savaşının yöneticisi olan asker-sivil bürokrat kadronun, bu tarihlerde savaş sonrası

⁸⁴ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Yurt yayınları, s. 133.

⁸⁵ A.g.e., s. 132.

⁸⁶ Blaisdall. A.g.e., s. 182. Böylece sona yaklaşıyordu. Adli alanda da Adliye Vekaleti eski kanunları zamana göre uyarlamak için, çeşitli komisyonlardan 'Mecelleyi Taadil Komisyonu' ile 'Ahkam-ı Şahsiye Komisyonu' 1916 da yarım kalan bazı layihaları tamamlamış ve sonuçta Hukuk-u Aile Kararnamesine çok benzeyen bir tasarı, 30 Aralık 1920'de Adliye Vekili Seyid Bey tarafından meclise sunulmuştur.

⁸⁷ Tezel. "Birinci..." s. 294. Antlaşmaların İngiliz ve Türkçe tüm metni için bkn. Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 29-88.

⁸⁸ Sina Akşin "*Kurtuluş Savaşında ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler*" *Lozan'ın 50. yılına Armağan*. Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1998, s. 66.

⁸⁹ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.47.

⁹⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 30.

kapitalist gelişme stratejisini benimsediğini belirtmişti⁹¹. Kısaca proje Tezel'e göre Amerikan kapitalistleri ile bir işbirliğiydi⁹² ve antiemperyalist bir savaş veya iktidar emperyalizme karşı yani uluslararası burjuvaziye, başka bir deyişle uluslararası kapitalizme karşı olmalıydı⁹³.

Tezel, Türkiye'nin emperyalistlere bağlı bir Yunan ve Ermeni devletleri ile sömürge parçaları kurulmasına karşı çıktığını ve sömürgeciliğe karşı yani anti-kolonyalist bir savaş verdiğini belirttikten sonra, Lozan ile de Türkiye'nin, eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan arta kalan yarı sömürge olma durumunu sona erdirdiğini de eklemiş olmasına rağmen, sonuçta 1. TBMM'nin uluslararası burjuvazi, yani uluslararası kapitalizmle uzlaşma içinde olduğu yargısında da bulunmuştu⁹⁴.

Tunaya ise, Chester Projesi'nin Ermeni ve Siyonizm hareketlerine hizmet ettiğini belirttikten sonra özellikle ilk Chester Projesi'nin Türkiye'deki Amerikan vatandaşlarını artıracığı ve bunun da Amerika'nın Osmanlı mahkemelerini kabul etmesinden dolayı sorun yaratacağını ve devlete maddi zarar vereceğini düşünenler tarafından mecliste engellendiğini anlatır⁹⁵.

Edward M. Earl ise eserinde; Mustafa Kemal Paşa'nın Chester Projesi aracılığıyla Amerikan sermayesini Türkiye'ye çağırırken, Abdulhamit'in Bağdat Demiryolu için iktisadi yönden güçlü, siyasi bakımdan tutkusuz Almanya sermayesini seçmesindeki düşünceyle benzer düşüncede olduğunu söyledikten sonra, Mustafa Kemal'in Amerikan müteşebbislerinin, mühendislerinin ve sanayicilerinin Anadolu'yu kalkındırarak,

⁹¹ Tezel, "Birinci ... s. 300. Kanımızca sadece olayın ne olduğuna bakılarak, dönemin şartlarının ve olaylarının geri plana atıldığı böyle bir yargıyı, Meclis ile birlikte M.Kemal'e ve onunla birlikte oluşan yeni yönetime de yansıtması haksız bir karar olmuştur.

⁹² A.g.e., s. 312.

⁹³ A.g.e., 317. Tezel bu sözünün Mao-Tse-Tung'tan alıntıladığını dipnot 70 de belirtmiştir. Ona göre: tek tek antiemperyalist devletlere karşı savaşmış bir iktidar, uluslararası kapitalizme karşı bir iktidar değilse antiemperyalist değildir.

⁹⁴ A.g.e., s. 318. Tezel daha da ileri giderek Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla Amerikan emperyalizminin yörüngesine girmesinin nedenini de o dönemdeki uluslararası güç konjektöründen daha fazla, Kemalist Devrimin başlangıcında dolayısıyla kendisinde görmüştür.

⁹⁵ Tunaya, *Türkiye'de...*, Cilt II, s. 364. Tunaya Tezel'in Bahsedilen makalesine atıfta da bulunarak, Tezel'in işin öncesini ve bütünü ele alma zahmetine katlanmadan haksız yargıya vardığını belirtmiştir. A.g.e., s. 364. dpn. 84.

modelleştirecek imkan ve bilgiye sahip olduğuna inandığını da belirtmişti⁹⁶. Yine Earl'a göre Amerikan dış politikası da Türklerin bu inanışını doğrular bir görünüşteydi. Onlara göre dünyanın siyasi sorunlarına karışılmamalı ve sadece ticaret yaparak para kazanılmalıydı⁹⁷.

TBMM üyelerinin görüşlerine de yer vermek gerekirse, en başta Mustafa Kemal Paşa daha Chester Projesi ortada yokken, Chicago Tırbün İzmir muhabirine 26 Eylül 1922 tarihinde verdiği demeçte *“kapitülasyonları hiç bir kısmında istisnayı kabul etmiyoruz. Adli mali veya askeri kapitülasyonların hiçbirini tanımıyoruz”*⁹⁸ derken, 2 Aralık 1922'de ise Petit Parisien'e *“... Her şeyden evvel şurası bilinmelidir ki BMM Hükümeti kapitülasyonların ibkasını asla kabul etmeyecektir. Şayet teba-yı ecnebiye eskiden olduğu gibi bundan sonar da kapitülasyonlardan istifade etmeyi düşünmüyorsa aldanıyorlar. Kapitülasyonlar bizim için mevcut değildir ve asla mevcut olmayacaktır. Türkiye'nin istiklali her sahada tamamen ve kamilen tasdik olunmak şartıyla kapılarımız bütün ecnebilere genişçe açık kalacaktır”*⁹⁹ diyerek yabancıların Türkiye'ye giriş şartını da ortaya koymuştu. Mustafa Kemal'in 1923 Temmuz'unda bir başka gazeteci ile görüşmesinde ise *“... biz gelişmemizde Amerikan yardımını memnuniyetle karşılıyoruz, çünkü bütün başka ülkelerin sermayesinden farklı olarak Amerikan parası, Avrupa milletlerinin bizimle ilişkilerine can veren siyasal entrikalardan uzaktır. Başka bir ifadeyle Amerikan sermayesi yatırılır yatırılmaz bayrağını çekmeye kalkmaz. Amerika'ya olan inanç ve güvenimizin somut bir delilini, Chester imtiyazını vermek suretiyle gösterdik. Gerçekten bu Amerikan halkına bir teveccühtür.”*¹⁰⁰ demiştir.

---

⁹⁶ Earl, a.g.e., s. 371. Çünkü Amerika hiç bir Türk Toprağına saldırmamış, nüfuz bölgeleri elde etmeye çalışmamış, Düyun-u Umumiye katılmamıştı. Yine Amerika Sevres'e imza atmamış, Türkiye'ye savaş ilan etmemişti.

⁹⁷ A.g.e., s. 372. Gerçekten de 1920 sonrası Türk Politikasında, Amerikan Dış işleri, bu imtiyaz teşebbüslerinden ve TBMM hükümeti ile ilişkilerinde resmi bir tarzdan kaçınmıştı. Amerika hükümeti ticari işlere resmen karışmak istemiyor ve bunu özel teşebbüse bırakıyordu.

⁹⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, TTK yayınları, Ankara 1997, s. 66.

⁹⁹ A.g.e., s. 70

¹⁰⁰ Aktaran Can, a.g.e., s 278.

Rauf Bey de “*Kapitülasyonlar İstiklal-i siyasimize ve İstiklal-i millimize büyük engel olmuş ve milletimizi terakki yolarında en şedit manialarla menetmiştir. Müstakif Türkiye kapitülasyon kabul edemez.*”¹⁰¹ şeklinde görüş bildirmişti.

Aynı şekilde İktisat Vekili Mahmut Esat Bey de İzmir İktisat Kongresi sırasında verdiği bir demeçte “*kavanın ve nizamatomıza tabi olmak şartıyla memletimize girmek isteyen ecnebi sermayesine karşı Türkiye'nin buğz ve adaveti yoktur. Ve bu ecnebi sermayedarlarına her türlü teshilatı göstermeye hazırız. Chester Projesi'ni kabul etmekle ve aynı grupta alat ve edevat-ı ziraiye mukavelesi yapmakla Türkiye Hükümeti tarafından ecnebi sermayesine karşı takip edilen siyaseti göstermiştir.*”¹⁰² demiştir.

Türk Hükümeti'nin Amerika'nın siyasi çıkarlarına olmadığı noktasındaki görüşünü hatırlayacak olursak 1923 Nisan ayında Amerika'ya yarı resmi bir ziyaret yapan TBMM üyelerinden Fuat Bey'in sözleri de önemlidir. “*Biz Türkler ülkemizi kalkındırmak istiyoruz. Bu kalkınma için yabancılarla işbirliğine ihtiyacımız var. Bu işbirliği olmadan yapamayız. Fakat yabancılarla iki çeşit işbirliği vardır. Biri yabancı hegemonyasını da birlikte getiren, yalnız yabancı kapitalistin kârını düşünen işbirliği, öbürü de emperyalist amaçları olmayan işbirliğidir. Birincisinden çok çektik. Onun için Chester grubu ve öteki Amerika müteşebbisleri ile mümkün olan ikinci işbirliğini seçtik. Bu işbirliği hem Amerika'nın, Hem Türkiye'nin yararına olacak ve Türkiye'nin egemenliği ile siyasi çıkarlarına zarar vermeyecektir.*”¹⁰³

Böylece Türkler Avrupa'nın dayattığı ekonomik kölelikten kurtulmaya çalışırken, ulusun yeniden inşaa işine Amerikalıların etkili bir şekilde yardım edebileceğine, iyi niyetlerine ve siyasal dürüstlüklerine tam güvenle Birleşik Devletlere yöneliyorlardı¹⁰⁴.

Sina Akşin, Chester Projesi ve sonrasında İthalat İhracat Anonim Şirketi'nin İngiltere ile yaptığı imtiyaz anlaşması ile, Lozan'ın devamı sırasında Amerika ile İngiltere'nin ağzına birer parmak imtiyaz balının çalındığını belirtmiş, ancak, Sevr

¹⁰¹ Cengiz Kürşad, “*TBMM'de Lozan Murahhas Heyetine verilen talimatlar*” **BTTD**, sayı 34, Temmuz 1970, s. 27.

¹⁰² Ökçün, *İzmir...*, s. 10.

¹⁰³ Earl, *a.g.e.*, s. 367.

¹⁰⁴ Aktaran Can, *a.g.e.*, s. 279. Can, Türklerin bir başka beklentisi olarak, yıllardır süren Kürt Sorununa bu sayede çözülebileceğini belirtir. Chester Projesi bu anlamda bu bölgedeki modern standartlaşmayı da sağlayacaktı. Tezel'de aynı konuda bu bölgedeki demiryolu yapımının yönetici kadro tarafından Kürt nüfusunun Türk kültürü içinde eritme açısından önem verdiğini belirtmiştir. Tezel, *Cumhuriyet.*, s. 307.

cephesini kırmayı amaçlayan bu imtiyazlarda Ankara Hükümeti'nin bol keseden değil, katı davrandığını da eklemiştir¹⁰⁵. Chester Projesi Amerika'da ise gerekli ilgiyi görmedi. Dışişleri Bakanlığı'nın projenin önemini kabul etmesine rağmen, hala resmen bu grup arkasında durmuyordu¹⁰⁶. Projenin onaylanması, İngiltere ve Fransa kamuoyunda ise tepkiyle karşılanmıştı. Fransa'nın Ankara Hükümetine resmi protesto notalarını, aynı şekilde İngilizlerin notası da izlemişti.

Projenin onaylanmasının Avrupa kamu oyununda kesinlikle kabul edilmeyeceği anlaşılmıştı. Özellikle Lozan Konferansı'nın 23 Nisan'da ikinci kısmının başlamasından sonra bu konuda Türk Heyeti Lozan'da İtilaf Devletlerinin sıkı protestolarına da göğüs germek zorunda kalmıştı. Sıkı süren görüşmeler sonunda Lozan'da antlaşma 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştı. Antlaşmaya göre Musul bölgesinin Türkiye sınırlarına katılmaması, Chester Projesinin uygulanamamasına bir neden olarak görülmüş olmasına,¹⁰⁷ karşı fikir olarak, bunun geçersiz olduğu çünkü bu projenin Anadolu bölgesindeki boyutuyla bile büyük ve önemli olduğu gösterilmişti¹⁰⁸.

Gerçekte ise şirketin Kanadalı ortağı Clayton Kenedy ile Arthur Chester arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle, Chester'in projeden ayrılması¹⁰⁹ ve şirketin sermaye bulamaması¹¹⁰ zamanında uygulanamamasına neden olmuştu. Bu Ankara Hükümeti'nin de tepkilerine yol açmış ve Aralık 1923 yılında anlaşmayı iptal ettiğini şirkete bildirmişti.¹¹¹ Sonuçta bu çok önemli bölgede İngiltere ve Fransa olmadan bir harekette bulunmanın zorluğu bir kez daha anlaşılmıştı.

C. KESİN SON : LOZAN

Lozan Antlaşması'nın, konumuz dışında kalmasına rağmen, bir bütünlük sağlanması amacıyla değerlendirilme kapsamına alınması zorunludur. Çünkü yıllardır kapitülasyonlar altında yaşamış olan Türk ulusu, topraklarındaki düşmanlardan kurtulmuş ve onlar gibi özgür, bağımsız olma yolunda önemli adımları atacağı yolun başlangıcında

¹⁰⁵ Akşin, "Kurtuluş..." s. 67.

¹⁰⁶ A.g.e., s. 387.

¹⁰⁷ Tezel, "Birinci ..." s. 31.

¹⁰⁸ Can, a.g.e., s. 312.

¹⁰⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 31.

¹¹⁰ Can, a.g.e., 313..

bulunmaktaydı. Bu nedenle, T.B.M.M ve hükümeti tarafından Lozan Antlaşması'na giden Türk Heyeti'ne verilen talimatların en önemli maddelerinden birinin kapitülasyonların diğerinin de Ermeni yurdunun kabul edilemeyecek olması anlamlıdır. Bu konularda olumsuzluk yaşanması durumunda konferansın terk edilmesi, yani dolayısıyla savaşın yeniden başlaması talimatı, yeni Türkiye Devleti'nin toprak bütünlüğüne ve egemenliğe verdiği önemi çok açık göstermektedir.

Mustafa Kemal'in İzmir İktisat Kongresi'ndeki açılış konuşmasında da belirttiği gibi "*konferanstaki muhatablarımız bizimle üç-dört senelik değil, üç yüz ve dört yüz senelik hesabı rüyet ediyorlardı.*"¹¹² Bu nedenle, Kurtuluş Savaşı'nın güçlüğü kadar Lozan Konferansı'nın güçlüğü de ortadaydı.

Lozan Konferansı 21 Kasım 1922 yılında açılmıştır. Lozan'a giden heyet arasında, konusunda uzman çok önemli kişiler bulunmaktaydı¹¹³. Bu heyet İngiliz Yüksek Komiseri ve Lozan delegesi Rumbold'un da dediği gibi "*bir elde Misak-ı Milli, diğer elde kılıç*" konferansa katılmıştı¹¹⁴. Lozan'a gidecek heyet 5 Kasım'da Ankara'dan hareket eder. Heyet Meclis'in önerileriyle birlikte Bakanlar Kurulu'nun da direktiflerini almıştı. Özellikle kapitülasyonlar konusunda "*konferansın kesilmesine yol açsa bile kabulü reddedilmeli*" talimatı bu anlamda önemliydi¹¹⁵.

Konferansta 3 komisyon toplanır. 1. komisyon, topraklara askerliğe, boğazlara ait işler komisyonu, 2. komisyon Türkiye'de yabancıların tabi olacağı usul komisyonu, 3. Komisyon da mali ve iktisadi meseleler komisyonuydu¹¹⁶. Lozan'da kapitülasyonların en çetin tartışmaların geçtiği konuların başında gelmesinin nedenleri arasında, her iki tarafın kendi çıkarları için kapitülasyonların varlığı ve yokluğunun önemini bilmeleri kadar, diğer konuların bir veya iki devleti çıkarlarını ilgilendirirken, kapitülasyon konusunun konferansa katılan tüm devletleri ilgilendirmesi de bulunur. O kadar ki kendisine uygulanan kapitülasyonlardan dolayı sıkıntılar çekmiş olan Japonya bile şimdi aynı şeylerin Türkiye'ye bile uygulanmasını isteyebiliyordu. Japonya'nın 1922 Eylül, Ekim ve Kasım aylarında Avrupa elçileri ile yaptığı haberleşmelerden de Türkiye'de

¹¹¹ Armaoğlu, a.g.e., 31.

¹¹² Ökçün, İzmir..., s. 253.

¹¹³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkn. Funda Öpöz, İsmet Paşa ile Lozan'a gidenler, DEÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan tezi. İzmir, 1998.

¹¹⁴ Selahi R. Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi" Belleten, Cilt 38. sayı 149. 152, 1974, s. 53.

¹¹⁵ A.g.e., s. 47-48.

kapitülasyonlardan ne olursa olsun yararlanma yolunun aranılması gerektiği anlaşılmıştır¹¹⁷. Nitekim Japon delegesi Hayashi'de Konferans görüşmelerinde, Japonya'nın da aynı yollardan geçtiği için Türkiye'ye sempatiyle baktığını, ama bu yolun uzun olduğunu da ekleyerek, Türklere "aynı yavaş aceleyi" önermişti¹¹⁸.

Konferans'ta kapitülasyonlar konusu 2 Aralık 1922'de ilk defa görüşülmüştü. Türk Heyetinde olduğu gibi, yabancı devletler de Lozan'da isteklerinin ne olacağını ve nasıl tartışılacağını önceden planlamışlardı. Örneğin İngiliz Dışişleri Bakanlığı kapitülasyonlar hakkında uzun bir rapor hazırlatmış ve bunu Lord Kurzon'un belgeleri arasına koymuştu¹¹⁹. Nitekim Lord Kurzon da bu rapordan konferans boyunca yararlanmıştır. Ayrıca yine İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın, Lozan'daki isteklerini hazırladıkları listede vazgeçilmezler ve temenni edilenler şeklinde iki kategori bulunmaktaydı ve kapitülasyonlar vazgeçilemezler arasında yer almaktaydı¹²⁰.

Bu şartlar altında ikinci komisyonda kapitülasyonlar konusunda görüşmeler sert başlamıştı. Garroni, Barrere ve Lord Kurzon'un İsmet Paşa ile karşılıklı konuşmalarından sonra İsmet Paşa çok uzun ve önceden hazırlanmış ayrıntılı bir rapor okudu¹²¹.

Bu rapora göre Türk tezi üç esasta toplanmıştı.

1. Türkiye genel hukuka uymayan kapitülasyonların yeniden tesisini kabul edemez.
2. Türkiye kapitülasyon özelliği gösteren hiç bir usulü bunların yerine kabul edemez.

---

¹¹⁶ Bilsel, *Lozan II...*, s. 19.

¹¹⁷ Masami Arai, "*Lozan Konferansı Karşısında Japonya*", 70. yılında *Lozan Barış Antlaşması*, İnönü Vakfı Yayınları, 1994, s. 129.

¹¹⁸ Roderic Davison, "*Foreign and Environmental Contributions to the Political modernization of Turkey*", *Essays in Ottoman and Turkish History.1774-1923*, University of Teksas Press, USA, 1990, s. 73.

¹¹⁹ Işıksal, a.g.e., Temmuz 1970, sayı 34. Londra Üniversitesi Tarih Araştırmalar Enstitüsü tarafından hazırlanan bu rapor kapitülasyonların Ortaçağ'daki örneklerinden başlayıp Osmanlı'daki kapitülasyonların geniş analiziyle sona ermiştir. Rapordaki Osmanlı'nın yaptığı kapitülasyon antlaşmalarının başlangıçta tek taraflı, ancak sonra çift taraflı olduğunu kanıtlarcasına verilen bilgiler İngiltere'nin Lozan'daki görüşünü de ortaya koymaktaydı.

¹²⁰ Michael Dockrill, "*Lozan Konferansı ve İngiltere*" 70 yılında *Lozan Barış Antlaşması*, Uluslararası seminer. İnönü vakfı yayınları, 1994. s. III.

3. TBMM. Hükümeti devletlerle karşılıklı olmak şartıyla ve devletler hukuku prensiplerine göre ticaret, ikamet, konsolosluk ve suçluları iade mukaveleleri yapmaya hazırdir¹²².

Lozan'ın hem birinci hem de ikinci aşamasında yabancı devletler kapitülasyonların kaldırılmasına, ancak yeni rejim getirilmesi şartıyla olur vermektedirler. 1914 yılından beri yabancıların öne sürdükleri gerekçe, Lozan'da da önümüze çıkmış ve yine Türkiye'nin adli sisteminin bozukluğu, hakimlerin kalitesizliği, mahkemelerin yetersizliği öne sürülmüştü. Daha açıldıktan hemen sonra gerçekleşen konuşmalarda, örneğin İtalyan delegesi Garroni, Türklerin adli ve ekonomik ayırım yapmadan kapitülasyonları kaldırmak istemesine şiddetle karşı çıkmıştı. Ancak genelde devletlerin kapitülasyonların maddi çıkarılara dayalı ticari boyutundan vazgeçtikleri anlaşılıyordu. Onlar Adli konuda ise özellikle yabancıların kişisel özgürlükleriyle ilgili olmasından dolayı dikkatli olunması görüşündeydiler ve bir geçiş dönemiyle de yasaların, yargıçların, çağdaş gerekleri karşılar nitelikte olması için güvence istemekteydiler¹²³.

Lozan'da kapitülasyonlar konusu tartışılırken, ilk planda 1914 tarihli Osmanlı Devleti'nin kaldırma kararı da söz konusu olur. Sir Rumbold'un "*hangi tarihten itibaren kapitülasyonların kaldırılmasını tanıyorsunuz*" sorusuna İsmet Paşa'nın "*tarih tespitine lüzum yok. Bizce mülğadır.*" yanıtını vermesi, Montagna, Rumbold, Rayan ve Pelle arasında ufak bir tartışmaya neden olur¹²⁴. İsmet Paşa'nın mülga sözü Sir Rumbold'a 30 Eylül 1914¹²⁵ tarihini hatırlatınca, Montagna da "*o halde siz bu tarihte kapitülasyonları mülga addediyorsunuz*" dediği zaman, İsmet Paşa "*harp hali bütün muahedeleri düşürmüştür. Esasen Türkiye'de kapitülasyonlar mevcut değildir.*"¹²⁶ yanıtını vermiştir. İtilaf Devletleri o tarihten bu yana sürekli kapitülasyonların tek taraflı kaldırılamayacağını savunmaktaydı ve onlara göre de kapitülasyonlar hala mevcuttu¹²⁷

---

¹²¹ Bilsel, Lozan II..., s. 82.

¹²² Karacan, a.g.e., s. 156.

¹²³ Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Belgeler, Takım 1, 2. Cilt, A. Ü. Basımevi, Ankara, 1971, s. 56

¹²⁴ A.g.e., s. 372.

¹²⁵ Sir Rumbold kapitülasyonların resmi kaldırılış tarihi olan 1 Ekim 1914'den bir gün önceyi kastediyor.

¹²⁶ A.g.e., s. 373.

¹²⁷ Aynı konudaki aynı tartışma alt komisyonda da Hasan Bey ile General Pelle arasında da yapılmıştı. Hasan Bey kapitülasyonlar tek taraflı olduğu için 1914'te kaldırılmasının doğru olduğunu belirtmişti. A.g.e., 362.

İsmet Paşa kapitülasyonların daha evvel kaldırılmış olmasının İtilaf Devletlerince kabul edilmemesinin uygulamada geriye işleyecek etkilerinin olumsuzluğunun farkındaydı. Çünkü, bu kabul edilecek olursa, 1914 yılından beri ve sonra da Ankara hükümeti tarafından alınmış olan mali kapitülasyonlara aykırı görülen gümrük resmi toplanması gibi bütün kanunlar yok sayılmış olacaktı.

İtilaf Devletleri de bunu bilinçli öneriyorlardı. Çünkü zaten daha önce Sevr'de de tüm kanunları yok saymışlardı. Ayrıca eğer kapitülasyonların 1914'te kaldırılmış olduğunu kabul etmeleri durumunda da Türk hükümetlerine daha önce yabancı tebedan almadıkları gecikmiş vergileri alma hakkının tanınacağını ve yine Mondros sonrası yeniden kurulan Konsolosluk mahkemeleri kararlarının da tartışmaya açılacağını farkındaydılar. Bu nedenle, onlar da kapitülasyonların 1914 yılında kaldırılmış olduğunu kabul etmemekteydiler.

Örneğin Pelle, Türkiye'de tarafsız devletlerin konsolosluk mahkemelerine izin verilmiş olmasından dolayı, bugüne kadar kapitülasyonların uygulamada kaldırılmadığı tezine karşılık, İsmet Paşa, bu mahkemelerin işgal bölgesinde olduğunu ayrıca devletlerin kendilerinin konsolos mahkemelerinin kaldırılmasına razı olduklarını belirtmişti¹²⁸. İtilaf Devletleri'nden özellikle İngilizler, görüşmeler sırasında konsolosluk mahkemelerinin savaş sonrası kraliçe adına davalar gördüğünü, Flemenk konsoloslukların da yargılamada buldukları örneğini vererek, kaldırma kararının uygulanmadığını öne sürmüştü¹²⁹. Burada ilginç olan verilen örneklerin tümünün, savaş sonrası kazanan devletin kaybeden üzerinde uyguladığı kararlar sonucu olmasıydı. Şimdi ise Kurtuluş Savaşı'nı kazanan Türkiye'nin istediği olacaktı.

Yine gümrük tarifeleri konusundaki görüşmelerde de Hasan Bey, kapitülasyonların kaldırıldığı 1914'ten beri, Türkiye'nin gümrük tarifeleri konusunda özgürleştiğini ve bundan da yararlandığını belirtmiştir¹³⁰.

Türklerin en fazla itiraz ettiği diğer bir konu yabancıları Türk yargısının yetkisinden muaf tutan adli kapitülasyonlar idi. Horace Rumbold tarafından bu konuda yürütülen alt komisyonda, İtilaf Devletlerin önerdikleri her konu, Türk tarafınca egemenliği ihlal ettiği gerekçesi ile reddedilmekteydi.

¹²⁸ Meray, a.g.e., s. 28.

¹²⁹ Karacan, a.g.e., 374.

¹³⁰ Meray, a.g.e., s. 285.

İtilaf Devletleri ise, tüm kapitülasyonları kaldırmaya ancak Türk adli sisteminin geliştirilinceye kadar yerine geçici bir sistemin konulmasıyla razı olacaklarını belirtmişlerdi. Hatta tehdit de ederek, Türkiye'nin ekonomik kalkınması için *"tek bir Amerikan doları, tek bir İngiliz şilini"* verilmeyeceğini de söyleyebilmişlerdi¹³¹. Avrupalıların diğer tehditleri, kapitülasyonların kaldırılmasında ısrar edilirse, Avrupalı iş adamlarının ülkeden ayrılabilceği ve yabancı sermayenin de ülkeye girmeyeceği şeklindeydi.¹³²

İsmet Paşa bu şantajlara da boyun eğmemiş ve 16 Ocak'ta Türkiye'nin diğer ülkelerdeki adli sistemden bir başkasını kabul edemeyeceğini bildirmişti. İsmet Paşa bu konuda gerçekten çok hassastı. Hatta daha önceki görüşmelerde, kapitülasyonların kaldırılmasının kabul edilmiş olmasına rağmen, daha sonra yeniden gündeme getirilmesine çok sert yanıt vermiş *"bir kere kabul edilmiş, tekerrür etmiş olan bir meseleyi yeniden müzakere edemem, bu hususta kararım katidir. Benim için başka türlü hareket imkanı yoktur. Bu adli usul meselesinde memleketim çok hassastır. Hiç bir ad ve şekil altında kapitülasyon kabul edemeyiz. Kaza hakkımızı asla feda edemeyiz"*¹³³ demişti. İsmet Paşa'nın bu kesin tavrı, Avrupa basınında da yankılanmıştı. Bunun üzerine Le Temps'a bir demeç veren İsmet Paşa; *"karşınızda özgür bir halk var sömürge değil, eşit insanlar var, kullar değil"* şeklinde konuşmuştu¹³⁴

Avrupalılar hala Lozan'a gelen Türk heyetlerine, Osmanlı zamanındaki bakış açılarıyla bakmaktaydılar. Oysa artık karşılarında farklı bir Türkiye vardı. Farklı bir heyet vardı. Karşı koyuyor, direniyor, yanıt veriyor, mücadele ediyordu. Osmanlı'nın odasına elçilerin rahatlıkla girip, sert şekilde protestolarını bildirdiği sadrazamları yoktu

¹³¹ Salahi Sonyel, a.g.e., s. 77

¹³² Koloğlu, *Türk Çağdaşlaşması...*, s. 65. Özellikle İngilizlerin İsmet Paşa ile Ankara arasındaki haberleşmeleri şifre uzmanları aracılığıyla dinleyip Lozan'daki manevralarını ona göre yaptıkları ortaya çıkmıştır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkn. Keith Jeffery-Alan Sharp *"Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Konferansı'nada gizli istihbaratın kullanımı"* 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 143

¹³³ Karacan, a.g.e., s. 415. Hatta Amerikan delegesinin, Lord Kurzon ile İsmet Paşa'yı adli kapitülasyonlar konusunda bir araya getirdiği sırada, Curzon'un İsmet Paşa'nın inatçılığından bağırduğunu, bastonla duvarlara vurduğunu ama yine de İsmet Paşa'nın tam hakimiyetten vazgeçmediğini belirtir. Davison, *"Turkish diplomacy" .....* s????

¹³⁴ Koloğlu, *Türk Çağdaşlaşması...*, s. 64. İsmet Paşa görüşmelerde söylediği "Türk halkının her şeyden önce bağımsız başka herhangi bir ulus gibi işlem görme hakkı vardır" sözleriyle de bu düşüncesini delegelere yansıtmıştı. Meray, a.g.e., s. 54.

karşılarında. Savaş kazanmış, güçlü kendini haklı gören, başı dik heyetti bu¹³⁵. İsmet Paşa ve heyetteki diğer kişilerin hassasiyeti, genelde tüm Türk toplumunda olan bir olaydı. Roderic Davison bunu; dış müdahalenin yıllarca Osmanlı üzerinde oluşturduğu baskının, Osmanlı toplumu ve devlet yapısındaki yetkilileri üzerinde oluşturduğu duyarlılık olarak açıklamıştır¹³⁶. Davison'un belirttiği gibi bu duyarlılık “eğer yabancıların diplomatik bakılarına karşı boyun eğilirse, Türkiye'nin egemenliğini kaybedileceği ve hükümetin etkisinin yok olacağı korkusuna” dayanmaktaydı ve Lozan'da da bu İsmet Paşa'nın kapitülasyonlara karşı çıkışının altında yatan nedendi.

Lozan'da azınlıklar konusunda, özellikle devletlerin azınlıkları bahane ederek, Türk içişlerine karışmalarından dolayı da Türk heyeti, çok hassas davranmıştır. Lord Curzon ise tam tersi düşüncededeydi ve azınlıklar konusunda Türk tarafı boyun eğmezse konferansı kesintiye bile uğratabilecek bir bahane yaratılmış olacaktı¹³⁷. İtilaf Devletlerinin Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü yok edici teklifleri ise, Türk heyeti tarafından kabul edilmemişti¹³⁸. Azınlıklar ve kapitülasyonlar konusunda Türk heyetinin önüne gelen önemli engellerden birisi de Türkiye'nin laik olmadığı görüşleriydi. Rıza Nur da alt komisyonda ayrıcalıklara artık gerek kalmadığını savunmaya girişmişti¹³⁹.

Oysa bu 1917 yılındaki Hukuk-u Aile Kararnamesi ile sağlanmıştı. Ancak daha sonra kaldırılması ile bu yönden savunma imkansızlaşmış olmaktadır. Çünkü adli sistem laikleşmeden, ülkedeki her vatandaşa aynı hukuku uygulamadan adli kapitülasyonların yolunda ülkelerin itirazları devam edecekti. Bu amaçla savaş döneminde, Hukuk-u Aile Kararnamesi. çıkartılarak devletlerin elinden bu koz alınmak istenmişti¹⁴⁰.

¹³⁵ Nitekim özellikle azınlıklar konusunda Lord Kurzon'un suçlayıcı bildirisine verdiği sert yanıt İsmet Paşa'yı Lozan'da en saygın ve ciddi konuma getirmişti. Karacan, a.g.e.,, s. 157.

¹³⁶ Davison “Foreign.”.. s. 83.

¹³⁷ Sonyel, a.g.e.,, s. 69.

¹³⁸ Azınlıkların haklarının verilmesi konusunda Aralık ayı sonuna geldiğinde işi “Azınlıklara bir Noel hediyesi vermek istemez mi siniz?” sorusuna kadar götürünlere Rıza Nur'un verdiği “Bizde Noel Hediyesi geleneği yoktur” yanıtı oldukça ün kazanmıştı. Koloğlu, Türk Çağdaşlaşması..., s. 65.

¹³⁹ Bilal Şimşir, “Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin doğuşu” ” 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 38.

¹⁴⁰ Türk Heyeti Lozan'da laikleşmenin gerekli olduğunu inanmıştı. Mustafa Kemal'in çok önceden de aklında olan bu fikir Lozan sonrası 1924 yılında gerçekleşen devrimlerle hayata geçirilmeye başlamıştır. 3 Mart 1924 yılında gerçekleştirilen Halifelik ve Şeriye ve Evkaf Vekaletinin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile 8 Nisan 1924'de Şeriye mahkemelerinin kaldırılarak, mahkemelerin birleştirilmesi bunlar arasındadır. 1926 yılındaki Medeni Kanun ile olgunlaşan bu dönem 1928 yılında Anayasa'dan devletin dininin İslam dini olduğu şeklindeki maddelerin çıkartılması ile son bulmuştur.

Devletler azınlıkları kullanarak, Türkiye'nin iç işlerine karışma politikasını gelenek haline getirmiş ve bu politikayı Lozan'da da uygulamayı amaçlamıştı. Bu politikada bu kez sadece din açısından değil, dil ve ırk açısından da azınlık yaratmayı amaçlamışlardı. Ancak bu Türk heyetinin ısrarlı tutumları ile sonuçsuz kalmıştı.

Böylece 4 Şubat 1923 yılında Lozan Konferansı sonuçsuz bir şekilde dağılmıştı. Bu dönemde 17-23 Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi ile dışarıda pompalanan Türkler yabancı sermayeye karşı havası yok edilmeye çalışıldığı gibi, 9 Nisan 1923'te de ABD'ne verilen Chester imtiyazı ile de devletler arasındaki çıkar tartışmaları körüklenmişti. İmtiyazın kabul tarihi, konferansın kesilme tarihine denk gelmiş olsa da İsmet Paşa ile diğer devletlerin Dışişleri ile Mart 1924'de yapılan yazışmalarda tekrar görüşmelere başlanacağına işaretleri de verilmişti¹⁴¹.

Sonuçta 23 Nisan 1923'te Lozan konferansının ikinci kısmı başlamıştı. İkinci dönemde de özellikle adli kapitülasyonlar üzerinde tartışılmış ve sonuçta 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalanmıştı.

Lozan Antlaşmasının özel hükümler bölümündeki 28. maddedeki "*Bağıtlı yüksek taraflar Türkiye'de kapitülasyonların tümü ile kaldırılmasını, her biri kendisi ile ilgili olarak kabul ettiklerini açıklarlar*"¹⁴² şeklindeki tanımla böylece kapitülasyonlar kaldırılmış olmaktadır. Yabancı Devlet vatandaşları ile ilgili olarak, parasal yükümlere ilişkin hükümlerin 13. maddesinde "*kapitülasyonlara son verilmiş olduğu için Türkiye yabancı devletlerin uyruklarına, kendi uyruklarına sağladığından daha elverişli bir işlemde bulunmayacak ve iş bu kesimde öngörülen konular bakımından eşit işlemde bulunma ilkesini uygulayacaktır*"¹⁴³ denilerek kesin çözüm sağlanmıştı. Bir diğer kapitülasyon alanı olan adli alanda ise; oturma ve yargı yetkisi konusundaki sözleşmedeki 14. madde geçen "*Türkiye'de öteki Bağıtlı Devletlerin uyrukları, buna karşılık o devletlerin ülkelerindeki Türk uyrukları, 18 Madde hükümleri saklı kalmak üzere*"¹⁴⁴ her konuda yerli uyrukların bağlı oldukları özdeş koşullara göre mahkemelere özgürce

¹⁴¹ Bilsel, Lozan II..., s. 110.

¹⁴² Soysal, a.g.e., s. 93.

¹⁴³ A.g.e., s. 162.

¹⁴⁴ 18. madde Türkiye ile öteki bağıtlı devletler arasındaki ilişkilerde mahkeme harcamalarına karşılık kefillik akçesine, mahkeme kararlarının yürütülmesine yargısal yada yargısal olmayan belgelerin bildirilmesine istinabeye, mahkeme harcamalarıyla ilgili ceza kararlarına, parasız yargısal yardıma ve borç yüzünden tutuklanmaya ilişkin tüm konular ilgili devletler arasında yapılacak özel sözleşmelerle düzenlenecektir.

*başvurarak davacı ya da davalı olabileceklerdir*¹⁴⁵ maddesine karşılık 17. maddedeki *“Türkiye’deki yabancılara, kişileri ve malları bakımından Türkiye Mahkemeleri önünde, devletler hukukuna ve öteki ülkelerde genellikle uygulanan ilke ve yöntemlere uygun bir korunma sağlayacağını Türkiye Hükümeti açıklar”*¹⁴⁶ denilmişti. 113. maddedeki *“bağıtlı yüksek taraflar her biri kendisiyle ilgili olarak, Türkiye’de yabancı postahanelerin kaldırılmasını kabul ettiklerini açıklar”*¹⁴⁷ ile de yıllardır süren yabancı postahaneler konusu çözümlenmişti.

Sağlık alanında ise 114. Maddede, *“İstanbul Sağlık İşleri Yüksek Kurulu kaldırılmıştır. Türkiye’nin kıyıları ve sınırlarının sağlık örgütüyle Türk yönetimi görevlidir”*¹⁴⁸ denilerek de sağlık alanındaki son kapitülasyon sayılan karantina örgütü de Türklerin eline geçmiş oldu.

Buna karşılık Lozan antlaşmasındaki bazı maddelerde o günün şartları altında kapitülasyonlar konusunda bazı tavizler verilmek zorunda kılınmıştı. Lozan Antlaşmasının bir bütün olarak kesinlikle önemini ortadan kaldırmayan ve yüzyıllardır Türkiye’yi esaret zincirleri altında ezen çok daha önemli şartlar için feda edilmek zorunda kalan bu konular, bu güne kadar bazı çevreler tarafından da özellikle üzerine gidilerek çarpıtılmaya çalışılmıştır.

İntikal tedbirleri olarak nitelediği bu konuları Cemil Bilsel *“... dört asırlık bir kapitülasyon rejiminden istiklal rejimine girerken istisnai bazı intikal tedbirleri almak zaruri idi. İsmet Paşa, bir intikal devresini hiç bir suretle kabul etmemiş idi. Ancak bazı muvakkat tedbirler kabul etmek, belki Türkiye’nin de menfaati icabı idi”*¹⁴⁹ şeklinde açıklamıştı. Bu konular, Antlaşmanın oturma ve yargı yetkisi konusundaki sözleşmesindeki yabancı uyruklara aile hukuku konusunda bağlı bulunduğu ülkenin mahkemelerine gitme hakkının verildiği 16. madde¹⁵⁰ ile yine aynı yerdeki Türkiye’deki yabancı şirketlerin zorunlu borçlanmalara ve vergilere tabi tutulamayacağını açıklayan 12. maddeydi.

¹⁴⁵ A.g.e., s. 162.

¹⁴⁶ A.g.e., s. 163.

¹⁴⁷ A.g.e., s. 130

¹⁴⁸ A.g.e., aynı yer.

¹⁴⁹ Bilsel, Lozan II..., s. 171.

¹⁵⁰ Görüldüğü gibi I. Dünya Savaşı dönemindeki Hukuk-u Aile Kararnamesinin önemi ortadadır. Türkiye kanunları laikleştirilemeyeceği için, yabancıların “sizin dininize göre oluşmuş

Ayrıca Ticaret Sözleşmesindeki 1. madde ile Türkiye’de yabancı mallara uygulanan gümrük resminin kısa bir süre de olsa 1916 tarihli ağırlık üzerinden tarifeye göre geçerli sayılmasıyla, Türkiye’nin daha sonra kendi çıkarına göre uygulayabileceği tarifeler sınırlandırılmış oluyordu¹⁵¹.

Yine Ticaret Sözleşmesinin 9. maddesinde de Türkiye aynı konuda kendisine de karşılıklı işlemde bulunmak şartıyla, devletlerin gemilerine izin vermişti. Ancak burada söz konusu olan şey, Türkiye’nin eğer bu konuda devletlerle 1924 Ocağında 6 ay sürede anlaşma yapılmaz ise 1926 yılından sonra kabotaj yasağı koyma hakkını eline geçirmesiydi¹⁵². Yani sadece 2 yıllık bir süre için devletlerin Türk sularında gemilerine Kabotaj hakkı tanınmıştı. Nitekim 1926 Temmuz ayında yabancı devletlerin kabotaj hakkı yasaklanmıştır¹⁵³. Önemli bir ödün de Adliye beyannamesindeki maddeler ile savaşa katılmamış devletlerin hukuk müşavirliklerini Türkiye’nin kabul etmesiydi. Bu madde de geçiciydi ve 5 yıllık bir süreyi içermekteydi. Aynı şekilde Sıhhiye beyannamesinde de 5 yıllık süre için sınır sağlık yönetimine de üç Avrupalı doktorun danışman olarak atanması, Türk Hükümetince kabul edilmişti. Ancak tüm bu ödün olarak görülen bu maddeler Türk Hükümetleri tarafından uygulanmamış ve kademe kademe kaldırılmıştır¹⁵⁴.

Lozan Antlaşmasındaki yenilgiyi batı geçici gözüyle görerek hazmetmeye çalıştı. Times gazetesinde çıkan “*Lozan Geçici Pirıltısı*” başlıklı yazı da bu yöndeydi. Doğu sorununa objektif bakışıyla bilinen Arnold Toynbee bile o günlerde yazdığı yazılarda azınlıkların Türkiye’den ayrılmalarının, Türkiye’yi ekonomik anlamda batıracağı görüşündeydi¹⁵⁵. Lozan gerçekten de batılılar için büyük bir yenilgiydi. Bunu bir İsviçreli Profesör olan Bove’nin 500 kişilik bir toplantıda Cemil Bilsel’e söylediği “*Bu muahede*

---

mahkemelerinizde Hıristiyanlar nasıl yargılanır” şeklindeki şikayetlerine tutarlı bir yanıt verilemediği, dolayısıyla böyle bir maddenin kabul edilmemesi için uygun ortamın olmadığı da ortadadır.

¹⁵¹ Yine de İkinci Maddesinde ise bu resimlerin kambiyo kuruna göre zaman zaman değiştirilip, düzeltilecek artırma katsayılarına bağlı tutulacağı kabul edilmişti. Bu konudaki bir düşünceye göre, bu madde ile Türk hükümeti bağımsız bir gümrük politikası izleyememiş, ithal maldan alınacak gelir kaynağı da azalmıştı. Beşir Hamitoğulları, “*İktisadi sistemimizin oluşmasında Lozan Antlaşması’nın etkileri*” Lozan’ın 50 yılına Armağan, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1978, s. 172.

¹⁵² Kabotaj ile ilgili daha ayrıntılı gelişmeler için bk. Tahir Çağa, “*Türkiye’de Deniz Kabotajı Tekeli*” Lozan’ın 50. yılına Armağan, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1978, s. 73.

¹⁵³ Çağa, a.g.e., s. 83. Nitekim Lozan’daki Kabotaj serbestisine rağmen bu kural yeterince uygulanmamıştır. Örneğin İzmir rıhtımında önemli bir konumda olan Guiffrey ailesi kabotaj yasağı nedeniyle yükleme boşatma işini ve Eliane yolcu vapurunu düşük bir fiyatla satmak zorunda kalmıştı. Marcel Guiffrey’in yayınlanmamış hatıraları, 1986.

¹⁵⁴ Aktaran, Timur, a.g.e., s. 52.

¹⁵⁵ Koloğlu, *Türk Çağdaşlaşması...*, s. 69.

Avrupa'nın Türkiye'ye verdiği kapitülasyondur. Onu Avrupa'nın tasdik etmemesini isteyeceğiz"¹⁵⁶ sözlerinde bulmak da mümkündür.

Oysa İnönü kapitülasyonların kalkmış olmasının iki toplum arasında sorun yaratmayacağı görüşündeydi. 16 Temmuz 1923'te Neue Zürcher Zeitung gazetesine verdiği demeçte kapitülasyonlar nedeniyle Gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında eşit davranılmadığı için iyi ilişki kurulamadığını ve kaldırma kararı ile de bunun düzeleceğini belirtmiş ve "... şimdi (kapitülasyonların) kaldırılmasından dolayı zarara uğradıklarını söyleyerek şikayet edeceklerdir. Lakin bu genel bir talihsizlik değildir. Ben aksine bir süre sonra insanların her şeyin çok iyi gidişinden dolayı neden çok seneler önce normal düzenin kurulmamış olduğunu anlamakta güçlük çekeceklerine inanıyorum"¹⁵⁷ demişti.

Lozan Antlaşması sonrasında kapitülasyonlar, Türkiye'de kalkmış olmasına rağmen özellikle büyük devletlerin mandası altında olan Suriye, Lübnan gibi yerlerde bu imtiyazlar devam ettiği gibi, Fransızlar yabancılar için farklı ayrıcalıklar taşıyan hukuk kurallarını da ilan etmişlerdi¹⁵⁸. Bu bölgede 9 Eylül 1914 kararı sonrası, sevinç gösterileriyle bayram yapan halk, Fransa'nın bu kısıtlamasına da tepki göstermişlerdi¹⁵⁹.

Tüm bu olanlar Lozan Antlaşmasının önemini daha da artırmıştı. Yabancı devletler ise yüzyıllardır alıştıkları bu sistemden ve bu sisteme ait alışkanlıklardan da zor kurtulabilmişlerdi. Örneğin Ağustos 1924'de Amerikalı Adamopolos'un Askeri mahkemede yargılanmasına Amiral Bristol'un İsmet Paşa nezdindeki müdahalesi, İsmet Paşa'nın yargılamanın dışarıdan müdahale kabul etmeyeceği yönündeki yanıtına neden olduğu gibi¹⁶⁰, Fransız Pier Loti vapurunun İstanbul Limanındaki kazasından dolayı tutuklanan Fransız gemi süvarilerinden dolayı Paris Elçiliği nezdinde Fransa'nın sert kınaması da, Elçilik müsteşarı Esat Cemal Bey'in yeni adli kanunlar gereği bu konunun Türk yetkililerinde olduğuna dair yanıtıyla da karşılaşmıştı¹⁶¹. Atatürk başkanlığındaki bu

¹⁵⁶ Bilsel, Lozan II, s. 574.

¹⁵⁷ Nejat Göğünç, "Sevres'ten Lausanne'a" Belleten, 46. Cilt, Sayı: 183, TTK Ankara, 1989, s. 560.

¹⁵⁸ Koloğlu, Türk Çağdaşlaşması..., s. 72.

¹⁵⁹ Lozan'dan sonra kapitülasyonların kaldırılması doğuya da örnek olmuştu. Özellikle 1926-27 yılında bu üst düzeydeydi. Near East'in haberine göre "son aylarda doğunun bir çok ilkesinde kapitülasyonların kaldırılması için yeniden akım belirdi. Kısmen Çin'deki olaylar, kısmen Bolşevik kışkırtması var ama, muhtemeldir ki en büyük etki Lozan'da kapitülasyon rejimini silip atan Türkiye örneğinden geliyor" demişti. Aktaran Koloğlu, Türk Çağdaşlaşması..., s. 75.

¹⁶⁰ Orhan Duru, Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 195.

¹⁶¹ Esat Cemal Pakar, Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 141.

dönemde, artık daha önce yabancılara verilen demiryolu imtiyazları, mukaveledeki hatan yararlanılarak satın alınarak millileştirilmeye başlandığı gibi, halk ve hükümet, bu kuruluşlardan kurtulmanın getirdiği sevinç sarhoşluğunun ruh halinde, bu kuruluşların tümünün millileştirilmesi arzusu ile yanıp tutuşmaktaydı¹⁶². Artık kesin son sağlanmış ve kapitülasyonlardan dolayı, yıllarca zarar gören devlet ve halk bağımsızlığına kavuşmuştu.

---

¹⁶² Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara, 1959. s.74

SONUÇ

Osmanlı Devleti kendisine zarar verdiğini anladığı kapitülasyonları kaldırma girişimlerine başladığı andan itibaren, ortaya çıkan en önemli konu , artık kapitülasyonların bir bütün olmaktan çıkıp çok değişik alanlara yayılmış olmasının anlaşılmasıydı. Gerçekten de kapitülasyonlar, adli, mali, iktisadi. İdari, dini alanlarda Osmanlı'yı tamamen denetim altına almış bulunuyordu. Bu nedenle daha ilk girişiminin olduğu 18. Yüzyılda bile, tümünden kapitülasyonlara değil, ondan doğan beratlı tercümanlığa karşı bir mücadele söz konusuydu. Bilinçsiz de olsa, o dönemde devlete zarar veren bir kurumun ortadan kaldırılması olarak algılanan bu dönemden sonra özellikle Âli Paşa'nın Paris Konferansı'nda devletlerin tutmunu görmesinden sonra ise tamamen bilinçli bir hareket halini almıştı.

Kapitülasyonların tümünden kaldırılamayacak kadar genişlediğini ve kendilerini sarmaladığının farkında olan devlet adamları, bunun tek yolunun, kapitülasyonlardan dolayı ortaya çıkan sorunların tek tek giderilmesi olduğunu da anlamışlardı.

Nitekim özellikle tanzimat döneminde bunun adli yönüne önem verilmiş ve bu amaçla kanunlaştırma hareketleri ön planda tutulmuştu. Özellikle müktebes olarak alınan Ticaret, Ceza ve Usul kanunlarının ve bu kanunları uygulayacak mahkemeler ve üst yargı organlarının yeniden düzenlenmesinin en önemli nedeni, Osmanlı hukuk yapısını Avrupa düzeyine getirerek, hem müslüman hem de gayrimüslim vatandaşlarına eşit muamelede bulunulmasının sağlanmak istenilmesiydi. Çünkü, adli kapitülasyonlar söz konusu edildiğinde yabancıların en önemli dayanak noktaları olan, Osmanlı hukukunun şeri kanunlara dayanıyor olması nedeniyle, İslam hukukunun hıristiyanlara uygulanamayacağı şeklinde şikayetleri yabancıların kendi hukuklarını oluşturmalarını sağlamıştı. Bu nedenle Tanzimat Fermanı ile, gayrimüslim ve müslüman uyrukların hukuk alanında eşit olduğunu vurgulanarak Osmanlı vatandaşlığı statüsünün oluşturulmasında da aynı şekilde, gayrimüslim ve yabancıların ayrıcalıklarına engel olunması amaçlanmışır. Gayrimüslimlerin fermana karşı çıkışı da bunu göstermektedir.

Ayrıca eşitlik ilkesinin kendilerini müslümanlarla bir tutmasından dolayı da esik ekonomik ve dini ayrıcalıklarından yararlanamıyacakları korkusu da bulunmaktaydı.

Bu dönemdeki kanunlaştırma hareketleri ayrıcalıkları ortadan kaldırmayı amaçlamıştı ancak, önemli bir eksiklikten dolayı bu başarılı sonuç vermemişti. Bu önemli eksiklik, Osmanlı hala islam dinine dayalı olmasıydı. Bundan dolayı ülkede kanunların şahsiliği devamlı geçerli olmuş ve bu da yabancıların ayrı hukuk oluşturmalarını ve çok hukuklu bir sisteme devam edilmesini kolaylaştırmıştır. Tanzimat döneminde adli kapitülasyonları yok etmek amacıyla gerçekleştirilenler, ülkede laik bir hukukun olmaması nedeniyle devamlı olarak başarısız olmaya mahkum kalmış ve kanun önünde eşitlik ilkesi de bu çok hukuklu sistemde geçerli olamayacağından dolayı, yabancı devletlerin müdahalesine de ortam yaratmıştır. Bununla birlikte Osmanlı'nın 1914'e kadar özellikle adli alanda kapitülasyonları kaldırma yönündeki tüm iyi niyetli girişimleri, devletin çok hukukluluğu ortadan kaldıramamasından, kanun önünde herkes için eşitliği tam olarak sağlayamamasından ve laik devlet sistemini oluşturamadığından dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu durum ancak Lozan antlaşması sonrasında 1926 yılındaki Medeni kanun ile hukuk sisteminin laikleşmesiyle ortadan kaldırılacaktır.

9 Eylül 1914 tarihinde, I.Dünya Savaşı'nın uygun ortamından yararlanan İttihat ve Terakki hükümeti, savaş öncesi başlattığı görüşmelerden sonuç alamayınca kendi başına hareket etmeye karar vermişti. Bu ortamda anlaşılan en önemli konu Osmanlı Devleti'nin savaş öncesinde kendine müttefik aramasıydı. Bu amaçla Cavit Bey ve Cemal Paşa'nın İngiltere ve Fransa yetkilileriyle görüşmeleri ise olumsuz sonuçlanmıştı. Bunun en önemli nedeni İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devletini müttefik olarak kabul etme isteğini olmamasıydı. Osmanlı Devleti de bu görüşmelerde başında beri hiç olmazsa iktisadi ve mali kapitülasyonların kaldırılmasını ön şart olarak masaya getirmişti. Rusya da kendi çıkarlarından dolayı bu şartlara olur vermişti ancak, diğer iki devletten bağımsız bir şekilde hareket edememekteydi. Burada saptanabilecek önemli bir konu ise, İtilaf Devletlerinin bu dönemde istemiş olsalardı daha ufak tavizlerle bile olsa Osmanlı Devleti'ni kendi yanına çekebilecek olmalarıydı. Ancak, bu istenilmedi ve Osmanlı Almanya tarafına itilmiş oldu.

Yine sonuçları açısından önemli olan bir konu da Osmanlı'nın Almanya ile 2 Ağustos'ta yaptığı ittifakın sonuçlarıydı. Enver, Talat, Cemal üçlüsünün büyük çabalarıyla gerçekleşen bu ittifaknamede görülen en büyük eksiklik, savaş öncesi

görüşmelerde hep masaya getirilen kapitülasyonlar konusunun maddeler arasında olmamasıydı. Hükümet de bunu anlamış olmalıydı ki, antlaşmanın hemen sonrasında, yapılan Vükela toplantısında bu konu gündeme gelmiş ve Almanya'dan kapitülasyonların kaldırılması yönünde teminat istenilmesine ara verilmişti. Anlaşılan, ittifakname daha ne istenileceği bilinmeden acele olarak imzalanmıştı.

Antlaşma sonrası burada verilen kararın sonucunun ise, ancak Almanya'nın İstanbul elçisinin bir mektubuna güvenilerek alınmış olması da bir başka olumsuz yöndü. Devletlerarası ilişkilerde iki devlet başkanının imzalaması sonucu geçerli olan güvencelere burada bir elçinin mektubuyla razı olunmuştu.

Kaldırma kararı sonrasında gerçekleşen görüşmelerde ise, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı söz konusuydu. Hükümet özellikle ittifaknamenin imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri elçilerinin kendilerine soğuk davranmamasından cesaret alarak, bu kez tarafsızlık konusunda kapitülasyonları tartışma konusu yapmıştı. Ancak yıllardır bu imtiyazlara alışmış devletlerin Osmanlı'nın savaşa girip girmemesini, kapitülasyonlardan elde ettikleri çıkarılardan daha değerli bulmadıkları da ortadaydı. Nitekim kaldırma tarihi olan 9 Eylül'den Osmanlı'nın savaşa girmesine neden olan Karadeniz'deki bombalama olayı olan 29 Kasım'a kadar geçen sürede yapılan tüm görüşmeler özellikle adli kapitülasyonlar üzerinde tıkanmış kalmıştı. İtilaf Devletleri'nin anlaşmaya bir türlü yanaşmaması onlar açısından Osmanlı'nın da savaşa girmesine neden olduğu gibi, savaş ortamı içinde Osmanlı üzerindeki müdahale haklarının da işlerliğini yitirmesine yol açacaktı.

II.Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, zaten yıllar önce başlamış olan kapitülasyonları kaldırma çabaları üst seviyeye ulaşmıştı. 1909 ve 1912 yıllarında Bosna-Hersek ve Trablusgarp sorunlarından dolayı Avusturya-Macaristan ve İtalya ile yapılan antlaşmalar da bu girişimlerin bir sonucuydu. Bu devletlerin postahanelerinin kapatılmasının ve kapitülasyonların kaldırılması konusunda destek verilecek olmasının yanında diğer devletlerin de onayının alınacak olması şartı, bundan sonraki dönemde Osmanlı'nın önüne çıkacak önemli bir engel olacaktır.

1912 Trablusgarp Savaşı sırasında, bu savaştan yararlanarak, İtalyan vatandaşlarına uygulanan işlemlerin tümüyle 1914'deki kaldırma kararı sonrasındaki işlemleri hatırlatıyor olması, devletin kapitülasyonları kaldırmada 1911 yılındaki bu ortamı bir laboratuvar olarak kullandığını da gösterketedir. Bundan dolayı İttihat ve

Terakki'nin perde arkasında olduğu 1913 yılından sonra da tam hakim olduğu bu dönemlerde, kapitülasyonlar ve kapitülasyonların kaldırılması konusunda bir çok eser yazılmış, sadanrazamlar bile bu sorunu dergilerde ortaya koymuş ve nelerin yapılması gerektiğini tartışmışlardı. Ayrıca Cavit Bey ve arkadaşları gibi yabancı sermaye yanlısı kişiler yanında, Kazanlı Musa Akyığıtoğlu gibi koruyucu iktisadi görüşten yana olanlar da ortaya çıkmıştı. Parvus gibi kişiler de Osmanlıdaki Düyun-u Umumye ve Reji gibi kurumların zararlarını ve Osmanlıyı sömürmelerini yüksek sesle dile getirirken, özellikle Dünya Savaşı yıllarında devleti koruyuculuğunu savunan, kooperatifcilik ve esnaf örgütlenmelirende etikili olan Kara Kemal ve sonraki yıllarda daha da ileriye iderek, tesanütcülük ve dayanışmacılık görüşlerinden kaynaklanan devletçilik yanlısı Ziya Gökalp ve Tekin Alp de görüşleriyle kapitülasyonların kaldırıldığı bu ortamda Milli İktisat politikasının ortaya çıkmasına katkıda bulunmuşlardı. Kapitülasyonların kaldırılması ile gümrük ve temettu vergisini de kendi başına özgürce tesbit edebilme şansı ile gelirlerini artırmaya çalışan Osmanlı Devleti, yeni şirketlerin ortaya çıkması ve yabancı şirketlerin de uzun vadede, kapatılması, kısa vadede ise Türkçe bilen ve Türk olanların buralara yerleştirilmeleriyle bu amacını daha kolay gerçekleştirme şansını bulabilmişti. Çünkü bu tarihe kadar kapitülasyonlar nedeniyle küçük esnafın yok olması ve onun yerini alacak milli bir sanayi kolunun olmaması, ülkeyi yabancı mallarla doldurmakta ve dolayısıyla Avrupalıları güçlendirmekteydi. Ancak bu dönemde Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun da etkisiyle ülkede başlayan şirketeleşme , bu açığı da kısmen de olsa kapatabilmşti. Ancak bu düzensiz gelişmeler savaş ortamı içerisinde olumsuz sonuçlar da doğurmuş ve hükümetin oluşturmak istediği Türk tüccarı savaş öncesi, yabancılar ve gayrimüslimlerin halkı sömürmesi gibi aynı işlevi görmeye başlamışlardı.

Yine de halk özellikle 1914 yılındaki kapitülasyonları kaldırma kararını sevinçle karşılamıştı. Basının ve halkın bu ilgi ve desteğiyle günlerce şenliklerle kararın kutlanması, kapitülasyonların zararlarının alt tabakalara kadar nasıl yansıdığını göstermesi açısından önemlidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 yılında Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhaki sonrasında başlattığı, Girit, Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile devam ettirdiği kitleleri belli bir amaç doğrultusunda yönlendirme politikası bu olayda da kendini göstermiş ve İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin nutuklarının önderliğinde olay, ulusal bilinci oluşturma aracı olarak kullanılmıştı.

Hükümetin kaldırma kararından sonra hiç vakit geçirmeden bunu uygulama alanına koyması ve ilk olarak gümrük resminin özgürce yükseltilmesi sonrasında çıkardığı talimatname de olaya hazırlıklı olduğunu göstermektedir. Ancak yine de yıllardır kapitülasyon rejimi altında yaşamış olan devlet ve halk bunun uygulanması aşamasında birçok sorunlarla da karşılaşmıştı. En önemli sorunlar bu kaldırma kararını kabul etmeyen elçilerin ve konsolosların protestoları sonucu Dahiliye Nezareti sürekli vilayetlerden gelen ne yapılacağına dair yazılarla karşı karşıya kalmıştı.

Bu noktada alınan en önemli konular yine adli konuda olmuş ve yıllarca önemli bir üzüntü kaynağı olan yabancıların ülkedeki cezai işlemlerde sahip olduğu ayrıcalıklar ortadan kaldırılmaya başlanmıştı. Özellikle tercümansız suçüstü yakalansa bile tutuklanamayan yabancılar sorunu çözülmüş ve hertürlü işlemlerde konsolosluk ve konsolosluk memurlarının yetkisi kaldırılmış dolayısıyla da konsolosluk mahkemeleri işlevini yitirmiş ve konsolosların elinden yargı yetkisi alınmıştı. Ardından daha uzun vadede daha önemli bir karar gerçekleştirilmiş ve dini imtiyazlara da bir darbe niteliğinde olan Hukuk-u Aile Karanamesi ile de aile hukuku düzenlenmiş ve dini cemaat liderlerinin yargı yetkisi de ellerinden alınarak tek hukuka geçiş sağlanmıştır. Bu geçişi kolaylaştıran en önemli etken ise daha önce şeriye mahkemeleri ile harp ve nizamiye mahkemelerinin görev alanlarının ayrılması ve sonrasında şeriye mahkemelerinin şeyhülislamlık gibi dini bir kurumdan alınıp Adliye Nezareti'ne bağlanarak laik bir deneme yapılmasıdır. Okulların kapatılmasının sadece savaş halindeki devletlere yansıtılması da aynı şekilde konsolosluk mahkemelerinin de kapatılmasında bu düzen uygulanmıştı. İtilaf devletlerinin konsolosluk mahkemelerinin kapatılmasına rağmen Almanya ve 1917 yılında savaşa girişine kadar da Amerika'nın konsolosluk mahkemelerinin hala işlevini yerine getirdiğinin saptanması, uygulamada birçok eksikliklerin yaşandığını ve belki de yıllarca kapitülasyonlara alışmış bir devletin onun yokluğunda yeni ortaya koyduğu rejimi henüz kanıksayamadığını da göstermekteydi. Bunu zorlaştıran etken ise yabancı devletlerin hala Osmanlı Adliye teşkilatından, mahkemelerinden, hapishanelerin yetersizliğinden şikayet etmeleriydi.

Kapitülasyonların savaş ortamında kaldırılmış olması uygulamadaki sonuçlarının görülmesini engellemiştir. Ancak ne olursa olsun uygun bir ortamı yakalayarak önemli bir kararı kendi başına almayı başaran ittihat ve Terakki hükümeti yıllardan beri zararı olan ve kaldırılmasının söz konusu bile olmadığı bir sömürü

rejimini yok etmiş, yerine eksik de olsa uluslararası hukuka dayalı yeni bir rejim getirebilmişti. Burada tek şanssızlığı ise müttefikini yanlış seçmesi olmuştu. Savaşın Osmanlı lehinde bittiğini düşünecek olursak bunun değeri daha iyi anlaşılacaktır. Böylelikle bu dönemde yapılan, ancak savaşın kaybedilmesiyle devletler tarafından yürürlükten kaldırılan kanun ve talimatnameler daha sonrası için örnek da oluşturulmaktadır.

Aynı şekilde, Atatürk'ün sayesinde gerçekleştirilen Türk Devrimi ve sonuçları yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ve egemenliğini sağlamıştı. Ancak buradaki yöntem farklılığını da görmek yerinde olur. İttihat ve Terakki'nin ancak savaştan yararlanılarak tek başına almak zorunda kaldığı kapitülasyonları kaldırma kararını, Türk Devleti tarafından çok zor şartlar altında gerçekleştirilen bir bağımsızlık savaşı ve arkasından yine bir çok devletin usta diplomatlarının yer aldığı Lozan Konferansı'nda büyük bir direnç ile başarılabilmişti. Önemli bir diğer fark da , I.Dünya Savaşı yıllarında bu kararın alınmış olmasına rağmen, yöneticilerin başlangıçta bunun arkasında duramamaları ve savaş sonunda da kişisel his ve partizancılıkla yabancı devletlerin baskısına dayanamamaları olmuştur. Oysa ki; Mustafa Kemal'in daha Kurtuluş Savaşı yıllarındaki kapitülasyonlar konusunda ödün vermez tutumu ve Lozan'daki İsmet Paşa'nın kararlı ve inatçı tutumunun arkasındaki bağımsızlıkçı karakteri, kapitülasyonların ülkeden çıkışını kolaylaştırmıştır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı Evrakı

Hariciye Nezareti Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Tasnifi

Dahiliye Nezareti Siyasi Kısm Evrakı

Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı

Dahiliye Nezareti İdare Kısmı Analitik Envanteri

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Evrakı

Dahiliye Nezareti Umur-u Mahalliye-i Vilayet Müdüriyeti Analitik Envanteri

B-Deniz Arşivi

Bahriye Tahrirat Kalem

II. GAZETELER , DERGİLER VE RESMİ YAYINLAR

Ahenk

Anadolu

Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası

Düstur

İçtihat

İçtimaiyat Mecmuası

İkdam

Mecmua-yı Mukavelat

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi

Meclis-i Mebusan.Encümen Mazbataları ve Layiha-i Kanuniye

Müsavat
Sabah
Salname-i Servet-i Fünun
Servet-i Fünun
Sicill-i Kavanin
Takvim-i Vekayi
Tanin
Tasvir-i Efkâr
Turan
Türk Yurdu

III. KİTAPLAR VE MAKALELER

- 1897 Osmanlı-Yunan Harbi., Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1965.
- 19.Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler, Editör Pınelopi Stathis, tarih vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999
- "1914'ten 1916 Senesine Kadar Balkan ve Türkiye'de Büyük Harp", Askeri Mecmua'nın Tarih kısmı, 1 Birincikânun 1934, S.36,
- Ahmet Cevdet Paşa, Maruzat, Yayına Haz. Yusuf Hallaçoğlu, Çağrı Yay., İstanbul, 1980.
- Ahmet Nusret, İmtiyazat-ı Ecnebiye yahud Uhud-u Atika, Dersaadet, 1325, AKŞİN, Sina, "Kurtuluş Savaşında ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler" Lozan'ın 50. yılına Armağan. Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1998,.
- , Jön Türkler ve İttihat Terakki, İmge Yay., Ankara,1998.
- , İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cilt I, Cem Yayınları, İstanbul,1992.
- , İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cilt II, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998.
- , "Mütarekenin İlk Yıllarında Osmanlı Hükümeti'nin Mali Durumu" Seha L.Meray'a Armağan.,CiltI.,A.Ü.S.B.F yay., Ankara,1981.

- AKTAR, Yücel, “ *Demokratikleşme Bürecindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun Anatomik Yapısı*” 4. Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, Ankara, 1989,
- AKYAY, Necmettin, **Osmanlı İmaratorluğunda sağlık örgütleri ve sağlık kuruluşları**, Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Yay. Ankara, 1982.
- AKYOL, Taha, **Medine'den Lozan'a**, Milletet Yayınları, İstanbul, 1996.
- ALTUĞ, Yılmaz, **Yabancıların Arazi İktibas Meselesi** , Yenilik Basımevi, İstanbul, 1962
- , **Yabancıların Hukuki Durumu**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1966,
- ANDIÇ, Fuat - ANDIÇ, Süphan, **Sadrazam Âli Paşa, Hayatı, Zamanı ve Siyasi Vasiyetnamesi**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000,
- ANGELL, J.B., “ *The Turkish Capitulations*” *The American Historical Review*. Volume.6, No.2, January 1901.
- ARAI, Masami, “*Lozan Konferansı Karşısında Japonya*”, 70. yılında Lozan Barış Antlaşması, İnönü Vakfı Yayınları, 1994.
- ARI; Kemal, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997
- ARIKAN, Zeki, ” *Cumhuriyet İdeolojisi ve 1536 Kapitülasyonları*” VIII. Uluslararası **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi**, 18-21 Haziran 1998, Bursa, Basılmamış Bildiri.
- , **Mahmut Esat Bozkurt ve Kapitülasyonlar**, ÇTTAD, Cilt.II, Sayı.4-5, Yıl.1994-95 DEÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1995.
- ARMAOĞLU, Fahir, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**. TTK. Yayınları, Ankara, 1991.
- .ARMSTRONG, H.C, **Türkiye Nasıl Doğdu**, Arma Yayınları, İstanbul, 1997.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III**, TTK yayınları, Ankara 1997.
- AVCI, Orhan, “İttihat ve Terakki Partisi Devrinde İzlenen İktisadi Politikalar (1908-1918)” *Askeri Tarih Bülteni*, C.XXI / 40, 1996.
- AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni,Dün,Bugün,Yarın**, 1.Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul, 1973.
- AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara, 1995.

- AYBAY, Rona, “*Pasaportlar*” Tarih ve Toplum, Cilt.III,Sayı.13., Ocak 1985.
- AYDEMİR, Ş. Süreyya, *Enver Paşa, Remzi Kitabevi, İstanbul-1981, C.II,*
- AYDIN, M. Akif, *İslam Osmanlı Aile Hukuku, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul,1985.*
- AYNİ, Mehmet Ali, *Milliyetçilik, Marifet Basımevi, İstanbul, 1963, s:21.*
- BAĞIŞ, Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983,*
- BARKAN, Ömer Lütfü, “ Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 Tarihli Arazi Kanunnamesi” *Tanzimat I, Meb. Yayınları, İstanbul, 1999, s. 392*
- BARLAS, H. Uğuroğlu, *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları, Gaziantep, 1971, s:*
- BAYAR, Celal, *Ben de Yazdım, Cilt 5, Sabah Yayınları, İstanbul, 1997.*
- BAYUR; Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1983.*
- BELGESAY, Mustafa Reşit, “*Tanzimat ve Adliye Teşkilatı*” *Tanzimat 1, MEB Yayınları, Ankara, 1999.*
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul.*
- BİLSEL, Cemil, “ *Tanzimat’ın Harici Siyaseti*” *Tanzimat 2, MEB Yayınları, İstanbul, 1999. Okandan Recai, “Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri” Tanzimat 1, MEB Yayınları, Ankara, 1999.*
- , *Lozan 1.Cilt., Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998,*
- , *Lozan 2.Cilt., Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998,*
- BİREN, Mehmet Tevfik, *II.Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları.,2.Cilt., Arma Yayınları, İstanbul., 1993.*
- BLAISDEL, Donald, *Düyun-u Umumiye,*
- BOZKURT, Gülnihal, *Azınlık İmtiyazları, Kapitülasyonlardan tek Hukuk Sistemine Geçiş, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.*
- , *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), TTK Yayınları, Ankara, 1996.*

- , **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi**, TTK. Yayınları, Ankara, 1996
- CAN, Bilmez Bülent, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi 1909-1923**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- CAVİT BEY, **Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi**, Haz. O.Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2000
- "*Cavit Bey'in Not Defterinden*", **Tanin**, 1944
- CEMAL PAŞA, **Hatırat**, Arma yay., İstanbul-1996.
- CEMALETTİN, Halil - ASADORYAN, Hrand, **Ecanibin Memalik-i Osmaniye'de Haiz Oldukları İmtiyazat-ı Adliye**, İstanbul, 1331.
- CEMİL PAŞA, **İstibdad, Meşrutiyet, Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, Arma Yayınları, İstanbul, 1994.
- CİN, Halil - AKGÜNDÜZ; Ahmet, **Türk Hukuk Tarihi**, C.2, Özel Hukuk, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1995.
- CİN, Halil, " *Osmanlı Devleti'nde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu*" **A.Ü.H.F Dergisi**, 24.Cilt, Sayı.1-4, 1967,
- , **Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1987.
- COHEN, Naomi W. "*Ambassador Straus in Turkey, 1909-1910; A note on Dollar Diplomacy*", **The Missisipi Walley Historical Review**, Vol.45, no.4, March 1959.
- ÇADIRCI, Musa, " *Namık Kemal'in Sosyal ve Ekonomik Görüşleri*" **OTAM**, sayı 2, 1991. Kuntay, Mithat Cemal, **Namık Kemal I**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944.
- ÇAĞA, Tahir, "Türkiye'de Deniz Kabotajı Tekeli" **Lozan'ın 50. yılına Armağan**, Fakülteler Matbaası. İstanbul, 1978.
- ÇAVDAR, Tefik **Osmanlı'nın Yarı Sömürge Oluşu**, Gelenek yay., İstanbul, 2000.
- , **Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)** İmge Kitabevi, Ankara, 1992.
- , **Milli Mücadele Başlarken**
- ÇEKER, Orhan, **Aile Hukuk Kararnamesi**, Ebru Yayınları, İstanbul, 1985.

ÇETİN, Atilla, "Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakındaki Raporu", **İ.Ü.E.F Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, sayı: 10-11, İstanbul, 1983.

DAVISON, Roderic, "Turkish Diplomasy from Mudros to Lausanne", **Essays in Ottoman and Turkish History 1774-1923**, University of Teksas Press, USA, 1990.

-----, "*Westernized Education in Ottoman Turkey*", **Essays in Ottoman and Turkish History.1774-1923**, University of Teksas Press, USA, 1990.

-----, "Foreign and Environmental Contributions to the Political modernization of Turkey, ", **Essays in Ottoman and Turkish History 1774-1983**, University of Teksas Press, USA, 1990.

-----, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, 1.Cilt, Papirüs Yayınları, İstanbul, 1997,

DOCKRİLL, Michael, "Lozan Konferansı ve İngiltere" 70 yılında Lozan Barış Antlaşması, Uluslararası Seminer. İnönü Vakfı Yayınları, 1994.

DOĞAN, Cahit "*Kapitülasyonların Siyasi ve İktisadi Sebepleri*", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Cilt2, sayı 7, Ağustos 1980.

DUMONT, Paul, **Osmanlılık, Uluscu Akımlar ve Masonlar.**, YKY. İstanbul, 2000.

DURU, Orhan **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

DURUKAL, Hüsnü Sadık, "Ecnebi Postalarının Türkiye'de ilgasının 50. Yıldönümü", **Yıllık Gazeteciler Enstitüsü Dergisi**, sayı 3-4, 28 Kasım 1963, İstanbul.

Dünya Savaşları Ansiklopedisi, Görsel yayınları, 1988, C.I

EARL, Edward M, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.

Ecanibin memalik-i Osmaniye'de ikamet ve seyahatleri hakkındaki 2 Mart 1331 tarihli Kanun-u muvakkatin sur-u tatbikiyesine dair talimat, İstanbul, 1331

ELDEM, Vedat," *Cihan Harbinin Ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları*" **Türkiye İktisat Tarihi Semineri/ Metinlen Tartışmalar** Editör Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975.

- ELMACI, Mehmet Emin, **Bosna Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı ve Doğurduğu Tepkiler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1996.
- Emrullah Efendi, **İzahname**, Matbaa-ı Hayriye Ve Şürekası, Konstantiniye. 1330.
- ERCAN, Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler Ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", **Belleten**.Cilt LV, Sayı 213, Ağustos, 1991.
- , "Türkiye'de 15 ve 16 Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuk, İctimai ve İktisadi Durumu" **Belleten**, Cilt.XLVII., Sayı.188, Ekim 1983,
- ERGİN, Osman ,**Türkiye Maarif Tarihi**, Cilt: 2, İstanbul, 1940.
- , **Mecelle-i Umur-u Belediye**, Cilt.4, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Yayınları, İstanbul, 1995
- ERGÜN, Mustafa, "**Türk Eğitiminin Batılulaşmasını Belirleyen Dinamikler**", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VI, Mart 1990, sayı 17'den ayrıbasım, TTK Basımevi, Ankara, 1990.
- , **II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914**, Ocak Yayınları, Ankara, 1996
- ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Cilt1, TTK.Yayınları, Ankara, 1953.
- EROL, Mine, **Osmanlı İmparatorluğunun Amerika Büyükelçisi A.Rüstem Bey**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1973.
- , **I. Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu**, Bilgi basımevi, Ankara, 1976.
- ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebanın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1996.
- Feraşerli Mehdi, **İmtiyazat-ı Ecnebiye'nin Tatbikat-ı Hazırası**, Samsun, 1325.
- FESCH, Paul, **Abdulhamit'in Son Günlerinde İstanbul**, Pera Turizm ve Ticaret Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- GORDON, Leland J, "**Turkish-American Treaty Relations**" **The American Political Sicience Review**, Vol:22, No:3, August, 1928..
- GÖÇMEN, Muammer, "**Yabancı Basın Nasıl Takip Edildi?**" **Tarih ve Toplum**, Cilt: 22, Sayı: 128, Ağustos 1994..

- GÖĞÜNÇ, Nejat, "*Sevres'ten Lausanne'a*" **Belleten**, 46. Cilt, Sayı: 183, TTK Ankara, 1989.
- GÖNEN, Yasemin Saner, "*Osmanlı Konsolosluk Sözleşmeleri*," **Toplumsal Tarih**, Sayı.67, Temmuz 1999
- GÖNLÜBOL, M.- Sar, C., Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, MEB yayınları, İstanbul, 1963. **M.M.Encümen Mazbataları ve Layiha-i Kanuniye** C.1, s.732, 18 Mayıs 1331
- GRAVES, Philip, **İngilizler ve Türkler**, 21.yy yayınları, Ankara, 1999.
- Gümrük Resminin % 15'e İbلاغı, **Ecnebi Postalar ve Kapitülasyon**, İstanbul, 1334.,
- GÜNDAY, Faik Hurşit, **Hayatım ve Hatıralarım**, Çelikkilt Matbaası, İstanbul, 1960.
Gürsel, Seyfettin, "*1838 Ticaret Antlaşması Üzerine*" **Yapıt**, No.10, Nisan-Mayıs 1985
- Halil Mentеше'nin Anıları**, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul-1986, s.175.
- HAMİTOĞULLARI, Beşir, "*İktisadi Sistemimizin Oluşmasında Lozan Antlaşması'nın Etkileri*" **Lozan'ın 50 yılına Armağan**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1978.
- HANİOĞLU, Şükrü, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981
- Hasan Fehmi Paşa, "*İmtiyazat-ı Ecnebiyenin Çare-i İlgası*" **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası**, No.1., 31 Mart 1325
- HAYDAROĞLU, İlknur Polat, **Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- HELLER, Joseph, **British Policy Towards Ottoman Empire**, Frank Cass and Company Limited, London, 1983
- HEYD, Uriel, **Türk Ulusculuğunun Temelleri**, Ankara-1979.
- HOWARD, Harry, "*Paris, San-Remo, Sevr'de Türkiye'yi yok etme planları II*", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Eylül 1970, Sayı 36,.
- IŞIKSAL, Turgut, "*Kapitülasyonlar, Lozan'da İngiliz Heyetine verilen gizli raporun tam metni III*", **B.T.T.D.**, Sayı 36, Eylül 1970.
- İbrahim Hakkı Paşa, "*Kapitülasyonlar veyahud Uhud-u Kadime*" **İlm-i hukuk ve Mukayeseli Kavanin Mecmuası** No.15, Eylül, 1326.

“İbrahim Hakkı Paşa”nın Bir Mektubu” Yakın Tarihimiz, Cilt 2, 21 Haziran 1962,
sayı 17.,

İLERİ, Suphi Nuri, Türkiye'de Yabancıların Hukuku ve Statut Personelle
Meselelerinin Tatbiki, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1938.

İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlğasından Dolayı Memurine Tebliğ Olunacak
Talimatname I, Matbaa-i amire, İstanbul, 1330.

İmtiyazat-ı Ecnebiyenin Lağvından Dolayı Memurine Tebliğ Olunacak
Talimaname., II.Kısım, İstanbul, 1331

JEFFERY, Keith - Sharp, Alan, “Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Konferansı'nada
gizli istihbaratın kullanımı” 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması,
İnönü Vakfı, Ankara, 1994.

K.D, Kapitülasyonlar, Sancakyan Matbaası, 1329.

KANSU, Aykut, 1908 Devrimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Kapitülasyonlar, Ali Reşat-Macar İskender Çevirisi, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1330.

KARABEKİR, Kazım, Cihan Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare
Ettik, Tecelli Basımevi, İstanbul-1937.

KARACAN, Ali Naci, Lozan, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.

KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, VI.Cilt, TTT. Yayınları, Ankara, 1988.

-----, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları Nizam-ı Cedit (1789-1807),
TTK Yayınları, Ankara, 1988.

-----, Osmanlı Tarihi, IX.Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 1996.

KARASAPAN; Celal Tevfik, Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan, Resimli Posta
matb., Ankara, 1960.

Kemal Rıza, Ne Kazandık ? İstiklal ve Necat, Büyük Bayram, Sada-yı Millet
Matbaası, 1332.

KERNER, Rober, “The Straits and Constantinople 1914-1915” The Journal of
Modern History, Volume 1, No. 3, September 1929.

KOCABAŞOĞLU, Uygur “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa
Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri” Tanzimat'ın 150.
Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu'ndan ayrı basım, TTK
Basımevi, Ankara, 1994.

- KOCAHANOĞLU, Selim Osman, **İttihat ve Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması 1918-1919**, Temel Yayınları, İstanbul, 1998
- KOÇER, Hasan Âli, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi 1793-1923**, MEB Yay. İstanbul, 1991.
- KOLOĞLU, Orhan, **Avrupa'nın Kiskacında Abdulhamit**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- , **Türk Çağdaşlaşması**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1995.
- , "**Fransız Sosyalistlerine göre İttihatçı Devrimi**" **Tarih ve Toplum**, Aralık 1991, Cilt.16, Sayı.96.
- KUNTAY, Mithat Cemal, **Namık Kemal I**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944, s. 176
- KURAN, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.,
- KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1970.
- KURAT, Yuluğ Tekin, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği**, Üniversite Basımevi, Ankara, 1968.
- KURMUŞ, Orhan, "**1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler**" **ODTÜ Gelişme**, 1978 Özel Sayısı.
- , **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.
- KURTCEPHE; İsrail, **Türk İtalyan İlişkileri**, TTK yayını, Ankara-1995.
- KUYAŞ, Salih, "**Posta Tarihi ve Kapitülasyon Postaneleri I**", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 1 Ocak 1984.
- , "**Posta Tarihi ve Kapitülasyon Postaneleri II**", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 2, Ocak 1984.
- KÜRŞAD, Cengiz, "**TBMM'de Lozan Murahhas Heyetine Verilen Talimatlar**" **BTDD**, Sayı 34, Temmuz 1970.
- LİPPE, John M. Vander, "**Öteki Lozan Antlaşması: Amerikan Kamuoyunda ve Resmi Çevrelerinde Türk-Amerikan İlişkileri Tartışması.**" **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması**, İnönü Vakfı, Ankara, 1994.
- Mahmout Essad, **Du Regime des Capitulations Ottomanes Leur Caractare Juridique d'apres l'histoire et les textes**, Stambol, 1928.
- Mahmut Muhtar, **Maziye Bir Nazar**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 98

- MANDELSTAM, Andre, **Le Sort De L' Empire Ottoman**, Paris, 1917.
- Marcel Giffroy'ın **Yayınlanmamış Hatıraları**, 1986.
- Mehmet Selahattin Bey, **İttihat-ı Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devletinin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İnkılap Yayıncılık, 1989..
- MERAY, Seha L., **Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Belgeler**, Takım 1, 2. Cilt, A. Ü. Basımevi, Ankara, 1971,
- , **Lozan'ın Bir Öncüsü, Prof. Ahmet Selahattin Bey 1787-1920**, TTK, Ankara, 1976,
- MORGENTHAU, Henry, **Ambassador Morgenthau's Story**, New York, 1918.
- Mustafa Kemal, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.
- MUTLU, Şamil **"II Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim"**, **Belgelerle Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Cilt XVII, sayı 21'den ayrı basım, TTK, , Ankara, 1997.
- NAHUM, Henri, **İzmir Yahudileri**, İletişim Yay., İstanbul 2000.
- "Namık Kemal'in Siyasal Gülmece Yazıları, Kapitülasyonlar," Tarih ve Toplum**, Cilt.3, Haziran1985, Sayı.18, (Hazırlayan Aziz Nesin)
- NEBİOĞLU, Osman, **Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar** , Türkiyeİş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1986.
- NESİMİ, Abidin, **Yılların İçinden**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977.
- OKANDAN, Recai, **"Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri"** **Tanzimat 1**, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1999
- OLCAY, Osman, **"Sevres Antlaşmasına Doğru"** **AÜSBF Dergisi**, No: 455, s: LVIII.,Ankara 1981.
- ÖKÇUN, Gündüz, **Konsolosluk Raporları**, -----, **Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti**.(Doktora Tezi), Doğuş Matbaası, Ankara, 1962.
- , **"Yabancıların Türkiye'de Okutma Hürriyeti"**, **AÜSBF Dergisi**, Cilt: XIV, **Sait Paşa'nın Hatıratı**, Cilt: II, 1328.
- , **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir**, AÜSBF. Yayınları, Ankara, 1981.
- ÖPÖZ, Funda, **İsmet Paşa ile Lozan'a gidenler**, DEÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi**. İzmir, 1998.

- PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III**, İstanbul, 1954
- PAKER, Esat Cemal, **Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- PALMER, Alan, **Osmanlı İmparatorluğu, Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1995.
- PAMUK, Şevket, **100 Soruda Osmanlı, Türkiye İktisadi Tarihi 1900-1914**, Gerçek Yay., İstanbul, 1988.
- Parvus Efendi, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, May Yay., İstanbul, 1977.
- PİCHON, Jean, **Cihan Harbinin Şarka Ait Kaynakları**, Çev.Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul, 1939.
- POLVAN, Nurettin, **Türkiye'de Yabancı Öğretim I**, İstanbul, 1952.
- "*Posta Tarihi ve Postalarımız*", **Posta Dergisi**, Sayı 14, Temmuz 1939.
- POSTACIOĞLU, İbrahim Ethem, **Meslek Hatıralarım 1907-1957**, İzmir, 1958
- "*Postanın Tarihi*", **İktisadi Yürüyüş**, sayı 44, 1 Teşrinevvel 1941.
- RADO, Şevket "*Emekli Bir Subayın Not Defterinden*" **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı 2, Mart 1971.
- RATHMANN; Lothar, **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, Gözlem Yay., İstanbul, 1976.
- Reşat Ekrem, **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934,
- SABİS, Ali İhsan, **Harb Hatıralarım**, İnkılab Kitabevi, İstanbul, 1943.
- Sait Paşa'nın Hatıratı**, 1912
- SAYAR, Ahmet Güner, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, Der Yayınları, İstanbul, 1986.
- SAYAR, Nihad S, **Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları**, Met /er Matbaası, İstanbul, 1977.
- SEVİĞ, Muammer Reşit, "*Türkiye'de hangi hallerde Yabancı kanun tatbik edilir?*", **İ.Ü.H.F. Ord.Prof.Dr. Tahir Taner'e Armağandan ayrı basım**, İsmail Akgün, İstanbul, 1956.
- SEVİMAY, Hayri **Cumhuriyete Girerken Ekonomi**, Kazancı Kitap Ticaret A.Ş., İstanbul, 1995.

- SEZER, Ayten, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar(1923-1938)**, TTK Yay., Ankara, 1999.
- SMİTH, C.Jay, "Great Britain and the 1914-1915 Straits Agreement with Russia: The British Promise of November 1914." *The American Historical Review*, Vol. 70, No.4, July, 1965
- SONYEL, Selahi R., "Lozan'da Türk Diplomasisi" *Belleten*, Cilt 38. sayı 149-152, 1974.
- SOUSA, Nasim, **The Capitularoty Regime of Turkey: Its History, Origin and Nature**, Baltimore, 1933.
- Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı**, Belge Yayınları, İstanbul, 1972.
- SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, Cilt .1, TTK. Yay., Ankara, 1989.
- SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali, **30 Senelik Siyasi Hatıralarım**, 2.ve son cilt (1918-1922), Ülkü Matbaası, İstanbul, 1953.
- , **Başımıza Gelenler**, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1939.
- SU, Kamil, **Türk Eğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi**, MEB Yayınevi, İstanbul, 1974.
- SUNGU, İhsan "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar" **Tanzimat II.**
- Suphi Nuri, **Sevres ve Lausanne**, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1934.
- SÜRGEVİL, Sabri " I.Dünya Savaşı Sırasında "İzmir'de Sokak, Mahalle ve İşyeri Adlarının Türkçeleştirilmesi" **5 Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, Tebliğler III. Türk Tarihi Cilt 2, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989.
- , **1914-1918 Yılları Arasında İttihat ve Terakki Fırkasının İzmir Politikası**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir, 1984.
- ŞAHİN, M.Süreyya, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996.
- ŞANLI, Cemal,"*Türkiye'deki Yabancı Dini, İlmi, Hayri Kurumların Hukuki Durumu ve Gayrimenkul İktisabları*"**Hıfzı Timur'un Anısına Armağan**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1979.

- ŞENER, Abdullatif, “*Osmanlı Mali Düşüncesinin Çağdaşlaşması*” **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu’ndan Ayrı Basım**, TTK.Yayınları, Ankara, 1994.
- ŞİMŞİR, Bilal, “*Lozan ve Çağdaş Türkiye’nin Doğuşu*” **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması**, İnönü Vakfı, Ankara, 1994.
- , **Lozan Telgrafları 1 (1922-1923)**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1990.
- TACALAN, Nurdoğan, **Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Hür yayınları, İstanbul, 1981
- Talat Paşa’nın Anıları**, Haz. Mehmet Kasım, Say Yayınları, İstanbul, 1986.
- TAN, Turgut, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancılara Verilmiş Kamu Hizmeti İmtiyazları*” **S.B.F Dergisi**, .XX., 11/2, 1967
- TANER, Tahir “*Kapitülasyonlar Nasıl İlgâ Edildi?*”, **Muammer Raşit Seviğ’e Armağan’dan Ayrı Basım**, İ.Ü.H.F. Yayınları, İstanbul, 1956.
- TEPEYRAN, Ebubekir Hazım, **Hatıralar**, Pera Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- TEZEL, Yahya S., “*Birinci B.M.M’de Yabancı Sermaye Sorununa Bir Örnek Olay*”, **AÜSBF Dergisi**, Cilt XXV, Mart 1920, No. 1.
- , **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Yurt yayınları,
- THAYER, Lucius Ellsworth, “*The Capitulations of the Ottoman Empire and the Question of Their Abrogation as it is Affects the United States.*” **American Journal of International Law**, Volume.17, No.2, April 1923.
- THOBİE, Jacques, **İnterets et İmperialisme Français dans L’empire Ottoman, 1895-1914**, Puplications de la Sarbonne, Paris, 1977.
- TİMUR, Hıfzı,”*Türkiye’de Bulunan Yabancıların Okutma ve Okuma Hürriyetleri Bakımından Durumu*”**İÜHF Mecmuası**, Cilt XI, Sayı.1-2, 1949
- TİMUR, Taner, “*Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya;1838 Ticaret Antlaşmasını Doğru Değerlendirdik mi?*” **Yapıt**, No.10, Nisan-Mayıs 1985.
- TOKGÖZ, Ahmet İhsan, **Matbuat Hatıralarım**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993
- , **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- TOPRAK, Zafer, “*Hürriyetin İlanı ve Ermeni Tüccarlar*” **Tarih ve Toplum**, Cilt.10, Sayı.55, Temmuz 1988.
- , “*İslam ve İktisat: 1913 Müslüman Boykotajı*” **Toplum ve Bilim**, Bahar 1985, Sayı.29-30.

- , **İttihat Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995
- , **Milli İktisat Milli Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995.
- TÖZÖREN, Nebahat "*Türkiye'de Ecneblerin Mülk Edinmeleri*" **4.Türk Tarihi Kongresi**, TTK Yayınları, Ankara, 1952.
- TÖZÖREN, Selçuk, "Japonya'da Toprak Düzeni ve Kapitülasyonlar" **Toplum ve Bilim**, Sayı 25-26, Bahar-Yaz, 1984.
- TRUMPENER, Ulrich, **Germany and the Ottoman Empire 1914-1918**, Caravan Books, New York, 1989
- , "*Turkey's Entry in to World War-I : An Assesment of Responsibilities*", **The Journal of Modern History**, Vol XXXIV, December 1962, No:4.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Hürriyet'in İlanı**, Arba Yayınları, İstanbul, 1996.
- , **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I-II-III, Meşrutiyet Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.
- , **Türk İtalya İlişkileri I**, Metis Yayınları, İstanbul, 1990.
- Türk Parlamento Tarihi**, cilt I, s.286
- TÜRKDOĞAN, Orhan, **Türk Tarihinin sosyolojisi**.
- TÜRKGELDİ, Emin Ali "*Brest-litowsk Konferansı Hatıraları*", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Mart-1986, S.13,
- TÜTENGİL, Cavit Orhan, **Gökalp'e İlişkin Yeni Notlar**, Sosyoloji Konferansları 64. Kitaptan ayrı basım. İstanbul Matbaası, İstanbul, 1976.
- ULUBELEN, Erol, **Çanakkale Muharebesi**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1967.
- , **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.
- ULUDAĞ, Osman Şevki, "*Son Kapitülasyonlardan biri: Karantina*" **Belleten**, Cilt II, TTK. Ankara,.1978.
- Uluslararası İlişkiler Tarihi, Diplomasi Tarihi 2**, May Yayınları, İstanbul, 1978.
- Un Ancien Diplomate, **Le Regime Des Capitulations**, Paris, 1898.
- UNAT, Faik Reşit, **Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi bir Bakış**, MEB. Basımevi, Ankara, 1964.
- URAN, Hilmi, **Hatıralarım**, Ankara, 1959.

- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, **Kırk Yıl**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1987.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, 1. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- ÜNAL, Mehmet "*Medeni Kamunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi*", **A.Ü.H.F.Dergisi**, C.34,1977, Sayı:1-4,
- VAHAPOĞLU, Hidayet, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, MEB. Yayınevi, İstanbul, 1997.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, "*Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*" **Tanzimat** 1, MEB Yayınları, Ankara, 1999.
- VON SANDERS, Liman, **Türkiye'de 5 yıl**, Burçak yayınevi, İstanbul, 1968.
- WENGLER, Wilhelm, "*Kapitülasyonlardan Mahkemelerin İşbirliğine mi?*" **Lozan'ın 50 yılına Armağan**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1978
- WHEELER-BENNET, John W., **Brest- Litowsk.The Forgotten Peace,March 1918**, London 1963.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, "*Meşrutiyet Hatıraları*". **Fikir Hareketleri**, 23 Mayıs 1936, sayı 135.
- YERASİMOS, Stefanos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I.Bizanstan Tanzimata**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1974.
- YILMAZ, Faruk.,**Devlet Borçlanması ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar**, Birleşik Yay.,
- YILMAZ, Serap "*17 ve 19.yüzyılda İzmir'de Fransızlar*"**Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt.1, Sayı.3.
- YILMAZ, Veli, **I.Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, Cem Ofset, İstanbul,1993.
- Ziya Şakir, **1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik?**, İstanbul, 1943

۱۔ عین حقیقت و موافقت ایضاً مقادیر و موازنہ تمام معاملات و امور کے اعتبار سے عملاً و عیناً ہی اور عیناً ہی ہونا چاہئے۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔

باب اول

اصول

فصل اول

مواد

برخی قسمیں

تہذیب

۱۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔

۲۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔

۳۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔

۴۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔

۵۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔

۶۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔ عین حقیقت اور موافقت کے معنی یہ ہیں کہ جو کچھ حکم و قانون میں مذکور ہے اس کے مطابق ہی عمل کرنا ہے۔

**İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlğasından Dolayı
Memurine Tebliğ Olunacak Talimatneme**

I.Kısım

1330

Umur-u Adliye

Fasl-1 Evvel..... Mevad-1 cezaiye

1-Teba-yı ecnebiye

2-Konsoloslar ve maiyetleri memurini

3-Sefain-i ticariye-i ecnebiye

Fasl-1 Sani..... Umur- u hukukiye ve ticariye

1-Mevad-1 adiyeye-yi hukukiye ve ticariye

2-Hukuk-u aile ve tevarus

3-Konsoloslar

Fasl-1 Salis..... Mehakim ve devair-i adliye alınacak harçlara dairdir

Fasl-1 Rabi..... Derdest-i rüyet mesalih ve deavi-i cezaiye ve hukukiye ve ticariye hakkındadır

**Müessesat-ı Mezhebiye ve Tedrisiye ve Bahriye ve Mekatib ve Emakin-i
Sıhhiye-i Hususiye**

Fasl-1 Evvel..... Mevad-1 umumiye

Fasl-1 Sani..... Kilise, mabed, papas ikametgahları ve kabristanları

Fasl-1 Salis..... Mektebler

Fasl-1 Rabi..... Amaken-i sıhhiye

Zia Gök-Alp's Gedicht „Meschihat“⁽⁸⁷⁾.

مشيخت

بر دولت نه حقوقی ندی دوشورماز
قانونه «کولدن» اینمش دکیشمهز» دیز؛
او، اصلا بر دولت «کل» مستقل دورماز
دکیشمه بین بر وارایمی طاشیبه مز بر!

بر مشیخت مقامی که دینه خدمتی
حقوق، علم ایشلریله اوغراشمق صایار
بر طرفدن، بوزار ایکن عدلی، حکمتی
اوتنه یاندن، خاق ایچنه قیدسزلق بییارا!

حاکم اولان، ملتیمیدر، مشیختیمیدر؟
ملی مجلس: مبعوثامی؟ باب فتوامی؟
مشروطیت بر حیلله شریعتیمیدر؟
حر بر ملت اولدیغمز یوقسه رویامی؟

هپ ایکیدر تشریح، قضا، محکمه، اهلام:
دولت دینه قانون، بییار، دینسه دولته . . . .
سناریقلیلر مأمور اولور . . . فسلیلر اهلام:
دولت بدور مشیخته، دین حکومته!

بر دولته، بر مشیخت آکلاشیر اما!
بر تولکده ایکی دولت مقارن اولماز:
بر وجداند، علمله دین قایناتشیر اما!
ایکی علم، ایکی حقوق، ایکی دین اولماز.

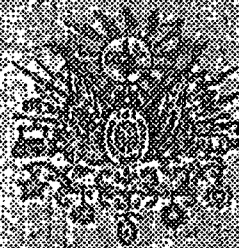
علمی براق، تلیدیه، عدلی دولته!
سن سادجه دیانتک تشریفه چالمش!
مزانسه نائل اولوق حقلی حریمته
عصوه اویان، وظیفه ئی یایمغه چالمش!

87) Ich lasse den Text dieses wichtigen Gedichts hier abdrucken, weil er sonst vermutlich nur wenigen zugänglich sein würde (s. oben S. 8).

August Fischer, Aus der religiösen Reformbewegung
in der Türkei. Leipzig 1922

«Mesihat» Manzumesinin Özgün Biçimi

سلطنة عمان

وزارة التعليم

امارات اجيبه لك التوعدن طولاين مامورينه تبيع اوله جيق

تعلیمات نامہ

انکھی قسم

دوسمادت

طبعة عمانية

١٣٣١

**İmtiyazat-ı Ecnebiyenin Lağvından Dolayı
Memurine Tebliğ Olunacak Talimatneme**

II.Kısım

1331

- Ecnebi Postaları Hakkında Talimat
- Konsolosların Temettu Vergisi
- Maden ve Sanayi Umuruna Mütealîk Talimatname
- Umur-u Rûsumiye Hakkında Rûsumat Müdüriyet-i Umumiyesinin 7 Zilhicce 1332- 14 Teşrinevve 1330 Tarih ve 202 Numaralı Tamimi
- 16 Zilkade 1325 Tarihli Temettu Nizamnamesinin Bazı Ahkâmını Muaddel Kanun-u Muvakkat
- Kavanin-i Mevcudedede Uhd-u atıkaya Müstenid Ahkâmın Lağvı Hakkında Kanun-u Muvakkat
- Teba-yı Osmaniye ile Teba-yı Ecnebiye Arasında Mütevekkîn Olup 18 Eylül 1330 tarihinde Derdest-i Rûyet Olan Davanın Fasl ve Hasmında Takip Edilecek Usul-u Muhakemeye Dair Kanun-u Muvakkat
- Mmemalik-i Osmaniyyede Bulunan Ecnebilerin Hukuk ve Vezaifi Hakkında Kanun-u Muvakkat.
- Ecnebi Anonim Sermayesi Eshama Mûnkasım Şirketler ile Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkında Kanun-u Muvakkat.
- 4 Muharrem 1332 Tarihli Teşvik-i Sanayi Kanununun 6. Maddesini Muaddel Kanun-u Muvakkat.
- Gümrük Resminin Taadili Hakkında Kanun-u Muvakkat.
- Ecnebilerin Memalik-i Osmaniyyede Seyahat ve İkametleri Hakkında Kanun-u Muvakkat.
- Ecanibin Memalik-i Osmaniyyede Seyahat ve İkametleri Hakkındaki 2 Mart 1331 Tarihli Kanun-u Muvakkatın Sur-u Tatbikiyesine Dair Talimat
- Pasaport Kanun-u Muvakkatı.
- 2 Mart 1331 Tarihli Pasaport Kanununun bazı Ahkâmını Mevzu Talimat

- Hal-i Harb Dolayısıyla Memalik-i Osamniye Dahilinde Geşt ü Güzar Edeceklere Seyahat Varakası İtası Hakkında Kanun-u Muvakkat.
- Hal-i Harb Dolayısıyla Memalik-i Osamniye Dahilinde Geşt ü Güzar Edeceklere Seyahat Varakası İtası Hakkındaki 2 Mart 1331 Tarihli Kanun-u Muvakkat Ahkamıyla Pasaport Kanun-u Cedidinin 5. Maddesine Tefhikan İttihaz Olunan Mukarreratı Mutazammın Merbut Talimatnamenin Hal-i Harb Devam Ettiği Müddetce Tatbiki Hakkında İrade-i Seniye-i Mukarrerat-ı Mezkure.
- Tekalif-i Harbiyenin Suret-i Tarhı Hakkında Kanun.
- Altın İhracatının Menni Hakkında Kanun-u Muvakkat.
- Rusya, Fransa ve İngiltere Devletleriyle Hal-i Harb İlanı Hakkında İrade-i Seniye. Düvel-i Muhasıma ve Müttetikleriyle Bitaraf Devletler Tebası Yedlerinde Bulunan Tahvilat-ı faiz ve Amortismanları Hakkında Kanun-u Muvakkat.
- Teba-yı Osmaniye'nin Düvel-i Muhasıma ve Müttetikleri Tebasına Olan Düyun ve Taahüdatı Hakkında Kanun-u Muvakkat.
- 1. Tecil-i Düyun Kanunu.
- 2. Tecil-i Düyun Kanunu
- 3. Tecil-i Düyun Kanunu
- . Tecil-i Düyunun Tekrar Temdidi Hakkında Kanun.
- 5.. Tecil-i Düyun Kanunu
- İthalat Resminin Tezyidi Hakkında Kanun-u Muvakkat.
- Babıali 1. Hukuk Müşavirliği Memuriyetinin İlgası ve Memuriyet-i Mezkureye Mukaddema Tayin Edilmiş Olan Zat ile Münakid Mukavelenamenin Feshi Hakkında Kanun-u Muvakkat.
- Teba-yı Osmaniyenin Düvel-i Muhasıma ve Müttetikleri Tebasına Karşı Olan Düyun ve Taahüdatına Mütedair 18 Muharrem 1333 Tarihli Kanun-u Muvakkat Hükümünün İtalyan Tebasına Dahi Teşmili Hakkında Kanun-u Muvakkat.
- Tedarik-i Vesait-i Nakliye-i Bahriye Hakkında Kanun-u Muvakkat.

Kapitülasyonlar kalkalı 34 yıl oluyor. 1914 yılındaki bu büyük ulu, memleketin her yerinde sevinçle karşılanmıştır. Resim, kapitülasyonların kaldırılmasını kutlamak üzere Sultanahmet meydanında yapılan toplantıyı gösteriyor.

İmtiyazat-ı Ecnebiyenin Lağvı 1330 Sürşarjlı Londra Serisi Pul

5/2
3/1
1/2
1/3
1/4
1/5
1/6
1/7
1/8
1/9
1/10

Copia.

Cosypla, le 17 Janv. 1919.

Les Hauts Commissaires des trois Puissances Alliées jugent nécessaire de rappeler à la Sublime Porte que leurs Gouvernements considèrent comme illégaux tous actes, de toute espèce, qui ont découlé de la décision arbitraire et unilatérale prise par les Gouvernements Ottomans en 1914, à introduire le régime capitulaire et maintiennent intégralement le point de vue qui fut énoncé par les Ambassadeurs de France, Grande-Bretagne et Italie dans leur Note identique du 11 sept. 1914.

Après de nos avoir reçu en outre la liste des dommages portés aux ressortissants britanniques, français et italiens, dont la réparation sera poursuivie en temps et en faisant toutes réserves sur les conditions du régime péninsulaire qu'il paraît aux instances de l'Entente convenable d'établir en Turquie, les trois Hauts Commissaires invitent la Sublime Porte à donner à l'urgence les instructions les plus formelles aux Administrations de l'Etat afin qu'elles cessent d'appliquer aux sujets de l'Entente les mesures qui tirent leur origine des lois, décrets et règlements substitués au régime capitulaire depuis 1914.

(sig.) Richard Webb E. Sparger A.ust

Au Ministre des Affaires Étrangères
Sublime Porte

Harbiye Nazırı Enver Paşa

Dahiliye Nazarı Talat Bey

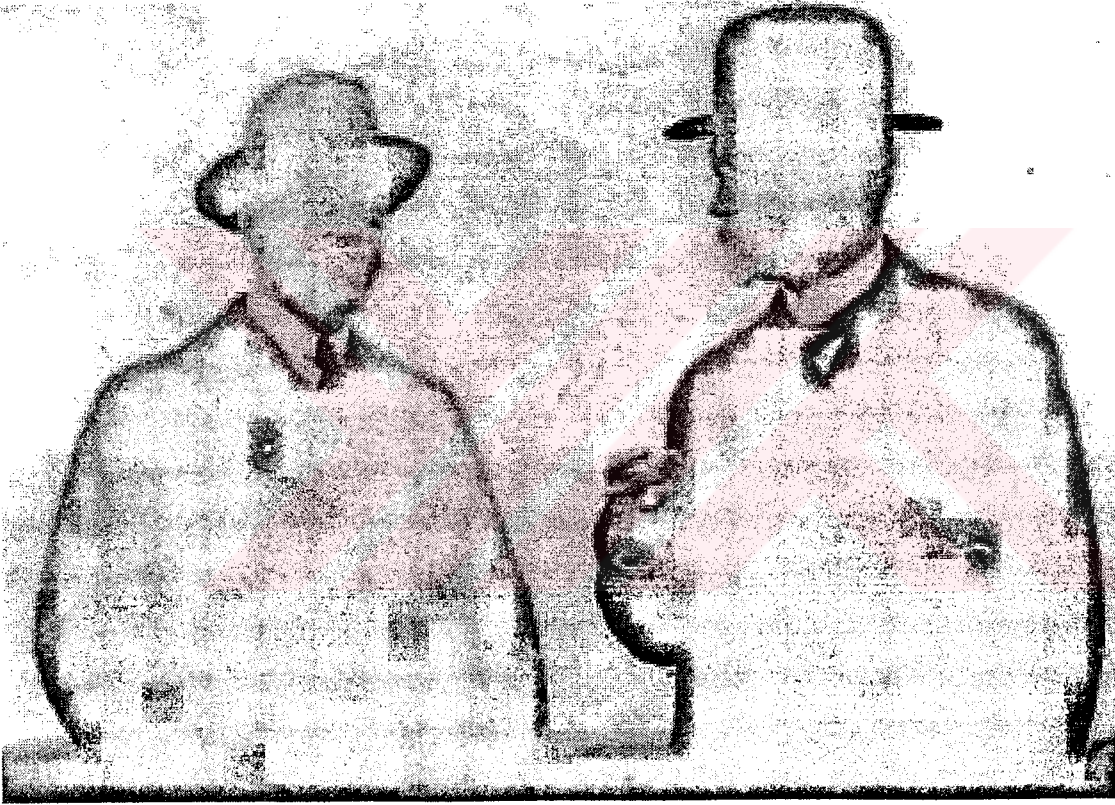

Maliye Nazırı Cavit Bey

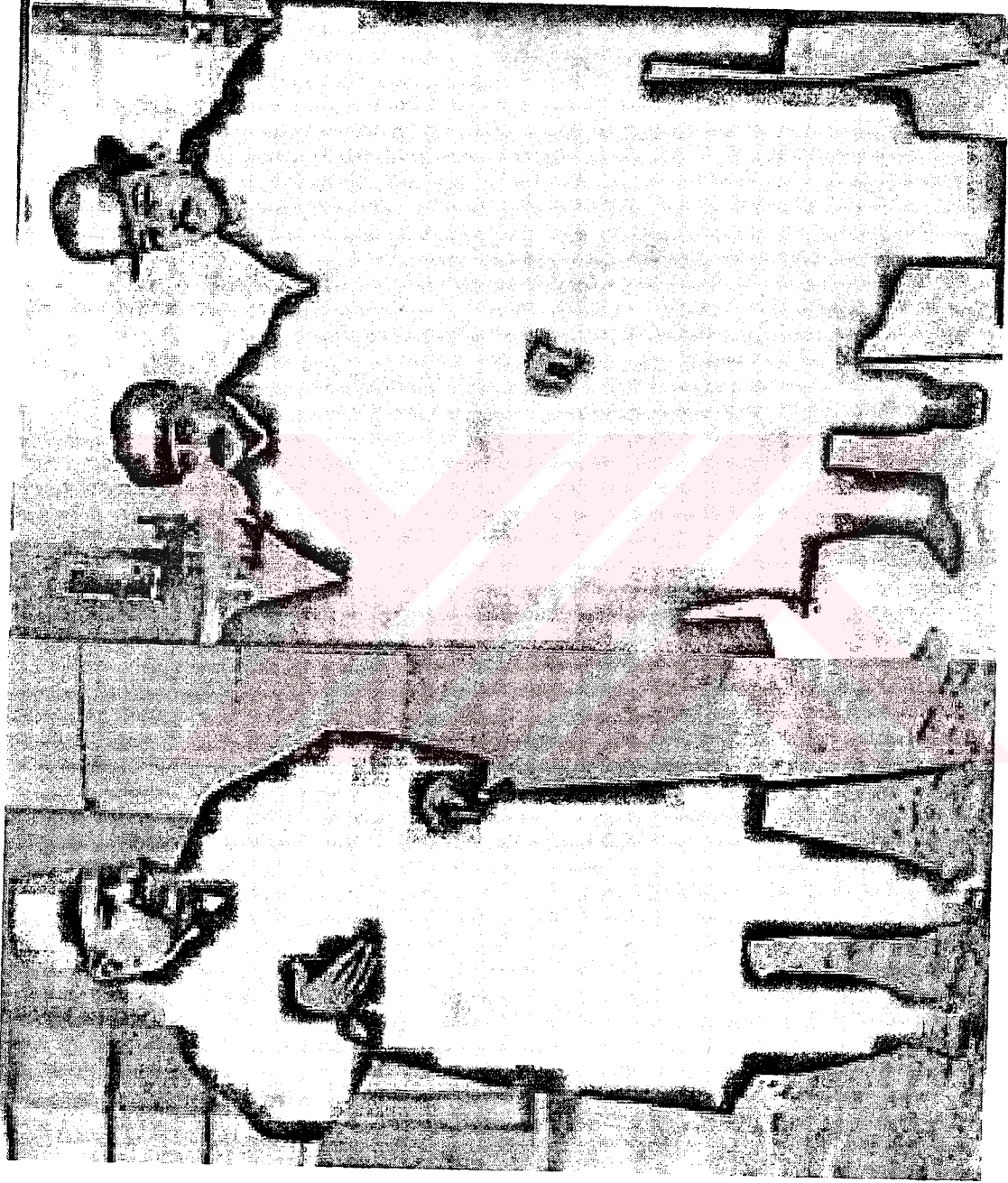

Almanya Elçisi Baron Wangenheim

Mallet ve Fransız Elçisi Maurice Bompard

Halil Bey Berlin' de- Talat Bey ve Alman Elçisi Kuhlmann

Amerikan Elçisi Henry Morgenthau